ഭാഷാഭൂഷണം

ഏ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ

ഭാഷാഭൂഷണം

ഏ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ

2020
സായാഹ്ന ഫൗണ്ടേഷൻ
തിരുവനന്തപുരം

Bhashabhushanam
Malayalam Poetics
by A. R. Rajaraja Varma
First published: 1902

First PDF version published: 2019

These electronic versions are released under the provisions of Creative Commons Attribution Share Alike license for free download and usage.

The electronic versions were generated from sources available at WikiSource, futher marked up in LaTeX in a computer running GNU/LINUX operating system. PDF was typeset using XeTeX from TeXLive 2020. A cloud based framework namely, ഇതൾ (ITHAL) has been used to process the documents and generate various output formats.

The base font used was traditional script of Rachana, contributed by KH Hussain, *et al.*, and maintained by Rachana Institute of Typography. The font used for Latin script was TeX Gyre Pagella developed by GUST, the Polish TeX Users Group.

Cover: Painting by Paul Klee (1879–1940): *Full Moon* (മന്നവേന്ദ്ര! വിളങ്ങുന്നു, ചന്ദ്രനെപ്പോലെ നിൻ മുഖം!). The image has been taken from Wikimedia Commons and is gratefully acknowledged.

Sayahna Foundation
JWRA 34, Jagathy, Trivandrum, India 695014
URL: http://www.sayahna.org

ഉള്ളടക്കം

ഉള്ളടക്കം . . . iv
1 അലങ്കാരപ്രകരണം . . . 1
  1 അലങ്കാരമെന്നാലെന്ത്? . . . 1
  2 സാമ്യോക്തി വിഭാഗം . . . 1
  3 അതിശയോക്തിവിഭാഗം . . . 4
  4 വാസ്തവോക്തി വിഭാഗം . . . 6
  5 പര്യായം . . . 6
  6 പരിസംഖ്യ . . . 6
  7 വികല്പം . . . 7
  8 പരിവൃത്തി . . . 7
  9 ആക്ഷേപം . . . 7
  10 പ്രത്യനീകം . . . 7
  11 അർത്ഥാപത്തി . . . 7
  12 കാവ്യലിംഗം . . . 7
  13 അനുമാനം . . . 7
  14 അർത്ഥാന്തരന്യാസം . . . 7
  15 ഭാവികം . . . 7
  16 ഉദാത്തം . . . 8
  17 സൂക്ഷ്മാലങ്കാരം . . . 8
  18 വ്യാജോക്തി . . . 8
  19 ഉത്തരം . . . 8
  20 സമാധി . . . 8
  21 വ്യാജസ്തുതി . . . 8
  22 സമം . . . 8
  23 വിഷമം . . . 8
  24 വിചിത്രം . . . 9
  25 അന്യോന്യം . . . 9
  26 പരികരം . . . 9
  27 പര്യായോക്തം . . . 9
  28 കാരണമാല . . . 9
  29 ഏകാവലി . . . 9
  30 സാരം . . . 9
  31 മുദ്രാലങ്കാരം . . . 9
2 ശ്ലേഷോക്തിവിഭാഗം . . . 10
  1 ശ്ലേഷം . . . 10
  2 സമാസോക്തി . . . 10
  3 വക്രോക്തി . . . 10
  4 സങ്കര-സംസൃഷ്ടിവിഭാഗം . . . 10
  5 സംസൃഷ്ടി . . . 11
  6 സങ്കരം . . . 11
3 ശബ്ദാലങ്കാരപ്രകരണം . . . 12
  1 അനുപ്രാസവിഭാഗങ്ങൾ . . . 12
  2 ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസം . . . 12
  3 ആദിപ്രാസം . . . 12
  4 അന്ത്യപ്രാസം . . . 12
  5 അഷ്ടപ്രാസം . . . 12
  6 ദ്വാദശപ്രാസം . . . 12
  7 ഷോഡശപ്രാസം . . . 12
  8 ലാടാനുപ്രാസം . . . 12
  9 യമകം . . . 13
  10 പത്മബന്ധം . . . 13
  11 വേറെ ഒരുവിധം പത്മബന്ധം . . . 13
  12 ചക്രബന്ധം . . . 13
  13 നാഗബന്ധം . . . 13
  14 രഥബന്ധം . . . 13
  15 ഗൂഢചതുർത്ഥപാദം . . . 13
  16 സർവതോഭദ്രം . . . 13
  17 അനുലോമപ്രതിലോമസമം . . . 13
4 ദോഷപ്രകരണം . . . 15
  1 പദദോഷങ്ങൾ . . . 15
  2 വാക്യദോഷങ്ങൾ . . . 16
  3 അര്ത്ഥദോഷങ്ങൾ . . . 17
  4 സാകാംക്ഷം . . . 17
  5 അനവീകൃതം . . . 18
  6 പുനരുക്തം . . . 18
  7 വിശേഷപരിവൃത്തം . . . 18
  8 സാമാന്യപരിവൃത്തം . . . 18
  9 അനിയമപരിവൃത്തം . . . 18
  10 സനിയമപരിവൃത്തം . . . 18
  11 അലങ്കാരദോഷങ്ങൾ . . . 18
  12 അനിത്യദോഷങ്ങൾ . . . 18
5 ഗുണപ്രകരണം . . . 19
  1 മാധുര്യം . . . 19
  2 ഓജസ്സ് . . . 19
  3 പ്രസാദം . . . 19
6 ശബ്ദാർത്ഥപ്രകരണം . . . 20
  1 അഭിധാവ്യാപാരം . . . 20
  2 ലക്ഷണാവ്യാപാരം . . . 20
  3 വ്യഞ്ജനാവ്യാപാരം . . . 20
7 ധ്വനിപ്രകരണം . . . 22
  1(a)സംഭോഗത്തിന് . . . 24
  2(b)വിപ്രലംഭത്തിന് . . . 24
  3 കരുണത്തിന് . . . 24
  4 വീരത്തിന് . . . 24
  5 രൗദ്രത്തിന്: . . . 24
  6 ഹാസ്യത്തിന്: . . . 24
  7 ഭയാനകത്തിന്: . . . 24
  8 ബീഭത്സത്തിന്: . . . 24
  9 അത്ഭുതത്തിന്: . . . 24
  10 ശാന്തത്തിന്: . . . 24
  11 ഭാവോദയം . . . 25
  12 ഭാവശാന്തി . . . 25
  13 ഭാവസന്ധി . . . 25
  14 ഭാവശബലത . . . 25
  15 ശബ്ദവാച്യത . . . 25
  16 ക്ലിഷ്ടയോജന . . . 25
  17 വിരുദ്ധവിഭാവാദിഗ്രഹം . . . 25
  18 അതിദീപ്തി . . . 25
  19 അകാണ്ഡപ്രഥ . . . 25
  20 അകാണ്ഡച്ഛേദം . . . 25
  21 അംഗത്തിനതിവിസ്തൃതി . . . 25
  22 അംഗിക്കു മദ്ധ്യേ മറവ് . . . 25
  23 പ്രകൃതിവിപര്യയം . . . 25
8 ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യപ്രകരണം . . . 26
  1 വാച്യാംഗം . . . 26
  2 വാച്യസിദ്ധ്യംഗം . . . 26
  3 തുല്യപ്രാധാന്യം . . . 26
  4 അസ്ഫുടം . . . 26
  5 സന്ദിഹ്യമാനപ്രാധാന്യം . . . 26
  6 കാക്വാക്ഷിപ്തം . . . 26
  7 അസുന്ദരം . . . 26
  8 അഗൂഢം . . . 26
സൂചിക . . . 27

1

അലങ്കാരപ്രകരണം

ഭോഷന്മാർക്കുമിഹാതിഭീഷണമഹാ
മോഹാമയെകൌഷധം
ഭാഷാദേവതതന്റെ പാദകമലം ഭക്ത്യാ
വണങ്ങീട്ടു ഞാൻ
ഭാഷാഭൂഷണസംജ്ഞമജ്ഞസുഗമം
സാഹിത്യശാസ്ത്രം നവം
ഭാഷിപ്പാൻ തുനിയുന്ന ദോഷമഖിലം
ദോഷജ്ഞർ മർഷിക്കണം.

കാവ്യത്തിന്റെ സ്വരൂപം, വിഭാഗങ്ങൾ, വൃത്തിരീത്യാദികൾ, ഗുണദോഷങ്ങൾ, അലങ്കാരങ്ങൾ — ഇതുകളാകുന്ന സാഹിത്യശാസ്ത്രത്തിന്റെ പ്രതിപാദ്യവിഷയം. ഇവയെ ഇപ്പറഞ്ഞ മുറയ്ക്ക് എടുക്കുകയാകുന്ന യുക്തിക്കു ചേർന്നതും പഴയ ഗ്രന്ഥകാരന്മാരുടെ സമ്പ്രദായവും. എങ്കിലും ഈ ക്രമത്തെ നേരെ മറിച്ചിടുന്നതായാൽ, ബാലന്മാർക്കു ഗ്രഹിക്കുന്നതിൽ സൗകര്യം അധികമുണ്ടാകുമെന്നു തോന്നുകയാൽ ഒടുവിൽ പറഞ്ഞ അലങ്കാരങ്ങളെ ഇവിടെ ആദ്യമായി പ്രസ്താവിക്കുന്നു. വിഷയങ്ങളെ ഏതു മുറയ്ക്കെടുക്കുന്നതായാലും അവയ്ക്കുള്ള പരസ്പരാപേക്ഷ പരിഹരിക്കപ്പെടാവുന്നതുമല്ല. അലങ്കാരപ്രകരണത്തെ ആദ്യമായി സ്വീകരിക്കുന്നപക്ഷം, കാവ്യമെന്നാലിന്നത് എന്നുള്ള അറിവ് ശിഷ്യനു സിദ്ധിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു കല്പിക്കേണ്ടി വരുന്നതുപോലെ തന്നെ, കാവ്യസ്വരൂപനിരൂപണം ആദ്യം ആരംഭിക്കുന്ന പക്ഷം, ഗുണദോഷാലങ്കാരാദികളുടെ പരിജ്ഞാനത്തെ സിദ്ധവൽക്കരിച്ചു വ്യവഹരിക്കേണ്ടി വരുന്നതാണ്.

1 അലങ്കാരമെന്നാലെന്ത്?

↑1. ശബ്ദാർത്ഥങ്ങളിൽ വച്ചൊന്നിൽ
വാച്യമായിട്ടിരുന്നിടും
ചമൽക്കാരം ചമയ്ക്കുന്ന
മട്ടലങ്കാരമായത്.

കാരിക 1. വാച്യമായിട്ട് = സ്പഷ്ടമായിട്ട്. അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങൾ വാച്യങ്ങളെങ്കിലും ശബ്ദാലങ്കാരങ്ങൾ ശ്രവണമാത്രത്തിൽ സ്പഷ്ടമാവുകയാണല്ലോ ചെയ്യുന്നത്.

മഹാകവികളുടെ കൃതികൾ വായിക്കുമ്പോൾ എന്തോ ഒരു ആഹ്ലാദം നമുക്ക് അനുഭവസിദ്ധമായിട്ടുണ്ടല്ലോ. ഈ ആഹ്ലാദത്തെ അനുഭവിക്കുന്നതിന് അനുകൂലമായ ബുദ്ധിയുള്ളവരെ സഹൃദയന്മാർ എന്നു പറയുന്നു. സഹൃദയന്മാരുടെ ഹൃദയത്തിന് ആഹ്ലാദത്തെ ജനിപ്പിക്കുന്നതായ കവിതാധർമ്മത്തിന് ചമൽക്കാരമെന്നു പേർ. ചമൽക്കാരത്തിനു ആശ്രയമായ വാക്യഭംഗി തന്നെ അലങ്കാരം. ആ ചമൽക്കാരം ശബ്ദത്തെയോ അർത്ഥത്തെയോ ആശ്രയിച്ചു വരാം; അതിനാലാണ് 'ശബ്ദാർത്ഥങ്ങളിൽ വെച്ചൊന്നിൽ' എന്നു പറഞ്ഞത്. അർത്ഥത്തിലും നേരേ ശബ്ദവാച്യമായിട്ടോ വാച്യാർത്ഥമവസാനിച്ചതിന്റെ ശേഷം വ്യംഗ്യമായിട്ടുള്ളതിലോ ഇരിക്കാം. അതിൽ വ്യംഗ്യനിഷ്ഠമായതിനെ അലങ്കാരമായി ഗണിച്ചിട്ടില്ല; അതിലേക്കായി 'വാച്യമായിട്ട്' എന്ന വിശേഷണം ചേർത്തു. ഏവഞ്ച, ശബ്ദാർത്ഥങ്ങൾ രണ്ടിലൊന്നിനെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നതും വ്യംഗ്യഭിന്നവും ചമൽക്കാരകാരകവുമായ വസ്തു 'അലങ്കാരം' എന്ന് അലങ്കാരസാമാന്യലക്ഷണം. മേലാൽ ഓരോ അലങ്കാരത്തിനും ലക്ഷണം പറയുന്നിടത്ത് ഈ സാമാന്യലക്ഷണത്തെക്കൂടി ചേർത്തുകൊള്ളേണ്ടതാകുന്നു. വിശേഷലക്ഷണങ്ങളിലുള്ള എല്ലാ അംശങ്ങൾക്കും പൂർത്തിയിരുന്നാലും ഈ സാമാന്യലക്ഷണത്തിനു ചേർച്ച ഇല്ലാതെ വന്നാൽ അത് അലങ്കാരമാകുന്നതല്ല. അതിനാൽ, 'കുയിൽ കാക്കയെപ്പോലെ കറുത്തതാകുന്നു' എന്നുള്ള വസ്തുസ്ഥിതികഥനത്തിൽ ഉപമാലക്ഷണമിരുന്നാലും അത് ഉപമാലങ്കാരമാവുന്നില്ല.

സാമാന്യലക്ഷണപ്രകാരം 'ശബ്ദാലങ്കാരം', 'അർത്ഥാലങ്കാരം' എന്ന് അലങ്കാരം രണ്ടു വിധമാകാം. അതിൽ പ്രാധാന്യം അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങൾക്കാകയാൽ അവയെ ആദ്യം വിവരിക്കുന്നു. നാനാപ്രകാരങ്ങളായി കാണുന്ന അലങ്കാരങ്ങൾക്കെല്ലാം ബീജഭൂതങ്ങളായ സാധനങ്ങൾ ഇന്നവ എന്നു പരിഗണിക്കുന്നു.

↓2. ഓർത്താലതിശയം, സാമ്യം,
വാസ്തവം, ശ്ലേഷമിങ്ങനെ
അലങ്കാരങ്ങളെത്തീർപ്പാൻ
നാലുതാനിഹ സാധനം.

↑3. ഇവയെക്കൊണ്ടു തീർക്കുന്ന
കവീന്ദ്രരുപമാദിയെ
തങ്കംകൊണ്ടിഹ തട്ടാന്മാർ
കങ്കണാദിയെയെന്നപോൽ.

(1) അതിശയം, (2) സാമ്യം, (3) വാസ്തവം, (4) ശ്ലേഷം ഈ നാലെണ്ണത്തിൽ ഒന്നായിരിക്കും എല്ലാ അലങ്കാരത്തിനും ബീജം. ഒരേ ബീജത്തിൽ നിന്നുളവാകുന്ന അലങ്കാരങ്ങൾക്കു തങ്ങളിൽ ഭേദം തോന്നുന്നതാകട്ടെ വൈചിത്ര്യവിശേഷത്താലാകുന്നു. ലൗകികാലങ്കാരങ്ങളിൽ സ്വർണ്ണം ഒന്നു തന്നെ ആകൃതിവിശേഷത്താൽ കൈവള, മോതിരം, കുണ്ഡലം എന്നു പലവകയായി തീരുന്നതുപോലെ എന്നു ദൃഷ്ടാന്തം. ഇതുകൊണ്ട് അലങ്കാരം മൊത്തത്തിൽ (1) അതിശയോക്തി, (2) സാമ്യോക്തി (3) വാസ്തവോക്തി (4) ശ്ലേഷോക്തി എന്നു നാലുവിധമെന്ന് സിദ്ധിച്ചു. ഓരോന്നിന്റെയും സ്വഭാവത്തെ മുറയ്ക്കു വിവരിക്കുന്നു.

↓4. ചൊല്ലുള്ളതിൽ കവിഞ്ഞുള്ള-
തെല്ലാമതിശയോക്തിയാം;
തെല്ലിതിൻ സ്പർശമില്ലാതെ-
യില്ലലങ്കാരമൊന്നുമേ.

കാരിക 4. ഉള്ളതിൽ കവിഞ്ഞുള്ള ചൊല്ലെല്ലാം അതിശയോക്തി ആകുന്നു എന്നു പൂർവ്വാർത്ഥം.

ഉള്ളതിലധികമോ കുറച്ചോ പറയുന്നത് 'അതിശയോക്തി'. സാമ്യാദിമൂലകങ്ങളായ മറ്റു മൂന്നുമാതിരി അലങ്കാരങ്ങളിലും ഇതിന്റെ ഒരു ബിന്ദു തൊട്ടുതേച്ചു മിനുക്കി കാണും. ലൗകികാലങ്കാരങ്ങൾക്കു പകിട്ടു തോന്നണമെങ്കിൽ നിറം കാച്ചേണ്ടതു പോലെ കാവ്യാലങ്കാരങ്ങൾക്കും ഫലഫലായമാനത വേണമെങ്കിൽ അതിശയോക്തിയുടെ സ്പർശം വേണമെന്നു താൽപര്യം. ശുദ്ധമായ വാസ്തവം ചമൽക്കാരകാരിയാകാത്തതിനാൽ അതിശയോക്തിയുടെ ഗന്ധം മറ്റലങ്കാരങ്ങളിലും ഗൂഢമായിട്ടെങ്കിലും കാണും; അതിനെ ഗണിക്കേണ്ടതില്ല. പ്രാധാന്യം പ്രമാണിച്ചാണ് ഇവിടെ നാലായി വിഭജിച്ചത്.

↑5. വർണ്ണ്യമാമൊന്നിനെ നന്നായ്
വർണ്ണിപ്പാനതുപോലിത്
എന്നു വേറൊന്നിനെച്ചൂണ്ടി-
ച്ചൊന്നീടുന്നതു സാമ്യമാം.

ഒരു പ്രകൃതവസ്തുവിന്റെ ധർമ്മങ്ങളെ വർണ്ണിക്കുമ്പോൾ ആ ധർമ്മങ്ങൾക്കു പൂർത്തിയുള്ളതെന്നു പരക്കെ സമ്മതമായ അപ്രകൃതവസ്തുവിനെ ദൃഷ്ടാന്തമായിട്ടെടുത്തു കാണിക്കുകയാകുന്നു 'സാമ്യോക്തി.'

↓6. ഏറ്റക്കുറച്ചിലെന്യേ താ-
നർത്ഥപുഷ്ടി വരുംവിധം
വസ്തുസ്ഥിതികളെച്ചൊല്ലു
വാസ്തവോക്തിയതായത്.

പ്രകടമായ അതിശയോക്തി കൂടാതെ വസ്തുക്കളുടെ വാസ്തവസ്ഥിതികളെ ചൊല്ലുന്നത് 'വാസ്തവോക്തി'.

↑7. രണ്ടുകായുള്ളൊരേഞെട്ടി-
ലുണ്ടാകും പോലെ ഭാഷയിൽ
ഒരേ ശബ്ദത്തിലർത്ഥം ര-
ണ്ടുരച്ചാൽ ശ്ലേഷമാമത്.

ഒരേ ഞെട്ടിൽ ഇരട്ടയായിട്ട് രണ്ടു പഴങ്ങളുണ്ടാകുന്നതുപോലെ ഒരേ ശബ്ദധാരയിൽ രണ്ടർത്ഥങ്ങൾക്ക് അനുഭവം ഉണ്ടാകുന്നത് 'ശ്ലേഷം'.

↓8. ഇന്നാലു സാധനംചൊന്ന-
തൊന്നൊന്നായിട്ടുതന്നെയും
ഒന്നരണ്ടുകൾ ചേർന്നിട്ടും
നിന്നലങ്കാരമായിടും.

പഴയ ആലങ്കാരികന്മാർ അലങ്കാരങ്ങൾക്ക് പേരും ലക്ഷണവും കല്പിച്ചത് ഈ നാലുപാധികളെ ആസ്പദമാക്കിക്കൊണ്ടല്ലായിരുന്നതിനാൽ ഒരേ അലങ്കാരത്തിനുതന്നെ പല അവാന്തരവിഭാഗം വരുന്നിടത്ത് ഒന്നിന് ഒരുപാധിയും മറ്റൊന്നിന് മറ്റൊരുപാധിയും ആയിപ്പോയി എന്നു വന്നേക്കും. എങ്ങനെയെന്നാൽ, സാരൂപ്യനിബന്ധനാപ്രസ്തുതപ്രശംസ സാമ്യോക്തിയിൽ ഉൾപ്പെട്ട അലങ്കാരമായിരിക്കെ, കാര്യനിബന്ധനയും കാരണനിബന്ധനയുമായ അപ്രസ്തുതപ്രശംസകൾ വാസ്തവോക്തിയിൽ ചേരുന്നു. അതിനുമണ്ണം അർത്ഥാന്തരന്യാസം, സഹോക്തി, സമുച്ചയം മുതലായവയ്ക്കു സാമ്യവും വാസ്തവവും ബീജമായി വരാം. ഉൽപ്രേക്ഷ സാമ്യോക്തിയിലും അതിശയോക്തിയിലും ചേരും. ശ്ലേഷം മിക്ക അലങ്കാരങ്ങൾക്കും സഹായിയായിട്ടു നില്ക്കും. ഇങ്ങനെ ഒന്നിലധികം വിഭാഗങ്ങളിൽ ചേരുന്ന അലങ്കാരങ്ങളെ ഈ ഗ്രന്ഥത്തിൽ പ്രാധാന്യവും സൗകര്യവും നോക്കി ഏതെങ്കിലും ഒന്നിൽ ചേർത്തുകൊണ്ട് അവയ്ക്കു വേറെ വിഭാഗത്തിലും പ്രവേശമുണ്ടെന്നു ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിരിക്കും.

2 സാമ്യോക്തി വിഭാഗം

അതിശയോക്തി, സാമ്യോക്തി, വാസ്തവോക്തി, ശ്ലേഷോക്തി എന്നീ നാലു മഹാവിഭാഗങ്ങൾ ചെയ്തതിൽ, അതിപ്രസിദ്ധാലങ്കാരങ്ങൾ അധികം സാമ്യമൂലകങ്ങളാകയാൽ 'സാമ്യോക്തി' എന്ന വിഭാഗത്തെ ആദ്യം വിവരിക്കുന്നു. അതിൽ പ്രധാനമായ അലങ്കാരം 'ഉപമ'.

2.1 ഉപമ

↑9. ഒന്നിനൊന്നോടു സാദൃശ്യം
ചൊന്നാലുപമയാമത്;
മന്നവേന്ദ്ര! വിളങ്ങുന്നു
ചന്ദ്രനെപ്പോലെ നിന്മുഖം

ഒരു വസ്തുവിന് മറ്റൊന്നിനോട് ചമൽക്കാരകാരകമായ സാദൃശ്യം ചൊല്ലുന്നത് ഉപമാലങ്കാരം. ഉത്തരാർദ്ധം ഉദാഹരണം. ഇവിടെ മുഖത്തിന് 'വിളങ്ങുക' എന്ന ക്രിയ കൊണ്ട് ചന്ദ്രനോട് സാമ്യം പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അങ്ങനെ ചെയ്യുന്നതിൽ ചമൽക്കാരവും ഉണ്ട്. അതിനാൽ ഇത് ഉപമാലങ്കാരമായി. ഉപമ ചെയ്യുന്നതിൽ നാലെണ്ണങ്ങൾ ആവശ്യപ്പെടുന്നു:

(1) ഏതിനെ മറ്റൊന്നിനോട് ഉപമിക്കുന്നുവോ അത് 'ഉപമേയം'; (2) ഉപമേയം ഏതിനോട് തുല്യമെന്നു പറയപ്പെടുന്നുവോ അത് 'ഉപമാനം'; (3) ഉപമാനോപമേയങ്ങൾ രണ്ടിലും തുല്യമായിരിക്കുന്ന ധർമ്മം 'സാധാരണ ധർമ്മം'; (4) സാദൃശ്യത്തെക്കുറിക്കുന്ന ശബ്ദം 'ഉപമാവാചകം'.

പ്രകൃതോദാഹരണത്തിൽ 'മുഖം' ഉപമേയം; 'ചന്ദ്രൻ' ഉപമാനം; 'വിളങ്ങുക' സാധാരണ ധർമ്മം; 'പോലെ' ഉപമാവാചകം. ഇവ നാലും തികഞ്ഞിട്ടുള്ള ഉപമയ്ക്ക് 'പൂർണ്ണോപമ' എന്നു പേർ. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓1. ദൈത്യൻ മത്തൻ നിൻ വരത്താ-
ലൊരുത്തൻ താരകാഭിധൻ
ജഗത്തിന്നു വിപത്തിന്നായ്
ജനിച്ചാൻ ധൂമകേതുപോൽ. — കുമാരസംഭവം.

ഇതിൽ താരകാസുരൻ 'ജഗത്തിന്നു വിപത്തിന്നായി തീരുക' എന്ന ധർമ്മം പുരസ്കരിച്ച് ധൂമകേതുവിനോട് ഉപമിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

സാധാരണ ധർമ്മം ചിലേടത്ത് 'ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം' കൊണ്ടും ചിലേടത്ത് 'വസ്തുപ്രതിവസ്തുഭാവം' കൊണ്ടും മറ്റു ചിലേടത്ത് 'ശ്ലേഷം' കൊണ്ടും സാധിക്കേണ്ടതായിരിക്കും. ബിംബപ്രതിബിംബഭാവത്തിനു ലക്ഷണം.

↑10. വർണ്ണ്യാവർണ്ണ്യങ്ങൾതൻ ധർമ്മ-
മുണ്ടയിൽ ഭിന്നമെങ്കിലും
ബിംബത്തിൻ പ്രതിബിംബം പോ-
ലൊന്നുതാനെന്നു സാമ്യതഃ
സങ്കല്പിപ്പതു താൻ ബിംബ-
പ്രതിബിംബത്വമായത്.

വർണ്ണ്യാവർണ്ണ്യങ്ങൾ ഉപമാനോപമേയങ്ങൾ. അവയ്ക്കുള്ള ധർമ്മങ്ങൾ വാസ്തവത്തിൽ വേറെയായിരുന്നാലും സാദൃശ്യാതിരേകത്താൽ ഒരു വസ്തുവിന്റെ വാസ്തവശരീരവും പ്രതിഫലിച്ച ശരീരവും പോലെ ഭിന്നമല്ലെന്നുള്ള സങ്കല്പത്തിൽ രണ്ടാക്കിക്കാണിക്കുകയാകുന്നു ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം. ഉദാഹരണം:

↓2. വിവാഹദീക്ഷാകലശം കഴിഞ്ഞുടൻ
വെളുത്തപൂഞ്ചേല ധരിച്ച കന്യക;
നിലയ്ക്കുവേ മാരികളൂഴിദേവിയാൾ
നിരന്തരം പൂത്തിട്ടുമാറ്റുദർഭപോൽ. — കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ ദീക്ഷാകലശം കഴിഞ്ഞു പൂഞ്ചേല ധരിച്ച പാർവതിയെ മാരി നിലച്ച ഉടനെ പൂത്തിരിക്കുന്ന ആറ്റു ദർഭകളോടു കൂടിയ ഊഴിദേവിയോട് ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇതിൽ ഉപമേയമായ പാർവതിക്കും ഉപമാനമായ ഊഴിദേവിക്കും ധർമ്മങ്ങൾ ഭിന്നങ്ങളാകുന്നു; എന്നാൽ ദീക്ഷാസ്നാനാനന്തരകൃതമായ പൂഞ്ചേലാധാരണമാകുന്ന ഉപമേയധർമ്മവും വർഷാനന്തരജാതമായ കാശപുഷ്പധാരണവും അത്യന്തസാമ്യത്തിൽ ഭിന്നമല്ലെന്ന് സങ്കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

വസ്തുപ്രതിവസ്തുഭാവമെന്നത് സാദൃശ്യത്താലുള്ള അഭേദവിവക്ഷ കൂടാതെ ഉപമാനത്തിന്റെ അവസ്ഥകൾക്ക് എതിരായി ഉപമേയത്തിനും അവസ്ഥകളെ കല്പിക്കയാകുന്നു. ഉദാഹരണം:

↑3. പാടേ നാളം പിരിഞ്ഞുള്ളൊരു സരസിജമൊക്കുന്ന
മുഖാനനത്തെ
കൂടെക്കൂടെത്തിരിച്ചഗ്ഗതിയതിലുമഹോ! ദക്ഷയാം
പക്ഷ്മളാക്ഷി
ബാഢം പീയൂഷവും വൻവിഷവുമധികമായ്
തേച്ചപോലത്താക്കടാക്ഷം
ഗാഢം മന്മാനസത്തിൽ കഠിനമിഹ
കഴിച്ചിട്ടതിന്മട്ടിലാക്കി. — മാലതീമാധവം.

പദ്യം 3. മാധവന്റെ അനുസ്മരണം. ഉത്സവസ്ഥലത്ത് മുമ്പോട്ടു നടന്നു നീങ്ങുന്ന ആനയുടെ പുറത്തിരുന്ന മാലതി മാധവനെ കണ്ടു. കണ്ണു മറയുന്നത് വരെ അവൾ അവനെ തിരിഞ്ഞുതിരിഞ്ഞുനോക്കി. ദക്ഷ = സമർത്ഥ. പക്ഷ്മളാക്ഷി = സുന്ദരി.

ഇവിടെ മാലതീമുഖത്തെ താമരയോട് ഉപമിക്കുന്നതിൽ 'തണ്ട് പിരിഞ്ഞിരിക്കുന്ന' എന്നുള്ള ഉപമാനാവസ്ഥയുടെ സ്ഥാനത്ത് 'കഴുത്തു തിരിച്ചിരിക്കുന്ന' എന്ന അവസ്ഥ ഉപമേയത്തിലും നിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഇതിൽ കഴുത്തിനും തണ്ടിനും തമ്മിൽ ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം കൂടി ഉണ്ട്. ശുദ്ധമായ വസ്തുപ്രതിവസ്തുഭാവത്തിന് വേറെ ഉദാഹരണം:

↓4. വിമലപ്രഭയാലേറെ
ക്കോമളം തന്വി! നിൻ മുഖം
ശ്യാമലക്ഷ്മവിനിർമുക്ത-
സോമബിംബസമാനമാം. — സ്വ.

പദ്യം 4. നായികാമുഖവർണ്ണന. ശ്യാമ...മുക്തം = കറുത്ത പാടു മാഞ്ഞുപോയ.

ഇവിടെ വിമലപ്രഭ കൊണ്ടുള്ള കോമളത്വത്തിനും ശ്യാമലക്ഷ്മവിനിർമുക്തതയ്ക്കും വസ്തുപ്രതിവസ്തുഭാവം മാത്രമേ ഉള്ളൂ.

വാസ്തവത്തിൽ ഉപമാനപക്ഷത്തിലും ഉപമേയപക്ഷത്തിലും അർത്ഥം രണ്ടാണെങ്കിലും രണ്ടിനെയും പറയുന്ന ശബ്ദം ഒന്നാകയാൽ രണ്ടും ഒന്നു തന്നെ എന്നു കല്പിക്കുകയാകുന്നു ശ്ലേഷം. ഉദാഹരണം:

↑5. പ്രാർത്ഥിച്ചാൽ പദമേകമെങ്കിലുമഹോ!
മുന്നോട്ടെടുക്കാ ദൃഢം,
ക്രോധിച്ചാൽ വിറയാർന്നിടും പുനരുടൻ
വൈവർണ്ണ്യവും കാട്ടിടും
കൂട്ടാക്കാതെ പിടിച്ചിഴച്ചിടുകിലോ സ്തംഭം പിടിച്ചിട്ടുമേ
കഷ്ടം! മൂഢനു വാണിയാര്യസഭയിൽ കേഴും
നവോഢാസമം. — സ്വ.

ഇവിടെ വാണിക്കു നവോഢയായുള്ള സ്ത്രീയോടുള്ള ഉപമയിൽ വസ്തുതോഭിന്നങ്ങളായ ഒരേ പദങ്ങളാൽ പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്നവയാകയാൽ അഭിന്നങ്ങളായി ഗണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എങ്ങനെ? വാണി, പ്രാർത്ഥിച്ചാൽ പദം മുന്നോട്ടെടുക്കാതിരിക്കുന്നത്, എത്ര മനസ്സിരുത്തി നോക്കിയാലും ശബ്ദം വെളിയിലേക്ക് പുറപ്പെടാതിരിക്കുകയാകുന്നു; നവോഢയാകട്ടെ, വിളിച്ചാലൊരടി പോലും അടുത്തുവരാതിരിക്കുകയാകുന്നു. വിറയാർന്നിടുകയെന്നത് രണ്ടിനും തുല്യം തന്നെ. വാണിക്കു വൈവർണ്ണ്യം വർണ്ണങ്ങളാകുന്ന അക്ഷരങ്ങൾക്കുള്ള വികാരമാകുന്നു; നവോഢയ്ക്കാകട്ടെ നിറം പകരുകയാണ്. വാണി സ്തംഭം പിടിക്കുക എന്നത് സ്തംഭിച്ചു നിന്നു പോവുക; നവോഢ തൂണിൽ കെട്ടിപ്പിടിക്കുകയും.

ഉപമയ്ക്കു പലമാതിരിയിൽ വകഭേദങ്ങളുണ്ടാകും; അതിൽ പ്രധാനപ്പെട്ടവയെ ഇവിടെ വിവരിക്കാം:

2.1.1 ലുപ്തോപമകൾ

ഉപമാനോപമേയോപമാവാചകസാധാരണധർമ്മങ്ങൾ നാലും തികഞ്ഞുള്ളത് 'പൂർണ്ണോപമ' എന്നു മുൻപു തന്നെ പ്രസ്താവിച്ചുവല്ലോ. ഇവയിൽ ചിലതിനു ലോപംവന്നാലും വിരോധമില്ല; അങ്ങനെയുള്ള ഉപമയ്ക്കു 'ലുപ്തോപമ' എന്നുപേർ.

↓11. ധർമ്മോപമാനോപമേയ-
വാചകങ്ങളിലൊന്നിനോ,
രണ്ടിനോ മൂന്നിനോ ലോപം
വന്നാലുപമ ലുപ്തയാം.

1. വാചകലുപ്ത 2. ഉപമാനലുപ്ത 3. ധർമ്മലുപ്ത 4. ധർമ്മോപമാനലുപ്ത 5. ധർമ്മവാചകലുപ്ത 6. ധർമ്മോപമാനവാചകലുപ്ത — ഇങ്ങനെ ആറുവിധത്തിൽ ലുപ്തോപമകൾ സംഭവിക്കും. ഉപമേയലുപ്തകൾ സംസ്കൃതത്തിലുണ്ട്. ഉദാഹരണം:

↑6. (1) ഉർവ്വശീലളിതയാമിവൾക്കു
(2) സമയില്ല സുന്ദരി ജഗത്തയേ
(3) ശർവ്വരീശസദൃശാസ്യയാൾക്കു
(4) ശരിയായൊരുത്തിയിഹ നാസ്തിയാം
(5) പല്ലവാധരി മനോഹരാംഗിയിവൾ
(6) പേടമാനിമിഴി പട്ടുത്വമോ-
ട്ടുല്ലസിച്ചൊരു വിലാസഭംഗിയതുകൊണ്ടു
(7) മന്മഥവധൂയതി — സ്വ.

ഇതിൽ (1) വാചകലുപ്ത: 'ഇവൾ' ഉപമേയം; ഉർവ്വശി ഉപമാനം; ലളിതത്വം ധർമ്മം. വാചകത്തെക്കുറിക്കുന്നതിനു ശബ്ദമില്ല; അത് സമാസത്താലുണ്ടാകുന്നു. (2) ഉപമാനലുപ്ത: 'ഇവൾ' ഉപമേയം; 'സൗന്ദര്യം' ധർമ്മം; 'സമ' വാചകം; ഉപമാനം ശൂന്യം. (3) ധർമ്മലുപ്ത: 'ആസ്യം' ഉപമേയം; 'ശർവരീശൻ' ഉപമാനം; 'സദൃശം' വാചകം; സൗന്ദര്യം എന്ന ധർമ്മം സ്പഷ്ടമാകയാൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. (4) ധർമ്മോപമാനലുപ്ത: 'ഇവൾ' ഉപമേയം; 'ശരി' വാചകം; (5) ധർമ്മവാചകലുപ്ത: 'അധരം' ഉപമേയം; 'പല്ലവം' ഉപമാനം; ശേഷമില്ല. (6) ധർമ്മോപമാനവാചകലുപ്ത: ഇതിൽ പേടമാനിന്റെ മിഴി ഉള്ളവൾ എന്നു പറയേണ്ടതിൽ ഉപമാനമായ പേടമാനിന്റെ മിഴിയും മനോഹരമെന്ന ധർമ്മവും, പോലെ എന്ന വാചകവും ലോപിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഈ ആറുവക ലുപ്തകളേ മലയാളത്തിൽ സംഭവിക്കൂ. 'ഉപമേയലുപ്ത', 'ധർമ്മോപമേയലുപ്ത' എന്ന് ഉപമേയലോപമുള്ള രണ്ടു വകഭേദങ്ങൾ കൂടി സംസ്കൃതത്തിലുണ്ടാവും. അതിനുദാഹരണം 'മന്മഥവധൂയതി' എന്ന്. ഇവിടെ ആത്മാവിനെ മന്മഥവധുവിനെപ്പോലെ ആചരിക്കുന്നു എന്നുള്ള വിഗ്രഹത്തിൽ ആത്മാവാകുന്ന ഉപമേയത്തിന് ലോപം; 'യ' എന്ന് കേൾക്കുന്ന പ്രത്യയം വാചകം; മന്മഥവധു ഉപമാനം; വിലാസഭംഗി ധർമ്മം; ആ ധർമ്മത്തെ പറയാതിരുന്നാൽ ഇതു തന്നെ ധർമ്മോപമേയലുപ്തയും ആകും.

2.1.2 മാലോപമ

ഒരു ഉപമേയത്തെ തന്നെ പല ഉപമാനങ്ങളോട് ഉപമിക്കുന്നത് 'മാലോപമ'. ഉദാഹരണം:

↓7. കാർകൊണ്ടു മിണ്ടാതൊരു കൊണ്ടൽപോലെ
കല്ലോലമില്ലാതെഴുമാഴിപോലെ
കാറ്റിൽപ്പെടാദ്ദീപവുമെന്നപോലെ
നിഷ്പന്ദനായ് പ്രാണനടക്കിവെച്ചും. — കു. സം.

ഇതിൽ പ്രാണായാമസ്ഥിതനായ ദക്ഷിണാമൂർത്തിക്ക് മൂന്നുപമാനങ്ങൾ നിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

പദ്യം 7. ശിവന്റെ തപഃസ്ഥിതി വർണ്ണ്യം: കാർകൊണ്ടു മിണ്ടാത്ത = പെയ്യാറായിട്ടും ഇടികുടുങ്ങാത്ത.

2.1.3 രശനോപമ

പൂർവോപമയിലെ ഉപമാനത്തെ ഉത്തരോപമയിൽ ഉപമേയമാക്കി അനേകം ഉപമകളെ മെടഞ്ഞുകോർത്തതുപോലെ നിബന്ധിച്ചാൽ 'രശനോപമ'. ഉദാഹരണം:

↑8. മൊഴിയധരംപോൽ മധുരം
മൊഴിപോലത്യച്ഛവർണ്ണമാം മേനി
മിഴിമേനിപോലതിരതി
മിഴിപോലത്യന്തദുസ്സഹം വിരഹം — സ്വ.

പദ്യം 8. വിരഹിവാക്യം: അത്യച്ഛവർണ്ണം — മൊഴിപക്ഷത്തിൽ ശുദ്ധ വർണ്ണോച്ചാരങ്ങളുള്ളത്; മേനിപക്ഷത്തിൽ നല്ലനിറം. അതിരതി — മിഴിപക്ഷത്തിൽ അധികം താൽപര്യം ജനിപ്പിക്കുന്നത്; മേനിപക്ഷത്തിൽ രതിയെ അതിശയിക്കുന്നത്.

2.1.4 സാവയവോപമ

ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് അവയവം കല്പിച്ച് പ്രത്യേകം ഉപമിച്ചാൽ സാവയവോപമ. ഉദാഹരണം:

↓9. തളിരുപോലധരം സുമനോഹരം
ലളിതശാഖകൾ പോലെ ഭുജദ്വയം
കിളിമൊഴിക്കു തനൗ കുസുമോപമം
മിളിതമുജ്ജ്വലമാം നവയൗവനം — ഭാഷാശാകുന്തളം.

ഇവിടെ ശകുന്തളയെ ലതയോടുപമിക്കുന്നതിൽ ഓരോ അവയവത്തിനും ഉപമ ചെയ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഉപമാബീജമായ സാദൃശ്യാർത്ഥത്തെ കവികൾ പലവിധമായി സമ്പാദിക്കാറുണ്ട്. മാർഗ്ഗപ്രദർശനത്തിനായി അതിൽ പ്രധാനങ്ങളെ കാണിക്കുന്നു:

↑12. സമം സമാനം സദൃശം
തുല്യം പോൽ പോലെയെന്നപോൽ.

↓13. ഒപ്പം നിഭം സന്നിഭം ച
കല്പം ദേശ്യമിവാദികൾ
വിരോധി ബന്ധു ചങ്ങാതി
സജാതീയം സഹോദരം.

കാരിക 13. കല്പം, ദേശ്യം ഇവ ആദികൾ എന്നു പദച്ഛേദം. ഇവ തുടങ്ങിയ സംസ്കൃതവാക്കുകളും വാചകപദമായി വരും എന്നർത്ഥം.

↑14. എതിരന്യൂനമധികം
പ്രതിപക്ഷം സപക്ഷവും
പൊരുന്നു പടവെട്ടുന്നു
നിന്ദിക്കുന്നു ഹസിച്ചിടും.

↓15. സ്പർദ്ധിക്കുന്നു ജയിക്കുന്നു
ദ്രോഹിക്കുന്നു സഹിച്ചിടാ
അതിന്റെ ശോഭ നേടുന്നു
അതിൻകാന്തി ഹരിച്ചിടും.

↑16. അതിൻ സ്ഥാനത്തിനുചിതം
അതിനാൽ കുമ്പിടപ്പെടും
ഉപമാർത്ഥങ്ങളുണ്ടാകു-
മിങ്ങനെ പല ഭംഗിയിൽ.

ഇവയിൽ ഏതാനും ചിലതിന് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓10. കുംഭീകുലോത്തമൻ തുമ്പിക്കരം കൊണ്ടു
കുമ്പിട്ടു കുപ്പീടുമൂരുകാണ്ഡങ്ങളും
കുംഭീന്ദ്രമസ്തകസന്നിഭജാനുവു-
മംഭോജബാണനിഷംഗാഭജംഘയും.
— അദ്ധ്യാത്മരാമായണം.

↑11. വൻ തെന്നലേറ്റുലയുമുല്ലലനൽപ്രസൂന-
ച്ചാഞ്ചാട്ടമോടു പടവെട്ടുമധീരനോട്ടം
മാൻപേടയോടു ഗിരികന്യകതാൻ ഗ്രഹിച്ചോ?
മാൻപേടതന്നെ ഗിരികന്യയോടഭ്യസിച്ചോ?
— കു. സം.

പദ്യം 10. ഊരു = തുട. ജാനു = മുട്ട്. നിഷംഗം = ആവനാഴി. ജംഘ = മുഴംകാൽ.

അതിനെ ജയിച്ചത്, ഹസിക്കുന്നത്, അതിനോടു പൊരുന്നത് ഇത്യാദികളിൽ സാദൃശ്യാർത്ഥം വാച്യമല്ലാത്തതിനാൽ ലക്ഷണകൊണ്ടു സാധിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നതുകൊണ്ട് ഈമാതിരി ഉപമയ്ക്ക് 'ലക്ഷിതോപമ' എന്ന പേർ കൊടുക്കാം.[1]

1. 38-ആം കാരികയുടെ വൃത്തി അവസാനം നോക്കുക.

2.2 അനന്വയം

↓17. തന്നോടുസമമായ് താൻതാ-
നെന്നചൊന്നാലനന്വയം
ഇന്ദുവിന്ദുവിനോടൊപ്പം.
സുന്ദരാകൃതി ഭാസുരൻ

വേറെ ഒരു സദൃശവസ്തു ഇല്ലെന്നു കാണിപ്പാൻ വേണ്ടി ഒരു വസ്തുവിനെ അതിനോടു തന്നെ ഉപമിക്കുന്നതു് 'അനന്വയം'. തന്നോട് തനിക്ക് സാദൃശ്യം അന്വയിക്കാത്തതിനാൽ 'അനന്വയം' എന്ന പേർ അന്വർത്ഥമാകുന്നു. ചന്ദ്രനെപ്പോലെ സൗന്ദര്യമുള്ള ഒരു വസ്തു വേണമെങ്കിൽ ചന്ദ്രൻതന്നെയേ ഉള്ളൂ എന്നു പറയുന്നതിനാൽ ചന്ദ്രന് സൗന്ദര്യോൽക്കർഷം ഫലിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑12. ഗഗനം ഗഗനം പോലെ
സാഗരം സാഗരോപമം
ശ്രീമൂലകനൃപനൊപ്പം
ശ്രീമൂലകനൃപാലകൻ

ആദ്യത്തെ ഉദാഹരണത്തിൽ സൗന്ദര്യം എന്ന സാധാരണ ധർമ്മം പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു; ഇതിൽ വൈപുല്യം മുതലായ സാധാരണധർമ്മങ്ങൾ ഊഹ്യങ്ങളായിരിക്കുന്നുവെന്നു ഭേദം.

2.3 ഉപമേയോപമ

↓18. ഉപമിക്കുന്നതന്യോന്യ-
മുപമേയോപമാഖ്യമാം;
വിപുലാ കൃപപോൽ കീർത്തി
നൃപ! തേ കീർത്തി പോൽ കൃപ.

ഉപമേയത്തെ ഉപമാനത്തോട് ഉപമിച്ചതിന്റെ ശേഷം മറിച്ച് ഉപമാനത്തെ ഉപമേയത്തോടും ഉപമിക്കുന്നതു് 'ഉപമേയോപമ' എന്നു പേരായ അലങ്കാരം; ഉപമേയത്തോടും ഉപമിക്കുക എന്ന് പേരിന് അർത്ഥസാംഗത്യം. സാദൃശ്യസമ്പാദകമായ അർത്ഥം ഒന്നായിരിക്കെ ഉപമേയത്തെ ഉപമാനത്തോട് ഉപമിച്ചാൽ ഉപമാനത്തിന് ഉപമേയത്തോടും ഉപമ സിദ്ധമാകുന്നു. അതിനെ വിശേഷിച്ചെടുത്തു പറയുന്നതു് ഇവയ്ക്കു സാദൃശ്യം സംഭവിക്കുകയാണെങ്കിൽ അന്യോന്യം തന്നെയല്ലാതെ മൂന്നാമതൊന്നിനോടില്ലെന്നു കാണിക്കുന്നതിൽ പര്യവസാനിക്കുന്നു. വൈപുല്യവിഷയത്തിൽ നൃപന്റെ കീർത്തിക്കു തുല്യമായിട്ട് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃപ ഒന്നല്ലാതെ മൂന്നാമതൊന്നില്ലെന്ന് കൃപാകീർത്തികൾ രണ്ടിനും ഉൽക്കർഷം സിദ്ധിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑13. കരിയിതു ഗിരിയെപ്പോലെ
ഗിരിയിക്കരിയെന്നപോലെയത്യുച്ചൻ
അരിവിക്കു മദാംബുസമം,
ചൊരിയുന്നു മദാംബുപോലരിവി. — സ്വ.

പൂർവോദാഹരണത്തിൽ രാജാവ് വർണ്ണനീയനാകയാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃപാകീർത്തികൾ രണ്ടും പ്രകൃതം തന്നെ. ഉത്തരോദാഹരണത്തിൽ 'കരിയിതു' എന്നും 'ഇക്കരി' എന്നും പറകയാൽ ആന പ്രകൃതവും പർവ്വതം അപ്രകൃതവും ആകുന്നു.

2.4 പ്രതീപം

↓19. ഉപമാനോപമേയത്വം
മറിച്ചിട്ടാൽ പ്രതീപമാം
നെന്മേനിവാകതൻ പുഷ്പം
നിന്മേനിക്കൊപ്പമാം പ്രിയേ!

പ്രസിദ്ധമായ ഉപമാനത്തെ ഉപമേയമാക്കി ഉപമിക്കുക പ്രതീപാലങ്കാരം. പ്രതീപം = വിപരീതം എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം. പ്രായേണ ഉപമിക്കുന്നതെല്ലാം ഗുണാധിക്യമുള്ള വസ്തുവിനോടാകുന്നു. അതിന് വൈപരീത്യം ചെയ്യുമ്പോൾ ഉപമേയത്തിന് ഉപമാനത്തേക്കാൾ വൈശിഷ്ട്യം സിദ്ധിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑14. നിൻ നേത്രത്തിനു തുല്യമാം കുവലയം
വെള്ളത്തിനുള്ളത്തിലായ്,
നിന്നാസ്യപ്രഭതേടുമമ്പിളിയൊളിക്കപ്പെട്ടു
കാർകൊണ്ടലാൽ;
അന്നത്തന്വികൾ നിന്നൊടൊത്ത നടയുള്ളോരങ്ങു
മണ്ടീടിനാർ;
നിന്നൌപമ്യവുമിന്നു കാണ്മതു പൊറുക്കുന്നില്ലഹോ !
ദുർവ്വിധി. — സ്വ.

□ പദ്യം 14. വർഷാഗമത്തിൽ വിരഹിവാക്യം. ഇടികുടക്കം കേൾക്കുമ്പോൾ അരയന്നങ്ങൾ സ്വർഗ്ഗത്തിലേക്കു തിരിച്ചു പോകുമെന്നു കവിപ്രസിദ്ധി. പ്രതീപം ആദ്യത്തെ മൂന്നു പാദങ്ങളിൽ മാത്രം.

↓20. ഉപമാനം വ്യർത്ഥമെന്നു
കഥിച്ചാലും പ്രതീപമാം;
വമ്പിക്കുന്നെന്തിനിസ്സൂര്യൻ
നിൻ പ്രതാപം തപിക്കവേ.

ഉപമേയം കൊണ്ടു തന്നെ ഉപമാനത്തിന്റെ പ്രയോജനമെല്ലാം സിദ്ധിക്കുന്ന സ്ഥിതിയ്ക്കു് ഉപമാനം വ്യർത്ഥം തന്നെ എന്നു ചൊല്ലുന്നതും 'പ്രതീപം' തന്നെ. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑15. തവ കീർത്തിയും ദ്യുതിയുമുള്ളപോതു പി-
ന്നിവരെന്തിനെന്നു കരുതുമ്പൊഴൊക്കവേ
പരിവേഷമെന്നൊരു മിഷേണ കുണ്ഡലം
പരിചോടിടുന്നു വിധി ചന്ദ്രസൂര്യരിൽ — സ്വ.

ഇവിടെ വർണ്ണനീയനായ രാജാവിന്റെ കീർത്തിയുള്ള സ്ഥിതിയ്ക്കു് ചന്ദ്രനും പ്രതാപമുള്ള സ്ഥിതിയ്ക്കു് സൂര്യനും നിഷ്ഫലമാണെന്ന് ബ്രഹ്മാവു വിചാരിക്കുന്നതായി നിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ചന്ദ്രസൂര്യന്മാർക്ക് ചില സമയം പരിവേഷം കാണുന്നതു് ഈ വിചാരം വരുമ്പോൾ ബ്രഹ്മാവ് അവരെ ചുറ്റി വരയ്ക്കുന്ന കുണ്ഡലരേഖ എന്ന് കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. പണ്ട് ഗ്രന്ഥമെഴുത്തുകാർ വീഴക്ഷരങ്ങളെ വെട്ടുന്നതിന് അതിനെ ചുറ്റി ഒരു വട്ടം ഇടുവന്നു. അതിന്റെ മട്ട്,

2.5 പ്ര(ദീ)തീപം

പ്രതീപം അല്പാല്പവൈചിത്ര്യഭേദത്താൽ ഇനിയും പലമാതിരിയിൽ വരാം; എന്നാൽ അതെല്ലാം ആദ്യം പറഞ്ഞ ലക്ഷണത്തിൽ ഉൾപ്പെടുന്നതാകയാൽ വേറെ ലക്ഷണം ഇവിടെ ചെയ്യപ്പെടുന്നില്ല.

അനന്വയം, ഉപമേയോപമ, പ്രതീപം ഈ മൂന്നും ഉപമയുടെ തന്നെ വകഭേദങ്ങളെന്ന് ചില ആലങ്കാരികന്മാർ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു.

2.6 രൂപകം

↓21. അവർണ്ണ്യത്തോടു വർണ്ണ്യത്തി-
ന്നഭേദം ചൊൽക രൂപകം;
സംസാരമാം സാഗരത്തി-
ലംസാന്തം മുങ്ങൊലാ സഖേ!

ഉപമാനവും ഉപമേയവും രണ്ടു വസ്തുക്കളല്ല ഒന്നുതന്നെ എന്ന് അഭേദം കല്പിച്ച് ഉപമാനധർമ്മത്തെ എടുത്തു് ഉപമേയത്തിൽ വയ്ക്കുന്നതു് 'രൂപകം'. ഒന്നിന്റെ രൂപം മറ്റൊന്നിനു കൊടുക്കുന്നതു് എന്ന് രൂപകശബ്ദത്തിന് അർത്ഥയോജന. ഉപമയിൽ ഉപമാനമെന്നും ഉപമേയമെന്നും രണ്ടായിട്ട് കാണപ്പെടുന്ന വസ്തുക്കളിൽ ഉള്ള ഭേദബുദ്ധിയെ ഉപേക്ഷിച്ചാൽ അതു് രൂപകമാവും. രൂപകം ഉപമേയമാകുന്ന ഭിത്തിയിൽ ഉപമാനത്തിന്റെ ചിത്രമെഴുതുന്നു എന്ന് പറയാം. ഉദാഹരണത്തിൽ, പല ധർമ്മങ്ങളെ കൊണ്ടുള്ള സാദൃശ്യം പ്രമാണിച്ച് സംസാരം എന്നു പറയുന്നതു് ഒരു സാഗരം തന്നെ എന്ന് അഭേദം കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. സാഗരത്തിലെന്നപോലെ സംസാരത്തിൽ മുങ്ങൊലാ എന്നു പറഞ്ഞാൽ ഇതുതന്നെ ഉപമയാകും. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑16. താരിൽത്തന്വീകടാക്ഷാഞ്ചലമധുപകലാരാമ!
രാമാജനാനാം
നീരിൽത്താർബാണ!
വൈരാകരനികരതമോമണ്ഡലീചണ്ഡഭാനോ!
നേരെത്താതോരു നീയാംതൊടുകറി
കളയായ്കുന്നമേഷാ കളിക്കും-
നേരത്തിന്നിപ്പുറം വിക്രമനൃവര! ധരാ ഹന്ത!
കല്പാന്തതോയേ. — പൂനം നമ്പൂതിരി.

□ പദ്യം 16. രാജസ്തുതി. വിക്രമനൃവര! ഏഷാധരാ കാല്പാന്തതോയേ കളിക്കുംനേരത്തിന്നിപ്പുറം എന്നും നീയാം തൊടുകറി ഹന്ത! കളയായ്ക എന്ന് ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ അന്വയം. പൂർവാർദ്ധം വിക്രമനൃവരന്റെ വിശേഷണങ്ങൾ — സംബോധനകൾ. ഏഷാ ധരാ = ഈ ഭൂമി. താരിൽത്തന്വി = ലക്ഷ്മീ ദേവി. താരിൽ …ലാരാമൻ = ലക്ഷ്മീദേവിയുടെ കടക്കൺമുനയാകുന്ന വണ്ടിൻകൂട്ടത്തിന് ആരാമമായിട്ടുള്ളവൻ, രാമാജനം = സ്ത്രീകൾ, നീരിൽത്താർബാണൻ = കാമദേവൻ, വൈരാകരൻ = (വൈരത്തിന് ആകാരമായവൻ) ശത്രു, നികരം = കൂട്ടം, ചണ്ഡഭാനു = ഉഗ്രകിരണങ്ങൾ പൊഴിക്കുന്ന സൂര്യൻ, വൈരാ…ഭാനു = ശത്രുക്കൂട്ടമാകുന്ന ഇരുട്ടിന് ചണ്ഡഭാനു ആയിട്ടുള്ളവൻ, നേരെത്താതൊരു = തുല്യതയില്ലാത്ത, (പരമ്പരിതരൂപകം നോക്കുക.) ഈ പദ്യത്തിലെ 'ഹന്ത'യ്ക്കാണ് 'അന്ത ഹന്തയ്ക്കിന്തപ്പട്ട്' കിട്ടിയതു്.

ഇവിടെ 'നീയാം തൊടുകറി' എന്ന് രാജാവിനെ ഭൂമിയുടെ തിലകമാക്കി രൂപണം ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

(1) നിരവയവം (2) സാവയവം (3) പരംപരിതം എന്നു രൂപകം മൂന്നുവിധം. ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് അവയവവിഭാഗം ചെയ്യാതെ മൊത്തത്തിൽ ഒന്നിനെ മറ്റേതാക്കി രൂപണം ചെയ്യുന്നതു് നിരവയവം. 'സംസാരമാം സാഗരത്തിൽ' എന്നും 'നീയാം തൊടുകറി' എന്നും ഇവിടെ കാണിച്ചവ തന്നെ നിരവയവത്തിന് ഉദാഹരണങ്ങൾ. ഉപമയിൽ കാണിച്ചതുപോലെ അവയവങ്ങൾ കല്പിച്ച് ഓരോന്നിനും രൂപണം ചെയ്യുന്നതു് സാവയവം. അതിന്ന് ഉദാഹരണം:

↓17. നൽപ്പൂങ്കുലക്കൊങ്കകളുന്നി മേന്മേൽ
ചേലോടു ചേർത്തും നവപല്ലവോഷ്ഠം
ശാഖാഭുജം വീശി ലതാവധുക്കൾ
പുണർന്നുപോൽ വൃക്ഷമണാളരേയും
— കുമാരസംഭവം.

ലതകളെ സ്ത്രീകളാക്കി രൂപണം ചെയ്യുന്ന ഈ ഉദാഹരണത്തിൽ എല്ലാ അവയവങ്ങൾക്കും പ്രത്യേകം രൂപണം ശബ്ദം കൊണ്ടു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ ഇതു് സമസ്തവസ്തുവിഷയമായ സാവയവരൂപകം; ഇതു തന്നെ,

↑18. ഭൃംഗാഞ്ജനച്ചാർത്തൊടു ചേർത്തു ചാർത്തീ
മുഖത്തിലോമൽത്തിലകം മധുശ്രീ
ചേലൊത്തചെഞ്ചായമുഴിഞ്ഞു മെല്ലെ
മിനുക്കിനാൾ മാന്തളിരാകുമോഷ്ഠം — ക. സം.

□ പദ്യം 18. ശിവതപോവനം വർണ്ണ്യം. അനംഗാഗമനത്തോടെ അവിടെ വസന്തവിലാസം ഉണ്ടായി. മധുശ്രീ = വസന്തശോഭ. സ്ത്രീലിംഗയോഗത്താൽ വസന്തശോഭയാകുന്ന സ്ത്രീ എന്നു വ്യഞ്ജിക്കുന്നു.

ഇത്യാദികളിലെപ്പോലെ ഏതാനും അവയവങ്ങളിൽ രൂപണം അർത്ഥസിദ്ധമായിരുന്നാൽ 'ഏകദേശവിവർത്തി' എന്ന് പറയപ്പെടുന്നു. ഇവിടെ മധുശ്രീയാകുന്ന സ്ത്രീയെന്ന ശബ്ദം കൊണ്ടു പറഞ്ഞിട്ടില്ല. 'തിലകം' എന്നിടത്തു തിലകം (തിലകപുഷ്പം) ആകുന്ന തിലകം (പൊട്ട്) എന്ന് ശ്ലിഷ്ടരൂപകം.

ഒരു രൂപകത്തെ സാധിപ്പാൻ വേണ്ടി വേറൊരു രൂപകം ചെയ്യുന്നത് 'പരംപരിതം'. 'താരിൽത്തന്വീകടാക്ഷാഞ്ചല മധുപകലാരാമ' എന്നും 'വൈരാകരനികരതമോമണ്ഡലീ ചണ്ഡഭാനോ' എന്നും പൂർവോക്തശ്ലോകത്തിൽത്തന്നെ ഇതിന്ന് ഉദാഹരണം കാൺക.

ഇച്ചൊന്ന മൂന്നുവിധം രൂപകങ്ങൾക്കും യഥാസംഭവം ഉപമയിൽ കാണിച്ചതുപോലെ ഒന്നിനെത്തന്നെ പലതായി രൂപണം ചെയ്താൽ മാലാരൂപകതയുണ്ടാകും. അതിൽ പരംപരിതമാലാരൂപകത്തിന് 'താരിൽത്തന്വീ'ത്യാദി ശ്ലോകം തന്നെ ഉദാഹരണം. ശേഷത്തിനും ഇതുപോലെ ഊഹിച്ചു കൊൾക.

22 (a) ഉൾപ്പൂമുഖാരവിന്ദാദി
തുച്ഛമാഭാസരൂപകം

വിശേഷചമൽക്കാരമൊന്നും വിവക്ഷിക്കാതെ ഉൾപ്പൂ, മനക്കരുന്ന്, അടിമലർ, കാൽത്താർ, ചില്ലിക്കൊടി, അംഗയഷ്ടി, മുഖാരവിന്ദം മുതലായി കവികൾ ചിലപ്പോൾ പാദപൂരണത്തിനു വേണ്ടി ചെയ്യുന്ന രൂപകത്തിന് 'ആഭാസരൂപകം' എന്നു പേർ.

22 (b) കാത്തിടട്ടെന്നെ നിൻ കാൽത്താ-
രിത്യാദി പരിണാമമാം.

ഉപമാനം രൂപണംകൊണ്ട് ഉപമേയാവസ്ഥയെ പ്രാപിച്ച് തനിക്ക് പൂർവാവസ്ഥയിൽ ദുഷ്കരമായിരുന്ന ഒരു ക്രിയയെ നടത്തുന്നതായാൽ അവിടെ ഉള്ള രൂപകത്തിന് 'പരിണാമം' എന്നു പേർ. കാത്തിടുന്നതിന് സ്വയമേ അശക്തമായ താരിന് നിന്റെ കാലായി പരിണമിച്ചിട്ടുള്ള അവസ്ഥയിൽ അതിലേയ്ക്കു ശേഷിയുണ്ടാകുന്നു.

പരിണാമത്തെ അലങ്കാരസർവസ്വകാരാദികൾ ഒരു സ്വതന്ത്രാലങ്കാരമായി സ്വീകരിക്കുന്നു: കാവ്യപ്രകാശകാരാദികളുടെ മതമനുസരിച്ച് രൂപകത്തേക്കാൾ പ്രകടമായ വിച്ഛിത്തിവിശേഷമൊന്നുമില്ലാത്ത പരിണാമം ഇവിടെ രൂപകഭേദമായിട്ടേ ഗണിക്കപ്പെടുന്നുള്ളൂ.

2.7 അപഹ്നുതി

↓23. സ്വധർമ്മത്തെ മറച്ചന്യ-
ധർമ്മാരോപമപഹ്നുതിഃ
തിങ്കളല്ലിതു വിൺഗംഗാ-
പങ്കജം വികസിച്ചതു്.

വർണ്ണ്യവസ്തുവിനെ അതല്ലെന്ന് ശബ്ദം കൊണ്ടു തന്നെയോ അർത്ഥം കൊണ്ടോ നിഷേധിച്ചിട്ട് അതിനോട് സദൃശമായ മറ്റൊരു വസ്തുവാണെന്ന് പറയുന്നതു് അപഹ്നുതി. ഒന്നിനെ അതല്ലെന്ന് മറയ്ക്കുക എന്ന് അർത്ഥയോജന. രൂപകത്തിൽ വർണ്ണ്യത്തിനെ നിഷേധിക്ക എന്ന അംശമില്ലെന്നു ഭേദം. ഉദാഹരണത്തിൽ ആകാശഗംഗാപങ്കജത്തിന്റെ ധർമ്മത്തെ ആരോപിക്കാൻ വേണ്ടി ചന്ദ്രനെ ചന്ദ്രനല്ലെന്ന് നിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑19. നീരന്ധ്രനീലമിതു വിണ്ടലമല്ല സിന്ധു;
താരങ്ങളല്ലിവ നരക്ഷണങ്ങളത്രേ;
അല്ലേ ശശാങ്കനിതു സങ്കചിതൻ ഫണീന്ദ്രൻ;
അല്ലേ കളങ്കമിതു തല്പഗതൻ മുരാരി. — സ്വ.

□ പദ്യം 19. ശരൽക്കാല പൗർണ്ണമിയിലെ ആകാശം വർണ്ണ്യം. നീരന്ധ്രം = ഇടതിങ്ങിയ. സിന്ധു = സമുദ്രം. സങ്കചിതൻ = ചുരുണ്ടു കിടക്കുന്നവൻ. മുരാരി = വിഷ്ണു.

രണ്ടുദാഹരണങ്ങളിലും നിഷേധം ശബ്ദകൃതമായി ത്തന്നെ ഉണ്ട്. അർത്ഥകൃതമായി വരുന്നതിന് 'തവ കീർത്തിയും ദ്യുതിയും…' എന്ന് മുൻപ്രതീപപ്രകരണത്തിൽ കാണിച്ച ശ്ലോകം നോക്കുക. അതിൽ കുണ്ഡലമിടുന്നതു് പരിവേഷം എന്നുള്ള ഒരു വ്യാജേനയാകുന്നു എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. അപ്പോൾ പരിവേഷം എന്നു പറയുന്നതു് ഒരു വ്യാജമേ ഉള്ളൂ. വാസ്തവത്തിൽ കുണ്ഡലരേഖയാണ് എന്ന് അർത്ഥത്താൽ സിദ്ധിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ മിഷം, ഛലം, വ്യാജം, കൈതവം മുതലായ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യുന്ന അപഹ്നുതിയ്ക്ക് 'കൈതവാപഹ്നുതി' എന്നു പേർ.

↓20. വിഷമല്ല കാളകൂടം
വിഷമായതു ലക്ഷ്മി; തെറ്റു ജനബോധം;
ഹരനതു സേവിച്ചു സുഖം,
ഹരിയവളെത്തൊട്ടപോതു മൂർച്ഛിച്ചു — സ്വ.

□ പദ്യം 20. പാലാഴിമഥനസന്ദർഭം അനുസ്മരിക്കപ്പെടുന്നു. ഹരൻ കാളകൂടം സേവിച്ചിട്ട് മൂർച്ഛിച്ചില്ല. ഹരി ലക്ഷ്മിയെ തൊട്ടപ്പോൾ മൂർച്ഛിച്ചു (മോഹിച്ചു). (അതുകൊണ്ട് വിഷയത്തെക്കുറിച്ചുള്ള) ജനബോധം തെറ്റ്.

ഇത്യാദികളിലെപ്പോലെ പ്രകൃതവസ്തുവിൽ ആരോപിക്കാൻ വേണ്ടി അപ്രകൃതവസ്തുവിന്റെ ധർമ്മനിഹ്നവം ചെയ്യുന്നതു് 'പര്യസ്താപഹ്നുതി' എന്ന് ചിലർ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ അത് വാസ്തവത്തിൽ 'പരിസംഖ്യാ'ലങ്കാരത്തിന്റെ വകഭേദമാവുന്നു. 'ഛേകാപഹ്നുതി', 'ഭ്രാന്താപഹ്നുതി' എന്ന രണ്ടു വകഭേദം കല്പിച്ചിട്ടുള്ളതു് സാമാന്യലക്ഷണത്താൽ ത്തന്നെ സിദ്ധിക്കുന്നവയും അധികം ഉപയോഗത്തിലില്ലാത്തവയും ആകയാൽ ഇവിടെ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. 'ഹേത്വപഹ്നുതി' എന്ന് വേറെ ഒരു പ്രകാരമുള്ളതിനു മാത്രം ലക്ഷ്യലക്ഷണങ്ങളെ പറയുന്നു:

↑24. യുക്തിയും ചേർത്തു ചൊന്നാകി-
ലതുതാൻ ഹേത്വപഹ്നുതിഃ
ചൂടാ ചന്ദ്രൻ, വരാ രാവി-
ലർക്കൻ, ഔർവ്വനിതബ്ധിജൻ.

□ കാരിക 24. ഔർവ്വൻ = ബഡവാഗ്നി.

ഒന്നിനെ അതല്ലെന്നു പറഞ്ഞ് മറ്റൊന്നാക്കുന്നതിൽ അങ്ങനെ കല്പിക്കാനുള്ള യുക്തികൂടി കാണിച്ചാൽ 'ഹേത്വപഹ്നുതി' ആയി. വിരഹിവാക്യമായ ലക്ഷ്യത്തിൽ ചന്ദ്രനെ സമുദ്രത്തിൽ നിന്ന് ഉദിച്ചു വന്ന ബഡവാഗ്നി ആക്കുന്നതിലേക്ക്, 'ഇത് ചന്ദ്രനാണെങ്കിൽ ചൂട് യോജിക്കുകയില്ല; രാത്രിയാകയാൽ സൂര്യനാകാനും പാടില്ല' എന്ന് കാരണം കൂടി നിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓21. പാരിച്ച മന്ഥഗിരിതന്നുടെ പാറകൊണ്ടു
കീറിച്ചമഞ്ഞ വടു കാണ്മതു വെണ്മതിക്ക്;
ചൊല്ലാവതോ നിഴൽ മൃഗം മുയലെന്നതെല്ലാം?
ചൊല്ലാനവയ്ക്കു വഴിയെന്തിഹ ചന്ദ്രബിംബേ? — സ്വ.

□ പദ്യം 21. മന്ഥഗിരി = കടകോലാക്കിയ പർവ്വതം (മന്ദരം). വടു = പാട്.

2.8 ഉൽപ്രേക്ഷ

↑25. മറ്റൊന്നിൻ ധർമ്മയോഗത്താ-
ലതുതാനല്ലയോ ഇത്
എന്നു വർണ്ണ്യത്തിലാശങ്ക-
യുൽപ്രേക്ഷാഖ്യയലംകൃതി.

↓26. ധർമ്മി, ധർമ്മ, ഫലം, ഹേതു-
വെന്നൽപ്രേക്ഷാസ്പദത്തിന്
ഉള്ള ഭേദങ്ങളൊപ്പിച്ചു
നാലുമാതിരിയാമതു്.

↑27. കോകസ്ത്രീവിരഹത്തീയിൻ-
പുകയല്ലോ തമസ്സിതു്
പുരളുന്നെന്നു തോന്നുന്നു-
ഇരുളിന്നംഗകങ്ങളിൽ.

↓28. കമലശ്രീ ഹരിപ്പാനോ
കരം നീട്ടുന്നു വെണ്മതി
വാരുണീസേവയാലല്ലോ
വാസരേശൻ പതിച്ചിതേ.

വർണ്ണ്യത്തിൽ അവർണ്ണ്യത്തിന്റെ ധർമ്മത്തിന് ചേർച്ച കാൺകയാൽ അതുതന്നെയായിരിക്കാമിതു് എന്നു ബലമായി ശങ്കിക്കുക ഉൽപ്രേക്ഷാലങ്കാരമാകുന്നു. ഉൽപ്രേക്ഷിക്ക = ഊഹിക്ക എന്ന് അക്ഷരാർത്ഥം. ഉൽപ്രേക്ഷാവിഷയം ഒരു ധർമ്മിയായാൽ അത് (a) ധർമ്മ്യുൽപ്രേക്ഷ; ധർമ്മമായാൽ (b) ധർമ്മോൽപ്രേക്ഷ, ഫലമില്ലാത്തതിനെ ഫലമാക്കിപ്പറയുന്നത് (c) ഫലോൽപ്രേക്ഷ. അതിന്മണ്ണം അഹേതുവിനെ ഹേതുവെന്നും നിബന്ധിക്കുന്നത് (d) ഹേതൂൽപ്രേക്ഷ. സൂര്യാസ്തമയത്തിൽ ഇരുട്ട് സർവത്ര വ്യാപിക്കുന്നു. തൽക്ഷണം തന്നെ കോകികൾ കോകങ്ങളോടു വേർപെടുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇരുട്ടിനും പുകയ്ക്കും സാമ്യമുണ്ട്. കവികൾ വിരഹതാപത്തെ അഗ്നിയാക്കി പറയാറുണ്ട്. ഇതെല്ലാം കൂടി ആലോചിച്ചിട്ട് കവി സൂര്യാസ്തമയത്തോടു കൂടി വ്യാപിക്കുന്ന തമസ്സ് കോകസ്ത്രീഹൃദയങ്ങളിൽ ജ്വലിക്കുവാൻ പോകുന്ന വിരഹാഗ്നിയുടെ പുകയായിരിക്കണമെന്ന് ഊഹിക്കുന്നു. തമസ്സ്, കറുപ്പ് മുതലായ ഗുണങ്ങളുള്ള ഒരു വസ്തുവാകയാൽ ഇതു് ധർമ്മ്യുൽപ്രേക്ഷ. ഉപമ, വർണ്ണ്യത്തിൽ അവർണ്ണ്യത്തിന്റെ ഏതാനും ധർമ്മങ്ങൾ കാൺകയാൽ ഒന്നിനെ മറ്റൊന്നിനോട് സാദൃശ്യപ്പെടുത്തുന്നതേയുള്ളൂ; ഉൽപ്രേക്ഷയാകട്ടെ, ഒരു പടി കൂടി അധികം കടന്ന് അവർണ്ണ്യം പ്രകൃതസ്ഥലത്തു് വരാനുള്ള കാരണങ്ങളെക്കൂടി കാണിച്ച് ആ അവർണ്ണ്യം തന്നെയായിരിക്കുകയില്ലയോ വർണ്ണ്യം എന്ന് ബലമായി ശങ്കിക്കുന്നു. ഇരുട്ടിനെ വെറും പുകയോട് സാദൃശ്യപ്പെടുത്തിയാൽ ഉപമ; കോകസ്ത്രീവിരഹത്തീയായി ശങ്കിച്ചാൽ ധർമ്മ്യുൽപ്രേക്ഷ; അന്യധർമ്മത്തെ ശങ്കിക്കയല്ലാതെ ആരോപിക്കായ്കയാൽ ഇതു് രൂപകത്തിൽ നിന്നും ഭേദിക്കുന്നു.

ഇരുട്ടു വ്യാപിക്കുന്ന ക്രിയയെ പുരളുന്നതായി ശങ്കിച്ചതു് ധർമ്മോൽപ്രേക്ഷ. 'കരം നീട്ടുന്നു' എന്നതിന് രശ്മികളെ പ്രസരിപ്പിക്കുന്നു എന്നും കൈ നീട്ടുന്നുവെന്നും ശ്ലേഷം കൊണ്ട് രണ്ടർത്ഥം. ചന്ദ്രൻ കരം നീട്ടിയ ഉടൻ കമലത്തിന്റെ ശ്രീ നശിക്കയാൽ ചന്ദ്രകരപ്രസരണത്തിന്റെ ഫലം കമലശ്രീഹരണമെന്ന് ഉൽപ്രേക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു. 'വാരുണീസേവ' ശ്ലേഷം കൊണ്ട് പടിഞ്ഞാറേദിക്കിൽ ചെല്ലുകയും മദ്യപാനവും; വാരുണീസേവ ചെയ്തു ഉടൻ സൂര്യന് പതനം (അസ്തമയവും വീഴ്ചയും) കാൺകയാൽ രണ്ടിനും തങ്ങളിൽ കാര്യകാരണഭാവം കല്പിച്ചതു് ഹേതൂൽപ്രേക്ഷ. വേറെ ഉദാഹരണം:

2.8.1 ധർമ്മ്യുൽപ്രേക്ഷ

↑22. ചുമന്നു ചന്ദ്രക്കലപോൽ വളഞ്ഞും
വിളങ്ങിപൂമൊട്ടുടനെ പിലാശിൽ
വനാന്തലക്ഷ്മിക്കു നഖക്ഷതങ്ങൾ
വസന്തയോഗത്തിലുദിച്ചപോലെ. — കുമാരസംഭവം.

ചുവന്നു വളഞ്ഞിരിക്കുന്ന പ്ലാശിൻ മൊട്ടിന് ഏതുവിധ നഖക്ഷതത്തോടും സാമ്യമിരിക്കെ വസന്തനായകസംഗമത്തിൽ വനാന്തലക്ഷ്മീനായികയ്ക്കുണ്ടായ നഖക്ഷതം എന്ന സംഗതികൂടി പ്രതിപാദിക്കയാൽ ഇതു് ഉൽപ്രേക്ഷ തന്നെ. 'പോലെ' എന്ന നിപാതം ഉപമയെയും ഉത്പ്രേക്ഷയെയും ഒരു പോലെ കുറിക്കുന്നതാകുന്നു.

2.8.2 ധർമ്മോൽപ്രേക്ഷ

↓23. അയ്യയ്യോ ! പിളരുന്നു ദേവി! ഹൃദയം കത്തുന്നു
ചിത്തം സദാ
മെയ്യിൽ സന്ധികൾ വേർപെടുന്നു ഭുവനം തോന്നുന്നു
മേ ശൂന്യമായ്
എന്നാത്മാവു മയങ്ങി മങ്ങിയിരുളിൽ താഴുന്നുവോ
മൂർച്ഛയാ-
ലിന്നെല്ലാം മറയുന്നു ഭാഗ്യരഹിതൻ ഞാനെന്തു
ചെയ്യേണ്ടു ഹാ! — ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇവിടെ മോഹാലസ്യത്തിന്റെ ആവിർഭാവത്തെ ആത്മാവു് മങ്ങിമയങ്ങി ഇരുളിൽ താഴുന്നതായി ഉൽപ്രേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു.

2.8.3 ഫലോൽപ്രേക്ഷ

↑24. വിബുധപതിയൊടു നിശിചരാലയം വെന്തൊരു
വൃത്താന്തമെല്ലാമറിയിച്ചുകൊള്ളുവാൻ
അഹമഹമികാധിയാ പാവകജ്വാലക-
ളംബരത്തോളമുയർന്നുചെന്തു മുദാ!
— അദ്ധ്യാത്മരാമായണം.

□ പദ്യം 24. ലങ്കാദഹനം സന്ദർഭം. അഹമഹമികാ + ധിയാ = അഹ …ധിയാ. അഹ . . . മിക = ഞാൻ മുമ്പേ, ഞാൻ മുമ്പേ. ധിയാ = ധീ(ബുദ്ധി)യോടു കൂടി.

ഇവിടെ അഗ്നിജ്വാലകൾ അംബരത്തോളമുയർന്നതു് ലങ്ക വെന്തുപോയ വാർത്തയെ ദേവേന്ദ്രനോട് അറിയിക്കാനായിരിക്കുമോ എന്ന് കവി ഉൽപ്രേക്ഷിക്കുന്നു.

2.8.4 ഹേതൂൽപ്രേക്ഷ

↓25. ആനകദുന്ദുഭി മാനിക്കും കൊങ്കകൾ-
ക്കാനനം മെല്ലെക്കറുത്തിതപ്പോൾ
നന്ദനനുണ്ടായാലെങ്ങളെ സ്നേഹമി-
ല്ലെന്നതു ചിന്തിച്ചിട്ടെന്നപോലെ — കൃഷ്ണഗാഥ.

ദേവകീഗർഭവർണ്ണനമായ ഈ പദ്യത്തിൽ സ്തനാഗ്രങ്ങൾ കറുത്തതിനു കാരണം ഉൽപ്രേക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു. 'എന്നു തോന്നും', 'എന്ന പോലെ', 'പോലെ', 'പോൽ', 'ഓ', 'താനോ', 'അല്ലോ' — മുതലായ നിപാതങ്ങൾ ഉൽപ്രേക്ഷയെ കുറിക്കും. ഈവക ഉൽപ്രേക്ഷാവാചകശബ്ദങ്ങളോടു കൂടാതെയും ഉൽപ്രേക്ഷ വരും. എങ്ങനെ:

↑26. കൊതിച്ചിതാ! വെണ്മതി, നിന്മുഖേ സദാ
കുതിച്ചെഴും നിർമ്മലകാന്തിധാരയെ,
കളങ്കപങ്കം കഴുകിക്കളഞ്ഞുടൻ
കുളിപ്പതിന്നായ് മുഴുകുന്നിതാഴിയിൽ — സ്വ.

□ പദ്യം 26. നായികാമുഖ പ്രശംസ. 'നിന്മുഖേ കുതിച്ചെഴും നിർമ്മലകാന്തിധാരയെ കൊതിച്ച് വെണ്മതി ഇതാ ▯' എന്ന് അന്വയഗതി.

ഇതിൽ ഉൽപ്രേക്ഷാവാചകശബ്ദമൊന്നുമില്ലെങ്കിലും ചന്ദ്രാസ്തമയം കളങ്കക്ഷാളനത്തിനു വേണ്ടിയുള്ള സമുദ്രസ്നാനമെന്ന് ഉൽപ്രേക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്ന് സ്പഷ്ടമാകുന്നു. വാചകമുള്ളിടത്തു് ഉൽപ്രേക്ഷ 'വാച്യ'യും, ഇല്ലാത്തിടത്ത് 'ഗമ്യ'യും എന്ന് വ്യവസ്ഥ.

2.9 സ്മൃതിമാൻ, ഭ്രാന്തിമാൻ, സസന്ദേഹം

↓29. സാദൃശ്യത്താൽ സ്മൃതിഭ്രാന്തി-
സന്ദേഹങ്ങൾ കഥിക്കുകിൽ
സ്മൃതിമാൻ ഭ്രാന്തിമാൻ പിന്നെ
സസന്ദേഹവുമായിടും.

↑30. ഇക്കോമളാംബുജം പാർത്തി-
ട്ടോർക്കുന്നേനെൻ പ്രിയാമുഖം
പത്മമെന്നു പതിക്കുന്നു
നിൻ മുഖത്തിങ്കൽ വണ്ടിതാ

↓31. ചന്ദ്രനോ പത്മമോ എന്നു
സന്ദേഹിക്കുന്നു ലോകരും

രണ്ടു സദൃശവസ്തുക്കളിൽ ഒന്നിനെ കണ്ടിട്ടു മറ്റതിനെ ഓർക്കുന്നത് 'സ്മൃതിമാൻ' എന്ന അലങ്കാരം; ഒന്നിനെ മറ്റേതെന്നു ഭ്രമിക്കുന്നതു് 'ഭ്രാന്തിമാൻ'; അതോ ഇതോ എന്നു സംശയിക്കുന്നതു് 'സസന്ദേഹം'. ഉദാഹരണങ്ങളിൽ ലക്ഷണയോജന സ്പഷ്ടം. വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

2.10 സ്മൃതിമാൻ

↑27. ഓമൽപ്പിച്ചിച്ചെടിലത മരുല്ലോളിതാ വർഷബിന്ദു-
സ്തോമക്ലിന്നാ പുത്തമലർ പതുക്കെ സ്ഥടിപ്പിച്ചിടുമ്പോൾ
പ്രേമക്രോധക്ഷുഭിതഭവതീ ബാഷ്പധാരാവിലാംഗീ
ശ്രീമന്മന്ദസ്മിതസുമുഖിയാകുന്നതോർമ്മിച്ചിടുന്നേൻ
— മയൂരസന്ദേശം.

☐ പദ്യം 27. പുത്വർഷാഗമത്തിൽ നായകൻ നായികയെ അനുസ്മരിക്കുന്നു; മരുല്ലോളിതാ — കാറ്റടിച്ചിളകുന്ന. സ്തോമം — കൂട്ടം. ക്ലിന്നം — നനഞ്ഞ.

ഇവിടെ ലതയ്ക്ക് നായികയോടും, കാറ്റടിച്ചിളകുന്നതിന് പ്രണയകലഹക്ഷോഭത്തോടും മഴവെള്ളത്തുള്ളികൾ ഇറ്റുന്നതിന് കണ്ണുനീർ ഇകുന്നതിനോടും മൊട്ടുകൾ വിടരുന്നതിന് മന്ദസ്മിതപ്രസരത്തോടും സാമ്യം.

2.11 ഭ്രാന്തിമാൻ

↓28. പ്ലാശിനൊട്ടെന്നളിതാ-
നാശിച്ചെത്തുന്ന പൈങ്കിളിക്കൊക്കിൽ;
കിളിയും ഞാവല്പഴമെ-
ന്നളിയെക്കൊത്താനൊരുങ്ങുന്നു — സ്വ.

ഇവിടെ അളിക്കും കിളിക്കും തങ്ങളിൽ ഭ്രമമെന്ന് പൂർവ്വോദാരണത്തേക്കാൾ വിശേഷം.

☐ പദ്യം 28. പൈങ്കിളിയുടെ ചുണ്ട കണ്ടിട്ട് പ്ലാശിൻമൊട്ടാണെന്നു കരുതി വണ്ട് അതിൽ ചെന്നിരുന്നു. കിളിയാകട്ടെ വണ്ടിനെ ഞാവൽപ്പഴമെന്നു കരുതി കൊത്താനൊരുങ്ങി.

2.12 സസന്ദേഹം

↑29. ഓമനത്തിങ്കൾക്കിടാവോ
നല്ല കോമളത്താമരപ്പൂവോ
പൂവിൽ നിറഞ്ഞ മധുവോ
പരിപൂർണ്ണേന്ദു തന്റെ നിലാവോ
പുത്തൻ പവിഴക്കൊടിയോ
ചെറു തത്തകൾ കൊഞ്ചും മൊഴിയോ
ചാഞ്ചാടിയാടും മയിലോ
മൃദു പഞ്ചമം പാടും കുയിലോ
തുള്ളുമിളമാൻ കിടാവോ
ശോഭ കൊള്ളുന്നൊരന്നക്കൊടിയോ
ഈശ്വരൻ തന്ന നിധിയോ
പരമേശ്വരിയേന്തും കിളിയോ
പാരിജാതത്തിൻ തളിരോ
എന്റെ ഭാഗ്യദ്രുമത്തിൻ ഫലമോ
വാത്സല്യരത്നത്തെ വയ്പാൻ
മമ വാച്ചൊരു കാഞ്ചനച്ചെപ്പോ
ദൃഷ്ടിയ്ക്കു വച്ചോരമൃതോ
കൂരിരുട്ടത്തു വെച്ച വിളക്കോ
കീർത്തിലതയ്ക്കുള്ള വിത്തോ
എന്നും കേടുവരാതുള്ള മുത്തോ
ആർത്തിതിമിരം കളവാൻ
ഉള്ള മാർത്താണ്ഡദേവപ്രഭയോ
സൂക്തിയിൽ കണ്ട പൊരുളോ
അതിസൂക്ഷ്മമാം വീണാരവമോ
വമ്പിച്ച സന്തോഷവല്ലീ
തന്റെ കൊമ്പതിൽ പൂത്ത പൂവല്ലീ
പിച്ചകത്തിൻ മലർച്ചെണ്ടോ
നാവിന്നിച്ഛ നൽകം നൽക്കൽക്കണ്ടോ
കസ്തൂരി തന്റെ മണമോ
നല്ല സത്തുക്കൾക്കുള്ള ഗുണമോ
പൂമണമേറ്റൊരു കാറ്റോ
ഏറ്റം പൊന്നിൽക്കലർന്നോരു മാറ്റോ
കാച്ചിക്കുറുക്കിയ പാലോ
നല്ല ഗന്ധമെഴും പനിനീരോ
നന്മ വിളയും നിലമോ
ബഹു ധർമ്മങ്ങൾ വാഴും ഗൃഹമോ
ദാഹം കളയും ജലമോ
മാർഗ്ഗഖേദം കളയും തണലോ
വാടാത്ത മല്ലികപ്പൂവോ
ഞാനം തേടിവെച്ചുള്ള ധനമോ
കണ്ണിന്നു നല്ല കണിയോ
മമ കൈവന്ന ചിന്താമണിയോ
ലാവണ്യപുണ്യനദിയോ
ഉണ്ണിക്കാർവർണ്ണൻ തന്റെ കണിയോ
ലക്ഷ്മീഭഗവതി തന്റെ
തിരുനെറ്റിമേലിട്ട കുറിയോ
എന്നുണ്ണിക്കൃഷ്ണൻ ജനിച്ചോ
പാരിലിങ്ങനെ വേഷം ധരിച്ചോ
പത്മനാഭൻ തൻ കൃപയോ
ഇനി ഭാഗ്യം വരുന്ന വഴിയോ
— ഇരയിമ്മൻ തമ്പി.

ഇത്താരാട്ടിൽ പ്രകൃതമായ ശിശുവിങ്കൽ തിങ്കൾക്കിടാവു മുതലായ സദൃശവസ്തുക്കളോ എന്നു സന്ദേഹം നിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇവിടെ കാണിച്ച ഉദാഹരണം രണ്ടും ശുദ്ധസന്ദേഹത്തിനുള്ളതാകുന്നു. സന്ദേഹം 'നിശ്ചയാന്ത'മായും 'നിശ്ചയഗർഭ'മായും വരാം. നിശ്ചയഗർഭത്തിന് ഉദാഹരണം:

↓30. കനകമയമായീടും കമലവാഹനമതിലി-
ക്കനത്തോരു കാന്തിയോടു ഗമിക്കുന്നതാരിവനോ!
കളഭഗതേ! കളിർമതിയോ? കനിവോടേ
വിലസുന്നു?
കളർമതിയെന്നാകിലുള്ളിലുളവാകമങ്കമെങ്ങോ?

ഗൗരീനായകനാകം കൈലാസാധീശ്വരനോ?-
കൈലാസാധീശനെന്നാൽ കമനി
മൂന്നാംകണ്ണുമെങ്ങോ?
വലമഥനൻ വിഭവമൊടേ വസുധയിൽ
സഞ്ചരിച്ചിടുന്നോ?
വലമഥനനാകിലെങ്ങോ വിലസും നേത്രസഹസ്രം ?

അതിമഹസാ വിലസീടും കതിരോനോ വദ ബാലേ!
കതിരോനെന്നാകിലിവൻ കഥമേവം ശാന്തനാവു?
താരിൽത്തേന്മൊഴി ! ബാലേ! ധനപതിയോ
വിലസുന്നു?
ഭൂരി വിരൂപാംഗനവൻ; നീരജനാഭൻ നൂനം.
— ഉത്സവപ്രബന്ധം.

☐ പദ്യം 30. രാജസ്തുതി. വലമഥനൻ = ദേവേന്ദ്രൻ. മഹസാ = ശോഭയോടെ. വദ = പറയു. കഥം = എങ്ങനെ. ധനപതി = കുബേരൻ (മൂന്നു കാലും എട്ടുപല്ലും ഒരുകാലുമുള്ള വിരൂപനാണദ്ദേഹം. പലരായി ശങ്കിച്ചിട്ട് ഒടുവിൽ വിഷ്ണു എന്നുറപ്പിക്കുന്നു.

സന്ദേഹങ്ങൾക്ക് ഉടനടൻ പരിഹാരങ്ങൾ കൂടി പറകയാൽ ഇത് നിശ്ചയഗർഭമായി. നിശ്ചയാന്തത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑31. പങ്കജമോ ജലമെവിടെ?
തിങ്കളിതോ എങ്ങൊളിച്ചിതു കളങ്കം?
ശങ്കിച്ചിതമുരച്ചേൻ
പൈങ്കിളിമൊഴി വക്ത്രമെന്ന വാക്കകളാൽ. — സ്വ.

☐ പദ്യം 31. നായികാമുഖപ്രശംസ. പൈങ്കിളിമൊഴി = സുന്ദരി. വക്ത്രം = മുഖം. ഈ ഉദാഹരണത്തിലും സന്ദേഹങ്ങൾക്ക് ഉടനടൻ പരിഹാരങ്ങൾ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. എന്നാൽ മൂന്നാമടരണത്തിൽ സന്ദേഹം അവസാനിപ്പിക്കുന്നിടത്തെ നിരജനനാകല്പനയും വേണമെങ്കിൽ മറ്റൊരു സന്ദേഹമാകാവുന്നതേയുള്ളു. ഈ ഉദാഹരണത്തിലാകട്ടെ വക്ത്രമെന്നതു യാഥാർത്ഥ്യമാണ്. ഇതായിരിക്കണം നിശ്ചയഗർഭ — നിശ്ചയാന്തങ്ങൾക്കുള്ള ഭേദം.

ചിലേടത്ത് സന്ദേഹത്തിന്റെ കോടികൾ കവി കല്പിതങ്ങളായിക്കാണം. എങ്ങനെ:

↓32. കിഴിയും ജീവനം നേടാൻ
ഞെളിയും നേടിയാലുടൻ
ഘടിയന്ത്രത്തിനു ചലൻ
ജ്യേഷ്ഠനോ അല്ല തമ്പിയോ. — സ്വ.

ജീവനം (1) കാലക്ഷേപോപായം (2) ജലം എന്നു ശ്ലേഷം. കിഴിയുകയും ഞെളിയുകയും വാസ്തവവും ഔപചാരികവും. ഘടിയന്ത്രം കിണറ്റിൽ നിന്നു വെള്ളമെടുക്കുന്നതിന് ഒരു ഏഴയിൽ ഒരു ഇലാം വിലങ്ങത്തിൽ ചേർത്തുണ്ടാക്കുന്ന യന്ത്രം. ഇവിടെ ജ്യേഷ്ഠനോ അനുജനോ എന്ന് കവികല്പിതകോടികമായ സന്ദേഹം.

സസന്ദേഹത്തിൽ സന്ദേഹത്തിന്റെ കോടികൾക്കു പ്രാധാന്യം സമം; ഉൽപ്രേക്ഷയിൽ ഒരു കോടിക്ക് പ്രാധാന്യമധികം. സസന്ദേഹം അതോ ഇതോ എന്നൊന്നപോലെ ശങ്കിക്കുന്നു; ഉൽപ്രേക്ഷയാകട്ടെ ഇത് അതുതന്നെയായിരിക്കുമെന്ന് ഊഹിക്കുന്നിടത്തോളം ചെല്ലുന്നു, എന്ന് ഇവയ്ക്കു തമ്മിൽ ഭേദം

സാദൃശ്യമൂലകങ്ങളായ സ്മൃതിഭ്രാന്തിസന്ദേഹങ്ങളേ അലങ്കാരങ്ങളാകൂ എന്നു പറഞ്ഞതിനാൽ,

↑33. അക്കാലം സുഖമോടുമഗ്ഗിരിയിൽ നാം സൗമിത്രി
ചെയ്യുന്ന നൽ-
സൽക്കാരത്തെ വഹിച്ചുകൊണ്ടു ബഹുനാൾ
വാണുള്ളതോർക്കുന്നുവോ?
മൽക്കാന്തേ! മധുരാംബു
ചേർന്നൊഴുകമഗ്ഗോദാവരീസിന്ധുവും
തൽക്കൂലങ്ങളിൽ നാം കളിച്ചതുമയേ!
മൈക്കണ്ണിയോർക്കുന്നുവോ?
— ഉത്തരരാമചരിതം.

എന്നുള്ള ചിന്താമൂലകസ്മൃതിയും മറ്റും അലങ്കാരമാകുന്നതല്ല.

2.13 വ്യതിരേകം

↓32. വിശേഷം വ്യതിരേകാഖ്യം
വർണ്ണ്യാവർണ്ണ്യങ്ങൾ തങ്ങളിൽ
കന്നപോലുന്നതൻ ഭൂപ-
നെന്നാൽ പ്രകൃതി കോമളൻ.

ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് ഒരു ധർമ്മത്തിൽ മാത്രം തങ്ങളിൽ ഭേദമുണ്ടെന്നു ചൊല്ലുന്നത് 'വ്യതിരേകാലങ്കാരം'. ലക്ഷ്യത്തിൽ ഭൂപനും കന്നിനും ഔന്നത്യംകൊണ്ട് സാമ്യമുണ്ടെങ്കിലും പ്രകൃത്യാ സുകുമാരശരീരനായ ഭൂപന് കഠോരശരീരനായ കന്നിനേക്കാൾ വിശേഷമുണ്ടെന്ന് പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑34. അംഗത്തിലെങ്ങുമണിയാത്തൊരു ഭൂഷണം താൻ
മദ്യാഖ്യയെന്നിയെ മദത്തിനൊരൌഷധം താൻ
കാമന്നു പൂവലൊരൊഴിഞ്ഞൊരു സായകം താൻ
ബാല്യം കഴിഞ്ഞൊരു വയസ്സവളാശ്രയിച്ചാൾ
— കുമാരസംഭവം.

ഇതു രൂപകരീതിയിലുള്ള വ്യതിരേകം. ആദ്യോദാഹരണം ഉപമാരീതിയിലുള്ളതെന്നു വ്യത്യാസം. ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് തങ്ങളിൽ ഉള്ള വിശേഷം ഗുണരൂപമായോ ദോഷരൂപമായോ ഉദാസീനമായോ വരാം. ആദ്യോദാഹരണത്തിൽ പ്രകൃതി കോമളത്വം ഗുണരൂപമായ വിശേഷം. ദ്വിതീയോദാഹരണത്തിൽ യൗവനത്തിനു ഭൂഷണത്തേക്കാൾ 'അംഗത്തിലെങ്ങുമണിയാത്തത്' എന്നുള്ള ഭേദം ഉദാസീനം. ദോഷരൂപവ്യതിരേകത്തിന്,

↓35. കാമിനീപാദസമ്പർക്ക-
കാമൻ നീ ഞാനതങ്ങനെ
അശോകം നീ സശോകൻ ഞാ-
നെന്നുഭേദം നമുക്കെടോ — സ്വ.

☐ പദ്യം 35. അശോകത്തെ സംബോധന ചെയ്യുകൊണ്ട് നായകൻ പറയുന്നത്. കലഹാന്തരിതയായ നായികയുടെ പാദാഘാതം ഏല്ക്കാൻ താൻ തയ്യാറാണെന്ന് വ്യംഗ്യം. അശോകം പൂക്കുന്നതിന് സുന്ദരികൾ ചവിട്ടിൽ ചവിട്ടണമെന്നു കവിസങ്കേതം. (നായിക ഇതുവരെ സന്ത്വഷ്ടയാകാത്തതിനാൽ) ഞാൻ സശോകൻ; നീ (എപ്പോഴും) അശോകൻ എന്ന് അർത്ഥയോജന.

ഇത്യാദികൾ ഉദാഹരണങ്ങൾ. ഉപമാരീതിയിലുള്ളതിന് വേറേ ഉദാഹരണം:

☐ പദ്യം 36. വഞ്ചിരാജസ്തുതി. മുരമഥനൻ = വിഷ്ണു. തിരുവിതാംകൂർ രാജാക്കന്മാർ വിഷ്ണുഭക്തന്മാരാണല്ലോ. നാട്ടാർ രസം = നാട്ടാരുടെ (പ്രജകളുടെ) രസം. (സന്തോഷം); നാട്ടിലെ ആറുകളിലുള്ള വെള്ളം എന്നും. വേല = ജോലി; തീരം എന്നും. നിലയില്ലായ്മ = അനന്തസ്സീട്ടുള്ള പെരുമാറ്റം എന്ന് രാജപക്ഷത്തിൽ; ആഴക്കൂടുതൽ എന്ന് സമുദ്രപക്ഷത്തിൽ.

↑36. അന്തർഭാഗത്തുചേർത്തുമുരമഥനനെ, യമ്മട്ടു
നാട്ടാർരസം വ-
ന്നന്തം കൂടാതണഞ്ഞും, ജനഹിതമതിനായ്
വേലയിൽ താനിരുന്നും,
ചന്തംപൂണ്ടുല്ലസിക്കും മഹിത ഗുണ! ഭവാൻ
സിന്ധുവിനൊപ്പമത്രേ!
കിന്തു ശ്രീമൻ, ഭവാനിൽ ക്ഷിതിവര!
നിലയില്ലായ്മയെന്നുള്ളതില്ല.
— ചങ്ങനാശ്ശേരി രവിവർമ്മകോയിത്തമ്പുരാൻ.

ഉദാസീനത്തിന് വേറേ ഉദാഹരണം:,

↓37. മുഷ്ടി വിടാ മുട്ടകിലും
ഒട്ടേറെ മുഷിഞ്ഞു കോശമതിൽ വാസം
കൃപണകൃപാണങ്ങൾക്ക-
ങ്ങേർപ്പെട്ടമാകാരമൊന്നുതാൻ ഭേദം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 37. ലുബ്ധു കാണിക്കുന്നവനെ ആക്ഷേപിക്കുന്നു. മുഷ്ടി വിടാ = കൈക്കുള്ളിൽ മുറുകെപ്പിടിച്ചിരിക്കുന്ന സമ്പാദ്യം ചെലവഴിക്കുന്നില്ല; പിടിവിട്ടു പോകുന്നില്ല എന്നും. മുട്ടകിലും = എത്രമാത്രം മുട്ടുണ്ടായാലും; എങ്ങനെയെല്ലാം മുട്ടിയാലും എന്നും. കോശം = ഭണ്ഡാരം; ഉറ എന്നും. ഒട്ടേറെ മുഷിഞ്ഞ് = ആരോടും അപ്രസന്നനായി; മലിനമായി എന്നും.

പദാർത്ഥഗതമായ സാമ്യത്തെ ഉപജീവിച്ചുവരുന്ന അലങ്കാരങ്ങളായിട്ടാണു ഇതേ വരെ പ്രസ്താവിച്ചവ; ഇനി വാക്യാർത്ഥഗതമായ ഔപമ്യത്തെ ആസ്പദമാക്കി പ്രവർത്തിക്കുന്നവയെ എടുക്കുന്നു. ഉപമാവാചകപദങ്ങളെ പ്രയോഗിച്ചിട്ട് സാധാരണധർമ്മത്തെ ഒരിടത്തു മാത്രം നിർദ്ദേശിച്ചാൽ 'ഉപമ'. ഉപമാവാചകം പ്രയോഗിക്കാതെ സാധാരണധർമ്മത്തെ ഒരെടത്തു മാത്രം പറയുന്നതു 'ദീപകം'. ഒരേ സാധാരണധർമ്മത്തെ വാചകപദം കൂടാതെ ഉപമേയവാക്യത്തിലും ഉപമാനവാക്യത്തിലും പര്യായങ്ങളെക്കൊണ്ട് നിർദ്ദേശിച്ചാൽ 'പ്രതിവസ്തൂപമ'. വാചകപദം കൂടാതെ ഉപമാനോപമേയവാക്യങ്ങളിൽ സാധാരണധർമ്മത്തെ ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം കൊണ്ടു രണ്ടാക്കി നിർദ്ദേശിച്ചാൽ 'ദൃഷ്ടാന്തം' എന്ന് അലങ്കാരങ്ങൾക്കു തങ്ങളിൽ ഭേദം. അവയിൽ പ്രതിവസ്തൂപമയ്ക്കു ലക്ഷണം:

2.14 പ്രതിവസ്തൂപമ

↑33. അവർണ്ണ്യാവർണ്ണ്യവാക്യങ്ങൾ-
ക്കൊന്നാം ധർമ്മത്തെവേറേയായ്
നിർദ്ദേശിച്ചാലലങ്കാരം
പ്രതിവസ്തൂപമാഭിധം:

↓34. ശ്രീവഞ്ചിഭൂപനുള്ളപ്പോൾ
ശ്രീമാനപരനെന്തിന്?
കാര്യമെന്തിഹ ദീപത്താൽ
കതിരോൻ കാന്തി ചിന്തവേ?

ഒരേ സാധാരണധർമ്മത്തെ ഉപമാനവാക്യത്തിലും ഉപമേയവാക്യത്തിലും ആവർത്തിച്ചാൽ 'പ്രതിവസ്തൂപമ' പ്രതിവസ്തു ഓരോ വാക്യാർത്ഥത്തിലും ഉപമ എന്നു സംജ്ഞയ്ക്ക് അർത്ഥയോജന. ഉദാഹരണത്തിൽ പൂർവാർദ്ധം ഉപമേയവാക്യം, ഉത്തരാർദ്ധം ഉപമാനവാക്യം. അവ രണ്ടിലുമുള്ള നിഷ്പ്രലത്വമെന്ന സാധാരണ ധർമ്മം 'എന്തിന്', 'കാര്യമെന്ത്' എന്ന പര്യായങ്ങളാൽ ആവർത്തിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑38. ഫുല്ലാബ്ജത്തിനു രമ്യതയ്ക്കു കറവോ പായൽ
പതിഞ്ഞീടിലും
ചൊല്ലാർന്നോരക്കലയോ പനിമതിക്കങ്കം
കുറത്തെങ്കിലും
മല്ലാക്ഷീമണിയാൾക്കു വൽക്കലമിതും
ഭൂയിഷ്ഠശോഭാവഹം;
നല്ലാകാരമതിന്നലങ്കരണമാമെല്ലാപ്പദാർത്ഥങ്ങളും
— ഭാഷാശാകുന്തളം.

☐ പദ്യം 38. ശകുന്തളാദർശനത്തിൽ ദുഷ്യന്തചിന്ത. രമ്യതയ്ക്കു കറവില്ല, അഴകുണ്ട്, ശോഭാവഹം ഇവയാണു മൂന്നു പാദങ്ങളിലും യഥാക്രമം ധർമ്മം. അവ പര്യായങ്ങളുമാണ്.

ഇവിടെ ഉപമാനവാക്യങ്ങളായ ഒന്നും രണ്ടും പാദങ്ങളിലും ഉപമേയവാക്യമായ മൂന്നാം പാദത്തിലും 'ശോഭാകരമാകുന്നു' എന്ന സാധാരണധർമ്മം പര്യായങ്ങളാൽ നിർദ്ദേശിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇതു[2]സാധർമ്മ്യമട്ടിലുള്ള പ്രതിവസ്തൂപമയ്ക്ക് ഉദാഹരണം. വൈധർമ്മ്യമട്ടിലും പ്രതിവസ്തൂപമ വരാം; എങ്ങനെയെന്നാൽ,

2. അന്യോന്യ പൂരകങ്ങളായ രണ്ടുപ്രസ്താവനകളിൽ ആദ്യത്തേതിലെ വാക്യഘടനപോലെതന്നെ രണ്ടാമത്തേതിലും വന്നാൽ സാധർമ്മ്യം. വാക്യഘടന വിപരീതമായാൽ വൈധർമ്മ്യം. 'കരുണരസം നാനാപരിണതിയെ വഹിക്കുന്നു — ഒരേവെള്ളം തിര, നര, ചുഴി എന്ന രൂപഭേദങ്ങൾ വഹിക്കുന്നു.' എന്നായാൽ ഇതു തന്നെ സാധർമ്മ്യരീതിയായി.

↓39. കരുണമൊരു രസം താൻ വസ്തുഭേദേന നാനാ-
പരിണതിയെ വഹിച്ചീടുന്നിതേ മാറിമാറി
തിര നര ചുഴിയെന്നീ രൂപഭേദങ്ങൾ കാണായ്-
വരികിലുമവയെല്ലാം വെള്ളമത്രേ നിനച്ചാൽ.
— ഉത്തരരാമചരിതം.

ഉപമാനോപമേയവാക്യങ്ങൾ ഒരേ അന്വയരീതിയിൽ ഇരുന്നാൽ സാധർമ്മ്യം, അർത്ഥം ഭേദിക്കാതെ അന്വയരീതിമാത്രം ഭേദിച്ചിരുന്നാൽ വൈധർമ്മ്യം.

2.15 ദൃഷ്ടാന്തം

↑35. ദൃഷ്ടാന്തമതിനെബ്ബിംബ-
പ്രതിബിംബങ്ങളാക്കുകിൽ
കീർത്തിശാലി ഭവാൻ തന്നെ
കാന്തിശാലി സുധാംശുതാൻ.

ഉപമാനോപമേയവാക്യങ്ങളിൽ സാധാരണധർമ്മത്തെ[3]ബിംബപ്രതിബിംബങ്ങളാക്കി പറഞ്ഞാൽ

3. ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം (10-ആം കാരിക) നോക്കുക.

'ദൃഷ്ടാന്തം'. ലക്ഷ്യത്തിൽ കീർത്തിശാലി ബിംബം, കാന്തിശാലി പ്രതിബിംബം. വേറേ ഉദാഹരണം:

↓40. ശിക്ഷിക്കും ശിക്ഷ്യനാം നിന്നെ
രക്ഷിക്കും രക്ഷ്യനാം ദ്വിജം
ഭക്ഷിക്കും ക്ഷീരമേ ഹംസ-
പക്ഷീ സക്ഷീരനീരതഃ — ഭാഷാശാകുന്തളം.

ദുഷ്യന്തവാക്യം. മാതലി തിരസ്കരിണി ഉപയോഗിച്ചു വന്ന് മാഢവ്യ ബ്രാഹ്മണനെ ആക്രമിച്ചു. അയാളുടെ നിലവിളി കേട്ടു ദുഷ്യന്തൻ അമ്പു തൊടുത്തുകൊണ്ടു പറയുന്നത്: (ഈ അമ്പ്) ശിക്ഷ്യനായ നിന്നെ ശിക്ഷിക്കും; രക്ഷ്യനായ ദ്വിജനെ രക്ഷിക്കും എന്നു പൂർവ്വാർദ്ധത്തിൽ അർത്ഥയോജന. സക്ഷീര നീരതഃ = പാലും വെള്ളം കൂട്ടിച്ചേർത്തുവച്ചതിൽ നിന്ന്. ആ സംയുക്തത്തിൽ ക്ഷീരം ദൃശ്യം, നീരം അദൃശ്യം. ഉപമേയ പ്രസംഗത്തിലും ദൃശ്യാദൃശ്യത കാണുക. ഇവിടെ ഉപമേയവാക്യത്തിൽ രക്ഷ്യരക്ഷണവും ഉപമാനവാക്യത്തിൽ ഭക്ഷ്യഭക്ഷണവുമായ സാധാരണധർമ്മങ്ങൾ ബിംബപ്രതിബിംബങ്ങളായിരിക്കുന്നു. ഇത് സാധർമ്മ്യത്തിന് ഉദാഹരണം. വൈധർമ്മ്യത്തിൽ വരുന്നതിന്,

↑41. പരമതനശരീരേ! ത്വാം തപിപ്പിച്ചിടുന്നു
പരമതനുജന്മാ മാം ദഹിപ്പിച്ചിടുന്നു;
പരവശത ദിനത്താലമ്പിളിക്കെത്രയുണ്ടോ
പരുതമൊഴി! പാർത്താലാമ്പലിനെത്രയില്ല.
— ഭാഷാശാകുന്തളം.

☐ പദ്യം 41. ദുഷ്യന്തവാക്യം, ശകുന്തളയോട്. പരമതനശരീര = കൃശാംഗി (സുന്ദരി). പരം + അതനഃ + അജന്മാ = പരമതനുജന്മാ. അതനഃ = കാമദേവൻ. അജന്മാ = എല്ലായ്പ്പോഴും, ദിനത്താൽ (സൂര്യാഗമത്താൽ) ചന്ദ്രനുള്ളതു മങ്ങൽ ആമ്പലിനില്ലല്ലോ.

2.16 നിദർശന

↓36. വിശിഷ്ടധർമ്മികൾക്കൈക്യ-
മാരോപിച്ചാൽ നിദർശന;
ദാനശീലന്നു സൗമ്യത്വം
തങ്കത്തിന്നു സുഗന്ധമാം.

ഏതാൻ ധർമ്മങ്ങളുള്ള ഒരു പ്രകൃതമായ ധർമ്മിക്കും ആ ധർമ്മങ്ങൾക്ക് പ്രതിബിംബഭൂതങ്ങളായ മറ്റു ധർമ്മങ്ങളുള്ള ഒരു അപ്രകൃതധർമ്മിക്കും അഭേദം കല്പിച്ച് ഒന്നിനെ മറ്റതാക്കുന്നത് 'നിദർശന'. രണ്ടുവക ധർമ്മങ്ങളുടെ ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം പുരസ്കരിച്ച് ആ ധർമ്മവിശിഷ്ടങ്ങളായ ധർമ്മികൾക്ക് ഐക്യാരോപം ചെയ്യുന്നത് നിദർശന എന്നു താൽപര്യം. കേവലവസ്തുക്കളുടെ ഐക്യാരോപം രൂപകം; ധർമ്മവിശിഷ്ടവസ്തുക്കളുടെ ഐക്യാരോപം നിദർശന എന്നു ഭേദം. രൂപകത്തിൽ ഒറ്റപ്പദങ്ങൾക്കാണ് അഭേദകല്പന; നിദർശനയിൽ വാക്യങ്ങൾക്കാകുന്നു. ലക്ഷ്യത്തിൽ ദാതാവിന് സൗമ്യശീലം വരുക എന്നുള്ളതു തങ്കത്തിന്നു സൗരഭ്യം ഉണ്ടാവുകയെന്നുള്ളതു തന്നെയാണ് എന്നു ഉപമാനോപമേയവാക്യങ്ങൾക്ക് അഭേദാരോപം. അല്ലെങ്കിൽ സൗമ്യശീലത്വവിശിഷ്ടനായ ദാതാവ് സൗരഭ്യവിശിഷ്ടമായ സ്വർണ്ണമാണെന്ന് വിശിഷ്ടധർമ്മികൾക്ക് ഐക്യാരോപം. വേറേ ഉദാഹരണം:

↑42. കാട്ടിൽ കൂട്ടുവിളിപ്പതാം, ശവമതിൻ മെയ്യിൽ
തലോടുന്നതാം,
നട്ടിടുന്നതാം ബിസം തറയതിൽ, പാഴൂഴി
കർഷിപ്പതാം
പൊട്ടൻ കാതിലുരപ്പതാം, കരുടനെ കണ്ണാടി
കാണിപ്പതാം,
പട്ടിയ്ക്കുള്ളൊരു വാൽ നിവർത്തിടുവതാം,
സേവിപ്പതിങ്ങജ്ഞരെ — സ്വ.

☐ പദ്യം 42. അജ്ഞോപാലംഭം. ബിസം = താമര (വളയം). പാഴൂഴി കർഷിക്കുക = ഊഷരഭൂമിയിൽ കൃഷി ചെയ്യുക. ഉരയ്ക്കുക = പറയുക.

ഇവിടെ അജ്ഞന്മാരെ സേവിക്കുക എന്നുള്ളത് കാട്ടിൽ കൂട്ടു വിളിക്കുക, ശവശരീരത്തിൽ തലോടുക മുതലായ പല സംഗതികൾ തന്നെയാണെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

നിദർശനയ്ക്കു വേറേ ഭേദങ്ങൾ അടുത്തു പറയപ്പെടും. വിശിഷ്ടധർമ്മികൾക്ക് ഐക്യാരോപം ചെയ്യുന്ന പ്രാകൃതനിദർശന പ്രായേണ വാക്യങ്ങൾക്ക് അഭേദത്തെ കല്പിക്കുന്നതാകയാൽ 'വാക്യാർത്ഥവൃത്തിനിദർശന' എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഈമാതിരി നിദർശനയിൽ ചിലേടത്ത് കവികൾ ഉപമേയവാക്യത്തെ അർത്ഥസിദ്ധമെന്നു വെച്ച് പ്രയോഗിക്കാതെ ഉപേക്ഷിച്ചു കാണുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓43. മനമേ! ഭവ സാഭിലാഷമിപ്പോൾ
ഘനകേശീംപ്രതി സംശയങ്ങൾ തീർന്നു.
കനലെന്നു നിനച്ചപോയി നീ താ-
നനലം വക്ഷസി ധാര്യമായ രത്നം.
— ഭാഷാശാകുന്തളം.

ഇതിൽ മേനകാപുത്രിയായ ശകുന്തളയെ മുനികന്യക എന്നു ശങ്കിച്ചു രത്നത്തെ കനലെന്നു നിനയ്ക്കുക തന്നെയാകുന്നു എന്ന് അർത്ഥംകൊണ്ടു സുഷ്പമാകുന്നതല്ലാതെ ഉപമേയവാക്യം പ്രയോഗിച്ചിട്ടില്ല. ഈമാതിരിയിൽ ബിംബപ്രതിബിംബഭാവമുള്ള വാക്യങ്ങളിൽ പ്രതിബിംബവാക്യത്തെ മാത്രം നിർദ്ദേശിക്കുന്നത് 'ലളിതം' എന്ന് ഒരു സ്വതന്ത്രാലങ്കാരമാണെന്ന് അപ്പയ്യദീക്ഷിതാദികൾ സിദ്ധാന്തിക്കുന്നു.[4]

4. വർണ്ണ്യത്തിൽ വർണ്ണ്യവൃത്താന്ത-
പ്രതിബിംബം കഥിക്കുകിൽ
ലളിതം, നീരൊഴിഞ്ഞപ്പോൾ
ചിറ കെട്ടാൻ കൊതിപ്പു നീ. — കുവലയാനന്ദം.

വർണ്ണ്യവൃത്താന്തമേ പറയാതെ അതിന്റെ പ്രതിബിംബമായ വൃത്താന്തം വർണ്ണ്യവസ്തുവിൽ ഘടിപ്പിച്ചു പറയുന്നത് ലളിതം. പ്രണയകലഹത്തിൽ മനംമടുത്തു പുറത്തുപോയ നായകനെ തിരിച്ചുകൊണ്ടുവരാൻ അകാലശ്രമം നടത്തുന്ന നായികയോടുള്ള സഖീവചനമാണ് ഉദാഹരണം. 'നീ' വർണ്ണ്യവസ്തു. അതിൽ പ്രതിബിംബവൃത്താന്തമാണല്ലോ ഘടിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നത്. ലളിതോപമായിൽ നിന്നു പകതിയെടുത്തതാവാം 'ലളിതം'.

↑37. ഒന്നിന്റെ ധർമ്മം മറ്റൊന്നിൽ
ചൊന്നാലന്യാ നിദർശന:
വെണ്മതിയ്ക്കുള്ള സൗഭാഗ്യം
കാണ്മതുണ്ടിഹ നിന്മുഖേ.

ഉപമാനധർമ്മം ഉപമേയത്തിൽ കാണുന്നതായി പറയുന്നത് മറ്റൊരുമാതിരി നിദർശന. ഇതിന് 'പദാർത്ഥവൃത്തിനിദർശന' എന്നു പേർ. ജയദേവർ ഇതിനെ ഉപമയുടെ വകഭേദമായി ഗണിച്ച് 'ലളിതോപമ' എന്നു വിളിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓44. നീലപ്പൂരികുഴലിൽ തവ
മേളിച്ചീടുന്ന മുല്ലമാലികയിൽ
മേളം തുടർന്ന ഗംഗാ-
കാളിന്ദീസംഗഭംഗി തിങ്ങുന്നു. — ആര്യാശതകം.

☐ പദ്യം 44. കാളിന്ദി കറുത്തതും ഗംഗ വെളുത്തതും എന്നു കവിസങ്കല്പം.

↑38. വേറേ നിദർശനാഭേദം
ക്രിയയാൽ കാര്യബോധനം:
നന്നല്ല രാജവിദ്വേഷ-
മെന്നു ലോകരൊടോതുവാൻ
ചന്ദ്രോദയത്തിൽ തിമിരം
ചിന്നിച്ചിന്നിയറുന്നതേ.

ഒരുത്തൻ തന്റെ പ്രവൃത്തികൊണ്ടു മറ്റുള്ളവർക്ക് ഒരു ഉപദേശത്തെ ദൃഷ്ടാന്തപ്പെടുത്തിക്കൊടുക്കുന്നതും നിദർശനയുടെ ഒരു വകഭേദം തന്നെ. ഉദാഹരണത്തിൽ രാജവിദ്വേഷം എന്നതിന് ചന്ദ്രവിദ്വേഷം, നൃപവിദ്വേഷം എന്ന് ശ്ലേഷം കൊണ്ടു രണ്ടർത്ഥം. ഇവിടെ ചന്ദ്രോദയത്തിൽ ഇരുട്ടിനുണ്ടാകുന്ന നാശം, 'രാജദ്വേഷം നന്നല്ല' എന്നുള്ള ഉപദേശത്തിന് ഉദാഹരണമായിത്തീരുന്നു എന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓45. മാനം കൈവിട്ടു പോവാനിടവരുമെവനും
വാരുണീസേവകൊണ്ടെ-
ന്നൂനം കൂടാതെ ലോകർക്കിതുപൊഴുതുപദേശത്തിനെ
ചെയ്യുകൊണ്ട്
നാനാലോകപ്രദീപപ്രഭതടവിട്ടുമിപ്പത്മിനീ
പ്രാണനാഥൻ
താനും മാനം വെടിഞ്ഞച്ചരമശിഖരിയിൽ ചെന്നിതാ
ചേർന്നിടുന്നൂ — കവിസഭാരഞ്ജനം.

ഇവിടെ മാനം കൈവിടുക എന്നതിനെ ബഹുമാനം ഇല്ലാതാവുക എന്നും ആകാശത്തിൽ നിന്നും മറയുക എന്നും ശ്ലേഷം കൊണ്ട് രണ്ടർത്ഥം; അതുപോലെ വാരുണീ സേവ എന്നതിന് മദ്യം സേവിക്കുക, പശ്ചിമദിക്കിനെ സേവിക്കുക എന്ന് ശ്ലേഷത്താൽ രണ്ടർത്ഥം. സൂര്യന് വാരുണീ സേവ (പശ്ചിമദിക് സേവ) എന്നുള്ള സംഗതി വാരുണീസേവ (മദ്യ സേവ) ആർക്കും മാനഹാനിയെ വരുത്തുമെന്നുള്ള ഉപദേശത്തിന് ഉദാഹരണമായിത്തീരുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑46. ക്ഷീണിച്ചോഷധിനാഥനസ്തശിഖരം
പ്രാപിച്ചിടുന്നേകതോ
മാണിക്യപ്രഭനേതി സൂര്യനരുണം
മുൻപിട്ടുയർന്നേകതഃ
കാണിച്ചീവ്യസനോദയങ്ങളൊരുമിച്ചിദ്ദിവ്യ
തേജോദ്വയേ
പ്രാണിക്കാത്മദശാന്തരേഷു നിയമം ധാതാവു
ചെയ്യുന്നിതേ — ഭാഷാശാകുന്തളം.

□ പദ്യം 46. മാണിക്യപ്രഭൻ സൂര്യൻ അരുണം മുന്നിട്ടുയർന്ന് ഏകതഃ ഏതി എന്ന രണ്ടാം പാദത്തിൽ അന്വയം. മാണിക്യപ്രഭയുള്ള സൂര്യൻ അരുണനെ മുമ്പിൽ നിർത്തി ഒരുവശേ (ഉയർന്നു) വരുന്നു എന്ന് അർത്ഥയോജന.

ഇവിടെ വിധി ഒരേ കാലത്തിൽ ചന്ദ്രന് അസ്തമയത്തെയും സൂര്യന് ഉദയത്തെയും കല്പിക്കുന്നതുകൊണ്ട് ലോകത്തിൽ ഒരുവനു വിപത്തു വരുമ്പോൾ മറ്റൊരുവനു സമ്പത്തും ഉണ്ടാവും എന്ന് ജനങ്ങൾക്കു കാണിച്ചുകൊടുക്കുന്നതായി കവി സമർത്ഥിക്കുന്നു. സൂക്ഷ്മമാലോചിക്കുമ്പോൾ ഈ മൂന്നാമതു പറഞ്ഞ നിദർശന ഗമ്യോൽപ്രേക്ഷ തന്നെ എന്നു വന്നുകൂടും. രണ്ടാമതു പറഞ്ഞതിനെ ജയദേവമതപ്രകാരം 'ലളിതോപമ' എന്നോ ഉപമാപ്രകരണത്തിന്റെ ഒടുവിൽ പറഞ്ഞ 'ലക്ഷിതോപമ'കളുടെ ഒരു വകഭേദമെന്നോ ഗണിക്കാവുന്നതാകയാൽ നിദർശനയ്ക്ക് ആദ്യം പറഞ്ഞ ഒരു പ്രകാരമേ ഉള്ളൂ എന്നു സംക്ഷേപം.

2.17 ദീപകം

↓39. അനേകമേകധർമ്മത്തി-
ലന്വയിപ്പതു ദീപകം:
മദംകൊണ്ടാനശോഭിക്കു-
മൌദാര്യം കൊണ്ടു ഭൂപതി.

അനേകം വസ്തുക്കൾക്ക് ഒരേ ധർമ്മത്തിൽ അന്വയം കല്പിക്കുന്നത് 'ദീപകം'. എമ്പ്രാന്റെ വിളക്കത്തു വാര്യന്റെ അത്താഴം എന്ന രീതിയിൽ പ്രകൃതത്തിന്റെ ഉപയോഗത്തിനായി പറയുന്ന ധർമ്മം അപ്രകൃതത്തിനു കൂടി ഉപയോഗപ്പെടുന്നു എന്ന അർത്ഥയോജന കല്പിച്ച് 'ദീപം പോലത്തേത് ദീപകം' എന്ന സംജ്ഞ ചെയ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. രാജവർണ്ണനരൂപമായ ലക്ഷ്യത്തിൽ ഔദാര്യം കൊണ്ട് ഭൂപതി ശോഭിക്കും എന്ന പ്രകൃതവാക്യത്തിലെ ശോഭിക്കും എന്ന ക്രിയാപദം മദം കൊണ്ടാന (ശോഭിക്കും) എന്ന് അപ്രകൃതവാക്യത്തിനു കൂടി ഉപകരിക്കുന്നു. പ്രകൃതാപ്രകൃതങ്ങൾക്കു രണ്ടിനും ധർമ്മം ഈ വിധം സാധാരണമായി തീരുന്നതുകൊണ്ട് അവയ്ക്കു തമ്മിൽ സാമ്യം ഗമ്യമായിത്തീരുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑47. ചാണക്കല്ലിലുരച്ച രത്ന,മമരിൽ പുണ്ണേറ്റ വീരൻ, മദ-
ക്ഷീണൻ കുംഭികുലോത്തമൻ, കര തെളിഞ്ഞീടും
ശരന്നിമ്നഗാ,
മീനാങ്കാർദ്ദിതയായ മങ്ക, കലയായ് ശേഷിച്ച
ദോഷാകരൻ,
ദാനത്താൽ ധനപുഷ്ടികെട്ട നൃപനും കാർശ്യാൽ
പ്രകാശിക്കുമേ — സ്വ.

ഇവിടെ ദാനത്താൽ ധനപുഷ്ടികെട്ട നൃപൻ പ്രകൃതം. ചാണക്കല്ലിലുരച്ച രത്നം മുതലായവ അപ്രകൃതങ്ങൾ. ഇവയെല്ലാം കാർശ്യം കൊണ്ട് പ്രകാശിക്കുക എന്ന ഒരേ ധർമ്മത്തിൽ അന്വയം കൊണ്ട് അന്യോന്യസാദൃശ്യത്തിനു പ്രതീതി വരുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓48. താപസന്മാരുടെയും വാഹിനിമാരുടെയും
ശോഭ തേടീടും മഹാത്മാക്കൾ വംശത്തിന്റെയും
ഉത്ഭവസ്ഥാനമന്വേഷിക്കേണ്ട... — ഭാരതം.

അനേകത്തിന് ഏകധർമ്മാന്വയം വരുന്നിടത്ത് അനേകമെന്നു പറയുന്നത് (1) പ്രകൃതങ്ങൾ മാത്രം ചേർന്നിട്ടുള്ളത് (2) അപ്രകൃതം മാത്രം ചേർന്നിട്ടുള്ളത് (3) രണ്ടും കൂടി കലർന്നുള്ളത് എന്ന് മൂന്നു വിധത്തിൽ സംഭവിക്കാം. ആ മൂന്നു വിധവും ലക്ഷണവാക്യത്തിൽ വിവക്ഷിതം തന്നെ. എന്നാൽ ചില ആലങ്കാരികന്മാർ ഉദാഹരിച്ച പ്രകാരം പ്രകൃതാപ്രകൃതങ്ങളുടെ അനേകങ്ങൾക്കുള്ള ഏകധർമ്മാന്വയത്തിനു മാത്രമേ 'ദീപകം' എന്ന പേർ കൊടുക്കുന്നുള്ളൂ. പ്രകൃതങ്ങൾക്കു മാത്രമോ അപ്രകൃതങ്ങൾക്കു മാത്രമോ വരുന്നതിന് 'തുല്യയോഗിത' എന്നൊരു പുതിയ പേർ കല്പിക്കുന്നു.[5] ലക്ഷണത്തിലെ പ്രധാനാംശങ്ങൾക്ക് ഭേദമില്ലാത്തതിനാൽ ആ വിഭാഗം ഇവിടെ സ്വീകരിച്ചിട്ടില്ല. പ്രകൃതങ്ങൾക്ക് മാത്രം വരുന്നതിന് ഉദാഹരണം:

5. ധർമ്മൈക്യം വർണ്ണ്യവസ്തുക്കൾ,-
ക്കവർണ്യങ്ങൾക്കു മാത്രമോ
ചൊന്നാലുണ്ടാമലങ്കാരം
തുല്യയോഗിതയായിട്ടും — (കുവലയാനന്ദം).

↑49. കുമുദകലമുലൂകവും മയങ്ങീ
കമലവനം കവിചിത്തവും തെളിഞ്ഞൂ
പ്രമദകൾമുഖമിന്ദുവും വിളർത്തു
തിമിരഭരാവൃതി മഞ്ഞുമങ്ങു മാഞ്ഞു. — സ്വ.

□ പദ്യം 49. കാമകേളീസന്ദർഭം കഴിഞ്ഞുപോയതിലുള്ള നിരാശ പ്രമദകളുടെ വിളർച്ചയ്ക്കു കാരണം. 'പ്രമദ' സാഭിപ്രായപദം. തിമിരഭരാവൃതി = കൂറ്റിരുട്ടിന്റെ ആവരണം.

ഇതിൽ നാലു പാദത്തിലും ഓരോ ഉദാഹരണം കാൺക. പ്രഭാതവർണ്ണനം പ്രകൃതമാകയാൽ കുമുദകുലാദികളെല്ലാം പ്രകൃതങ്ങൾ തന്നെ. അപ്രകൃതങ്ങൾ മാത്രമായുള്ളതിന്:

↓50. തുമ്പിക്കരത്തിനിഹ തോലിനു കട്ടികൊണ്ടും
രംഭാദ്രുമത്തിനൊഴിയാത്ത തണുപ്പിനാലും
ആകാരമൊത്തളവിലും ലഭിയാതെപോയീ
അന്വംഗി തന്റെ തുടകൾക്കുപമാനഭാവം !
— കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ നായികാവർണ്ണനത്തിൽ അപ്രകൃതങ്ങളായ തുമ്പിക്കരത്തിനും രംഭാദ്രുമത്തിനും 'ഉപമാനഭാവാലാഭം' എന്ന ഏകധർമ്മത്തിൽ അന്വയം.

↑40. മറിച്ചനേകം ക്രിയകൾ
ക്കേകകാരകയോഗവും
വന്നാൽ ദീപകമായീടു-
മെന്നു ചൊല്ലുന്നിതേ ചിലർ
↓41. കീർത്തി കേൾക്കാം പണം നേടാ-
മാർത്തി തീർക്കാം രമിച്ചിടാം;
വിദ്വാന്മാരാം നരന്മാർക്കു
വിദ്യയാലെന്തു ദുർല്ലഭം?

ഈവിധമുള്ള ദീപകം 'കാരകദീപകം'; ആദ്യം പറഞ്ഞത് 'ക്രിയാദീപകം'. ഉത്തരോദാഹരണത്തിൽ കരണകാരകത്തിന് അനേകക്രിയാന്വയം. വേറെ കാരകങ്ങൾക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

2.18 കർത്താവിന്:

↑51. ഭക്ത്യാ സേവിക്ക പൂജ്യാൻ, മരുവുക സഖിയെപ്പോൽ
സപത്നീജനത്തിൽ,
ഭർത്താവിൻ വിപ്രിയം ചെയ്യരുതു
നികൃതയെന്നാകിലും കോപമൂലം
അത്യന്തം ഭൃത്യരിൽ വാഴ്ക സരളതയാ,
ഗർവ്വമുൽസൃജ്യഭോഗേ-
ഷ്വിത്ഥം സ്ത്രീകൾ ഭവിക്കുന്നിഹ
ഗൃഹിണികളാ,യന്യഥാ ഗേഹബാധാഃ
— ഭാഷാശാകുന്തളം.

□ പദ്യം 51. കണ്വവചനം, ശകുന്തളയോട്, നികൃത = നിരസിക്കപ്പെട്ടവൾ. അന്യഥാ = മറിച്ചാണെങ്കിൽ. 'സ്ത്രീകൾ' എന്ന കർത്താവിൽ 'സേവിക്ക' തുടങ്ങിയ അനേകം ക്രിയകൾക്കു യോഗം. 'ഭൃത്യരിൽ അത്യന്തം സരളതയാ വാഴ്ക' എന്ന മൂന്നാംപാദത്തിൽ അന്വയം.

2.19 അധികരണത്തിന്:

↓52. കാറ്റുൾക്കൊണ്ടൊരു കീചകങ്ങൾ കുഴലൂതുന്നു
ശ്രുതിക്കൊത്തപോൽ
സംഘം ചേർന്നൊരു സിദ്ധമുഗ്ദ്ധമിഴിമാർ പാടുന്നു
സങ്കീർത്തനം
മുറ്റും നിന്നിടിനാദമങ്ങൊരു മൃദംഗംപോൽ
മുഴങ്ങീടുകിൽ
സമ്പൂർണ്ണം സദിരിന്റെ മേളമവിടെ സ്വാമിക്കു
സന്ധിക്കുമേ. — മേഘദൂത്.

□ പദ്യം 52. കീചകം = മുള. സിദ്ധമുഗ്ദ്ധമിഴിമാർ = സിദ്ധസ്ത്രീകൾ. സദിര് = പാട്ടുകച്ചേരി. 'അവിടെ' (ആദിക്കിൽ) എന്ന അധികരണകാരകത്തിൽ 'കുഴലൂതുന്നു' തുടങ്ങിയ അനേകം ക്രിയകൾക്കു യോഗം.

2.20 കർമ്മത്തിന്:

↑53. മണപ്പിച്ചു ചുംബിച്ചു നക്കിക്കടിച്ചി-
ട്ടിണങ്ങാതെ ദൂരത്തെറിഞ്ഞാൻ കരങ്ങൻ
മണിശ്രേഷ്ഠ! മാഴ്കൊല്ല; നിന്നുള്ള കാണ്മാൻ
പണിപ്പെട്ടടുക്കാഞ്ഞതേ നിന്റെ ഭാഗ്യം.
— കേരളവർമ്മ വലിയ കോയിത്തമ്പുരാൻ.

□ പദ്യം 53. മണിശ്രേഷ്ഠ! = ശ്രേഷ്ഠമായ രത്നമേ! 'നിന്നെ' എന്നൊരു കർമ്മം അദ്ധ്യാഹരിക്കണം. അതിൽ 'മണപ്പിക്കുക' തുടങ്ങിയ അനേകം ക്രിയകൾക്കു യോഗം.

ഇതുപോലെ ശേഷം കാരകങ്ങൾക്കും ഊഹിച്ചുകൊള്ളുക. കാരകദീപകത്തിൽ ഔപമ്യത്തിന് പ്രതീതി വരാത്തതിനാൽ ഇത് സാമ്യമൂലകാലങ്കാരങ്ങളിൽ ഉൾപ്പെടുന്നില്ല. ഇതിനെ സ്വീകരിക്കുന്ന പക്ഷം വാസ്തവോക്ത്യലങ്കാരങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ ചേർക്കണം.[6]

6. 6-ആം കാരിക നോക്കുക.

2.21 അപ്രസ്തുതപ്രശംസ

↓42. അപ്രസ്തുതപ്രശംസാഖ്യ-
മപ്രസ്തുതമുരയ്ക്കതാൻ;
സ്വൈരം മൃഗങ്ങൾ വാഴുന്നു
പരാരാധനമെന്നിയേ.

ഏതാനും ചില സംബന്ധങ്ങൾ കൊണ്ട് പ്രസ്തുത വൃത്താന്തത്തിന് പ്രതീതിവരുംവിധത്തിൽ അപ്രസ്തുത വൃത്താന്തത്തെ വർണ്ണിക്കുക 'അപ്രസ്തുതപ്രശംസ'. രാജസേവകന്റെ വാക്യമായ ഉദാഹരണത്തിൽ അപ്രസ്തുതമൃഗവൃത്താന്തവർണ്ണനം.

സാരൂപ്യസംബന്ധം കൊണ്ട് പ്രസ്തുതമായ പരാധീനവൃത്തികളുടെ നിന്ദയിൽ[7] പര്യവസാനിക്കുന്നു. പ്രസ്തുതവൃത്താന്തബോധകങ്ങളായ സംബന്ധങ്ങൾ ഇന്നവയെല്ലാമെന്ന് പൂർവാചാര്യമതാനുസാരേണ പരിഗണനം ചെയ്യുന്നു.

7. അന്യരെ ആശ്രയിക്കുന്ന ദുർഭാഗ്യവാന്മാർ.

↑43. വിശേഷത്തിനു സാമാന്യം
കാര്യത്തിന്നഥ കാരണം
ഇതു രണ്ടും മറിച്ചിട്ടും
തുല്യത്തിന്നിഹ തുല്യവും
പ്രകൃതത്തിന്നപ്രകൃത-
മഞ്ചുമാതിരിയിങ്ങനെ.

(1) പ്രസ്തുതമായ വിശേഷത്തിനു പകരം അപ്രസ്തുതമായ സാമാന്യം; മറിച്ച് (2) സാമാന്യത്തിനു വിശേഷം; (3) കാര്യത്തിനു കാരണം; (4) കാരണത്തിനു കാര്യം; (5) തുല്യത്തിനു തുല്യം; ഇങ്ങനെ സാമാന്യവിശേഷഭാവം, കാര്യകാരണഭാവം, സാരൂപ്യം, എന്ന് മൂന്നു സംബന്ധങ്ങളെ അടിസ്ഥാനമാക്കി അപ്രസ്തുതപ്രശംസ അഞ്ചുവിധമായി ചമയുന്നു. ഇവയിൽ സാരൂപ്യനിബന്ധനമായതു മാത്രമെ സാമ്യമൂലകാലങ്കാരങ്ങളിൽ ഉൾപ്പെടുന്നുള്ളൂ. ശേഷം നാലും വാസ്തവോക്തിയിൽ ചേരേണ്ടവയെന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു.

സാരൂപ്യനിബന്ധനാപ്രസ്തുതപ്രശംസയ്ക്ക് പൂർവാചാര്യന്മാർ 'അന്യോക്തി' എന്നും 'അന്യാപദേശം' എന്നും പ്രത്യേകസംജ്ഞ ചെയ്തിട്ടുമുണ്ട്.

അന്യോക്തിയ്ക്ക് ഉദാഹരണം:

↓54. തേളേ തുച്ഛമൊരു കീടകം
പരമിതെന്തുചെയ്യുമൊരുറുമ്പിനെ
കാളുമില്ല പണി കൊല്ലുവാനിതിനെ, വാഴുമെത്രയിതു
വാഴ്കിലും;
ആളുകൾക്കു പുനരെന്തു പേടി,യവർ പേരു
കേട്ടുമുടനോടിടും;
കാളുമുഗ്രവിഷമുള്ള വാൽമുനയതിന്റെ തീവ്രത
കഥിപ്പതോ! — അന്യാപദേശശതകം.

ഇവിടെ തേളിന്റെ വാലിനെ വർണ്ണിക്കുന്നതുകൊണ്ട് ഖലൻ എത്രതന്നെ നിസ്സാരനായാലും അവന്റെ നാക്കിനെ എല്ലാവരും ഭയപ്പെടും എന്നുള്ള സരൂപമായ ഉപദേശത്തെ കവി വായനക്കാരെ ധരിപ്പിക്കുന്നു.

വിശേഷപ്രസ്താവത്തിൽ സാമാന്യകഥനത്തിന്;

↑55. തന്ദേശം ചെന്നണവതിനു തേ ചൊല്ലുവാൻ
മാർഗ്ഗമാദൌ
സന്ദേശം ചൊന്നഥ സപദി ഞാൻ യാത്രയാക്കാം
ഭവാനെ
സന്ദേഹം വേണ്ട
പരനുപകാരത്തിനാകാത്തതെങ്കിൽ
കിന്ദേഹം കൊണ്ടൊരു ഫലമിഹ പ്രാണിനാം
ക്ഷോണി തന്നിൽ? — മയൂരസന്ദേശം.

□ പദ്യം 55. നായകൻ സന്ദേശഹരനോട് ഉപക്രമമായി പറയുന്നത്. തം + ദേശം — തന്ദേശം (ആ ദേശത്ത്). കിം + ദേഹം — കിന്ദേഹം. കിം — ചോദ്യസൂചകമായ വാക്ക്. ദേഹം കൊണ്ടു കിം ഫലം എന്ന് അന്വയഗതി.

ഇവിടെ ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ 'നീ എനിക്കുവേണ്ടി ഈ കായക്ലേശം ചെയ്യുന്നതിനു മടിക്കരുത്' എന്ന വിശേഷത്തിനു പകരം 'പരോപകാരാർത്ഥമിദം ശരീരം' എന്ന സാമാന്യം നിർദ്ദേശിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

സാമാന്യപ്രസ്താവത്തിൽ വിശേഷകഥനത്തിന്:

↓56. ജനമെല്ലാമുന്മുഖമാ-
യനിമേഷകളായ നേത്രപംക്തികളാൽ
മനമതിലെന്തൊരു ഭാവാൽ
പനിമതിലേഖാം വിലോകതേഭിനവാം?
— ഭാഷാശാകുന്തളം.

□ പദ്യം 56. ആശ്രമകന്യകയോടു സവിശേഷതാല്പര്യം കാണിച്ച ദുഷ്യന്തനെ മാഢവ്യൻ ആക്ഷേപിച്ചു. അതിനു ദുഷ്യന്തൻ പറഞ്ഞ മറുപടി. അനിമേഷ — ഇമയടയ്ക്കാത്ത. അഭിനവാം പനിമതിലേഖാം വിലോകതേ എന്നു നാലാം പാദത്തിൽ അന്വയം.

ഇവിടെ സ്പൃഹണീയമായ വസ്തുവിൽ ജനങ്ങൾക്ക് കൗതുകം തോന്നുന്നത് അതു തനിക്കു ലഭിക്കണമെന്നുള്ള ആഗ്രഹത്താലല്ല എന്ന സാമാന്യത്തിന്റെ സ്ഥാനത്തിൽ നൂതനചന്ദ്രകലാദർശനരൂപമായ വിശേഷം പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

കാര്യപ്രസ്താവത്തിൽ കാരണത്തിന്:

↑57. കണ്ടീടാമെന്നൊടെന്താണിവളുടെ വിധമെന്നോർത്തു
ഞാൻ പാർത്തിരുന്നേൻ
മിണ്ടീടുന്നില്ലതെന്നെന്നൊടു ശഠനിതി
മൽക്കാന്തയും കോപമാർന്നാൾ
അവ്യാപാരം മിഥോ
വീക്ഷണചതുരമതാമായവസ്ഥാന്തരത്തിൽ
സവ്യാജം ഞാൻ ചിരിച്ചേ,നവൾ മമ ധൃതി പോകും
പ്രകാരം കരഞ്ഞാൾ
— അമരുകശതകം.

□ പദ്യം 57. അവ്യാപാരം — ഒന്നും ചെയ്യാതെ. മിഥഃ (മിഥോ) — പരസ്പരം. ധൃതി — മനസ്സിന്റെ കട്ടപ്പം. വീക്ഷണചതുരമാതാം ആ അവസ്ഥാന്തരത്തിൽ എന്നു മൂന്നാംപാദത്തിൽ പരിച്ഛേദം.

ഇവിടെ നായികയ്ക്ക് പ്രണയകലഹം ഏതുവിധം ശമിച്ചു എന്നു കാര്യം പ്രസ്തുതമായിരിക്കെ കാരണം പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

കാരണപ്രസ്താവത്തിന്:

↓58. നാല്ക്കാലികൾക്കുമൊരു നാണമുദിക്കുമെങ്കിൽ
കന്നിൻകുമാരിയുടെ കുന്തളകാന്തി കണ്ടാൽ
നിസ്സംശയം ചമരിമാർക്കുറുമായിരുന്നു
വാലിൻവിലാസമതിലുള്ളൊരു വത്സലത്വം
— ഭാഷാകുമാരസംഭവം.

□ പദ്യം 58. നാല്ക്കാലി...മെങ്കിൽ (നാല്ക്കാലികൾക്കു നാണമെന്ന വികാരം ഉണ്ടാകുമായിരുന്നെങ്കിൽ). ചമരിമാർക്ക്, കന്നിൻ...കണ്ടാൽ, വാലിൽ...വത്സലത്വം നിസ്സംശയം അറുമായിരുന്നു എന്നു അന്വയം.

ഇവിടെ പ്രകൃതമായ പാർവതീകേശസൗന്ദര്യത്തിനു പകരം ആ കേശസൗന്ദര്യദർശനനിമിത്തമായി ചമരികൾക്കുണ്ടാകാമായിരുന്ന വാലിൻവിലാസത്തിലെ വാത്സല്യക്കുറവാകുന്ന അപ്രകൃതകാര്യത്തെ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു.

അപ്രസ്തുതപ്രശംസയിലെ കാര്യകാരണഭാവത്തിൽ സാക്ഷാലുള്ള കാര്യകാരണങ്ങൾ മാത്രമല്ല, കാര്യത്തിന്റെ കാര്യവും കാരണത്തിന്റെ കാരണവും കൂടി വിവക്ഷിതമാവുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑59. "കാളിന്ദീ!" "ചൊല്ലഗസ്ത്യാ" "ജലനിധിയിഹ
ഞാൻ വൈരിയെച്ചൊന്നതെന്തേ?"
"കേളെന്നാൽ നർമ്മദാ ഞാൻ; ത്വമപി പറ-
യൊലാമത്സപത്നീടെ നാമം."

"കൊണ്ടൽക്കാർവർണ്ണമെന്തേ തവ?" "മഷികലരും
മാളവീബാഷ്പസംഗം-
കൊണ്ടത്രേ!" "എന്തവർക്കിന്നൊരഴൽ" "അയി,
കയർത്തീടിനാൻ കുന്തളേന്ദ്രൻ ! — സ്വ.

□ പദ്യം 59. നദികളെല്ലാം കടലിന്റെ ഭാര്യമാർ എന്നു കവിസങ്കല്പം. അഗസ്ത്യൻ സമുദ്രത്തെ കൈക്കോട്ടിലെടുത്തു കുടിച്ചു എന്നു പുരാണം. 'കാളിന്ദീ' എന്നു വിളിച്ചതു സമുദ്രം. 'അഗസ്ത്യാ കാര്യമെന്താണെന്നു പറയൂ' എന്ന മറുപടി പറഞ്ഞതു നർമ്മദ. ഈ ക്രമത്തിൽ സംഭാഷണം ഉടരുന്നു.

ഇതിൽ നാലാം പാദത്തിൽ മാളവികൾക്ക് എന്തൊരാപത്തുണ്ടായി എന്ന ചോദ്യത്തിന് ഉത്തരം, "വൈധവ്യദുഃഖം" എന്നുള്ള സാക്ഷാൽ കാരണം പറയാതെ അതിനും കാരണമായ കുന്തളരാജാവിന്റെ കോപത്തെപ്പറ്റി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. "കുന്തളരാജാവ് മാളവദേശത്തെ ആക്രമിച്ചതിനു ശേഷം ആ ദേശം പിടിച്ചോ' എന്ന ചോദ്യത്തിനുത്തരമായ ഈ ശ്ലോകം ജയാനന്തരമുണ്ടായ സമുദ്രനർമ്മദാസംഭാഷണരൂപമാകയാൽ കാര്യത്തിന്റെ കാര്യം നിബന്ധിക്കുന്നതിനും ഇത് ഉദാഹരണമാകുന്നു.

പ്രസ്തുതം കൊണ്ട് വേറെ ഒരു പ്രസ്തുതത്തെ ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നത് 'പ്രസ്തുതാങ്കുരം' എന്നൊരലങ്കാരം എന്ന് അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ[8] പറയുന്നത് വാസ്തവത്തിൽ അപ്രസ്തുതപ്രശംസയിൽ തന്നെ അന്തർഭവിക്കുന്നതാണ്.

8. പ്രസ്തുതം രണ്ടിലൊന്നായാൽ
ദ്യോതിക്കിൽ പ്രസ്തുതാങ്കുരം,
വണ്ടേ, മാലതിയുള്ളപ്പോൾ
കണ്ടകിക്കൈതയെന്തിനോ! (കുവലയാനന്ദം)

രണ്ടു പ്രസ്തുതങ്ങളുണ്ടായിരിക്കേ ഒന്നുകൊണ്ടു മറ്റേതു സൂചിപ്പിക്കപ്പെട്ടാൽ പ്രസ്തുതാങ്കുരം. കലഹാന്തരിതയായ സപത്നിയിൽ ആഭിമുഖ്യം വിടാത്ത നായകനുമൊത്ത് ഉദ്യാനവിഹാരം നടത്തുന്ന നായിക വണ്ടിനോടു പറയുന്നതാണ് ഉദാഹരണവാക്യം. ഉദ്യാനസ്ഥിതിയിൽ ഭൃംഗവൃത്താന്തം പ്രസ്തുതം. നായികാവചനമായതിനാൽ നായകവൃത്താന്തവും പ്രസ്തുതം.

3 അതിശയോക്തിവിഭാഗം

സാമ്യോക്ത്യലങ്കാരങ്ങളെ വിവരിച്ചതിനു ശേഷം അതിശയോക്ത്യലങ്കാരങ്ങളെ എടുക്കുന്നു. അതിശയോക്തിയുടെ സ്വഭാവം മുൻപുതന്നെ പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുണ്ടല്ലോ. ഇനി അതിന്റെ വകഭേദങ്ങളെച്ചൊല്ലുന്നു:

↓44. ഇഹ ഭേദമഭേദത്തിൽ
ഭേദത്തിങ്കലഭേദവും
തഥാ യോഗമയോഗത്തിൽ
യോഗത്തിങ്കലയോഗവും.
↑45. കാര്യഹേതുക്കളൊന്നിക്ക
ക്രമദേശങ്ങൾ തെറ്റുക
ഇത്യാദ്യതിശയോക്തിക്കു
പല ഭേദങ്ങൾ വന്നിടും.

(1) ഭേദമില്ലാത്തിടത്ത് ഭേദം കൽപ്പിക്കുക; (2) ഭേദമുള്ളിടത്ത് ഭേദത്തെ ഗണിക്കാതിരിക്കുക; (3) ഉള്ളതിനെ ഇല്ലാതാക്കുക; (4) ഇല്ലാത്തതിനെ ഉണ്ടെന്ന് സിദ്ധാന്തിക്കുക; (5) കാര്യകാരണങ്ങൾക്ക് ഒന്നിച്ച് പ്രവൃത്തി; (6) അവയ്ക്ക് പൗർവാപര്യക്രമം ഭേദപ്പെടുക (എന്നുവെച്ചാൽ കാര്യം മുൻപിലും കാരണം പിൻപിലും ജനിക്കുക); (7) അവയ്ക്ക് ദേശഭേദം വരിക (എന്നുവെച്ചാൽ കാരണമൊരിടത്തും കാര്യം മറ്റൊരിടത്തുമായിപ്പോവുക) എന്ന മാതിരി പലമട്ടിൽ അതിശയോക്തി ഉളവാകും.

ഇവയ്ക്കെല്ലാറ്റിനും പ്രത്യേകം പേർ കൊടുക്കപ്പെട്ടിട്ടില്ല. പേരുള്ളവയ്ക്ക് ലക്ഷ്യലക്ഷണങ്ങളെ പറയുന്നു:

3.1 ഭേദകാതിശയോക്തി

↓46. ഭേദം ചൊന്നാലഭേദത്തിൽ
ഭേദകാതിശയോക്തിയാം:
അന്യാദൃശം തന്നെയോർത്താ-
ലിന്നൃപന്റെ പരാക്രമം.

ഇവിടെ പ്രസ്തുതനായ നൃപനിലുള്ള പരാക്രമം മറ്റു നൃപന്മാരിലുള്ളതിനെക്കാൾ വാസ്തവത്തിൽ വ്യത്യസ്തമല്ലെങ്കിലും അനന്യസാധാരണമാണെന്ന് പറയുകയാൽ ഭേദമില്ലാത്തിടത്ത് ഭേദകല്പന. വേറെ ഉദാഹരണം;

↑60. ഓജസ്സൂർജ്ജസ്വലമുലകിലില്ലേവമന്യാംഗനാനാം
തേജസ്സോടൊത്തുടലിനിതുപോലാർക്കു
സൗന്ദര്യമോർക്കിൽ
സൗജന്യത്തെപ്പറകിലതസാധാരണം
തന്നെയാണേ,
രാജന്യസ്ത്രീമണിയുടെ ഗുണൗഘങ്ങളന്യാദൃശങ്ങൾ.
— മ.സ.

□ പദ്യം 60. (1) ഏവം ഉലകിലില്ല. (2) ഇതുപോൽ ആർക്ക്? (ആർക്കുമില്ല.) (3) അസാധാരണം; (4) അന്യാദൃശം; ഇവയാണ് യഥാക്രമം നാലു പാദങ്ങളിലേയും ഭേദകല്പനകൾ....

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↓61. സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു പെട്ടെന്നിവളുരുതരശൃംഗാരനാം
മാരനാലോ
പുഷ്പശ്രീസോമനാലോ പുനരിഹ
മധുമാസത്തിനാലോ നിനച്ചാൽ
മുട്ടാതീ വേദപാഠാൽ വിഷയരുചി
കുറഞ്ഞുള്ളോരാദ്യൻമുനിക്കീ-
മട്ടാകും ചാരുരൂപം മഹിമയൊടു ചമച്ചീടുവാൻ
പ്രൌഢിയുണ്ടോ?
— കൊട്ടാരത്തിൽ ശങ്കുണ്ണി (വിക്രമോർവ്വശീയം).

ഇവിടെ ഉർവ്വശിയുടെ രൂപലാവണ്യം കണ്ടിട്ട് അവളെ സൃഷ്ടിച്ച ബ്രഹ്മാവ് സാധാരണബ്രഹ്മാവല്ല, ചന്ദ്രാദികളിലൊരുവനായിരിക്കണമെന്ന് സന്ദേഹിക്കുന്നതിനാൽ ഭേദമില്ലാത്തിടത്ത് ഭേദം കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

3.2 രൂപകാതിശയോക്തി

↑47. നിഗീര്യാധ്യവസാനം താൻ
രൂപകാതിശയോക്തിയാം:
സരോജയുഗളം കാൺക
ശരങ്ങൾ ചൊരിയുന്നിതാ.

ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്ക് അഭേദം കല്പിച്ച് ഉപമേയത്തെ കാണിക്കാതെ അതിന്റെ സ്ഥാനത്ത് ഉപമാനത്തെത്തന്നെ പ്രയോഗിക്കുന്നതിന് നിഗീര്യാധ്യവസാനം എന്ന പേർ.[9] ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്കുള്ള ഭേദത്തെ വകവയ്ക്കായ്ക കൊണ്ട് ഇത് ഭേദത്തിങ്കലഭേദമാകുന്നു. ഉദാഹരണത്തിൽ നേത്രസരോജയുഗളം കടാക്ഷശരങ്ങളെ ചൊരിയുന്നു എന്നു പറയേണ്ടിടത്ത് ഉപമേയങ്ങളായ നേത്രകടാക്ഷങ്ങളെ വിട്ടിട്ട് ഉപമാനങ്ങളായ സരോജയുഗളശരങ്ങളെ മാത്രം നിർദ്ദേശിച്ചിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

9. ഈ നിഗീര്യാധ്യവസാനം തന്നെ രൂപകാതിശയോക്തി.

↓62. കാറിൻചോട്ടിൽ കലേശപ്പൊളി, തിര,
കരിമീനങ്ങൾ, താഴത്തൊരെള്ളിൻ
താരും, ചെന്തൊണ്ടി, മുക്താവലി മുകുരദരം,
വെണ്ണിലാ,വിന്ദുബിംബം
മേരുക്ക,ന്നഭ്ര,മെന്നല്ലസിത ഭുജഗസോപാനകൂപം,
മണൽത്തി-
ട്ടാരോമൽക്കാഞ്ചനത്തൂണുകളിവ
തളിരിന്മേളിലൊന്നൊന്നു കാണാം.
— ഭ്രതിഭ്രഷചരിതം.

□ പദ്യം 62. കലേശപ്പൊളി — ചന്ദ്രക്കല (നെറ്റി). തിര (പുരികം). കരിമീൻ (കണ്ണ്). എള്ളിൻതാര് (മൂക്ക്). തൊണ്ടി (ചുണ്ട്). മുക്താവലി (പല്ലുകൾ). മുകുരം (കവിൾ). ദരം — ശംഖ് (കഴുത്ത്). നിലാവ് (പുഞ്ചിരി). ഇന്ദു (മുഖം). മേരു (സ്തനം). അഭ്രം — ആകാശം (വയറ്). അസിതഭുജംഗം — കറുത്ത പാമ്പ് (രോമാളി). സോപാനം — പടി (ത്രിവലി). കൂപം — കുഴി (നാഭി). മണൽത്തിട്ട് (ജഘനം). കാഞ്ചനത്തൂണ് (തുട). തളിർ (പാദം) ഇവയെല്ലാം നിഗീര്യാധ്യവസാനം തന്നെ.

ഇതിൽ കാറ് മുതലായ വസ്തുക്കൾ അതുകൾക്ക് ഉപമേയങ്ങളായ തലമുടി തുടങ്ങിയ അംഗങ്ങളെ കുറിക്കുന്നു. വേറെയും ഉദാഹരണം:

↑63. മുത്തിന്നും പവിഴത്തിന്നും നടുവിലാണല്പത്തി
തേനിന്നു പി-
ന്നത്താരോ ഭരവാഹി മാത്ര,മിവയും ചേരുന്നതോ
ചന്ദ്രനിൽ;
ആഴിക്കുള്ളതിലല്ല ചന്ദ്രന,വനും ശംഖാണു
വാനല്ലഹോ!
വാഴുന്നേ,മിതിത്രയും സുമുഖിയെ പാർത്താലുടൻ
വ്യക്തമാം. — സ്വ.

പദ്യം 63. നായികാമുഖവർണ്ണന. തേൻ പൂവിലാണല്ലോ ഉണ്ടാകേണ്ടതു്. ഇവിടെ മുത്തിനും പവിഴത്തിനും ഇടയിൽ ഉണ്ടായിരിക്കുന്നു. അവ മൂന്നും ചന്ദ്രനിൽ ഒന്നിച്ചുകൂടിയിരിക്കുന്നു. ചന്ദ്രനാകട്ടെ സമുദ്രത്തിലല്ല, ശംഖിന്മേൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. മുത്തു് (പല്ലു്), പവിഴം (ചുണ്ടു്), തേൻ (അധരരസം), ചന്ദ്രൻ (മുഖം), ശംഖു് (കഴുത്തു്) ഇവയിൽ നിഗീര്യാധ്യവസാനം. പൂവു് തേനിന്നു ജന്മസ്ഥാനമല്ല. ഭരവാഹി (ചുമട്ടുകാരൻ) മാത്രം എന്നും ചന്ദ്രന്റെ വാസസ്ഥലം ആഴിയല്ല ശംഖാണു് എന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നിടത്തു് അപഹ്നവം.

ഇതിൽ നിഗീര്യാധ്യവസാനത്തോടു ചേർന്നു് അപഹ്നവം കൂടി ഉണ്ടെന്നു് വിശേഷം.[10]

10. അപഹ്നുതി നോക്കുക.

3.3 സംബന്ധാതിശയോക്തി

↓48. അയോഗത്തിങ്കലെ യോഗം
സംബന്ധാതിശയോക്തിയാം;
മുട്ടുന്നു മതിബിംബത്തിൽ
മോടിയോടിഹ മേടകൾ.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑64. ഉണ്ണിയുണ്ടായ സന്തോഷം കൊണ്ടുടൻ
പുണ്യലോകായ ഭൂതി കൊടുക്കയാൽ
ആലവട്ടം കുട തഴയെന്നിയേ
ശേഷിച്ചില്ലൊന്നും ഭൂപനു; ഗോവിന്ദ!
— രാമായണം ഇരുപത്തിനാലുവൃത്തം.

3.4 അസംബന്ധാതിശയോക്തി

↓49. അയോഗം ചൊല്ക യോഗത്തി-
ലയോഗാതിശയോക്തിയാം;[k1]
ത്വല്പാദസേവയുള്ളപ്പോൾ
കല്പപാദപമല്പമാം.

k1. അയോഗാതിശയോക്തി-
അസംബന്ധാതിശയോക്തി.

ഉദാഹരണം:

↑65. മൽക്കളേബരമതിൽക്കുളിച്ചധികമൊക്കു
മീയഴകതൊക്കെയും
മുഷ്കുവിട്ടുടനടുക്കൽവന്നു
നിജദൃക്കിലാക്കിടുകിലർക്കനും
ഉൽക്കടൻ മദനനോർക്കിലശ്വി ശശി
ശക്രനെന്നിവരതൊക്കെയും
തക്കമോടഹഹ! വെക്കമോടി മലപൂക്കിടാതെ തല
പൊക്കിടാ. — വെണ്മണിമഹൻ.

പദ്യം 65. കാമതിലകം ഭാണത്തിലെ വിടനായകന്റെ വാക്യം; സ്വശരീരസൗന്ദര്യപ്രശംസ. അശ്വി — അശ്വിനികളിൽ ഒരുവൻ. (അശ്വിനികൾ അതിസുന്ദരന്മാരെന്നു പുരാണസങ്കല്പം). അർക്കാദികൾക്കു് മലകയറാതെയും തലപൊക്കാമെന്നിരിക്കേ തല പൊക്കുകയില്ലെന്നു് അസംബന്ധാതിശയോക്തി.

3.5 ഹേത്വതിശയോക്തി

'ഹേതു' എന്നും ഈ അലങ്കാരത്തിനു് പേരുണ്ടു്.

↓50. അഭേദം കാര്യഹേതുക്കൾ-
ക്കെങ്കിലോ ഹേതുവാമതു്;
മുക്കണ്ണൻതൻ പുണ്യമാകും
മൈക്കണ്ണി തുണ ചെയ്യണം.

കാര്യകാരണങ്ങൾക്കു് അഭേദം ചെയ്യുന്നതു് 'ഹേത്വതിശയോക്തി': ഉപമാനോപമേയങ്ങൾക്കായാൽ രൂപകം; ഉപമേയത്തിനു പകരം ഉപമാനത്തെ നിർദ്ദേശിക്ക രൂപാകാതിശയോക്തി; എന്നു് മൂന്നലങ്കാരങ്ങൾക്കും തങ്ങളിൽ ഭേദം. പ്രകൃതോദാഹരണത്തിൽ മുക്കണ്ണനു് പുണ്യത്താൽ ലഭിച്ച ദേവി പുണ്യരൂപമായിത്തന്നെ കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം;

↑66. പുരികുഴൽ നികരത്തിൽ പൂനിലാവിന്റെ വിത്തും
പുരികലതയിലോമൽകാമസാമ്രാജ്യസത്തും
പരിചിനൊടു ധരിക്കും പർവ്വതാധീശനുള്ള-
പ്പരമസുകൃതവല്ലിക്കെപ്പോഴും കൂപ്പിടുന്നേൻ.
— ച. രവിവർമ്മകോയിത്തമ്പുരാൻ.

പദ്യം 66. പർവ്വതാധീശനു സുകൃതത്താൽ ലഭിച്ച ദേവി. — പാർവ്വതി. സുകൃതം ഹേതു, ദേവി കാര്യം. അവയ്ക്കു് അഭേദം.

വേറെയും ഉദാഹരണം;

↓67. അമ്പത്തൊന്നക്ഷരാളീ കലിതതനുലതേ!
വേദമാകുന്ന ശാഖി-
ക്കൊമ്പത്തമ്പോടു പൂക്കും കുസുമതതിയിലേ്ലന്നു
പൂന്തേൻകുഴമ്പേ!
ചെമ്പൊൽത്താർബാണഡംഭപ്രശമനസുകൃതോപാത്ത
സൗഭാഗ്യലക്ഷ്മീ-
സമ്പത്തേ! കുമ്പിടുന്നേൻ കഴലിണ വലയാധീശ്വരീ
വിശ്വനാഥേ! — മഹിഷമംഗലം.

പദ്യം 67. നൈഷധംചമ്പുവിലെ മംഗളാചാരണം. വലയാധീശ്വരി — തിരുവളങ്ങാട്ടു ഭഗവതി (ഊരകത്തമ്മ). ചെമ്പൊൽത്താർബാണൻ — കാമദേവൻ. ചെമ്പൊൽ .....ശമനൻ = ശിവൻ. ചെമ്പൊൽ ..... ലക്ഷ്മീ സമ്പത്താൽ ലഭിച്ച ദേവി (പാർവ്വതി). സൗഭാഗ്യലക്ഷ്മീസമ്പത്തു് ഹേതു, പാർവ്വതി കാര്യം. അവയ്ക്കു അഭേദം.

ധർമ്മധർമ്മികൾക്കു് അഭേദാധ്യവസായം ചെയ്യുന്നതിനു് ധർമ്മാതിശയോക്തിയെന്നു പേരിടാം. ഉപമാനോപമേയത്വമൊഴിച്ചുള്ള മറ്റു സംബന്ധങ്ങൾക്കു് സാദ്ധ്യവസായലക്ഷണകൊണ്ടു്[11] ചെയ്യുന്ന അഭേദാ

11. 160-ആം കാരിക (വ്യാഖ്യാനം) 3-ആമതു് എന്നു തുടങ്ങുന്ന ഖണ്ഡിക നോക്കുക.

രോപമെല്ലാം അതിശയോക്തി തന്നെ. ഭേദത്തിങ്കല ഭേദത്തിനു് വേറെയും വൈചിത്ര്യങ്ങളുണ്ടു്.

3.6 ഉല്ലേഖം

↑51. ഉല്ലേഖമൊന്നിനെത്തന്നെ
പലതായു് നിനയ്ക്കുകിൽ;
കാമനെന്നിവനെ സ്ത്രീകൾ
കാലനെന്നോർത്തു വൈരികൾ.

പല ഗുണങ്ങളുള്ള ഒരു വസ്തുവിനെ അവയിലോരോന്നിനെ പ്രമാണിച്ചു് ഓരോന്നാക്കി കല്പിക്കുന്നതു് 'ഉല്ലേഖം'. ലക്ഷ്യത്തിൽ സൗന്ദര്യപരാക്രമയുക്തനായ നായകനെ സ്ത്രീകൾ സൗന്ദര്യം പ്രമാണിച്ചു കാമനായിട്ടും ശത്രുക്കൾ പരാക്രമം പ്രമാണിച്ചു കാലനായിട്ടും ഗണിച്ചതായി പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓68. മല്ലന്മാർക്കിടിവാൾ, ജനത്തിനരചൻ,
മീനാങ്കനേണാക്ഷിമാർ-
ക്കില്ലത്തിൽ സഖി വല്ലവർ,ക്കരി ഖലർ,ക്കന്നന്ദനോ
നന്ദനൻ;
കാലൻ കംസനു, ദേഹികൾക്കിഹ വിരാൾ,
ജ്ഞാനിക്കു തത്ത്വംപരം
മൂലം വൃഷ്ണികുലത്തിനെന്നു കരുതീ
മാലോകരക്കണ്ണനെ. — സ്വ.

പദ്യം 68. കംസസദസ്സിലേക്കു കയറിച്ചെന്ന കൃഷ്ണൻ വർണ്ണ്യം. ഇതിൽ ഇടിവാൾ, മീനാങ്കൻ, കാലൻ, മൂലം എന്നിവ രൂപകസ്പൃഷ്ടം. ശേഷം ശുദ്ധം. കാരികയിലെ ഉദാഹരണത്തിലും കാലൻ, കാമൻ ഇവ രൂപകസ്പൃഷ്ടം. കേവലശുദ്ധമായും ഉല്ലേഖം വരാം.

പ്രിയനെന്നിവനെഗ്ഗോപികൾ
ശിശുവെന്നായു് വൃദ്ധരീ,ശനെന്നമരർ;
നാരായണനെന്നോർത്താർ
ഭക്തർ, പരബ്രഹ്മമെന്നു യോഗികളും. — സാ. ദർപ്പണം.

ഈ ഉദാഹരണങ്ങളെല്ലാം ഗ്രഹീതൃഭേദത്താൽ സംഭവിക്കുന്ന ഉല്ലേഖങ്ങൾ. വിഷയഭേദത്താലും ഈ അലങ്കാരം വരാം. ഉദാഹരണം:

കണ്ടാൽ ശരിക്കും കടലിന്മകൾ, നാവിളക്കി-
ക്കൊണ്ടാൽ സരസ്വതി, കൃപാണിയെടുത്തു വന്നാൽ
വണ്ടാറണിക്കുഴലി ദുർഗ്ഗ,യിവണ്ണമാരും
കൊണ്ടാടുമാറു പലമട്ടു രസിച്ചിരുന്നു.

3.7 അക്രമാതിശയോക്തി

↑52. കാര്യഹേതുക്കളൊന്നിച്ചാ-
ലക്രമാതിശയോക്തിയാം;
വർഷം തുടർന്നു പാന്ഥസ്ത്രീ
മിഴിയും മുകിലും സമം.

ഇവിടെ മുകിൽ വർഷിക്കുന്നതാണു്[12] പാന്ഥസ്ത്രീകൾ

12. ദൂരദേശഗമനം ചെയ്യുന്ന (പാന്ഥൻ) നായകന്റെ വിരഹിണിയായ ഭാര്യ.

ക്കു് കരയുവാനുള്ള കാരണം. ഇതു രണ്ടും ഒന്നിച്ചു് നടന്നതായി വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓69. നിന്നസിയസുഹൃന്നൃപനും
മന്നവ! വെടിയുന്നു കോശമൊന്നിച്ചു്;
സമമേവ! വിറയ്ക്കുന്നു
ക്ഷമയുമുപേക്ഷിച്ചിടുന്നു യുഗപദഹോ!

പദ്യം 69. രാജസ്തുതി: അസുഹൃന്നൃപൻ = ശത്രുരാജാവു്. അസി = വാളു്. കോശം = ഉറ, ഭണ്ഡാരം എന്നും. നിന്നസി കോശം വെടിയുന്നു; അസുഹൃന്നൃപനും കോശം വെടിയുന്നു. (അവരുടെ ജീവൻ ഭൗതികശരീരമെന്ന ഉറ വിട്ടു് ഉയർന്നുപോയി എന്നും അർത്ഥം ആവാം.) ഒന്നിച്ചു് = ഒപ്പം. ക്ഷമ ഉപേക്ഷിക്കുക = അസി പക്ഷത്തിൽ ക്ഷമകേടു കാണിക്കുക. ശത്രുരാജപക്ഷത്തിൽ ഭൂമിയെ ഉപേക്ഷിക്കുക. (മരിക്കുക). യുഗപതു് + അഹോ = യുഗപദഹോ. യുഗപതു് = ഒരുമിച്ചു്.

3.8 അത്യന്താതിശയോക്തി

↑53. ഹേതുവിൻ മുന്നമേ കാര്യം
അത്യന്താതിശയോക്തിയാം;
മാനം പോയു് മുന്നമേ കാന്തൻ
പിന്നെത്താൻ സാന്ത്വമോതിനാൻ.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓70. മുന്നംതന്നെ മഹേശി! മർത്ത്യനിഹ
കേളുഗ്രാർത്തിവീചിച്ചടാ-
സാന്നിദ്ധ്യോൽബ്ബണമാം ഭവാർണ്ണവമതിൻ പാരം
കടക്കുന്നിതേ;
പിന്നെത്താൻ കലശാംബുരാശിവില
സൽക്കല്ലോലപാരമ്പരീ-
സന്നാഹം കലരുന്ന നിൻകടമിഴി പ്രേക്ഷയ്ക്കുവൻ
ലക്ഷ്യമാം. — സ്വ.

പദ്യം 70. മഹേശി = മഹേശന്റെ (ശിവന്റെ) പത്നി. ഉഗ്രാ...ബ്ബണം = കഠിനദുഃഖതരംഗപരമ്പരയുടെ സാന്നിദ്ധ്യത്താൽ ഭീകരം. കലശാം...സന്നാഹം = പാൽക്കടലിലെ തിരമാലക്കൂട്ടത്തിന്റെ ഭംഗി. ദേവീകടാക്ഷം ഹേതു. ഭവാർണ്ണവതരണം കാര്യം. ദേവീകടാക്ഷം അതിശീഘ്രത്തിൽ മുക്തിയരുളുന്നതെന്നു ധ്വനി.

3.9 അസംഗതി

↑54. ഹേതുവൊന്നിൽ കാര്യമൊന്നി-
ലെന്നുവന്നാലസംഗതി;
കൊണ്ടലുണ്ടു വിഷം മൂർച്ഛ-
പൂണ്ടുപോയു് പാന്ഥനാരിമാർ.

കാരണമൊരിടത്തിരിക്കേ കാര്യം അതിനോടു് സംബന്ധിക്കാത്ത മറ്റൊരിടത്തായിപ്പോയാൽ അസംഗതി. ഉദാഹരണത്തിൽ കാരണമായ വിഷപാനം മേഘത്തിനും കാര്യമായ മൂർച്ഛ പാന്ഥസ്ത്രീകൾക്കും പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വിഷം ജലമെന്നും ഗരളമെന്നും ശ്ലേഷംകൊണ്ടു സിദ്ധി. മേഘം കാർകൊണ്ടപ്പോൾ വിരഹിണികൾ മൂർച്ഛിച്ചു എന്നു തത്ത്വം. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓71. ദീനത കൈവിട്ടു ദൂരത്തുനിന്നോരു
കാനനം തന്നിലപ്പാവകൻ താൻ;
വെന്തതു കാൺക പുരന്ദരമാനസം;
ചിന്തിച്ചു കാൺകിൽ വിചിത്രമത്രേ. — കൃ. ഗാ.

പദ്യം 71. ഖാണ്ഡവദാഹം സന്ദർഭം; പാവകൻ ദൂരത്തുള്ള കാനനത്തിൽ വെന്തതോ, പുരന്ദരമാനസം. തന്റെ സുഹൃത്തു മരിച്ചാലോ എന്നു് ഇന്ദ്രന്റെ മനസ്സു നീറി എന്നു താല്പര്യം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑72. ഏഷണിക്കാരനാം പാമ്പിൻ
വിഷം വിഷമമെത്രയും
കടിക്കുമൊരുവൻ കാതിൽ
മുടിയും മറ്റൊരാളുടൻ. — സ്വ.

3.10 വിഭാവന

↓55. കാര്യം കാരണമെന്യേതാൻ
വരുന്നതു വിഭാവന;
മന്ദന കാശുകിട്ടീടിൽ
മദ്യപിക്കാതെ മത്തനാം.

പ്രസിദ്ധകാരണം കൂടാതെ തന്നെ കാര്യമുണ്ടാകുന്നതു് വിഭാവന. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑73. പ്രിയാശ്ലേഷം വിട്ടെൻ തനുവിതു ചടയ്ക്കട്ടെ മിഴിയി-
ന്നിയന്നോട്ടേ കണ്ണീരവളെയിഹ
കാണാഞ്ഞതുവശാൽ
വിയോഗം കൂടാതാമൃഗമിഴിയുമായ്ക്കാലമനിശം
നയിക്കും നീയെന്തിനടനിഹ തപിക്കുന്നു മനമേ!
— മാളവികാഗ്നിമിത്രം.

പദ്യം 73. അഗ്നിമിത്രന്റെ സ്വഗതം: പ്രിയാശ്ലേഷം വിട്ടു് = പ്രിയയെ (മാളവികയെ) ആശ്ലേഷിക്കാൻ കിട്ടായ്കകൊണ്ടു്. മൃഗമിഴി = സുന്ദരി. അനിശം = എല്ലായ്പ്പോഴും. തനു ചടയ്ക്കാനും മിഴി കണ്ണീരിയലാനും കാരണമുണ്ടു്. എന്നാൽ നായികയുമായി ഒരിക്കലും വിയോഗമില്ലാത്ത മനസ്സെന്തിനു തപിച്ചു എന്നു വിഭാവന.

വിഭാവനയ്ക്കു് ആറുമാതിരി ഭേദങ്ങൾ കുവലയാനന്ദത്തിൽ കാണുന്നുണ്ടെങ്കിലും അവ സാമാന്യലക്ഷണാക്രാന്തങ്ങളാകയാൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.[13]

13. കാരണാഭാവത്തിനു കാര്യസിദ്ധി പറഞ്ഞുകഴിഞ്ഞു. ഇനി അകാരണം. വിരുദ്ധ കാരണം, പ്രതിബന്ധകാരണം, അസമഗ്രകാരണം ഇവയിൽ നിന്നു കാര്യങ്ങൾ ജനിക്കുന്നതും വിഭാവനകൾ തന്നെ. കാര്യത്തിൽനിന്നു കാരണം ജനിക്കുന്ന വിചിത്രമായൊരു വിഭാവനയാണു് ആറാമത്തേതു്. അതിനുദാഹരണം:
കന്നിന്മേൽ വള്ളിയുണ്ടാകാം;
കന്നുണ്ടാകില്ല വള്ളിമേൽ;
എന്നാലോ രണ്ടു കന്നല്ലോ
പൊങ്ങീ സൗവർണ്ണവല്ലിമേൽ.
സുന്ദരികളുടെ ശരീരത്തിനു വള്ളി ഉപമാനമാണു്. സ്തനങ്ങൾക്കു കന്നും. ഇവിടെ രൂപകാതിശയോക്തിയും ഉണ്ടു്.

3.11 വിശേഷോക്തി

↓56. വിശേഷോക്തി ജനിയ്ക്കാകിൽ
കാര്യം ഹേതുവിരിക്കവേ;
കുറഞ്ഞില്ല ഹൃദി സ്നേഹം
സൂരദീപം ജ്വലിക്കിലും.

വിഭാവനയ്ക്കു് വിപരീതം 'വിശേഷോക്തി'. ലക്ഷ്യത്തിൽ, ദീപം ജ്വലിക്കുമ്പോൾ സ്നേഹത്തിനു് (എണ്ണയ്ക്കു്) ക്ഷയം വരേണ്ടതാണു്. അതില്ലെന്നു വർണ്ണിച്ചിരിക്കയാൽ, വിശേഷോക്തി. എണ്ണ എന്നും പ്രേമം എന്നും സ്നേഹപദത്തിൽ ശ്ലേഷം. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑74. ശുദ്ധദ്വിജസമീപത്തിൽ
നിത്യം ചേർന്നു വസിക്കിലും
അധരേ രാഗസംബന്ധ-
മൊഴിയുന്നില്ലൊരിക്കലും.
— കെ.സി. കേശവപിള്ള (സുഭാഷിതരത്നാകരം).

വേറേയും ഉദാഹരണം.

↓75. പല്ലുകളിളകീടുന്നു
തലമുടിയെല്ലാം വെളുത്തു ചമയുന്നു
കണ്ണുകളിരുളാർന്നീടു-
ന്നെന്നാലും ശ്രീവധൂവശം ചിത്തം.
— കെ.സി. കേശവപിള്ള (സുഭാഷിതം).

3.12 വ്യാഘാതം

↑57. വ്യാഘാതമിഷ്ടകാര്യത്തിൻ-
കാരണം താൻ വിരുദ്ധമാം
കാര്യത്തെയുളവാക്കുന്ന-
വെന്നു സാധിക്കുകിൽ പരൻ:

↓58. ഭൂഷണം സജ്ജനത്തിന്നു
ദൂഷണം ഖലകല്പിതം
ദോഷമല്ലോ ഖലൻ തന്റെ
ദൃഷ്ടിയിൽ ഗുണമൊക്കവേ

ഒരുവൻ തനിക്കു് ഇഷ്ടമായ കാര്യത്തിനു കാരണമായി വിവക്ഷിക്കുന്ന സംഗതിയെത്തന്നെ മറ്റൊരുവൻ അതിനു വിപരീതമായ കാര്യത്തിനു കാരണമാക്കി സമർത്ഥിക്കുന്നതു് 'വ്യാഘാതം'. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑76. തീരംതിങ്ങും തമാലത്തളിരുകൾ
വനമാർന്നുഗ്രയാദോഗണത്താ-
ലേറെ ക്ഷോഭിച്ച നാലാഴികളുടെ
മറുതീരംവരെബ്ഭൂമിപന്മാർ
പാരം വന്ദിച്ചു പൂമാലകളോടു സമമായു്
ചൂടുവോരാജ്ഞയെന്നിൽ
തീരെത്തെറ്റുന്നമൂലം തവ വിനയമണിപ്രാഭവം
കാട്ടിടുന്നു. — മുദ്രാരാക്ഷസം.

പദ്യം 76. ശാരദോത്സവം നടത്തണമെന്ന ചന്ദ്രഗുപ്താജ്ഞ ദ്വീപാന്തരങ്ങളിലുമുള്ള സാമന്തന്മാർ അനുസരിച്ചപ്പോൾ ചാണക്യൻ നിഷേധിച്ചു. ചാണക്യവചനം ചന്ദ്രഗുപ്തനോടു്: തീരംതിങ്ങും ...മറുതീരം — തീരത്തു തമാലവൃക്ഷങ്ങൾ തിങ്ങിനില്ക്കുന്നതും ജലപ്രവാഹത്താൽ ഏറെ ക്ഷോഭിച്ചതുമായ നാലുസമുദ്രങ്ങളുടേയും അങ്ങേക്കര (ദ്വീപാന്തരമെന്നു താല്പര്യം). വിനയമണി — വിനയമാകുന്ന രത്നം. തീരംതിങ്ങും ...ആജ്ഞ ...ഭൂമിപന്മാർ ആജ്ഞ അനുസരിക്കുന്നു എന്നതു് പ്രതാപത്തെ കാണിക്കുന്നു. അതേ ആജ്ഞ തന്നെ ചാണക്യൻ ലംഘിക്കുമ്പോൾ ശിക്ഷിക്കാത്തതു് രാജാവിന്റെ വിനയത്തെ കാണിക്കുന്നു.

ദോഷഗുണങ്ങളെ ഗുണദോഷങ്ങളാക്കുന്നതു് 'ലേശം' എന്നു് അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ ദണ്ഡിയെ അനുസരിച്ചു കല്പിക്കുന്നു.[14]

14. ഗുണദോഷങ്ങളിൽ ദോഷ-
ഗുണകല്പന ലേശമാം;
വിഹായസ്സിൽ വിഹംഗങ്ങൾ
വിഹരിക്കുന്നു സ്വൈരമായു്;
കിളി, നിൻമൊഴി തേനായി-
പ്പോകയാൽ കൂട്ടിലായി നീ. — (കുവലയാനന്ദം).
മധുരശബ്ദമില്ലായ്കയാൽ മറ്റുപക്ഷികൾക്കു സ്വൈരവിഹാരം ചെയ്യുന്നുവാവുമ്പോൾ കിളിക്കു മധുരശബ്ദമുള്ളതുകൊണ്ടു് പഞ്ജരബന്ധനം കിട്ടി. ഗുണദോഷങ്ങളിൽ വിപര്യാസകല്പന.

↓77. സൽക്കീർത്തിക്കായു് വലഞ്ഞും പലപല വല്ലതാം
ജോലിയാർന്നും മഹാന്മാർ
വായ്ക്കും ലോകാപവാദത്താൽ ഭയമോടുമനിശം
പാർത്തിടുന്നാർത്തിയോടെ
സൽക്കർമ്മം ദുഷ്കർമ്മം ദ്വയമതിലിളകീടാതെയും
ബോധമെന്യേ
യുക്തായുക്തങ്ങളോർക്കാതെയുമമരുമൊരമരപ്രാകൃതൻ
തന്നെ ധന്യൻ.
— കെ.സി. കേശവപിള്ള (സുഭാഷിതം).

ഇത്യാദി ശ്ലോകത്തെ ഉദാഹരിക്കയും ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ ഇതിന്റെ വിഷയം വ്യാഘാതത്താലും വ്യാജസ്തുതിയാലും ആക്രാന്തമാകുന്നതാണു്.

പദ്യം 77. സൽക്കീർത്തി, ഉന്നതപദവി മുതലായവയ്ക്കു വേണ്ടി മഹാത്മാക്കൾ കഷ്ടപ്പെടുന്നു. പ്രാകൃതന്മാരാകട്ടെ സദാ സച്ചിന്തയില്ലാതെ സുഖമായി ജീവിക്കുന്നു എന്നു് ഗുണദോഷങ്ങളെ മറിച്ചിട്ടിരിക്കുന്നു.

3.13 വിരോധാഭാസം

↑59. വിരോധം തോന്നുമാറുക്തി
വിരോധാഭാസമായിടും;
ഹന്ത! ചന്ദ്രമുഖിക്കിന്നു
ചെന്തീയായിതു ചന്ദനം.

വാസ്തവത്തിൽ വിരോധമില്ലെങ്കിലും പ്രഥമശ്രവണത്തിൽ വിരോധം തോന്നുന്നപ്രകാരം പറയുന്നതു് വിരോധാഭാസം. വിരോധം ജാതിക്രിയാഗുണദ്രവ്യങ്ങൾ എന്ന നാലു പദാർത്ഥങ്ങൾക്കു് തങ്ങളോടും പരസ്പരവും വരാവുന്നതിനാൽ ഈ അലങ്കാരത്തിൽ ചില ഭേദങ്ങളുണ്ടാകും . (a) ജാതിക്കു് (1) ജാതിയോടു് (2) ഗുണത്തോടു് (3) ദ്രവ്യത്തോടു് (4) ക്രിയയോടു്; (b) ഗുണത്തിനു് (1) ഗുണത്തോടു് (2) ദ്രവ്യത്തോടു് (3) ക്രിയയോടു്; (c) ക്രിയയ്ക്കു് (1) ക്രിയയോടു് (2) ദ്രവ്യത്തോടു്; (d) ദ്രവ്യത്തിനു ദ്രവ്യത്തോടു് എന്നു പത്തുഭേദങ്ങളേ ഉള്ളൂ എന്നു് 'അലങ്കാരകൗസ്തുഭത്തി'ൽ സമർത്ഥിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ഉദാഹരണത്തിൽ ചന്ദനത്തെ ചെന്തീയാക്കിയതുകൊണ്ടു് ജാതിക്കു് ജാതിയോടു വിരോധം; വിരഹാവസ്ഥയിലെ പ്രതീതി എന്നു പരിഹാരം. ഏതാനും ചില ഭേദങ്ങൾക്കു് ഉദാഹരണം;

↓78. ഉത്തമപുരുഷന്മാരുടെ
ചിത്തം വജ്രത്തിലും ഉലോം കഠിനം
നൽത്താരിലും മൃദുതരം
സത്യസ്ഥിതി പാർക്കിലാർക്കറിയാം? — ഉ. രാ. ച.

ഇവിടെ ഗുണങ്ങൾക്കു തങ്ങളിൽ വിരോധം വിഷയഭേദേന വരുന്നതെന്നു സമാധാനം.

↑79. രാവിന്നീശങ്കലും നൽപ്രണയികളിലുമാ
നന്ദമില്ലായ്കയാലുൾ-
ത്താവും താപത്തെയേറ്റം ധൃതിയെഴുമിവനും
സ്പഷ്ടമാക്കുന്നു പാരം;
ഞാവൽപ്പൂപോലെ ജാത്യാ ലസിതമപി പരം
പാണ്ഡുവായു് മുഗ്ദ്ധമായ്ത്തൻ
മൈ വല്ലാതേ ചടയ്ക്കുന്നിതു, പുനരിവനോ
രമ്യനാകുന്നതാനും. — മാലതീമാധവം.

പദ്യം 79. മാധവന്റെ മദനാവസ്ഥയെപ്പറ്റി കാമന്ദകി എന്ന മാലതീധാത്രിയുടെ വാക്യം. രാവിന്നീശൻ (ചന്ദ്രൻ), പ്രണയി (സ്നേഹിതൻ) ഇവയിലൊന്നും സന്തോഷം കണ്ടെത്താനാവുന്നില്ല. ധൃതി — ധൈര്യം, പാണ്ഡു — വിളറിയതു്.

ഇവിടെ ധീരനായിരിക്കേ അന്തസ്താപത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു എന്നു പറകയാൽ ഗുണത്തിനു് ക്രിയയോടു വിരോധം.

↓80. കവിൾ വിളറി വരണ്ടോരാനനത്തേ വഹിപ്പോ-
രിവളിലുമഴകേറ്റം പ്രജ്ജ്വലിക്കുന്നു ചിത്രം;
ഭുവി സഹജമനോജ്ഞത്വം വിളങ്ങും ജനത്തി-
ന്നവികലരുചിയെക്കാമാർത്തിയും ചേർത്തിടുന്നു.
— മാലതീമാധവം.

80. കാമന്ദകീ വചനം, മാലതിയെക്കുറിച്ചു്. സഹജ... ത്തിനു കാമാർത്തിയും അവികലരുചിയെ ചേർത്തിടുന്നു എന്നു് ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ അന്വയം. വിളർച്ചകൊണ്ടും വരൾച്ചകൊണ്ടും മനസ്സിനെ ക്ഷോഭിപ്പിക്കുകയും സഹജമനോജ്ഞത്വം കൊണ്ടു് രമിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു എന്നു വ്യഞ്ജിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഇവിടെ മനസ്സിനെ രമിപ്പിക്കുകയും ക്ഷോഭിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കയാൽ ക്രിയയ്ക്കു ക്രിയയോടു് വിരോധം; വിഷയഭേദേന സമാധാനം.

വിരോധാഭാസം ശ്ലേഷമൂലമായി വരുന്നതിനു് അധികം ചമൽക്കാരം ഉണ്ടായിരിക്കും. എങ്ങനെ:

↑81. നിന്തിരുവടിയുടെ പാദാംബുജരജസാ-
ഹന്ത! ചിന്തിക്കിലഹോ! വിരജനായേഷ ഞാൻ.
— രുക്മിണീസ്വയംവരം കഥകളി.

ഇവിടെ രജസ്സുകൊണ്ടു് രജസ്സില്ലാത്തവനായി എന്നു വിരോധം; പാദാംബുജപരാഗസ്പർശത്താൽ രജോഗുണമലം പോയി എന്നു പരിഹാരം. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓82. ദിവ്യം കിഞ്ചന വെള്ളമുണ്ടൊരു മുറിസ്സോമൻ കറുപ്പം
ഗളേ
പാർത്താൽ നല്ലടയാളമുള്ള കരമുണ്ടെട്ടല്ലഹോ!
പിന്നെയും
തോലെന്യേ തുണിയില്ല തെല്ലുമരയിൽ
കേളേറ്റമാന്ദ്യരെഴും
പോറ്റീ! നിന്റെ ചരിത്രമത്ഭുതമഹോ! ഭർഗ്ഗായ തുഭ്യം
നമഃ — രവിവർമ്മൻ തമ്പി.

ഇവിടെ വിശേഷപ്പെട്ട വെളുത്തവസ്ത്രവും മുറിയായുള്ള സോമനും കരിമ്പടവും അടയാളമിട്ടതായി എട്ടിലധികം കരയൻമുണ്ടുകളും എല്ലാമുണ്ടെങ്കിലും അരയിൽ തുണിയില്ല എന്നു വിരോധം.[15] ശിരസ്സിൽ ഗംഗയും

15. സോമൻ = വേഷ്ടിമുണ്ടു്. ശിവൻ ദിഗംബരനെന്നു് പുരാണം.

ചന്ദ്രകലയുമുണ്ടു്. കഴുത്തിൽ കറുപ്പു്. ആയുധങ്ങൾ ധരിച്ച കൈകൾ എട്ടിലധികം ഉണ്ടു് — എന്നു പരിഹാരം. ഈ വിധത്തിൽ വിരോധാഭാസം ശ്ലേഷമൂലാലങ്കാരങ്ങളിൽ ചേരേണ്ടതെന്നു പ്രത്യേകിച്ചു് ഓർമ്മിപ്പിക്കേണ്ടതില്ലല്ലോ.

3.14 സംഭാവന

↑60. സംഭാവനയതുണ്ടായാ-
ലിതുണ്ടാമെന്നു കല്പന;
ശേഷനായെങ്കിൽ വർണ്ണിപ്പേൻ
ശേഷിക്കാതെ ഭവൽഗുണം.

ഒരുകാര്യം സിദ്ധിക്കുന്നപക്ഷം മറ്റൊരുകാര്യം സിദ്ധിക്കുമെന്നു് ഊഹം ചെയ്യുന്നതു് 'സംഭാവന'. ലക്ഷ്യത്തിൽ നിന്റെ ഗുണങ്ങളെ നിശ്ശേഷം വർണ്ണിക്കുന്നതു് ഞാൻ ആദിശേഷനാകുന്നപക്ഷം സാധിക്കുമെന്നു പറകയാൽ ലക്ഷണാനുഗതി. വേറെ ഉദാഹരണം.

↓83. ചേലൊത്ത പുഷ്പമൊരു ചെന്തളിരിൽ പതിച്ചാ-
ലല്ലെങ്കിൽ മുത്തുമണി നല്പവിഴത്തിൽ വെച്ചാൽ
തൊണ്ടിപ്പഴത്തിനെതിരാം മദിരാക്ഷി തന്റെ
ചുണ്ടിൽ പരക്കുമൊരു പുഞ്ചിരിയോടെതിർക്കും.
— കുമാരസംഭവം.

↑61. തൽഗുണം സ്വഗുണം വിട്ടു
മറ്റൊന്നിൻ ഗുണമേൽക്കുക:
വൈരഞാത്തധരത്തിന്റെ
ചാരെപ്പവിഴമായിതേ

സംസർഗ്ഗം കൊണ്ടു് ഒന്നിന്റെ ഗുണം മറ്റൊന്നിൽ പകരുന്നതു് 'തൽഗുണം'. പ്രകൃതത്തിൽ വൈരം, അധരസാമീപ്യത്തിൽ പവിഴം എന്നു തോന്നിയതായി സമർത്ഥിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓84. വീഴുമ്പോൾ ഭുവി നഖരശ്മിയാൽ വെളുത്തും
വാഴുമ്പോൾ ദിവി മിഴിശോഭയാൽ കറുത്തും
ഉന്തുമ്പോൾ കരതലകാന്തിയാൽ ചുവന്നും
പന്തൊന്നെങ്കിലുമിതു മൂന്നുപോലെ തോന്നും. — സ്വ.

പദ്യം 84. പന്തുകളിയിൽ മുഴുകിയിരിക്കുന്ന നായികയുടെ സൗന്ദര്യം വർണ്ണ്യം. ഭുവി (ഭൂമിയിൽ) വീഴുമ്പോൾ നഖ (കാൽനഖ) രശ്മിയാൽ പന്തു വെളുക്കുന്നു. ദിവി (ആകാശത്തിൽ) വാഴുമ്പോൾ മിഴിശോഭയാൽ (പന്തിനു നേരെ നോക്കുന്നതിനാൽ) കറുക്കുന്നു; ഉന്തുമ്പോൾ (കൈകൊണ്ടടിക്കുമ്പോൾ) കരതലകാന്തിയാൽ ചെമക്കുന്നു.

3.15 അതൽഗുണം

↑62. സംസർഗ്ഗത്താൽ പരഗുണം
പകരായ്കിലതൽഗുണം:
രക്തമാമെന്റെ ചിത്തത്തിൽ
പാർത്തിടും രാഗമില്ല തേ.

തൽഗുണത്തിനു വിപരീതം അതൽഗുണം എന്നു സ്പഷ്ടം. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓85. ദിക്കിൻവക്കത്തു നില്ക്കും കരികളുടെ
കടത്തട്ടിലൊട്ടുന്ന നിത്യം
നീക്കംകൂടാതരിസ്ത്രീമിഴി മഷി
കവരുന്നെന്നു,മെന്നാകിലും കേൾ
ചൊൽക്കൊള്ളും നിഷ്കളങ്കോജ്ജ്വലശിശിരകര
ജ്യോത്സ്നയോടൊത്ത ഗർവ്വം
വക്കാണിക്കാനൊരുക്കത്തൊടു ജഗതി കളിക്കുന്ന
നിൻ കീർത്തി രാജൻ — സ്വ.

☐ പദ്യം 85. രാജാവിന്റെ കീർത്തി വർണ്ണ്യം. അതു ദിക്കുകളെട്ടും കവിഞ്ഞു നില്ക്കുന്നു. ശത്രുരാജാക്കന്മാരുടെ ഭാര്യമാരെ കരയിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു എന്നു വസ്തുത. ദിഗ്ഗജങ്ങളുടെ (കടം = കവിൾ) കവിൾത്തട്ടിൽ മുട്ടിയിട്ടും ശത്രുരാജപത്നിമാരുടെ കൺമഷി കലർന്നിട്ടും അവയുടെ ഗുണം നിന്റെ കീർത്തിക്കു പകർന്നു കിട്ടിയില്ല എന്നു അതൽഗുണം.

3.16 മീലിതം

↑63. മീലിതം ഗുണസാമ്യത്താൽ
ഭേദം തോന്നാതിരിക്കുക;
നിൻ ചേവടിയിലഞ്ചിച്ച
ചെഞ്ചായം തെളിയാതെയായ്

ഒന്നുകൊണ്ടു മറ്റൊന്നു മറഞ്ഞുപോകുന്നതു മീലിതം എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓86. ഹന്ത! വിശ്വമപി നിന്നുടെ കീർത്ത്യാ
സന്തതം വെളുവെളുത്തു ചമഞ്ഞു.
അന്തകാരി നിജ പർവ്വതമേതെ —
ന്നന്തരംഗഭുവി ചിന്ത തുടങ്ങി. — ശ്രീകൃഷ്ണചരിതം.

ഇവിടെ ധാവല്യംകൊണ്ടു പർവ്വതങ്ങളെല്ലാം ഒന്നുപോലെ വെളുത്തു ചമഞ്ഞതിനാൽ ശിവനു കൈലാസപർവ്വതത്തെ തിരിച്ചറിയാൻ വയ്യാതായി എന്നർത്ഥം.

ഗുണസാമ്യത്താൽ രണ്ടു വസ്തുക്കൾക്കു ഭേദപ്രതീതി ഇല്ലാതെ വരുന്നതു മീലിതം. രണ്ടു വസ്തുതന്നെ എന്ന ഭേദപ്രതീതി ഉണ്ടായാലും തങ്ങളിൽ തിരിച്ചറിയാതിരിക്കുന്നതു 'സാമാന്യം' എന്നു ഭേദംകല്പിച്ച് 'സാമാന്യം'[16] എന്നു വേറെ ഒരു അലങ്കാരത്തെ

16. വിശേഷങ്ങൾ മറച്ചാകിൽ
സാമ്യം, സാമാന്യസംജ്ഞിതം:
താമരപ്പൊയ്കയിൽ കാണാ-
തായി പെണ്മണിമാർ മുഖം — കുവലയാനന്ദം.

ഭിന്നവസ്തുക്കളെന്നു സ്പഷ്ടമെങ്കിലും സാമ്യം ഒന്നിന്റെ വിശേഷങ്ങളെ മറ്റൊന്നിൽനിന്നു മറച്ചു കളയുന്നതു 'സാമാന്യം' എന്ന അലങ്കാരം. ഉദാഹരണം സ്പഷ്ടം.

ചിലർ സ്വീകരിച്ചിട്ടുണ്ട്. മറ്റുചിലർ ഭേദം മറ്റൊരു വിധത്തിൽ കല്പിച്ചുകൊണ്ടു ഗുണസാമ്യം കൊണ്ടുള്ള ഭേദാനധ്യവസായത്തെ മീലിതസാമാന്യങ്ങൾ എന്നുതന്നെ രണ്ടലങ്കാരങ്ങളാക്കുന്നുണ്ട്. ഈ വിധം പക്ഷഭേദംകൊണ്ട് ഒരുവകക്കാർ മീലിതമെന്നു പറയുന്നതുതന്നെ മറ്റവരുടെ മതത്തിൽ സാമാന്യാലങ്കാരമായി വരുന്നു. ഈ സ്ഥിതിക്ക് അതിസൂക്ഷ്മമായ ഭേദം പ്രമാണിച്ചു രണ്ടലങ്കാരങ്ങളായി കല്പിച്ചിട്ടു ഫലമില്ലെന്നു കരുതി ഇവിടെ രണ്ടും ഒന്നായി ഗണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

"നിൻകീർത്തിമഗ്നൻ ഹിമവാൻ
വ്യക്തനായി തണുപ്പിനാൽ"

ഇത്യാദികളെപ്പോലെ ഒരു ഗുണസാമ്യത്താൽ മാഞ്ഞുപോയ ഭേദം മറ്റൊരുഗുണത്താൽ പിന്നീടു തെളിയുന്നതായി സമർത്ഥിക്കുന്നതു 'ഉന്മീലിതം'[17] എന്നു

17. സാമാന്യമീലിതാഭേദ-
ത്തിങ്കൽ ഭേദം കഥിക്കുകിൽ
വിശേഷോന്മീലിതങ്ങ-
ളായിടുന്നു യഥാക്രമം:
ചന്ദ്രോദയത്തിൽ ചെന്താരും
മുഖവും വേർതിരിഞ്ഞിതേ!
ഹിമവാൻ നിൻയശോമഗ്നൻ
തണുപ്പാൽ വ്യക്തനാകയാൽ. — കുവലയാനന്ദം.

സാമാന്യത്തിനും മീലിതത്തിനും ഓരോതരത്തിൽ അഭേദകല്പന ആവശ്യമാണല്ലോ. ആ അഭേദത്തിൽ നിന്ന് ഒരു ഭേദം എടുത്തുകാണിച്ചാൽ യഥാക്രമം 'വിശേഷക'വും 'ഉന്മീലിത'വും. ഉദാഹരണം സ്പഷ്ടം.

ഒരു പുതുതായ അലങ്കാരമെന്ന് അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ ഇതു മീലിതത്തിൽനിന്നും ഭിന്നമായ ചമൽക്കാരാതിശയം ഒന്നും കാണാത്തതിനാൽ മീലിതത്തിൽത്തന്നെ അന്തർഭവിക്കുന്നതേയുള്ളൂ. ഈ മട്ടിനു പൃഥഗലങ്കാരങ്ങളെ കല്പിക്കുന്നപക്ഷം നിശ്ചയാന്തസന്ദേഹത്തേയും 'നിശ്ചയം' എന്ന് ഒരു ഭിന്നാലങ്കാരമെന്നു കല്പിക്കേണ്ടതായി വരുമല്ലോ!

3.17 അധികം

↑64. ആധേയാധിക്യമധിക-
മാധാരാധിക്യവും തഥാ;
തള്ളുന്നുലകത്തിനുള്ളിൽ
കൊള്ളാഞ്ഞു തവ കീർത്തികൾ:
↓65. വാഗ്ബ്രഹ്മത്തിൻ വലിപ്പത്തെ
വാഴ്ത്തുവാൻ പണിയെത്രയും
നിലപ്പതുണ്ടമേയങ്ങൾ
നിൻഗുണങ്ങളുമങ്ങിതിൽ

ആധേയത്തേക്കാൾ ആധാരത്തിനു വലിപ്പം അധികമുണ്ടെന്നോ നേരേമറിച്ച് 'ആധാര'ത്തേക്കാൾ ആധേയത്തിനു വലിപ്പം അധികമുണ്ടെന്നോ കല്പിക്കുന്നതു 'അധികം' എന്ന അലങ്കാരം. 'തള്ളുന്ന' ഇത്യാദ്യർദ്ധം ആധേയാധിക്യത്തിന് ഉദാഹരണവും. ഇവിടെ കീർത്തിവ്യാപ്തിക്ക് ആധാരമായി ഉലകിനേക്കാൾ വൈപുല്യം വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. 'വാഗ്ബ്രഹ്മ'മിത്യാദി ശ്ലോകം ആധാരാധിക്യത്തിന് ഉദാഹരണം. ഇതിൽ 'നിൻഗുണങ്ങൾ' ഇത്രയെന്നു പരിച്ഛേദിക്കവയ്യാത്തവയാണ്. അവകൂടി വാഗ്ബ്രഹ്മത്തിൽ നിൽക്കണമെങ്കിൽ ആ വാഗ്ബ്രഹ്മത്തിന് എത്ര വലിപ്പം വേണമെന്ന് ആധാരാധിക്യം. മുൻചൊന്ന മട്ടു രണ്ടും ആധേയത്തിന്റെ വൈപുല്യാതിശയത്തിൽത്തന്നെ പര്യവസാനിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑87. ഉലകമഖിലമടങ്ങുന്നോരു നാരായണൻത-
ന്നുദരമതിലൊതുങ്ങാതങ്ങു നിൻകീർത്തി രാജൻ!
ചുഴലവുമതിനുള്ളിൽ തിങ്ങിവിങ്ങീട്ടു നാഭി-
ച്ചുഴിവഴി വെളിവാർന്നു പുണ്ഡരീകച്ഛലേന. — സ്വ.

ഇതു് ആധേയാധിക്യത്തിന് ഉദാഹരണം. ഇനി ആധാരാധിക്യത്തിന് ചൊല്ലുന്നു:

↓88. വിശ്വങ്ങളെല്ലാം തന്നുള്ളിലേ ചേർത്തൊരു
വിഷ്ണുവെത്തന്നുദരത്തിലാക്കി
മേവിനിന്നീടുന്ന ദേവകീദേവിതൻ-
മേന്മയെ പാർക്കിലിന്നാർക്കു ചൊല്ലാം?
— കൃഷ്ണഗാഥ.

ആധാരത്തേക്കാൾ ആധേയത്തിനു മഹത്ത്വം വരുന്നതു് ആധാരത്തിന്റെ കാർശ്യത്താലുമാകാം. ഇതിനെ അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ 'അല്പം' എന്ന് ഒരു സ്വതന്ത്രാലങ്കാരമായി കല്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഉദാഹരണം:

↑89. ചുറ്റും വെളുത്ത കളുർകൊങ്കകൾ കോമളാംഗി-
യ്ക്കുറ്റം കറുത്തഥ കളിർത്തിതു മാറിടത്തിൽ:
തിക്കിത്തിരക്കുമതുകൾക്കിടയിൽ തൊട്ടുക്കാ-
നൊക്കാത്ത മട്ടിലൊരു താമരനൂൽക്കു പോലും.
— കുമാരസംഭവം.

ഇതിൽ അതിസൂക്ഷ്മമായ താമരനൂൽക്കുപോലും സ്ഥനാന്തരത്തിൽ കടക്കാൻ ഇടമില്ലെന്നു പറകയാൽ ആധേയത്തിനു മഹത്വമോ ആധാരത്തിനു കാർക്കശ്യമോ പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

4 വാസ്തവോക്തി വിഭാഗം

അനന്തരം വാസ്തവോക്ത്യാലങ്കാരങ്ങളെ എടുക്കുന്നു.

4.1 സ്വഭാവോക്തി

↓66. സൂക്ഷ്മസ്വഭാവം വർണ്ണിച്ചാൽ
സ്വഭാവോക്തിയതായതു്:
സരസം കാൽകുടഞ്ഞോമൽ
കരാംഗുഷ്ഠം നുകർന്നിഹ
ചിരിച്ചീടുന്ന മദ്ധ്യേതാൻ
കരയുന്നിതു ബാലകൻ.

വസ്തുക്കൾക്കുള്ള സൂക്ഷ്മസ്വഭാവത്തെ വർണ്ണിക്കുന്നതു് 'സ്വഭാവോക്തി'. സൂക്ഷ്മം എന്നുപറകയാൽ സ്ഥൂലസ്വഭാവവർണ്ണനം അലങ്കാരമാകുന്നതല്ല. സൂക്ഷ്മം ഇന്നതെന്നു സഹൃദയമാത്രവേദ്യവുമാകുന്നു. ഉദാഹരണത്തിൽ ബാലന്റെ സ്വഭാവം വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑90. കണ്ടുനാളമഴകിൽ തിരിച്ചനപദം രഥം പിറകിൽ
നോക്കിയും
കണ്ടനായ് ശരഭയേന പൃഷ്ഠമതു
പൂർവ്വകായഗതമാക്കിയും
ഇണ്ടൽപൂണ്ട വിവൃതാനുഖാത് പഥി ചവച്ച ദർഭകൾ
പതിക്കവേ
കണ്ടുകൊൾക കതികൊണ്ടു കിഞ്ചിദവനൗ ഭൃശം
നഭസി ധാവതി. — ഭാഷാശാകുന്തളം.

☐ പദ്യം 90. പൃഷ്ഠം പൂർവ്വകായഗതമാക്കുക = ശരീരം മുമ്പോട്ടു തള്ളി മുൻഭാഗത്തിൽ ലയിപ്പിക്കുക. വിവൃതം = തുറന്ന. മുഖം = വായ്. പഥി = വഴിയിൽ. കിഞ്ചിത് = അല്പം. ഭൃശം = അധികം. അവനൗ = ഭൂമിയിൽ. നഭസി = ആകാശത്തിൽ. ദുഷ്യന്തശരം ഭയന്നു പായുന്ന മൃഗം വർണ്ണ്യം. കണ്ടുകൊൾക എന്നു സൂതൻ ദുഷ്യന്തനോട്.

ഇവിടെ മൃഗത്തിനു ഭയാവസരത്തിൽ ഉണ്ടാകുന്ന സൂക്ഷ്മസ്വഭാവം വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓91. ചൂടേറ്റിട്ടൊട്ടു ഞെട്ടറ്റലർനിരയെ മദിച്ചാന ഗണ്ഡങ്ങൾ
തേച്ചി-
ട്ടാടുമ്പോളാശു ഗോദാവരിയിലിഹ പൊഴിക്കുന്ന
തീരദ്രുമങ്ങൾ
കൂടേറി പ്രാവു പൂങ്കോഴികൾ കരയുമിവറ്റിന്റെ
തോലിൽ ചരിക്കും
കീടത്തെച്ചെന്നു കൊത്തുന്നിതു നിഴലിലിരുന്നൂഴി
മാന്തും ഖഗങ്ങൾ — ഉത്തരരാമചരിതം.

☐ പദ്യം 91. ഞെട്ടറ്റ + അലർനിര = ഞെട്ട.....നിര. തീരദ്രുമങ്ങൾ അലർനിരയെ ഗോദാവരിയിൽ പൊഴിക്കുന്നു. കൂടേറി.....കരയും ഇവറ്റിന്റെ (ഈ തീരദ്രുമങ്ങളുടെ) തോലിൽ ചരിക്കും കീടത്തെ ഊഴിമാന്തും ഖഗങ്ങൾ കൊത്തുന്നു എന്നു അർത്ഥയോജന.

ഇതിൽ വൃക്ഷങ്ങളുടേയും പക്ഷികളുടേയും സൂക്ഷ്മസ്വഭാവം വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

4.2 സഹോക്തി

↑67. ഒന്നോടുകൂടി മറ്റൊന്നു
ക്രിയചെയ്യുതാൽ സഹോക്തിയാം:
കീർത്തി ശത്രുക്കളോടൊത്തു
കടന്നു പലദിക്കുകൾ

രണ്ടുവസ്തുക്കളും ഒരേക്രിയ ചെയ്യുന്നതിനാൽ ഒന്നു മറ്റേതിനോടുകൂടി ആ ക്രിയ നടത്തുന്നു എന്നു പറയുന്നതു് 'സഹോക്തി'. രണ്ടുവസ്തുക്കൾ ഒരേക്രിയ ചെയ്യുന്നതു് ഒരേമാതിരിയായിരുന്നാൽ ചമൽക്കാരകാരകമാകാത്തതിനാൽ അലങ്കാരമല്ല. രണ്ടും രണ്ടു വിധത്തിലായാലേ അലങ്കാരത്വം സിദ്ധിക്കൂ. ഉദാഹരണത്തിൽ കീർത്തി പലദിക്കുകൾ കടക്കുന്നതു വ്യാപിക്കയാകുന്നു. ശത്രുക്കളാകട്ടെ പേടിച്ചോടുകയാകുന്നു. രണ്ടിനും പലദിക്കുകൾ കടക്കുക എന്ന ഏകക്രിയയിൽ സഹഭാവം കവിമാത്രകല്പിതമാകുന്നു. അതിനാൽ 'പിതാവു് പുത്രനോടുകൂടി വന്നു' ഇത്യാദികളിൽ ഈ അലങ്കാരത്തിനു വ്യാപ്തി ശങ്കിക്കരുത്. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓92. ക്ഷീണിച്ചിട്ടെന്നവണ്ണം നിഴൽ വിടപിതലേ
പാന്ഥരൊത്തെത്തിടുന്നു,
കേണെന്നോണം സരസ്സിന്നടിയിലതടിയുന്നങ്ങു
മീനൊത്തു ശൈത്യം,
ദാഹത്താലോ കടിക്കുന്നുദകമുലകിനോടൊത്തു
സൂര്യാംശുജാലം,
ദേഹത്തിൻ ക്ലാന്തിയാലോ
മണിയറയണയുന്നാർത്തരോടൊത്തുറക്കം.
— സ്വ.

☐ പദ്യം 92. പാദാരംഭത്തിൽ 'ക്ഷീണിച്ചിട്ടെന്നവണ്ണം' ഇത്യാദി സംഭാവനകൾ ഉള്ളതിനാൽ ഉൽപ്രേക്ഷാസ്പഷ്ടം. വേനലിന്റെ കാഠിന്യംകൊണ്ടു പല വസ്തുക്കൾക്കുമുണ്ടായ അവസ്ഥാന്തരങ്ങൾ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. ക്ലാന്തി = ക്ഷീണം.

4.3 സമുച്ചയം

↑68. ഗുണക്രിയകളൊന്നിച്ചാൽ
സമുച്ചയമലംകൃതി;
വാനിരുണ്ടിതു മങ്കയ്ക്കു
മനം രക്തവുമായിപോൽ.
വീഴും മണ്ടും പിന്നിൽ നോക്കും
കേഴും നിന്നുടെ വൈരികൾ.

ഒരുവസ്തുവിന് ഒരുവക ഗുണമോ ക്രിയയോ വരുന്ന സമയത്തിൽത്തന്നെ മറ്റൊരു വസ്തുവിനു മറ്റൊരുവക ഗുണമോ ക്രിയയോ ഉണ്ടാകുന്നതു് 'സമുച്ചയം'. ദീപകത്തിൽ ഒരേഗുണത്തിലോ ക്രിയയിലോ അനേകം വസ്തുക്കൾക്ക് അന്വയം; സമുച്ചയത്തിലാകട്ടെ ഭിന്നവസ്തുക്കൾക്ക് അതതിന്റെ ഗുണക്രിയാസംബന്ധമുണ്ടാകുന്നതിനു യൗഗപദ്യം,[18] എന്നു ഇവയ്ക്കു തമ്മിൽ

18. ഒരേസമയത്തു നടക്കുക.

ഭേദം. പ്രകൃതത്തിൽ ആകാശത്തിനു കാർഷ്ണ്യഗുണമുണ്ടായതോടുകൂടിത്തന്നെ വിരഹിയുടെ മനസ്സിനു രാഗവുമുണ്ടായി എന്നുപറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ ഗുണങ്ങൾക്കു സമുച്ചയം. രണ്ടാം ഉദാഹരണത്തിൽ ശത്രുക്കൾ ചിലർ വീഴുകയും മറ്റുചിലർ മണ്ടുകയും വേറെചിലർ പിന്നിൽ നോക്കുകയും മറ്റൊരുകൂട്ടക്കാർ കേഴുകയും ചെയ്യുന്നതിനാൽ ക്രിയകൾക്കു സമുച്ചയം.

ഗുണസമുച്ചയത്തിനു വേറെ ഉദാഹരണം:

↓93. നിന്മിഴിയൊന്നു ചുവന്നു
നിർമ്മലഗുണ! ഭൂമിപാലകുലമൗലേ!
കടുതരവീര്യം ഉടനും
കൂടലർ വക്ത്രം കറുക്കയും ചെയ്തു. — സ്വ.

☐ പദ്യം 93. രാജസ്തുതി; കടുതരവീര്യം = കഠിനപരാക്രമം. കൂടലർ = ശത്രുക്കൾ.

ക്രിയാസമുച്ചയത്തിനു വേറെ ഉദാഹരണം:

↑94. ഭക്തപ്രിയത്താൽ ഭഗവാനമങ്ങ-
സ്സൽക്കാരമേല്ക്കാനുടനെ ഉനിഞ്ഞാൻ
കെൽപ്പോടു മുപ്പാരുമയക്കിയെന്ന
നൽബ്ബാണമദർപ്പകനും തൊടുത്താൻ
— കുമാരസംഭവം.

☐ പദ്യം 94. മുപ്പാരുമയക്കി = മുപ്പാരിനേയും മയക്കുന്നത്. (സംമോഹനം എന്ന മൂലത്തിന്റെ തർജ്ജമ)

ഇവിടെ ശിവൻ, ഗൗരി കൊടുത്ത മാലയെ സ്വീകരിച്ചതും കാമൻ മോഹനാസ്ത്രം തൊടുത്തതും ഒന്നിച്ചാകയാൽ ക്രിയാസമുച്ചയം.

ഗുണക്രിയകൾ കലർന്നിട്ടുള്ള സമുച്ചയവും ലക്ഷണത്തിൽ വിവക്ഷിതമാകുന്നു.അതിന് ഉദാഹരണം:

↓95. ഉദയഗിരി ചുവന്നു ഭാനുബിംബം വിളങ്ങീ
നളിനമുകുളജാലേ മന്ദഹാസം തുടങ്ങീ
പനിമതി മറവായീ ശംഖനാദം മുഴങ്ങീ
ഉണരുക കണികാണ്മാനംബരേ ചെമ്പരേശ!
— കോട്ടയത്തുതമ്പുരാൻ.

☐ പദ്യം 95.തൃച്ചെംബരത്തപ്പനെ സ്തുതിക്കുന്നു.ചുവക്കുക, വിളങ്ങുക എന്നിവ ഗുണങ്ങൾ;മന്ദഹസിക്കുക, മറയുക, മുഴങ്ങുക എന്നിവ ക്രിയകൾ.

↑69. ഒന്നിന്നു പല ഹേതുക്ക-
ളൊന്നിച്ചാലും സമുച്ചയം:
വിദ്യയും രൂപവും ശ്രീയും
മദിപ്പിക്കും യുവാക്കളെ

ഒരു കാര്യം നടത്തുന്നതിൽ തക്കതായ ഒരു കാരണമിരിക്കെ അതിനു സഹായികളായി മറ്റു കാരണങ്ങൾ കൂടെ ചേരുന്നതും 'സമുച്ചയം.' യുവാക്കളെ മദിപ്പിക്കുന്നതിനു വിദ്യാദികളിൽ ഒന്നുതന്നെ മതിയായിരിക്കെ എല്ലാറ്റിനും ചേർത്തു സമുച്ചയം ചെയ്തിരിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓96. ഉച്ചചന്ദ്രന്റെ കോലം മലിന,മുപരതപ്രൗഢിയാം
വൃദ്ധവേശ്യാ,
സ്വച്ഛാ പഥോജശൂന്യാ സരസി,മുഖമിഹാനക്ഷരം
സുന്ദരാംഗം;
ശ്രീയെത്താൻ കാത്തിരിക്കും പ്രഭുവൊരു
കഴിവില്ലാതെ കേഴുന്ന വിദ്വാൻ,
കോയിക്കൽ കോയ്മകൊള്ളുന്നൊരു
ഖല,നിവയേഴാണു കേൾ ചിത്തശല്യം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 96. ഉപരതപ്രൗഢി = പ്രൗഢി ശമിച്ചവൾ. പാഥോജശൂന്യാ = താമരയില്ലാത്ത. സരസി = പൊയ്ക. മുഖം അനക്ഷരമായിട്ടുള്ള (സംസാരശക്തിയില്ലാത്ത) സുന്ദരാംഗം = ഊമയായ സുന്ദരൻ. കോയിക്കൽ കൊട്ടാരത്തിൽ. കോയിക്കൽ ഖലൻ = രാജാവ്.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑97. ഉച്ചിത്തടത്തിൽ വിടരുന്നൊരു പിച്ചിമാല,
നൽച്ചന്ദന,തനവിലുജ്ജ്വലകങ്കമാധ്യം
ഇച്ഛക്കുചേർന്നരികിൽ മെച്ചമിയന്ന കാന്ത:-
യിച്ചൊന്നതേ സുരസുഖം; കഥമിച്ചമെല്ലാം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 97 കഥ മിച്ചമെല്ലാം = മറ്റുള്ളതെല്ലാം വെറുതേ ആണ്.

5 പര്യായം

↓70. പര്യായമൊന്നു പലതിൽ
മുറയ്ക്കു പലതൊന്നിലും:
അന്തിക്കു കമലം വിട്ടു
കാന്തി ചെന്നിതു ചന്ദ്രനിൽ.
അല്ലുവിട്ടു നിലാവേറ്റി-
ട്ടുല്ലാസംപൂണ്ടു വിണ്ടലം.

ഒരു വസ്തു ഒന്നിനെ വിട്ടു് മറ്റൊന്നിനെ എന്നു മുറയ്ക്കു പല വസ്തുക്കളെ പ്രാപിക്കുന്നതായോ അല്ലെങ്കിൽ പല വസ്തുക്കൾ ഓരോന്നായി ഒന്നിനെ പ്രാപിക്കുന്നതായോ പറയുന്നതു് 'പര്യായം'. ഉദാഹരണത്തിൽ, കാന്തി ഒരേ വസ്തു കമലത്തിലിരുന്നതിന്റെ ശേഷം അതുവിട്ടു ചന്ദ്രനിൽ ചേർന്നതായിപ്പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ ഒന്നിനു മുറയ്ക്കു പലതിൽ പ്രവേശം.'അല്ലുവിട്ടു' ഇത്യാദി രണ്ടാം ഉദാഹരണത്തിൽ ഇരുട്ടും നിലാവും എന്ന വസ്തുക്കൾ വിണ്ടലം എന്ന വസ്തുവിനെ മുറയ്ക്കു പ്രാപിച്ചതായി സമർത്ഥിക്കയാൽ മുറയ്ക്കു പലതിനു് ഒന്നിൽ സ്ഥിതി. വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ: ഒന്നിനു പലതിൽ:

↑98. (i) ക്ഷണമിമകളിൽനിന്നു, തല്ലി ചുണ്ടിൽ,
കളുർമുല മേലഥ വീണുടൻ തകർന്നു,
വലികളിലിടറി, ച്ചിരേണ നാഭി-
ച്ചുഴിയിലിറങ്ങി, നവീന വർഷ ബിന്ദു[19]

19. 335-ആം പദ്യത്തിന്റെ വൃത്തി നോക്കുക.

↓99. (ii) ഉണ്ടായിതാമ്രകാരാദ്രജകനെയുമണഞ്ഞാർന്നു
പൗരാണികൗഘം
കൊണ്ടാടിക്കണ്ടു കായസ്ഥരെ നണയരെയെല്ലാം
പുണർന്നക്കവീന്ദ്രാൻ
വേണ്ടുംവണ്ണം വണങ്ങിഗ്ഗണികകളൊടു
നന്നായിണങ്ങീട്ടു വാസം
പൂണ്ടേറ്റം വാണിജന്മാരോടു കളവു സുഖിക്കുന്നു
തട്ടാന്റെ വീട്ടിൽ. — കെ. സി. കേ. പി.

☐ പദ്യം 99 (ii)താമ്രകാരൻ = ചെമ്പുപണിക്കാരൻ. താമ്രകാരത് + രജകൻ(വെളുത്തേടൻ) = താമ്രകാരാദ്രജകൻ. കാര്യസ്ഥൻ = കണക്കെഴുത്തുകാരൻ. ഗണി = വേശ്യ.

പലതിനു് ഒന്നിൽ:

↑100. അധരമതു മിനുക്കിയും കളിപ്പ-
നുഥ പെരുമാറിയുമങ്ങിരുന്ന കൈയിൽ
വിരലു മുറിയുമാറു മൂർച്ചയേറും
കുശകൾ കരേറി ജപാക്ഷമാലയോടെ
— കുമാരസംഭവം.

☐ പദ്യം 100. തപോവൃത്തി സ്വീകരിച്ച പാർവ്വതി വർണ്ണ്യം. ജപാക്ഷരമാല = ജപത്തിനുള്ള രുദ്രാക്ഷമാല.

'യഥാസഖ്യം' [20] എന്നൊരലങ്കാരം മിക്ക ആലങ്കാരി

20. യഥാസംഖ്യമലങ്കാരം
പ്രസ്താവന യഥാക്രമം,
അരിയെ, പ്രജയെ,ശ്രീയെ,-
ജ്ജയിക്കു, പോറ്റു, നേടു നീ! — കുവലയാനന്ദം.

രണ്ടു വകയായിപ്പറയേണ്ടുന്ന പ്രസ്താവനകൾ യഥാക്രമമായിരുന്നാൽ യഥാ സംഖ്യം.അരിയെ ജയിക്കു, പ്രജയെ പോറ്റു, ശ്രീയെ നേടു എന്ന രാജാവിനോടു വന്ദിവാക്യം ഉദാഹരണം.

കന്മാരിലും സ്വീകരിക്കപ്പെട്ടതാണെങ്കിലും പ്രക്രമഭംഗദോഷാഭാവമാത്രമാകയാൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

6 പരിസംഖ്യ

↓71. ഇതാണതല്ലെന്നു വസ്തു-
നിയമം പരിസംഖ്യയാം:
കരത്തിൻ ഭൂഷണം ദാനം,
ഭാരംതാൻ വൈരമോതിരം.

അനേക വസ്തുക്കളിൽ ചേരാവുന്ന ധർമ്മത്തെ അതിലല്ല ഇതിലാണെന്നു് ഒന്നിൽ തന്നെ നിയമനം ചെയ്യുന്നതു് 'പരിസംഖ്യ'. ലക്ഷ്യത്തിൽ കരത്തിനു ഭൂഷണത്വം ദാനത്തിലും അംഗുലീയത്തിലും സിദ്ധിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ ദാനത്തിൽ മാത്രമേ ഉള്ളൂ എന്നു നിയമിച്ചിരിക്കുന്നു:

↑101. കാതിൽ കത്തുന്ന കാന്തിപ്രചുരിമതിരളും തോടയോ
മോടിയാടി-
ക്കോതിബ്ബന്ധിച്ച കുന്തൽക്കുലമതിൽ വിലസും
മാലതീമാലതാനോ
പാതിത്തിങ്കൾപ്രകാശം തടവുമളികമോ
കാന്തിയേറ്റുന്നതില്ലീ-
പ്പാതിവ്രത്യാഖ്യമാകും സുമഹിതമണിതാൻ ഭൂഷണം
യോഷമാരിൽ. — കെ. സി. കേ. പി.

ശ്ലേഷാനുപ്രാണിതയായ പരിസംഖ്യയ്ക്കു് അധികം ചമൽക്കാരമുണ്ടായിരിക്കും. എങ്ങനെ:

↓102. ചിത്രമിതെക്കാളൊന്നും പറയാം:
മിത്രാപായേ ഹിത്വാ കമുദം
ചിത്താനന്ദം വന്നീലാർക്കും;
ദോഷാഗമനേ ശശധരനെന്യേ
തോഷം കണ്ടീലാർക്കുമൊരുനാൾ;
മിന്നും കുടകളിലെന്യേയൊരുനാൾ
പൊന്നും ദണ്ഡം കണ്ടീലെങ്ങും;
ഭാരതചരിതം തന്നിലൊഴിഞ്ഞൊരു
കർണ്ണച്ഛേദം കേട്ടീലാരും. — ഭാഷാനൈഷധംചമ്പു.

☐ പദ്യം 102. നളന്റെ കാലത്തു് അനീതികളൊന്നുമില്ലായിരുന്നു എന്നു വിവക്ഷിതം. ഹിത്വാകമുദം = ആമ്പൽ ഒഴികെ.

മിത്രാപായം—സൂര്യാസ്തമയവും, ബന്ധുനാശവും. ദോഷാഗമനം—രാത്രിയുടെയും ദോഷത്തിന്റെയും വരവ്. പൊന്നുംദണ്ഡം—(സ്വർണ്ണം)നാണയം പിഴ കല്പിക്കുകയും, പൊന്നുകുടക്കാലും. കർണ്ണച്ഛേദം—കർണ്ണനെ കൊല്ലുകയും, ചെവി ചെത്തുകയും. ഇത്യാദി ശ്ലേഷം. പരിസംഖ്യയിൽ വസ്തുനിയമനം പ്രശ്നപൂർവ്വകമായും വരാം. ഉദാഹരണം

↑103. സാരം ഭൂമിയിലേതു ദേശമധികം? ശ്രീ വഞ്ചിരാജ്യം
സഖേ
പാരം സൗഖ്യമതിങ്കലെങ്ങു വസതിക്ക്?
ഓതാമനന്താലയം;
പാരിൽ കീർത്തി പരം പുകഴ്ന്ന നൃപനോ?
ശ്രീമൂലകക്ഷ്മാപനാ-
ണാരാകുന്നിതു സേവ്യനേവനമഹോ ശ്രീപത്മനാഭൻ
പരൻ. — രാമകൃഷ്ണശാസ്ത്രി.

ഇതിൽ 'സാരമായ ദേശം വഞ്ചിരാജ്യമാണ്, മറ്റു ദേശങ്ങളില്ല'എന്നു ശബ്ദം കൊണ്ടു നിഷേധിച്ചിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ നിയമനം വാച്യമല്ല, വ്യംഗ്യമാണെന്നു കൂടി ഭേദം.

പ്രശ്നം കൂടാതെയും നിയമനം വ്യംഗ്യമായി വരുന്നതിനു് ഉദാഹരണം:

↓104. കലാരതം ഗാനം ഗഗനതലരതം ദിനകരൻ
സഭാരതം, വിദ്വാൻ ശ്രുവണപുടരതം ഹരികഥാ;
നിശാരതം ചന്ദ്രൻ ശയനതലരതം ശശിമുഖീ,
മഹീരതം ശ്രീമാൻ സകലകുലരതം സുതനയൻ.
— കെ. സി. കേശവപിള്ള.

7 വികല്പം

↑72. വികല്പം തുല്യബലമാം
രണ്ടാലൊന്നു വരേണ്ടതു്;
വില്ലുതാൻ തലതാനിന്നു
വളയ്ക്കട്ടെ വിരോധികൾ.

സമബലങ്ങളും അന്യോന്യ വിരോധത്താൽ ഒന്നിച്ചു വരാൻ പാടില്ലാത്തതുമായ രണ്ടെണ്ണങ്ങളിൽ വച്ച് ഒന്നു വരുന്നതു് 'വികല്പം'. ഇതു് 'സമുച്ചയ'ത്തിനു നേരെ വിപരീതമാകുന്നു. ഇതിൽ അലങ്കാരബീജം വികല്പിക്കപ്പെടുന്ന വസ്തുക്കളുടെ ധർമ്മസാമ്യമാകയാൽ ഇതു് വാസ്തവത്തിൽ സാദൃശ്യാലങ്കാരങ്ങളിൽ (സാമ്യോക്തി വിഭാഗത്തിൽ) ചേർക്കപ്പെടേണ്ടതാണ്. സഹോക്തി സമുച്ചയഭേദങ്ങളിലും ഇതുപോലെ തന്നെ. ഇവയിൽ ഗമ്യമായുള്ള സാദൃശ്യം ദീപകത്തിലെപ്പോലെ സ്ഫുടമല്ലാത്തതിനാൽ ഇവയെ വാസ്തവാലങ്കാരങ്ങളിൽ (വാസ്തവോക്തി വിഭാഗത്തിൽ) പരിഗണിച്ചതാണ്. ഉദാഹരണം, വീരന്റെ പോരിനു വിളി: ഒന്നുകിൽ നേരെ യുദ്ധത്തിനു വരട്ടെ; അല്ലെങ്കിൽ കീഴടങ്ങട്ടെ എന്നു താൽപര്യം. നമനം സാധാരണ ധർമ്മമായിരിക്കുന്നു. ഔപമ്യസ്പർശം കൂടാതെ.

ഇരുന്നാലും മരിച്ചാലും
ധർമ്മം ഞാൻ വെടിയാ ധ്രുവം.
എന്നും മറ്റും പറയുന്നതു് വികല്പാലങ്കാരമാകുന്നതല്ല. സഹോക്തിയിലും ഇതിന്മണ്ണം തന്നെ. വേറെ ഉദാഹരണം:

↓105. ചന്തത്തിൽ മയിലാടുന്ന
ചിന്നുന്ന ജലമംബുദം
കാന്തൻതാനന്തകൻതാനി-
ന്നന്തം ദുഃഖത്തിനേകിടും. — സ്വ.

സാധാരണ ധർമ്മം ചിലദിക്കിൽ ലുപ്തമായിരിക്കും.

↑106. കൊല്ലപ്പെട്ടുകിലോ സ്വർഗ്ഗം
വെല്ലുകിൽ തേ മഹീസുഖം
തെല്ലും സംശയമില്ലല്ലോ
കില്ലുതീർത്തെഴി പോരിനായി. — ഭഗവദ്ഗീത.

ഇവിടെ രാജ്യഭോഗത്തിനും സ്വർഗ്ഗപ്രാപ്തിക്കും 'ഉത്തമത്വം' എന്ന സാധാരണ ധർമ്മം അർത്ഥസിദ്ധമാകുന്നു.

8 പരിവൃത്തി

↓73. സമാസമങ്ങൾക്കു തമ്മിൽ
കൈമാറ്റം പരിവൃത്തിയാം:
മുത്താകം മൂർത്തിയേകീട്ടു
കീർത്തി നേടുന്നു സത്തമർ.

സമത്തെക്കൊടുത്തു് സമത്തെയോ, ന്യൂനത്തെക്കൊടുത്തു് അധികത്തെയോ അധികത്തെക്കൊടുത്തു് ന്യൂനത്തെയോ വാങ്ങുന്നതു് 'പരിവൃത്തി'.

മുത്തു് = മണ്ണു്. ഇതു പഞ്ചഭൂതങ്ങൾക്കു് ഉപലക്ഷണം. പഞ്ചഭൂതാത്മകമാകയാൽ അവശ്യനശ്വരമായ ശരീരത്തെ ത്യജിച്ച് സ്ഥായിയായ യശസ്സിനെ സമ്പാദിക്കുന്നതു് ന്യൂനം കൊടുത്തു് അധികത്തെ വാങ്ങുന്നതാകുന്നു. ഇതിനു തന്നെ വേറെ ഉദാഹരണം:

↑107. സമുചിതസപര്യാം ശബരിയൊടു വാങ്ങി-
പ്പരഗതിയവൾക്കും പരിചിനൊടു നല്കി
പരമപുരുഷൻ മാല്യവദചല സാനൗ
പരിചിനൊടു ചെന്നു; പരമശിവ! ശംഭോ!
— രാമായണം ഇരുപത്തിനാലുവൃത്തം.

☐ പദ്യം 107. സപര്യ = സൽക്കാരം. മാല്യവദചലസാനൗ = മാല്യവൽ പർവ്വതത്തിന്റെ താഴ്വാരത്തിൽ. പരമപുരുഷൻ = രാമൻ

അധികം കൊടുത്തു് ന്യൂനത്തെ വാങ്ങുന്നതിന് ഉദാഹരണം.

↓108. യുവതി ഭവതിയെന്തു വൃദ്ധയെപ്പോൽ
മണികൾ വെടിഞ്ഞു വഹിച്ചു ചീവരത്തെ?
ഉഡുശശികൾ വിളങ്ങുമന്തി നേര-
ത്തരുണനദിപ്പതു ഭംഗിയോ നിശയ്ക്കു്?
— ഭാഷാകുമാരസംഭവം.

☐ പദ്യം 108. മണി = രത്നം.ചീവരം = വൽക്കലം. ഉഡു = നക്ഷത്രം. പാർവ്വതിയോടു വടുവേഷധാരിയായ ശിവന്റെ ചോദ്യം.

സമപരിവൃത്തിക്കു് ഉദാഹരണം:

↑109. കാതതിലണിവാൻ തളിരിവൾ
മോദാൽ പൊട്ടിച്ചു; വെച്ചുകാലവിടെ;
സദൃശമതായിവർ മാറി;
സദയം ഞാനിന്നു വഞ്ചിതനമായി.
— മാളവികാഗ്നിമിത്രം.

☐ പദ്യം 109. അഗ്നിമിത്രവചനം: സദൃശമതായി = ശരിക്കുശരി. ഇവർമാറി = അശോകവും മാളവികയും (വസ്തുക്കൾ) കൈമാറി. സദയംമായി = (ആ കാൽച്ചവിട്ടു തനിക്കു കിട്ടായ്കയാൽ) തനിക്കു നഷ്ടം വന്നു.

മാളവിക അശോകത്തിന്റെ തളിരറുത്തിട്ട് അതിൽ ചവിട്ടുന്നതു് കാലിനും തളിരിനുമുള്ള ഗുണസാമ്യത്താൽ സമപരിവൃത്തി.

9 ആക്ഷേപം

↓74. ആക്ഷേപം ചൊല്ലുവാനോങ്ങി-
ച്ചൊന്നോ മദ്ധ്യേ നിറുത്തുക:
ചന്ദ്രനെ,ങ്ങെന്തിനല്ലെങ്കി-
ലുണ്ടല്ലോ സുമുഖീമുഖം.

പറഞ്ഞിട്ടോ പറയാൻ ഭാവിച്ചിട്ടോ മദ്ധ്യേ ആലോചിച്ചിട്ട് വേണ്ടെന്നു വയ്ക്കുന്നതു് 'ആക്ഷേപം'.ഉക്തോദാഹരണം പറഞ്ഞിട്ടു നിർത്തുന്നതിനു്. ഇനി, പറയാൻ ഭാവിച്ചിട്ടു നിറുത്തുന്നതിനു്. ഉദാഹരണം.

↑110. ന് ലാവെൻ കണ്ണിനു നീതാൻ, മമ തനുവിനു നീ നല്ല
പീയൂഷമാമെൻ-
ജീവൻ നീതാൻ, ദ്വിതീയം മമ ഹൃദയമതാകുന്നു നീ
സുന്ദരാംഗി!
ഏവം നീയിഷ്ടവാക്യം
പലതുമനസരിച്ചോതിയൊന്നിച്ചു വാണാ-
പ്പാവത്തെത്തന്നെ! കഷ്ടം! ശിവശിവ! ഇനി
ഞാനെന്തിനോതുന്നു ശേഷം! — ഉ. രാ. ച.

പറഞ്ഞിട്ടു മദ്ധ്യേ നിറുത്തുന്നതിന് വേറെ ഉദാഹരണം.

↓111. (a) കനിച്ചു നീയെന്തിനയർന്ന മൗലിയെ,
നിനച്ചിടാതിങ്ങു വരും വരായ്കകൾ?
പെരുത്തപട്ടർ-പ്പട കേറി നമ്മളെ-
ത്തുരത്തുമാറായതു പാർത്തതില്ലയോ?
(b) അഹോ! മഹാപാപമുരച്ചുപോയി ഞാൻ
മഹാജനം മാപ്പുതരട്ടെ തൽക്ഷണം;
മഹീസുരന്മാർക്കപവാദമോദിയാൽ
സഹിക്കുമോ സാഹസവാക്കധീശ്വരൻ?
— മലയവിലാസം.

ഇതു മലയാളത്തോടുള്ള സംബോധനം. ഇവിടെ പർവ്വതത്തിന്റെ തെക്കുഭാഗം (ആരുവാമൊഴി) താണു ഇരുകൊണ്ടാണ് പരദേശികൾ കേരളത്തിൽ കേറി വ്യാപിച്ചതെന്നു പറഞ്ഞിട്ട് ആ അഭിപ്രായങ്ങളെ ഉത്തരശ്ലോകം കൊണ്ട് നിരസിച്ചിരിക്കുന്നു.

↑75. നിഷേധവിധ്യാഭാസങ്ങൾ
പ്രസംഗാൽ ബാധിതങ്ങളായ്
വിശേഷാർത്ഥം ജനിപ്പിക്കി-
ലതുമാക്ഷേപമായിടും.

↓76. ദൂതിയല്ലയി! ഞാൻ ചൊല്ലാം
മൂതി കഷ്ടമവൾക്കു കേൾ;
യാത്രപൊയ്ക്കൊൾകെടോ കാന്താ!
തത്ര താൻ മമ ജന്മവും.

നിഷേധരൂപമായോ, വിധിരൂപമായോ ഉള്ള വചനം പ്രകരണത്തിൽ യോജിക്കായ്കയാൽ അസംബന്ധപ്രായമായി ചമഞ്ഞ് വേറെ ഒരു വിശേഷാർത്ഥത്തെ ഉളവാക്കുന്നതിൽ ഫലിക്കുന്നതു് 'ആക്ഷേപാ'ലങ്കാരം തന്നെ. ഇവിടെ പറഞ്ഞിട്ടില്ലാത്ത അർത്ഥത്തെ വലിച്ചെടുക്കുക എന്നു് ആക്ഷേപശബ്ദത്തിന് അതിന്റെ ശാസ്ത്രീയമായ അർത്ഥത്തിൽ പ്രയോഗം. നായികാദൂതിയുടെ വചനമായ ഒന്നാം ഉദാഹരണത്തിൽ 'ദൂതിയല്ലയി! ഞാൻ' എന്ന നിഷേധം ബാധിതമായിട്ടു് 'സാധാരണദൂതികളെപ്പോലെ ഞാൻ അതിശയോക്തി പറയുന്നവളല്ല, ഞാൻ പറവാൻ പോകുന്നതു വാസ്തവംതന്നെയാണ്'. എന്നു് മറ്റൊരു സംഗതിയെ വിധിക്കുന്നതിൽ പര്യവസാനിക്കുന്നു. രണ്ടാം ഉദാഹരണം യാത്ര പുറപ്പെടാൻ ഭാവിക്കുന്ന നായകനോട് നായിക പറയുന്നു. അതിൽ യാത്രപൊയ്ക്കൊള്ളുവാൻ വിധിക്കുന്നതു് 'എനിക്കു് നീ പോകുന്ന ദിക്കിൽത്തന്നെ ജനനമുണ്ടാകും' എന്നുള്ള അടുത്ത് വാക്യത്താൽ 'നീ പോയാൽ എനിക്കു മരണം നിശ്ചയമാകകൊണ്ടു് ആലോചിച്ചുവേണം ഉറയ്ക്കുന്നതിനു്' എന്ന മറ്റൊരർത്ഥത്തെ ജനിപ്പിക്കുന്നു. വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

നിഷേധാഭാസത്തിന്:

↑112. ആജ്ഞാലംഘനമാം ജലത്തിലയി! തേ താണത്ര
വാണേനഹം,
പ്രാജ്ഞാനാമനജന്മനാമിടയിലിങ്ങെത്തീ
മമാവജ്ഞയും;
പ്രജ്ഞാരൂഢരുഷാ പൊടിച്ചിട്ടമിതാ
ഞാനിക്കുരുക്കട്ടരെ,
രാജ്ഞാമീശ! മമ ത്വമിന്നു ഗുരുവ,ല്ലങ്ങേ വശത്തല്ല
ഞാൻ — വേണീസംഹാരം.

യുധിഷ്ഠിരനോടുള്ള ഈ ഭീമവാക്യത്തിൽ 'ഇന്നൊരു ദിവസത്തേക്കു അങ്ങു് എന്റെ ഗുരുവല്ല, ഞാൻ അങ്ങയുടെ വാക്കു കേൾക്കേണ്ടവനും അല്ല' എന്ന നിഷേധം യോജിക്കാത്തതിനാൽ 'അങ്ങ് ആലോചിക്കുന്ന സന്ധി ഞാൻ സമ്മതിക്കയില്ല' എന്ന മറ്റൊരർത്ഥത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

വിധ്യാഭാസത്തിന്:

↓113. കണ്ണീർവാർത്താണയിട്ടും കഴലിണയിൽ നമിച്ചും
പ്രിയം മറ്റു ചെയ്തും
പെണ്ണുങ്ങൾ ദൈന്യമാർന്നന്യകൾ ഗമനപരം
പ്രാണനാഥം തടുക്കും,
ധന്യാഹം; പോക നീ മംഗലസുദിവസ, മക്കാലമേ
ചെയ്വനെന്നാ-
ലെന്നാൽ കർത്തവ്യമായുള്ളതു; തവ വഴിയേ
കേട്ടിടാമായഭീഷ്ടം. — അമരുകശതകം.

☐ പദ്യം 113 യാത്രക്കൊരുങ്ങുന്ന നായകനോട്ട് നായികാവചനം: അന്യകൾ പെണ്ണുങ്ങൾ ഗമനപരം, പ്രാണനാഥം തടുക്കും എന്നു രണ്ടാം പാദത്തിൽ അന്വയം. മംഗല ക്കാലമേ = നീ പോകുന്ന കാലം മംഗലസുദിവസമാകട്ടെ! എന്നാൽ, എന്നാൽ (ഞാൻ + ആൽ) കർത്തവ്യമായുള്ളതു് (= ഞാൻ ചെയ്വാൻ ഉദ്ദേശിക്കുന്നതു്)ചെയ്വൻ:ആ അഭീഷ്ടം തവ വഴിയേ കേട്ടിടാം-എന്നു് അർത്ഥയോജന. നീ പോയാൽ ഞാൻ മരിക്കും എന്നു സൂചന.

ഇവിടെ ഗമനവിധി അതിനെ നിഷേധിക്കുന്നതിൽ ഫലിക്കുന്നു.

10 പ്രത്യനീകം

↑77. കരുത്തനാം ശത്രുവിങ്കൽ
ഫലിക്കാത്ത പരാക്രമം
അവന്റെ കൂറ്റുകാരോടു
കാണിച്ചാൽ പ്രത്യനീകമാം;

↓78. ജൈത്രയാത്രയ്ക്കൊരുങ്ങീടും
നേത്രത്തിന്നാപ്തമിത്രമാം
ശ്രോത്രത്തെ കീഴടക്കുന്നു
ക്ഷാത്ര[21]ത്താലസിതോല്പലം.

21. ക്ഷാത്രം = വൈരം.

ഇവിടെ കർണ്ണാവതംസമായ നീലോല്പലം കാതിന്റെ മേൽ ഇരിക്കുന്നതിനെ കവി, തന്നെ ജയിക്കാനായി പുറപ്പെടുന്ന നേത്രങ്ങളെ എതിർക്കാൻ ശക്തിയില്ലാത്ത നീലോല്പലം ആ നേത്രങ്ങളുടെ അടുത്ത ബന്ധുവായ ശ്രോത്രത്തെ കീഴടക്കുന്നതായി കല്പിക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑114. കൃഷ്ണ! നീയുടലറുത്ത നിമിത്തം
കേണ നിങ്കലപകർത്തുമശക്ത്യാ,
നിന്മുഖേഷ്ടസഖനാം ശശിയിങ്കൽ
കന്മഷം കരുതിടുന്നിഹ രാഹു. — സ്വ.

☐ പദ്യം 114. അപകർത്തും = അപകാരം (പ്രതികാരം) ചെയ്യുന്നതിനു്. അമൃതാപഹരണസമയത്തു് വിഷ്ണു രാഹുവിന്റെ ഗളച്ഛേദം നടത്തി എന്നു പുരാണം.

ശത്രുവിന്റെ കൂറ്റുകാരിൽ പരാക്രമം കാട്ടുന്നതു് 'പ്രത്യനീക'ലങ്കാരമെങ്കിൽ അവന്റെ നേരെതന്നെ അപകാരം പ്രവർത്തിക്കുന്നതു് കൈമുതികന്യായേന[22]

22. അർത്ഥാപത്തി നോക്കുക.

'പ്രത്യനീക'മെന്നു് സിദ്ധമാണല്ലോ എന്ന യുക്തിയിൻപേരിൽ കവലയാനന്ദകാരൻ,

↓115. മണ്ണീയെങ്ങടെ വായിലൊക്കെയിനിമേൽ;
തണ്ടാർമലർപ്പൊയ്കയാം
തണ്ണീർപ്പന്തലടച്ചു ദുഷ്ടനിവനെന്നോർത്താർത്തു
വണ്ടാർകലം
വിണ്ണിൽ ഉർണ്ണമണഞ്ഞു വർണ്ണവിഭവപ്രൗഢിക്കു
കേടേർപ്പെട്ടും-
വണ്ണം വെണ്മതിതന്റെ വെണ്മതിരളും ബിംബം
ദൂഷിപ്പിച്ചുപോൽ. — സ്വ.

☐ പദ്യം 115. ചന്ദ്രനു കളങ്കമുണ്ടായതിന്റെ കാരണം പറയുന്നു: വണ്ടാർകലം വിണ്ണിൽ ഉർണ്ണം അണഞ്ഞു് വർണ്ണവിഭവപ്രൗഢിക്കു കേടേർപ്പെടുംവണ്ണം വെണ്മതിതന്റെ വെണ്മ തിരളും ബിംബം ദൂഷിപ്പിച്ചു എന്തോർത്തിട്ടു്? ഞങ്ങളുടെ തണ്ണീർപ്പന്തലായ തണ്ടാർമലർപ്പൊയ്ക ഈ ദുഷ്ടൻ അടച്ചു് ഞങ്ങടെ വായിൽ മണ്ണടിച്ചു.

എന്ന ശ്ലോകത്തെ 'പ്രത്യനീക'ത്തിന് ഉദാഹരിക്കുന്നു. സൂക്ഷ്മത്തിൽ ഉൽപ്രേക്ഷയിൽ ഉൾപ്പെട്ടുപോകുന്നതിനാൽ പ്രത്യനീകം എന്ന അലങ്കാരംതന്നെ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

11 അർത്ഥാപത്തി

↑79. അർത്ഥാപത്തിയിതോ പിന്നെ-
ച്ചൊല്ലാനില്ലെന്ന യുക്തിയാം:
നിന്മുഖം ചന്ദ്രനേ വെന്നു
പത്മത്തിൻ കഥയെന്തുവാൻ!

കൈമുതികന്യായംതന്നെ 'അർത്ഥാപത്തി'. അതിന്റെ സ്വഭാവം, അപ്പം കോർത്തുവെച്ചിരുന്ന കോൽ എലി ഭക്ഷിച്ചു എന്നു പറഞ്ഞാൽ അപ്പം തിന്നു എന്നു് പ്രത്യേകിച്ചു പറയേണ്ടതില്ല എന്നുള്ള ദൃഷ്ടാന്തപ്രകാരം ഒരു കാര്യത്തിന്റെ ഉല്പത്തിയിൽ അതിനെ സംബന്ധിച്ച മറ്റൊരു കാര്യത്തിന്റെ നിഷ്പത്തി അർത്ഥസിദ്ധമായി വരുകയാകുന്നു. ദൃഷ്ടാന്തത്തെ ആസ്പദമാക്കി ഈ ന്യായത്തിന് 'ദണ്ഡാപൂപിക' എന്നും പേരു പറയാറുണ്ട്. പലരുടെയും പക്ഷത്തിൽ അർത്ഥാപത്തി 'അനുമാന'ത്തിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓116. ഗിരീശനമഥ മൂന്നനാൾ പൊറുത്താ-
നൊരുവിധമദ്രിസുതാസമാഗമോത്കൻ;
പരമനവനമത്ര പറ്റുമെങ്കിൽ
പരനു വികാരമിതെത്രയെന്നു വേണ്ട.
— കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ പാർവ്വതീവിവാഹം നിശ്ചയിച്ച ദിവസം വരുന്നതിനു മദ്ധ്യേ ഉള്ള മൂന്നുനാൾ കഴിച്ചുകൂട്ടുന്നതു് ശിവനു് മഹാശ്രമമായി തോന്നി എന്നു പറയുന്നതുകൊണ്ടു് ഈമാതിരി അവസരത്തിൽ സാധാരണന്മാരുടെ സ്ഥിതി എന്തായിരിക്കുമെന്നു പറയാതെ സിദ്ധിക്കുന്നു.

12 കാവ്യലിംഗം

↑80. ഹേതു വാക്യപദാർത്ഥങ്ങ-
ളാവുകിൽ കാവ്യലിംഗമാം:
കന്ദർപ്പ! നീ കളിക്കേണ്ട
മന്ദ! ഞാൻ ശിവഭക്തനാം.
കാലാരിസേവ ചെയ്വോർക്കു
കാലനെങ്ങുസലെന്തിനു്?

ഹേതുവിനെ പഞ്ചമി (പ്രയോജിക) മുതലായ വിഭക്തികളോ മറ്റോ കൊണ്ടു് സ്പഷ്ടമാക്കിക്കാണിക്കാതെ ഒരു വാക്യത്തിന്റെയോ പദത്തിന്റെയോ അർത്ഥമാക്കിക്കല്പിക്കുന്നതു് കാവ്യലിംഗം. ഇതു്, സമർത്ഥിക്കേണ്ടതായ സംഗതിയെ സമർത്ഥിക്കുന്ന ദിക്കിലാണ് ചമൽക്കാരം ജനിപ്പിക്കുന്നതു്. ആദ്യോദാഹരണത്തിൽ 'ഞാൻ ശിവഭക്തനാം' എന്നുള്ള വാക്യം 'കന്ദർപ്പ! നീ കളിക്കേണ്ട' എന്ന പൂർവ്വവാക്യത്തിന് ഹേതുവാകുന്നു. അതിനാൽ ഇതു് വാക്യാർത്ഥഹേതുകമായ കാവ്യലിംഗം. രണ്ടാം ഉദാഹരണം പദാർത്ഥഹേതുകം; അതിൽ 'കാലാരിസേവചെയ്വോർ' എന്ന പദം കാലനെ കൂസാതിരിക്കുന്നതിനുള്ള ഹേതുവിനെ കുറിക്കുന്നു.

വാക്യാർത്ഥഹേതുകത്തിന് വേറെ ഉദാഹരണം:

↓117. നിൻ നേത്രത്തിനു തുല്യമാം കവലയം
വെള്ളത്തിനുള്ളിലായ്,
നിന്നാസ്യപ്രഭതേടുമമ്പിളിയൊളിക്കപ്പെട്ടു
കാർകൊണ്ടലാൽ;
അന്നത്തന്യികൾ നിന്നൊടൊത്ത നടയുള്ളോരങ്ങു
മണ്ടീടിനാർ;
നിന്നൗപമ്യവുമിന്നു കാണ്മതു പൊറുക്കുന്നില്ലഹോ!
ദുർവ്വിധി. — സ്വ.

[23]ഇതിൽ ആദ്യത്തെ മൂന്നു പാദങ്ങളിലെ വാക്യങ്ങളും നാലാം പാദത്തിലെ വാക്യത്തിനു ഹേതുവാകുന്നു.

23. 14-ആം പദ്യത്തിന്റെ കുറിപ്പു നോക്കുക.

പദാർത്ഥഹേതുകത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑118. ഉഴന്ന പാന്ഥപരിഷ്വങ്കനർത്ഥദൻ,
സദാലസൻ, പാമ്പിനു സദ്യ നല്കുവോൻ;
സുഗന്ധമേലും കവരുന്ന തസ്കരൻ;
കവീശ്വരർക്കെങ്ങനെ ചെല്ലമായി നീ!
— മലയവിലാസം.

മലയാനിലനെ വർണ്ണിക്കുന്ന ഈ പദ്യത്തിൽ മലയാനിലൻ കവികൾക്കു് ചെല്ലമാകാതിരിക്കാനുള്ള ഹേതുവിനെ 'പാന്ഥപരിഷ്വങ്കനർത്ഥദൻ' ഇത്യാദിവിശേഷണപദങ്ങൾ കുറിക്കുന്നു.

കാവ്യലിംഗം ചിലരുടെ മതത്തിൽ 'നിർഹേതു' എന്ന ദോഷത്തിന്റെ അഭാവം മാത്രമാണെന്നും, മറ്റു ചിലരുടെ മതത്തിൽ 'അനുമാന'ത്തിലന്തർഭവിക്കേണ്ടതാണെന്നും തർക്കമുണ്ട്. എന്നാൽ അവരുടെ യുക്തിയെ അനുസരിക്കുന്ന പക്ഷം മറ്റനേകം അലങ്കാരങ്ങളെയും ഉപേക്ഷിക്കേണ്ടിവരുന്നതിനാൽ കാവ്യലിംഗം ഇവിടെ ഒരു പൃഥഗലങ്കാരമായി സ്വീകരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

13 അനുമാനം

↓81. സാധനംകൊണ്ടു സാധ്യത്തെ-
യൂഹിപ്പതനുമാനമാം:
കോപംതാനെങ്ക,ലല്ലെങ്കി-
ലുപചാരമിതെന്തിനു് ?

സാധകമായ ഹേതുവിനെ കണ്ടു് സാധ്യമായ കാര്യത്തെ ഊഹിക്കുക എന്ന തർക്കശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധമായ അനുമാനംതന്നെ അനുമാനാലങ്കാരം. [24]ഹേതുവ്യാപ്തിജ്ഞാനാദികൾ കവിസങ്കേതനിഷ്പന്നങ്ങളായിരിക്കതന്നെയാണു് ഇവിടെ ചമൽക്കാരബീജം. അതിനാൽ, പർവ്വതത്തിൽ പുക കണ്ടു് അഗ്നിയെ അനുമാനിക്കുന്നതു് അലങ്കാരമല്ല. ലക്ഷ്യത്തിൽ നായകൻ നായികയുടെ പതിവില്ലാത്ത ഉപചാരം കണ്ടിട്ടു് പ്രണയകോപത്തെ അനുമിക്കുന്നു.

24. വ്യാപ്തിജ്ഞാനം = അനുമാനം. പുകയുള്ളേടത്തെല്ലാം തീയുണ്ടായിരിക്കുമെന്ന സാഹചര്യനിയമമാണു് വ്യാപ്തി. (അനുമാനം വ്യാപ്തിജ്ഞാനം; യത്ര യത്ര ധൂമസ്തത്രതത്രാഗ്നിരിതി സാഹചര്യനിയമോ വ്യാപ്തിഃ എന്നു തർക്കശാസ്ത്രം.)

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑119. പുഞ്ചിരിയെന്നതോ ചന്ദ്രിക ചെഞ്ചെമ്മേ
അഞ്ചാതെ ചൊല്ലാമതെല്ലാരോടും:
ഏണാങ്കമൗലിതൻ നേത്രചകോരങ്ങൾ-
ക്കുണ്ണായി മേവുമോ അല്ലായ്കിൽ? — കൃഷ്ണഗാഥ.

☐ പദ്യം 119. കംസന്റെ കൈയിൽ നിന്നു വഴുതിമാറി ആകാശത്തിൽ നിന്നു വിളങ്ങിയ അംബികയെ വർണ്ണിക്കുന്നു. ഏണാങ്കമൗലി = ശിവൻ. ദേവി ശിവപത്നിയാണല്ലോ. ചകോരം = ഉപ്പൻ. ഉപ്പനു നിലാവു് ആഹാരമെന്നു കവിസങ്കേതം. ഇതിലെ അനുമാനം സാധിക്കുന്നതു് രൂപകബലംകൊണ്ടാണ്.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↓120. കൂട്ടുന്നു താമരപ്പൂക്കൾ
വിടരുന്നിതു മാലതി
പ്രാക്കളും വന്നു ചേക്കേറു-
ന്നർക്കനസ്തമിതൻ ധ്രുവം.

14 അർത്ഥാന്തരന്യാസം

↑82. സാമാന്യംതാൻ വിശേഷംതാ-
നിവയിൽ പ്രസ്തുതത്തിനു്
അർത്ഥാന്തരന്യാസമാക-
മന്യംകൊണ്ടു സമർത്ഥനം:

↓83. താണ്ടിനാനാഴി ഹനുമാ-
നാണ്ടവർക്കെന്തു ദുഷ്കരം:
വമ്പർക്കു തെളിയാ ദോഷ-
മമ്പിളിക്കഴകങ്കവും.

പ്രസ്തുതമായ സാമാന്യത്തെ സമർത്ഥിപ്പാൻവേണ്ടി അപ്രസ്തുതമായ വിശേഷത്തെയോ മറിച്ച് പ്രസ്തുതമായ വിശേഷത്തിനവേണ്ടി അപ്രസ്തുതമായ സാമാന്യത്തെയോ കഥിക്കുന്നതു് 'അർത്ഥാന്തരന്യാസം.'

ലക്ഷ്യത്തിൽ ഒന്നാമത്തേതു് സാമാന്യേന[25] വിശേഷസമർത്ഥനത്തിന് സാധർമ്മ്യരീത്യാ ഉള്ള ഉദാഹരണം. രണ്ടാമത്തേതു് വിശേഷേണ സാമാന്യസമർത്ഥനത്തിന് വൈധർമ്മ്യരീത്യാ ഉള്ള ഉദാഹരണം.

25. സാമാന്യേന = സാമാന്യംകൊണ്ടു്. വിശേഷേണ = വിശേഷംകൊണ്ടു്.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑121. ഇഷ്ടപ്രാണേശ്വരിയുടെ വിയോഗത്തിനാലും നരേന്ദ്ര-
ദ്വിഷ്ടത്വത്താലൊരുവനലവാം മാനനഷ്ടത്തിനാലും
കഷ്ടപ്പെട്ടുപുരുഷനൊരു നാലഞ്ചുകൊല്ലം കഴിച്ചാൻ;
ദിഷ്ടക്കേടാൽ വരുവതു പരിഹാരമില്ലാത്തതല്ലോ!
— മയൂരസന്ദേശം.

ഇതിൽ അപ്രസ്തുതമായ സാമാന്യത്താൽ പ്രസ്തുതമായ വിശേഷത്തിനു് സമർത്ഥനം. മറിച്ചുള്ളതിനു്:

↓122. ചെറുപ്പകാലങ്ങളിലുള്ള ശീലം
മറക്കുമോ മാനുഷനുള്ള കാലം
കാരസ്കരത്തിൻ കുരു പാലിലിട്ടാൽ
കാലാന്തരേ കയ്പു ശമിപ്പതുണ്ടോ?
— ശ്രീകൃഷ്ണചരിതം.

15 ഭാവികം

↑84. പ്രത്യക്ഷാനുഭവം ഭൂത-
ഭാവികൾക്കിഹ ഭാവികം:
ഇന്നുമെൻ കാതിലൂറുന്നി-
തന്നു നീ ചൊന്ന വാക്കുകൾ.

ഭൂതമായോ ഭാവിയായോ ഉള്ള സംഗതിയെ പ്രത്യക്ഷമായി മുന്നിൽ കാണുന്നപ്രകാരം വർണ്ണിക്കുന്നതു് 'ഭാവികം'. ഭാവം മനോവികാരം; അതിനെ ജനിപ്പിക്കുന്നതു് എന്നു ശബ്ദത്തിന് അർത്ഥസംഗതി[26].

26. സംഗതി = യോജന.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓123. പരമൊരുടൽ വഹിച്ചുള്ളുത്സവംപോലെ മോദം
തരുമതിമൃദുവാം നിൻ കങ്കണംചേർന്ന ഹസ്തം
തരുണി! മമ കരത്തിൽ ശ്രീശതാനന്ദനർപ്പി-
ച്ചൊരു സമയമതിപ്പോഴെന്നു തോന്നുന്നു കാന്തേ!
— ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇവ രണ്ടും ഭൂതത്തിന് ഉദാഹരണങ്ങളാകുന്നു. ഭാവിക്ക്:

↑124. കൊണ്ടാടിയൻപൊടപരിക്ഷതകോമളം നിൻ-
ചുണ്ടാകുമിപ്പുതിയ പുഷ്പമതിന്റെ സാരം
ഇണ്ടൽ വളർന്നു വലയുന്നൊരു വണ്ടുപോലെ
കൊണ്ടൽതൊഴുംകുഴലി, യാവദഹം പിബേയം?
— ഭാ. ശാ.

☐ പദ്യം 124. യാവത് + അഹം = യാവദഹം. യാവത് = ഏതൊരു സമയത്തു്. പിബേയം = ഞാൻ കുടിക്കും.

ശകുന്തളയോടുള്ള ദുഷ്ഷന്തവാക്യമായ ഇതിൽ 'ഭാവി' അത്യാസന്നം. സീതയോടു് രാമവാക്യമായ പൂർവ്വോദാഹരണത്തിൽ 'ഭൂതം' അതിദൂരമെന്നു് ഭേദം.

അത്യന്തരിതമായ ഭാവിക്ക് വേറെ ഉദാഹരണം:

↓125. എന്നക്കാശിയിൽവാണുഷസ്സിലെഴുന്നേറ്റുഗംഗയിൽ
സ്നാനവും
നന്നായ് സന്ധ്യയുമാചരിച്ചു തരസാ
ശ്രീവിശ്വനാഥാലയേ
ചെന്നിട്ടഞ്ജലികൂപ്പി മുപ്പുരരിപോ! ഗൗരീപതേ!
കാത്തുകൊ-
ള്ളെന്നീവണ്ണമുരച്ചുകൊണ്ടു നിമിഷംപോലെ
നയിപ്പേൻ ദിനം. — സ്വ.

16 ഉദാത്തം

↑85. പുരാവൃത്തപരാമർശ-
മുദാത്തം, ശ്രീസമൃദ്ധിയും:
കുരുപാണ്ഡവവീരന്മാർ
പൊരുതോരിടമാണിതു്;
തൃപ്പാദസന്നിധാനത്തിൽ
കല്പവൃക്ഷങ്ങൾ യാചകർ.

പുരാതനമഹാപുരുഷന്മാരുടെ ചരിത്രബന്ധംകൊണ്ടു് വർണ്ണ്യവസ്തുവിനു് ശ്ലാഘ്യത്വം സമ്പാദിക്കുന്നതു് ‘ഉദാത്തം’. വീര്യസമ്പദാദിഗുണങ്ങളുടെ അതിശയം വർണ്ണിക്കുന്നതു് മറ്റൊരുമാതിരി ‘ഉദാത്തം’.

വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓126. അന്യങ്ങളാം മലകൾ ചേർന്നു സുമേരുമുൻപായ്
കന്നായ് ചമച്ചിവനെയന്നു പൃഥുപ്രദേശാൽ
നന്നായ് കറന്നു മഹിയാം പശുവിങ്കൽനിന്നു
രത്നം മരുന്നു മുതലായ ധനങ്ങളെല്ലാം.
— ഭാ. കു. സം.

പദ്യം 126. ഹിമാലയവർണ്ണന. ഇവനെ = ഹിമാലയത്തെ. പണ്ടു് പൃഥു എന്ന ചക്രവർത്തി പറഞ്ഞതനുസരിച്ചു് മഹാമേരു മറ്റു പർവ്വതങ്ങളെയെല്ലാം കൂട്ടി ഹിമവാനെ കിടാവാക്കി, പശുവിന്റെ രൂപം ധരിച്ചുനിന്ന ഭൂമിയെ കറന്നു രത്നാദികൾ എടുത്തു എന്നു പുരാണം.

↑127. ബ്രഹ്മാവർത്തവഴിക്കു ചെന്നഥ
കുരുക്ഷേത്രത്തിലെത്തുന്ന നീ
പണ്ടപ്പോർക്കളമായ
ദിക്കിവിടമെന്നോർക്കാതിരുന്നീടുമോ?
തണ്ടാരിൻ തല തോഴരിങ്ങു
മഴയാലെന്നോണമപ്പൽഗുനൻ
മുന്നംമന്നവർതൻമുഖം കണകളാൽ
കണ്ടിച്ചുവർഷിച്ചിഹ. — മേഘദൂതു്.

പദ്യം 127. തോഴർ—ഇവിടെ മേഘം. കണ = അമ്പു്. രണ്ടുദാഹരണങ്ങളും പുരാവൃത്തപരാമർശങ്ങൾ.

ശ്രീസമൃദ്ധിക്കു് ഉദാഹരണം:

↓128. പത്തരമാറ്റിൽ പൊന്നുകൾ രത്നത്താൽ
വിസ്താരത്തിൽ ചമച്ചുകിടക്കുന്ന
പത്തനങ്ങളും പത്തുനൂറായിരം
ചിത്രരമ്യമിതെത്രയും ഗോവിന്ദ!
— രാമായണം ഇരുപത്തിനാലുവൃത്തം.

ഇവിടെ അയോദ്ധ്യാവർണ്ണനത്തിൽ ശ്രീസമൃദ്ധി.

↑129. സുത്രാമാവിനു വന്നവസ്ഥ ചിരിയാം നിൻ
വിക്രമാലോകനേ;
ശത്രൂണാം പടവീടു ചുട്ട പുക ചെന്നെത്തീ
നഭോമണ്ഡലേ
പത്താം നേത്രശതങ്ങളപ്പൊഴുതുടൻ
പൊത്താഞ്ഞതിന്നത്തലാ-
ലെത്തീ ശക്രനു
കാർത്തവീര്യഭുജസമ്പത്തിങ്കലത്യാഗ്രഹം.

പദ്യം 129. രാജസ്തുതി: സുത്രാമാവു് = ഇന്ദ്രൻ. ഇന്ദ്രനു് ആയിരം കണ്ണും കാർത്തവീര്യനു് ആയിരം കൈയും ഉണ്ടെന്നു പുരാണപ്രസിദ്ധി.

ഇതിൽ വീര്യസമൃദ്ധി.

17 സൂക്ഷ്മാലങ്കാരം

↓86. ഗ്രഹിച്ചേനിഹ ഗൂഢാർത്ഥ-
മെന്നു കാട്ടുക സൂക്ഷ്മമാം:
എൻ നോട്ടം കണ്ടു ലീലാബ്ജം
കന്നൽക്കാർവേണി കൂപ്പിനാൾ.

ആംഗ്യം, ചേഷ്ടാവിശേഷം മുതലായതുകൊണ്ടു് ഒരുവന്റെ ഇംഗിതത്തെ മനസ്സിലാക്കി അതിനു് അനുരൂപമായി പ്രവർത്തിക്കുന്നതു് ‘സൂക്ഷ്മാലങ്കാരം’. നായകവാക്യമായ ലക്ഷ്യത്തിൽ സങ്കേതകാലം ഏതെന്നു് അവൻ നോട്ടംകൊണ്ടു ചോദിച്ചതിനു് നായിക ലീലാബ്ജത്തെ കൂമ്പിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് താമരകൾക്കു സങ്കോചംവരുന്ന സമയമായ സന്ധ്യാകാലമെന്നറിയിക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑130. അന്യസ്ത്രീദിക്കിലേക്കായ് പുരികമിളകവേ
മൂർദ്ധനിർധൂതിചെയ്താൻ;
പിന്നെത്തത്തജ്ജ്ഞലോകേ മിഴിയതണയവേ
ചിന്തപൂണ്ടമ്പരന്നാൻ;
തന്വിക്കാസ്യം ചുവന്നീടവെയടിയിണയിൽ
ദൃഷ്ടികൊണ്ടാനമിച്ചാൻ;
മുന്നിൽത്തന്നേ ഇരുണാമിരുവരവർ വെടിഞ്ഞില്ല
കാലോചിതത്തെ. — അമരുകശതകം.

പദ്യം 130. സപത്നീസംഗമം ഉണ്ടായില്ല എന്നു ശിരോധൂനനംകൊണ്ടു നായകൻ പറഞ്ഞതു കള്ളമാണു്. അതറിയാവുന്ന സഖികളുടെ (തത്ത്വജ്ഞലോകം) നേരെ നായിക വീണ്ടും നോക്കിയപ്പോൾ ‘നീയതറിഞ്ഞിരുന്നോ!’ എന്നു ചിന്തയും അമ്പരപ്പും. പ്രണയകലഹം നടിച്ചു് നായിക മുഖം ചുവപ്പിച്ചപ്പോൾ, കാലുപിടിക്കുന്നതായി നായകൻ കണ്ണു കാണിച്ചു. ഇവയെല്ലാം സൂക്ഷ്മം തന്നെ.

ഇവിടെ സപത്നി വസിക്കുന്ന ദിക്കിലേക്കു് നായിക കണ്ണുകാണിക്കുന്നതിനെ മനസ്സിലാക്കി നായകൻ ശിരോധൂനനംകൊണ്ടു് അതിനെ നിഷേധിക്കുന്നു.

18 വ്യാജോക്തി

↓87. രഹസ്യരക്ഷയ്ക്കായ് ചെയ്യും
വ്യാജം വ്യാജോക്തിയായതു്:
വണ്ടത്താൻ കൊത്തിയെൻ ചുണ്ടിൽ
ചണ്ടി! നീ കരിനാക്കിതാൻ.

വെളിപ്പെടാൻപോകുന്ന രഹസ്യത്തെ മറയ്ക്കാനായി ചൊല്ലുന്നതോ പ്രവർത്തിക്കുന്നതോ ആയ വ്യാജം ‘വ്യാജോക്തി’. ഉദാഹരണം നായിക സഖിയോടു പറയുന്നതു്. ജാരകൃതമായ ദന്തക്ഷതത്തിന്റെ കാരണത്തെ മറയ്ക്കുന്നതിനായിട്ടു ‘പൂവിറുക്കാൻ പോകേണ്ട’ എന്നു നീ പറഞ്ഞതിനെ കൂട്ടാക്കാതെ പോയതിൽ, പോയാൽ ദോഷം വരുമെന്നു് നിന്റെ കരിനാക്കുകൊണ്ടു പറഞ്ഞതുപോലെതന്നെ ‘വണ്ടു് എന്റെ ചുണ്ടിൽ കൊത്തി’ എന്നും മറ്റും സഖിയെ ‘കരിനാക്കി’ എന്നു പറഞ്ഞു നായിക ശകാരിക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം പ്രവൃത്തിക്കു്:

↑131. കണ്ണനെക്കണ്ട നേരത്തു
തിണ്ണെന്നുണ്ടായ വിഭ്രമം
വെളിപ്പെടാതിരിപ്പാനാ-
യളിവേണി വണങ്ങിനാൾ.

ഇവിടെ നായിക കൃഷ്ണനെക്കണ്ടിട്ടുണ്ടായ കാമവികാരത്തെ, വണങ്ങുന്നതു കൊണ്ടു് ഭക്തിവ്യാജേന മറയ്ക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം, വാക്കിനു്:

↓132. കല്യാണാവസരേ ഗിരീന്ദ്രനരുളും കന്യാകരം
തൊട്ടവാ-
റുല്ലാസത്തൊടു[27]സാത്ത്വികങ്ങളുളവായ് സ്തംഭിച്ച
മെയ്യോടുടൻ
‘വല്ലാതുള്ളൊരു ശൈത്യമീ
ഹിമഗിരിക്കൈത്താരി’നെന്നോതവേ
മെല്ലേ ശൈലവധുക്കൾ നോക്കിന ശിവൻ
കല്യാണമേകീടണം. — സ്വ.

27. സാത്ത്വികങ്ങൾ—രസനിരൂപണം (അടിക്കുറിപ്പു്) നോക്കുക.

19 ഉത്തരം

↑88. ചോദ്യം നടിച്ചുത്തരമായ്
ഗൂഢാർത്ഥം ചൊൽകയുത്തരം:
അക്കരയ്ക്കു കടക്കേണ്ട-
തക്കാവിൻ നേർക്കു പാന്ഥ! കേൾ.

ഒരുവനെ ഒരു ഗൂഢാർത്ഥം ധരിപ്പിക്കാൻവേണ്ടി അവൻതന്നെയോ മറ്റൊരുവനോ തന്നോടു ചോദ്യംചെയ്തു എന്നു ഭാവിച്ചുകൊണ്ടു് ഉത്തരത്തിന്റെ മട്ടിൽ ആ ഗൂഢാർത്ഥത്തെ വ്യംഗ്യമായി ചൊല്ലുന്നതു് ‘ഉത്തരം’. പാന്ഥൻ വഴിചോദിച്ചു എന്നുള്ള നാട്യത്തിൽ ‘കാവിന്റെ നേർക്കാണു് പുഴ ഇറങ്ങി കേറേണ്ടതു്’ എന്നു നായിക പറയുന്നതു് ആ സ്ഥലമാണു് നമുക്കു രഹസ്സമാഗമത്തിനുള്ള സങ്കേതസ്ഥാനം എന്നു പാന്ഥനെ ധരിപ്പിക്കാനാകുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓133. പേടത്തുകിൽ വേണെങ്കിൽ
തേട്ടുക വേറുള്ള വേടവീടുകളിൽ
വീടിതിലുള്ളൊരു തരുണൻ
വിട്ടുമാറില്ലമ്പു പാന്ഥ! മൃഗയൂഥേ. — സ്വ.

വേട്ടയ്ക്കു പോകാതെ വീട്ടിൽ നവോഢയായ വധുവൊന്നിച്ചു സുഖിക്കുന്ന പുത്രനെ ഉദ്ദേശിച്ചു്, മാൻതുകലിനാവശ്യപ്പെട്ടു വന്നവനോടു് വൃദ്ധവ്യാധൻ പറയുന്നതു്. ഇവിടെ പഥികന്റെ ചോദ്യം കല്പിതം. പുത്രനെ സ്വകൃത്യം ഓർമ്മിപ്പിക്കുക ഫലം. ഈ ‘ഉത്തരാ’ലങ്കാരത്തിനു് പലരും പലവിധമാണു ലക്ഷണം ചെയ്യുന്നതു്.

↑89. ചോദ്യത്തിനാരുമോർക്കാത്തൊ-
രുത്തരം ചൊൽകയും തഥാ:
സംസാരത്തിൻ സാരമെന്തു്?
കംസാരിപദസേവനം.

തനിയേ ചോദ്യംചെയ്തു് അപ്രതീക്ഷിതമായി ഉത്തരംപറയുന്നതും ‘ഉത്തരാലങ്കാരം’. പരിസംഖ്യയിൽ അന്യവ്യവച്ഛേദംകൊണ്ടുള്ള നിയമനമാണു് ചോദ്യോത്തരങ്ങളുടെ ഫലം. ‘ഉത്തരാ’ലങ്കാരത്തിൽ ആ നിയമനം വിവക്ഷിതമല്ല. ചമല്ക്കാരബീജവും അസംഭാവിതമായ ഉത്തരത്തിന്റെ ശ്രവണത്തിൽ ഝടിതിയായുണ്ടാകുന്ന മനോവികാസമാകുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓134. സുഖമെന്തിഹ ലോകത്തിൽ?
സഖാക്കളുടെ സംഗമം
ദുഃഖമെന്തഥ? മൂർഖന്റെ
മുഖം നോക്കീട്ടു ജീവനം. — സ്വ.

20 സമാധി

↑90. സമാധി കാര്യസൗകര്യം
യദൃച്ഛാലബ്ധഹേതുവാൽ:
മാനിനീസാന്ത്വനത്തിന്നായ്
തുനിഞ്ഞേനെപ്പൊഴിങ്ങു ഞാൻ
കനക്കവേ കേൾക്കുമാറായ്
ഘനസ്തനിതമപ്പൊഴേ.

ഒരു കാര്യത്തെ സാധിക്കുന്നതിൽ പല ഹേതുക്കൾ ‘ഖലേകപോതികാ’ ന്യായേന ‘ഞാൻ മുമ്പു് ഞാൻ മുമ്പു്’ എന്ന രീതിയിൽ ഒന്നിച്ചു പ്രവർത്തിക്കുക ‘സമുച്ചയം’. അനുകൂലഹേതുക്കൾ ‘കാകതാലീയ’ ന്യായേന ഘടിക്കുന്നതു് ‘സമാധി’ എന്നു ഭേദം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓135. വമ്പിച്ച കോപത്തെയകറ്റുവാനായ്
കമ്പിട്ടു കാന്തന്റെ പുറം കരേറും
തൻ പുത്രനെ നോക്കി മനമറന്നി-
ട്ടുൻപോടു പെട്ടെന്നു ചിരിച്ചു ചണ്ഡി. — സ്വ.

യത്നംകൂടാതെതന്നെ ഇഷ്ടകാര്യസിദ്ധി എന്നു ലക്ഷണംചെയ്തു്[28] ‘പ്രഹർഷണം’ എന്നു് ഒരു

28. യത്നം കൂടാതീപ്സിതാർത്ഥ-
സിദ്ധിതന്നേ പ്രഹർഷണം;
കൊതിച്ചു കാത്തിരുന്നാരെ-
ക്കാൺകതേ കന്യ ദൂതി തേ. (കുവലയാനന്ദം).

നായകനോടു സുഹൃദ്വചനം ഉദാഹരണം. നീ ആരെ (പ്രാപിക്കാൻ) കൊതിയോടെ കാത്തിരുന്നുവോ ആ കന്യ നായികയുടെ ദൂതിയായി ഇതാ വന്നിരിക്കുന്നു എന്നു് അർത്ഥയോജന.

നൂതനാലങ്കാരത്തെ അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ സ്വീകരിക്കുന്നു. എന്നാൽ അതും സമാധിയുടെ ഒരു വകഭേദമാകുന്നതേ ഉള്ളു.

↑136. ‘കൊണ്ടൽക്കാറണികൊണ്ടു വിണ്ടലമിരുണ്ടീടുന്നു,
വൃക്ഷങ്ങളെ-
ക്കൊണ്ടിക്കാടു
കറുത്തിട്ടുനിരവിലിക്കുണ്ടുന്നുമുണ്ടിങ്ങൽ കേൾ
കൊണ്ടാക്കീടു! ഗൃഹത്തിലിന്നിവനെ നീ താ’നെന്നു
നന്ദോദിതം
കൊണ്ടാടീട്ടഥ രാധയെപ്പഥി രസിപ്പിച്ചോരു കൃഷ്ണൻ
തുണ. — സ്വ.

പദ്യം 136. ‘ഗീതഗോവിന്ദ’ത്തിലെ മംഗലാചരണം: നന്ദോദിതം = നന്ദൻ പറഞ്ഞതു്. കൊണ്ടാടുക = അനുസരിക്കുക. പഥി = വഴിക്കു്.

ഇത്യാദിയായ അതിന്റെ ഉദാഹരണത്തിലും രഹസ്സംഗമത്തെ പ്രാർത്ഥിക്കുന്ന രാധാമാധവന്മാർക്കു് യദൃച്ഛയാ ലബ്ധമായ നന്ദനിയോഗം കാര്യസിദ്ധിക്കു സൗകര്യാതിശയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. പൂർവ്വോദാഹരണത്തിൽ ഇഷ്ടകാര്യത്തിലേക്കുള്ള പ്രവൃത്തി ശബ്ദപ്രതിപാദിത; ഇതിൽ അർത്ഥസിദ്ധ എന്നു മാത്രം ഭേദം.

↓137. വേഴാമ്പലേറ്റമഴലേന്തിയുഴന്നു വെള്ളം
നാലഞ്ചു തുള്ളി മുകിൽതന്നൊടിരന്നിടുന്നു
അൻപോടുഴി മുഴുവൻ മഴയാൽ നനയ്ക്കു-
ന്നമ്പോ വലിപ്പമുടയോന്റെ കൊടുപ്പു കേമം.
— കെ. സി. കേശവപിള്ള.

ഇത്യാദി പ്രകാരാന്തരേണ ഉള്ള പ്രഹർഷണോദാഹരണങ്ങളിലും ലക്ഷണസംഗതി മേല്പറഞ്ഞപ്രകാരം ഊഹിച്ചുകൊൾക.

21 വ്യാജസ്തുതി

↑91. വ്യാജസ്തുതി, സ്തവം, നിന്ദ
നിന്ദാസ്തുതികളാൽ ക്രമാൽ:
സ്വർഗ്ഗം പാപികൾക്കു നല്കുന്ന
ഗംഗയ്ക്കെന്തു വിവേകമാം?

↓92. നിന്നെപ്പോലാർക്കു കൂറെന്നി-
ലിന്നു നീയെൻ നിമിത്തമായ്
ചെന്നു ദൂതി പൊറുത്തില്ലേ
നന്നായ് ദന്തനഖക്ഷതം!

സ്തുതിയിൽ പര്യവസാനിക്കുന്ന നിന്ദയും, നിന്ദയിൽ പര്യവസാനിക്കുന്ന സ്തുതിയും ‘വ്യാജസ്തുതി.’ നിന്ദയെന്നുള്ള വ്യാജേന സ്തുതി എന്നും വ്യാജമായിട്ടുള്ള (നിന്ദാരൂപമായിട്ടുള്ള) സ്തുതി എന്നും ശബ്ദത്തിനു് അർത്ഥയോജന. ആദ്യോദാഹരണത്തിൽ, ‘നീ പാപികളെയും സുകൃതികളെയും തിരിച്ചറിയാത്തവൾ’ എന്നുള്ള നിന്ദകൊണ്ടു്, ‘നീ പാപികളെക്കൂടി അവരുടെ പാപമകറ്റി സ്വർഗ്ഗത്തയയ്ക്കുന്നു’ എന്നു് ഗംഗയുടെ മാഹാത്മ്യത്തിനു സ്തുതി. രണ്ടാം ഉദാഹരണത്തിൽ, ‘നീ എനിക്കുവേണ്ടി ദന്തനഖക്ഷതങ്ങളെല്ലാം സഹിച്ചു്’ എന്നു നായിക ദൂതിയെ സ്തുതിക്കുന്നതുകൊണ്ടു്, ‘നീ എനിക്കുവേണ്ടിയല്ല നായകസമീപത്തിൽ പോയതു്, സ്വാർത്ഥം വിചാരിച്ചാണു്. അതുകൊണ്ടു് നീ സ്വാമിദ്രോഹപാതകം ചെയ്തവൾ’ എന്നു നിന്ദ.

വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

നിന്ദയാൽ സ്തുതിക്കു്:

↑138. തിങ്കൾതന്നുടെ കളങ്കിതാങ്കമുടൽ, ശങ്കരന്റെ
ഗളമണ്ഡലം,
പങ്കജാക്ഷനുടെ മെയ്മുഴുക്കെ, മദപങ്കിലം
ദിഗിഭർതൻ കടം
ശങ്കയെന്നിയെയിതൊക്കെയിന്നമിരുളാർന്നു തന്നെ
വിലസുന്നു കേൾ
ഹുങ്കഹോ! വെറുതെ,യെത്രമാത്രമുലകം വെളുത്തു
തവ കീർത്തിയാൽ? — സ്വ.

ഇതിൽ ചന്ദ്രകളങ്കാദികൾ ഒഴിച്ചെല്ലാം നിന്റെ കീർത്തിയാൽ വെളുത്തുവെന്നു വാസ്തവത്തിൽ സ്തുതി.

സ്തുതിയാൽ നിന്ദയ്ക്കു്:

↓139. മെയ്യിൽ പാർവ്വതി പാതി, പാതി ഹരിയും
പങ്കിട്ടെടുത്തീടവേ
പോയല്ലോ ഹരനെന്നു ഗംഗയുടനേ ചെന്നങ്ങു
ചേർന്നാഴിയിൽ
വാനത്തമ്പിളിലേഖ, പാമ്പു കുഴിയിൽ,
സർവ്വജ്ഞതാധീശതാ-
സ്ഥാനം രണ്ടു ഭവാങ്കൽ, ലെങ്കലുമഹോ! ഭിക്ഷാടനം
ഭൂപതേ! — സ്വ.

ദരിദ്രനായ കവി വളരെ കാത്തുനിന്നിട്ടും കാര്യം ഫലിക്കാഞ്ഞു് നിരാശപ്പെട്ടു പ്രഭുവിനോടു പറയുന്ന ഈ വാക്കിൽ, എന്റെ വൈദുഷ്യവും ദാരിദ്ര്യകഷ്ടവും അറിഞ്ഞിട്ടും എന്നെ രക്ഷിക്കാത്ത നീ സർവ്വജ്ഞനെന്നും ഐശ്വര്യവാനെന്നും നടിക്കുന്നതു വ്യർത്ഥമെന്നു്, സ്തുതി, നിന്ദയിൽ പരിണമിക്കുന്നു. ഈ ഉദാഹരണം രസഗംഗാധരകാരനു് രസിക്കാത്തതാകയാൽ വേറെ ഒന്നു്:

↑140. മൗകലിവ്രജമിരുന്നിട്ടുന്നു മുകളിൽ സുഖം, കപികൾ
കൊമ്പിലും,
ഘൂകവൃന്ദമതു കോടരത്തിലു,മടിക്കു ദംശമശകങ്ങളും
ആകെയെത്രയിഹ ചേതനങ്ങൾ! വിശദം
യശോ,ഽധിഗതമധ്വഗം
ലോകമന്തികമണഞ്ഞിടായ്കിലിഹ വൃക്ഷരാജ! തവ
കാ ക്ഷതിഃ — അന്യാപദേശശതകം.

പദ്യം 140. മൗകലി = കാക്ക. ഘൂകം = മൂങ്ങ. ദംശം = കാട്ടീച്ച. മശകം = കൊതുകു്. വിശദം യശഃ അധിഗതം = വ്യക്തമായ കീർത്തി (നിനക്കു്) പ്രാപ്തമായി. കാ ക്ഷതിഃ = എന്താണു കുറവു്.

ഇലവുമരത്തെ സംബോധനംചെയ്തുള്ള ഈ അന്യാപദേശത്തിൽ, നിന്നെക്കൊണ്ടാർക്കെങ്കിലുമൊരു പകാരമുണ്ടെങ്കിലതു് ദുഷ്ടജന്തുക്കൾക്കേ ഉള്ളു എന്നു നിന്ദ.

വ്യാജസ്തുതിയിൽ ഒരുവനെ സ്തുതിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് മറ്റൊരുവനു് നിന്ദ എന്നും, മറിച്ചും, സ്തുതിനിന്ദകൾ വ്യധികരണങ്ങൾ ആയിട്ടും വരാം എന്നു് അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ:

↓141. നീയാർ മർക്കട? രാമരാജഭവനേ ഞാൻ
പത്രികാവാഹകൻ;
പോയാനെങ്ങിഹ മുൻപിൽവന്ന ഹനുമാൻ
ലങ്കാപുരം ചുട്ടവൻ?
ചെക്കൻ മുഷ്ക്കൊടരക്കനേകനവനിൽ
കൈവെച്ചതായ് കേൾക്കയാൽ
വെക്കം ചൊക്കർ
ബഹിഷ്കരിച്ചൊരിളിയച്ചാരന്നുതാൻ
തൊങ്കിനാൻ. — സ്വ.

പദ്യം 141. രാവണനെ കാണാനെത്തിയ അംഗദനുമായി ഒരു രാക്ഷസൻ നടത്തുന്ന സംവാദമാണിതു്. ചൊക്കർ = വാനരന്മാർ. തൊങ്കുക = ഓടുക.

ഇവിടെ ഹനുമാനെ നിന്ദിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് ശേഷം വാനരന്മാർക്കു സ്തുതി; ഇതിന്മണ്ണംതന്നെ മറിച്ചു് അന്യസ്തുതികൊണ്ടു് അന്യനിന്ദയെയും ഉദാഹരിക്കാം. സൂക്ഷ്മം നോക്കുമ്പോൾ സ്തുതിനിന്ദകൾ വ്യധികരണങ്ങളായിവരുന്നിടത്തു് അപ്രസ്തുതപ്രശംസയാകുന്നു. ദണ്ഡി ഈമാതിരിയുള്ളതിനെത്തന്നെയാണു് അപ്രസ്തുതപ്രശംസയായിട്ടു ഗണിക്കുന്നതും എന്നു ചുരുക്കം.

22 സമം

↑93. സമം ചേരേണ്ടതിൻ ചേർച്ച;
ജനകോചിതജന്യവും:
നിംബം ഫലിച്ചു, കാകങ്ങൾ
തിന്മാനം വന്നുചേർന്നിതേ.
വൃദ്ധിക്ഷയങ്ങൾ യോജിക്ക-
മബ്ധിജാതൻ ശശാങ്കനു്.

അനുരൂപങ്ങളായ രണ്ടു വസ്തുക്കൾ തങ്ങളിൽ ചേരുന്നതും കാരണത്തിനു് അനുരൂപമായ കാര്യവും ‘സമാലങ്കാരം.’

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓142. ധന്യൻ തൻകാന്തനെശ്ശോഭനയവൾ
കുമുദത്തെശ്ശരജ്ജ്യോത്സ്നപോലേ
നന്ദിപ്പിക്കട്ടെ ഇഷ്ട്യാ തരുണനവനമച്ചാരിതാർത്ഥ്യം
വരട്ടെ
അന്യോന്യം വാച്ചിടും സൽഗുണനിരകൾ
ചമയ്ക്കുന്നതിൽ ബ്രഹ്മനേറ്റം
കന്നിക്കും കൗശലത്തിൻഫലവുമിഹ
മനോജ്ഞത്വവും വന്നിടട്ടെ. — മാലതീമാധവം.

രണ്ടാമത്തേതിനു് ഉദാഹരണം:

↑143. താഴ്ചയായൊരിടത്തുള്ള
വാഴ്ചയാൽ വീഴ്ചയെന്തു തേ?
ജലത്തിലല്ലോ നിൻ ജന്മം
ജലജാക്ഷകുടുംബിനി! — സ്വ.

പദ്യം 143. ജലജാക്ഷകുടുംബിനി = ലക്ഷ്മീദേവി, താഴ്... വാഴ്ച = അധമന്മാരോടുള്ള സംസർഗ്ഗം എന്നും.

ആനുരൂപ്യം പലവിധത്തിൽ വരാം. എങ്ങനെയെന്നാൽ:

↓144. കൂടെത്തന്നെ പിറന്നു സിന്ധുവതിൽ
നീയക്കാളകൂടത്തൊടേ,
കൂടിച്ചേർന്നു കളിച്ചു ശംഭുനിടിലത്തീയോടു
ബാല്യത്തിൽ നീ;
പ്രൗഢൻ നീയഥ
രാഹുദംഷ്ട്രയതിനാലങ്ങന്തരംഗീകൃതൻ,
ബാഢം ചന്ദ്ര! വിഷം കലർന്ന കിരണം ഉകന്നു
യുക്തം ഭവാൻ. — സ്വ.

പദ്യം 144. വിരഹിവാക്യം രാഹുദംഷ്ട്ര...കൃതൻ = രാഹുദംഷ്ട്രകൾക്കുള്ളിൽപ്പെട്ടവൻ (ഗ്രഹണസമയത്തു്).

ഇവിടെ ചന്ദ്രന്റെ പ്രവൃത്തി സഹവാസത്തിനു് അനുരൂപയെന്നു് സാധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

23 വിഷമം

↑94. വിഷമം ചേർച്ചയില്ലാത്ത
രണ്ടിനെച്ചേർത്തു ചൊല്ലുകിൽ:
കാവ്യാനുശാസനമതെ-
ങ്ങവ്യാവർത്തകനെങ്ങിവൻ.[29]

29. അവ്യാവർത്തകൻ = (തെറ്റും ശരിയും) തിരിച്ചറിവില്ലാത്തവൻ.

അത്യന്തവൈലക്ഷണ്യത്താൽ തങ്ങളിൽ ചേരാത്ത രണ്ടു വസ്തുക്കളെ ചേർത്തു കാണിക്കുന്നതു് ‘വിഷമം’. ഒരു കാവ്യാനുശാസനഗ്രന്ഥമെഴുതുന്നതു് പണ്ഡിതൈകസാദ്ധ്യമാകുന്നു. താനോ സാരമില്ലാത്തവൻ; അതിനാൽ ഗ്രന്ഥനിർമ്മാണപ്രവൃത്തി തനിക്കു ചേരാത്തതു്.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓145. അതിക്രൂരം ബാണം കുസുമതതിയിൽ
ചെങ്കനലുപോൽ
പതിപ്പിച്ചീടൊല്ലാ പരിമൃദുലയാമീ മൃഗതനൗ
നിതാന്തം നിസ്സാരം ബത മൃഗമിതിൻ
ജീവനെവിടെ?
കൃതാന്താ ദൈത്യാനാം, തവ ച
കടുബാണങ്ങളെവിടെ? — ഭാ. ശാകു.

പദ്യം 145. കാമന്ദകി നിരാശയോടെ പറയുന്നതു്: പ്രിയസചിവൻ = (പത്മാവതിരാജാവിന്റെ നർമ്മസചിവൻ) നന്ദനൻ. ഇയാൾ വിരൂപനാണു്. അമാത്യൻ = ഭൂരിവസു. ഇയാൾ മാലതിയുടെ അച്ഛൻ. ധൂമഗ്രഹങ്ങൾ—രാഹുകേതുക്കൾ. (ഇവിടെ രാഹു.)

‘വിഷമം’ ഗമ്യമായും വരാം:

↑146. ക്ഷോണീശൻതൻ സുഹൃത്താം പ്രിയസചിവനു
തൻപുത്രിയെക്കാര്യമൂലം
പ്രീണിച്ചേകീട്ടമാത്യൻ പരമിഹ
പരമാനന്ദമങ്ങാർന്നിടട്ടെ
കാണാനും കൊള്ളുകില്ലാത്തവനൊടിവളുമാഹന്ത!
ധൂമഗ്രഹത്തോ-
ടേണാങ്കൻതന്റെ ചേണാർന്നൊരു
കലയതുപോലിന്നുടൻ ചേർന്നിടട്ടെ.
— മാലതീമാധവം.

ഇവിടെ നന്ദനനും മാലതിക്കും തമ്മിലുള്ള ഘടനാവൈഷമ്യം ഗമ്യം.

↓95. വിഷമം ജനകത്തിനു
വിരുദ്ധം ജന്യധർമ്മവും:
വെളുത്ത കീർത്തിയെപ്പെറ്റി-
തളിശ്യാമളയാമസി.

വണ്ടിനെപ്പോലെ കറുപ്പായ വാളിൽനിന്നു് വെളുത്ത കീർത്തി ജനിച്ചു്, ജനകത്തിനു് അനനുരൂപമായ ജന്യഗുണം. യുദ്ധത്തിൽ ഖഡ്ഗപ്രയോഗംകൊണ്ടു് കീർത്തി സമ്പാദിച്ചുവെന്നു വാസ്തവം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑147. സഹസ്രപാദൻ ഭഗവാന്റെ പുത്രൻ
ഗ്രഹാധിപൻ ഹന്ത! മുടന്തനായി
മഹാമഹസ്സാകുമവന്റെ പുത്രി-
യഹോ! കറുത്തു; വിധി വാമനത്രേ. — സ്വ.

പദ്യം 147. ബ്രഹ്മോപാലംഭം: ഗ്രഹാധിപൻ = ശനി (മുടന്തനെന്നു പുരാണം). സഹസ്രപാദന്റെ (സൂര്യന്റെ) പുത്രനു് ഒടിഞ്ഞ കാലും മഹാമഹസ്സുള്ള (ശോഭയുള്ള) അവന്റെ പുത്രി(കാളിന്ദി)ക്കു് കറുത്ത നിറവും വന്നതു് വിധി (ബ്രഹ്മാവു്) വാമൻ (നെറികെട്ടവൻ) ആയതുകൊണ്ടത്രേ.

↓96. ഇഷ്ടസിദ്ധിക്കു യത്നിച്ചി-
ട്ടനിഷ്ടപ്രാപ്തിയും തഥാ:
കരണ്ടാനഹിമഞ്ജൂഷ-
യിരമോഹിച്ചു മൂഷികൻ
ഭക്ഷിച്ചാനെലിയെത്തന്നെ
തൽക്ഷണാലഹിയും പുനഃ.

ഇഷ്ടകാര്യത്തിനായി പ്രവർത്തിക്കുന്നവന് ഇഷ്ടം സാധിച്ചില്ലെന്ന മാത്രമല്ല അനിഷ്ടം വന്നുകൂടുകയും ചെയ്തു എന്നു വരുന്നതും 'വിഷമാ'ലങ്കാരം തന്നെ. എലി ഇര തേടി പാമ്പിനെ അടച്ചിരിക്കുന്ന പെട്ടി കരണ്ടപ്പോൾ പാമ്പ് എലിയെത്തന്നെ ഇരയാക്കിയതിനാൽ ലക്ഷണസമന്വയം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑148. ഗോപാലനെന്നോർത്തു മുകുന്ദ! കേൾക്ക
ഞാൻ പാലു മോഹിച്ചു ഭജിച്ചു നിന്നെ;
നീയോ മിടുക്കൻ പുനരിങ്ങു മേലാൽ
തായാർമുലപ്പാലുമലഭ്യമാക്കി. — സ്വ.

കൃഷ്ണനെക്കുറിച്ചുള്ള ഈ വ്യാജസ്തുതിയിൽ, 'നീ ഗോപാലനാണെന്നു കേട്ട് ഇടയനെ സേവിച്ചാൽ പാൽ ധാരാളം കിട്ടുമല്ലോ എന്നു വിചാരിച്ച് ഞാൻ നിന്നെ സേവിച്ചു; നീയോ പിന്നെ ഞാൻ ആശിച്ച പശുവിൻപാലു തന്നില്ലെന്നു മാത്രമല്ല, ബാലന്മാർക്ക് അനായാസേന ലഭിക്കുന്ന മുലപ്പാലുകൂടി കിട്ടാതെയാക്കി' എന്നു 'വിഷമാ'ലങ്കാരം. ശ്രീകൃഷ്ണമൂർത്തിയെ സേവിച്ചതിനാൽ പുനർജ്ജന്മമില്ലാതായെന്നു കൃഷ്ണസ്തുതി.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↓149. ഗൂഢമായവനെ നിഗ്രഹിപ്പതിനു ഞാനയച്ച
വിഷകന്യ, തൻ-
നാടിനർദ്ധമവകാശി പർവ്വതനെ നിഗ്രഹിച്ചു
വിധിശക്തിയാൽ
കേട്ടു ചേർത്തു രസയന്ത്രകൗശലമതിൽ
തുനിഞ്ഞൊരവർകൾക്കുമി-
ന്നീടെഴും മമ നയങ്ങൾ നോക്കുകവതന്നെ മൗര്യനു
ഗുണത്തിനായ്. — മുദ്രാരാക്ഷസം.

☐ പദ്യം 149. രാക്ഷസൻ ചന്ദ്രഗുപ്തനെ ഒരുവിധമല്ലെങ്കിൽ മറ്റൊരുവിധം ഗൂഢമായി കൊല്ലുവാൻ പല വിദ്യകൾ പ്രയോഗിച്ചു. ഒരു വിഷകന്യകയെ അയച്ചു; വിഷം കലർത്തിയ ഭക്ഷണവും(രസകൗശലം) പട്ടണപ്രവേശസമയത്തു് ഇടിഞ്ഞുവീഴുന്ന ഗോപുരതോരണങ്ങളും (യന്ത്രകൗശലം) ഏർപ്പാടുചെയ്തു. പക്ഷേ, വിഷകന്യകമൂലം മരിച്ചതു നന്ദരാജ്യത്തിന് അർദ്ധാവകാശിയായ പർവ്വതനാണ്. വിഷം ഭക്ഷിച്ചു മരിച്ചത് വിഷനിർമ്മാതാവായ അഭയദത്തനം, അസമയത്തുണ്ടായ തോരണപതനത്താൽ അവസാനം കൊല്ലപ്പെട്ടതു് തോരണനിർമ്മാതാവായ ദാരുവർമ്മനമാണ്. പദ്യം, ചാരനോടു രാക്ഷസവചനം.

ഇഷ്ടാനവാപ്തി മാത്രമോ അനിഷ്ടപ്രാപ്തി മാത്രമോ ആയാലും 'വിഷമാ'ലങ്കാരംതന്നെ. എങ്ങനെ:

↑150. കല്യാണി! താമരമലർക്കു ചൂടിടാമെ-
ന്നല്ലാസമോടിഹ നടേണ്ട ബിസം കുളത്തിൽ;
വല്ലാത്ത കാലമിതു, നന്ദി ജഗത്തിനില്ല
ചൊല്ലാം ഹരിക്കുമിതു നിൻമുഖകാന്തിയെത്താൻ.
— സ്വ.

ഇവിടെ പത്മാതപത്ത്രരൂപമായ ഇഷ്ടകാര്യത്തിന്റെ ലാഭമുണ്ടെങ്കിലും മുഖകാന്തിഹരണരൂപമായ ബലവത്തായ അനിഷ്ടത്തിന്റെ പ്രസക്തി പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അപ്പയ്യദീക്ഷിതരുടെ 'വിഷാദനാലങ്കാരം' വിഷമത്തിൽ അന്തർഭവിച്ചു് എന്നറിയുക.[30]

30. ഇച്ഛിപ്പതിന്നെതിർഫലം
വരുന്നതു വിഷാദനം.
കൊളുത്തിക്കൈവലിച്ചില്ല,
കെടുത്തീ തെന്നൽ നൈത്തിരി. (കുവലയാനന്ദം)
'രാവിപ്പോൾ ക്ഷണമങ്ങൊട്ടുങ്ങിടും' (277-ആം പദ്യം) ഇത്യാദ്യുദാഹരണവും ദീക്ഷിതർ കൊടുത്തിട്ടുണ്ട്.

24 വിചിത്രം

↓97. വിചിത്രമാം പ്രവർത്തിക്കി-
ലുദ്ദേശ്യവിപരീതമായ്:
ഉത്തമന്മാരുയർച്ചയ്ക്കാ-
യത്യന്തം താണിടുന്നഹോ!

ഉദ്ദേശ്യത്തിനു നേരെ വിരുദ്ധംപോലെ തോന്നുന്ന പ്രയത്നം 'വിചിത്രാ'ലങ്കാരം. പൊങ്ങാനാഗ്രഹിച്ചു താഴുന്നതു വിരുദ്ധം. സത്തുക്കൾ വിനയംകൊണ്ട് ഔന്നത്യം നേടുന്നുവെന്നു താല്പര്യം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑151. ബന്ധം നീക്കാൻ ബഹുമഖമുഖം കർമ്മപാശം
തൊടർക്കു-
ന്നന്തശ്ശാന്തിക്കൊരുവക പഠിക്കുന്നു വേദാന്തവാദം
തീർത്ഥേ മുങ്ങുന്നശുഭജലധിക്കക്കരെപ്പൂക്കിരിപ്പാൻ
തത്ത്വം പാർത്താൽ ഭവരുജയതിൽ ഭ്രാന്തരീ
മർത്ത്യരെല്ലാം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 151. മഖമുഖം = യാഗം മുതലായ. ഭവരുജ = സംസാരദുഃഖം. ബന്ധം തീർക്കാൻ പാശം; ശാന്തിക്കു വാദം; അക്കരെപ്പോകാൻ മുങ്ങുന്നു; ഉദ്ദേശ്യവിപരീതങ്ങൾ.

'വിചിത്രാ'ലങ്കാരത്തെ കൗസ്തുഭക്കാരൻ 'വിഷമ'ത്തിൽത്തന്നെ അന്തർഭവിപ്പിക്കുന്നു.

25 അന്യോന്യം

↓98. പരസ്പരോപകാരംതാ-
നന്യോന്യാഖ്യയലംകൃതി:
നിശയാൽ ശശി ശോഭിക്കും,
ശശിയാൽ നിശയും തഥാ.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑152. "ഓമൽ കഴുത്തതിനു വർത്തുളമുത്തുമാല
നന്മുത്തണിക്കു കുചബന്ധുരമാം കഴുത്തും
എന്നിക്രമത്തിനഴകേകുകകൊണ്ടു രണ്ടും
ഭൂഷ്യം വിഭൂഷണവുമായൊരുപോലെതന്നെ."
— കുമാരസംഭവം.

26 പരികരം

↓99. വരും പരികരം ചൊന്നാൽ
സാഭിപ്രായം വിശേഷണം:
അമ്പിളിക്കല ചൂടുന്ന
തമ്പുരാൻ താപനാശനൻ.

അഭിപ്രായഗർഭങ്ങളായ വിശേഷണങ്ങളെ ചെയ്യുന്നതു് 'പരികരാലങ്കാരം'. ഉദാഹരണത്തിൽ, 'അമ്പിളിക്കല ചൂടുന്ന' എന്ന വിശേഷണം താപനാശത്തിനുള്ള സൗകര്യത്തെ ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നു. നിരഭിപ്രായവിശേഷണം ചെയ്യുന്നതു് 'അപുഷ്ടാർത്ഥം' എന്നൊരു ദോഷമാകയാൽ പരികരം ദോഷാഭാവമാത്രമെന്നല്ലാതെ അലങ്കാരമാകുന്നതെങ്ങനെ എന്നൊരാക്ഷേപമുണ്ട്. അപുഷ്ടാർത്ഥദോഷത്തിനു പ്രസക്തിയില്ലാത്ത ശ്ലേഷയമകാദിസ്ഥലങ്ങളിൽ ഇതിന്നലങ്കാരത്വം സിദ്ധിക്കുന്നതുകൊണ്ട് മറ്റുള്ളിടത്തിലും ഇതിനെ സ്വീകരിക്കേണ്ടതാണെന്ന് അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ സമാധാനം ചെയ്യുന്നു. പ്രാചീനന്മാർ, സാഭിപ്രായങ്ങളായി അനേകം വിശേഷണങ്ങൾ ചെയ്യുന്നിടത്തേ പരികരാലങ്കാരത്തെ പറയുന്നുള്ളൂ.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑153. കോദണ്ഡഹസ്തനഭിമാനി സുയോധനാഗ്രേ
രാധേയശല്യകുരുബന്ധുസമക്ഷമിപ്പോൾ
കൃഷ്ണാദുകൂലഹരഹൃത്തടമദ്ധ്യതോ ഞാ-
നുഷ്ണം കടിച്ചു രുധിരം നഖരൈർവിഭിന്ദൻ.
— വേണീസംഹാരം.

☐ പദ്യം 153. രാധേയൻ = കർണ്ണൻ. കൃഷ്ണ = പാഞ്ചാലി. ഹൃത്തടമദ്ധ്യതഃ = ഹൃദയം പിളർന്നിട്ട് മദ്ധ്യത്തിൽനിന്നും ഉഷ്ണം രുധിരം കടിച്ചു എന്ന് അന്ത്യപാദത്തിൽ അന്വയം. നഖരൈഃ വിഭിന്ദൻ = നഖങ്ങൾകൊണ്ടു പിളർന്നിട്ട്.

ഈ ഭീമവാക്യത്തിൽ 'കോദണ്ഡഹസ്തൻ', 'അഭിമാനി' എന്ന സുയോധന വിശേഷണങ്ങളും 'കൃഷ്ണാദുകൂലഹര' എന്ന ദുശ്ശാസനവിശേഷണവും സാഭിപ്രായമെന്നു സ്പഷ്ടം. എന്നാൽ ഇതിൽ വിശേഷണങ്ങൾക്കു സമാസം ചെയ്കയാൽ അവിമൃഷ്ടവിധേയാംശാദി ദോഷങ്ങളിൽ പരികരത്തിന്റെ ചമൽക്കാരം മഗ്നമായിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ വേറെ ഉദാഹരണം:

↓154. ഹേ ഹേ മാനികളായി ചാപപാണികളായിരിക്കുന്ന
കർണ്ണദ്രുര്യോധന
പ്രഭൃതികളായ പാണ്ഡവവിദ്വേഷികളേ! നിങ്ങൾ
എല്ലാവരും കേൾക്കണം:
കേശാന്തേ പിടിപെട്ടിഴച്ചതെവനോ
പാഞ്ചാലിയെക്കശ്മലൻ,
ക്രോശന്ത്യാഃ പടമങ്ങഴിച്ചതുമഹോ! രാജ്ഞാം
സഭാഭ്യന്തരേ;
നാശം ചേർത്തഹമിന്നു യസ്യ രുധിരം പാതും
പ്രതിജ്ഞാതവാൻ,
മോശക്കാരനവൻ കരത്തിലിഹ മേ പെട്ടിന്നു;
രക്ഷിക്കുവിൻ! — വേണീസംഹാരം.

☐ പദ്യം 154. ക്രോശന്ത്യാഃ = കരയുന്ന (പാഞ്ചാലിയുടെ). പടം = വസ്ത്രം. പാതും = കുടിക്കുന്നതിന്.

ഇതിൽ കർണ്ണാദികൾക്കും പാഞ്ചാലിക്കും ദുശ്ശാസനനം ഭീമൻ ചെയ്യുന്ന വിശേഷണങ്ങളെല്ലാം ഓരോരോ അഭിപ്രായങ്ങളെ സ്ഫുടമായിട്ടു ഗർഭീകരിക്കുന്നു.

'കാവ്യലിംഗ'ത്തിൽ ഹേതു വിശേഷണത്തിന്റെ സാക്ഷാൽ വാച്യാർത്ഥമാകുന്നു. 'പരികര'ത്തിലാകട്ടെ, വിശേഷണം സമർപ്പിക്കുന്ന അഭിപ്രായം വ്യംഗ്യമാകുന്നു. ആ വ്യംഗ്യാർത്ഥം വിശിഷ്ടവാക്യത്തിന്റെ വാച്യാർത്ഥത്തെ പോഷിപ്പിക്കുന്നതിലേക്ക് അത്യാവശ്യമാകയാൽ വ്യംഗ്യപ്രാധാന്യം സംഭവിക്കാത്തതുകൊണ്ടു 'പരികരം' ധ്വനി ആകുന്നതുമല്ല.[31] സാഭിപ്രായമായി വരുന്ന പദം വിശേഷ്യമായിരുന്നാലും വിരോധമില്ല. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

31. വാച്യത്തെ അതിക്രമിച്ചു വ്യംഗ്യം നില്ക്കുന്നിടത്തും ധ്വനി എന്നു പ്രമാണം. ധ്വനിപ്രകരണം നോക്കുക.

↑155. ഭവാൻ പ്രസാദിക്കുകിലീ വസന്ത-
നേകൻ സഖാവും മലരമ്പുമായി
പിനാകിയെപ്പോലുമുലയ്ക്കുവെൻ ഞാൻ;
പിന്നുള്ള വില്ലാളികളെത്ര തുച്ഛം. — കുമാരസംഭവം.

മന്മഥന്റെ ഇന്ദ്രനോടുള്ള ഈ ആത്മശ്ലാഘയിൽ 'പിനാകി' എന്ന ശിവപര്യായം 'ത്രിപുരസംഹാരാദി ദുഷ്കരകർമ്മം ചെയ്തിട്ടുള്ള പിനാകമുള്ളവനാണു ശിവൻ; ഞാനോ കുസുമചാപൻ' എന്നു ശത്രുവിനം തനിക്കും ഉള്ള അന്തരത്തെ വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നു.

'കാവ്യലിംഗ'ത്തിലെപ്പോലെ 'പരികര'ത്തിലും വിശേഷണം വാക്യരൂപമായി വരാം. എങ്ങനെ എന്നാൽ,

↓156. ചൊന്നേനില്ല തരംതിരിച്ചു മറ,യെൻ പെറ്റമ്മയപ്പുറ്റുമ-
ല്ല,നാഭികമലത്തിലല്ല ജനനം, ഭാഷ്യം ചമച്ചില്ല
ഞാൻ,
നന്നായ് ചിത്രയതാം ബൃഹത്കഥ
കഥിച്ചി,ല്ലിന്ദ്രനോതീല ഞാൻ
പിന്നെൻ മന്നവ! നിൻഗുണങ്ങളുരുവാനാളാകുമോ
ഇജ്ജനം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 156. വ്യാസൻ വേദങ്ങൾ പകുത്തു; വാല്മീകിയെ പുറ്റു ജനിപ്പിച്ചു; ബ്രഹ്മാവു് വിഷ്ണുനാഭീപത്മത്തിൽ പിറന്നു; അനന്തൻ പതഞ്ജലിയായി അവതരിച്ച് (പാണിനീയത്തിന്) ഭാഷ്യമെഴുതി; ഗുണാഢ്യൻ ബൃഹത്കഥയെഴുതി; ബൃഹസ്പതി ഇന്ദ്രനു ഗുരുവായിച്ചമഞ്ഞു—എന്നെല്ലാം പുരാണപ്രസിദ്ധം.

ഇതിൽ അടുത്തു പറയാൻ പോകുന്ന പര്യായോക്തപ്രകാരം ഞാൻ വ്യാസനോ, വാല്മീകിയോ, ബ്രഹ്മാവോ, ആദിശേഷനോ, ഗുണാഢ്യനോ, ബൃഹസ്പതിയോ അല്ലെന്ന് അർത്ഥമായ വാക്യങ്ങൾ, നിൻഗുണവർണ്ണനംചെയ്യുന്നതിന് ആ ഗ്രന്ഥകാരന്മാരെപ്പോലെ അസാധാരണമായ ബുദ്ധിചാതുര്യം വേണ്ടിയിരിക്കുന്നു എന്നു ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നു.

27 പര്യായോക്തം

↑100. പര്യായോക്തമുരച്ചീടിൽ
വാച്യംതാൻ വ്യംഗ്യഭംഗിയിൽ:
മധുരിക്കുന്ന കോദണ്ഡം
മധുവേന്തുന്ന സായകം
ചകോരച്ചോറു ചോർന്നീടും
ശിഖയും ചേർന്നൊരാൾ തുണ.

☐ കാരിക 100. ചകോരച്ചോറ് = ചന്ദ്രിക (ഉപ്പൻ നിലാവു കുടിക്കുമെന്നു കവി സങ്കേതം). അതു ചോരുന്ന ചന്ദ്രൻ ദേവിക്കു കിരീടമായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

വാച്യാർത്ഥത്തിനെത്തന്നെ വ്യംഗ്യസമ്പ്രദായത്തിൽ പറയുന്നതു് 'പര്യായോക്തം'. വളച്ചുകെട്ടിപ്പറയുക എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം. വ്യംഗ്യാർത്ഥം വാച്യാർത്ഥത്തിൽനിന്നു ഭിന്നമല്ലാത്തതിനാൽ ഇതു ധ്വനിയിൽ ഉൾപ്പെടുന്നില്ല. ഉദാഹരണത്തിൽ കരിമ്പുവില്ലും, പൂവമ്പും, ചന്ദ്രകിരീടവും ദേവിയുടെ അസാധാരണ ധർമ്മങ്ങളാകയാൽ ഇവ ചേർന്ന ആൾ ദേവി എന്ന് അർത്ഥം സിദ്ധിക്കുന്നു. അതിനാൽ വിശേഷണവിശിഷ്ടവാക്യം 'പര്യായോക്തം'. 'മധുരിക്കുന്ന കോദണ്ഡം' ഇത്യാദികൾ 'കരിമ്പുവില്ല്' ഇത്യാദ്യർത്ഥങ്ങളെ സമ്പാദിക്കുന്നതും 'പര്യായോക്തം'കൊണ്ടുതന്നെ.

വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

(i) 'ചൊന്നേനില്ല'—ഇത്യാദി പൂർവ്വോദാഹൃതശ്ലോകം തന്നെ.

↓157. (ii) ഒന്നുകൊണ്ടറിയണം രണ്ടിന്റെ ബലാബലം,
പിന്നെ മൂന്നിനെ നാലാൽ വശത്തു വരുത്തണം,
അഞ്ചിനെജ്ജയിച്ചുള്ളിലാറിനെയറിഞ്ഞിട്ടു
വഞ്ചനാദികളെല്ലാം വെടിഞ്ഞു വഴിപോലെ,
ഏഴിനെയുപേക്ഷിച്ചു സൗഖ്യത്തെ ലഭിക്കണം
കേളിയേറിടും നൃപന്മാരായാലവനിയിൽ.
— മഹാഭാരതം.

☐ പദ്യം 157. (ii) ഒന്ന് ബുദ്ധി; രണ്ട് ജീവാത്മപരമാത്മാക്കൾ; മൂന്ന് ത്രിവർഗ്ഗങ്ങൾ; നാല് ചതുരുപായങ്ങൾ; അഞ്ച് ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ; ആറ് കാമക്രോധാദികൾ; ഏഴ് സപ്തവ്യസനങ്ങൾ—എന്നു ചിലർ. പലരും പലവിധത്തിൽ ഇതിനെ വ്യാഖ്യാനിച്ചിട്ടുണ്ട്.

ഇത്യാദി ഭരതവാക്യവും ഈ അലങ്കാരമെന്നുതന്നെ പറയാം.

28 കാരണമാല

↑101. മുറയ്ക്കു ഹേതുകാര്യങ്ങൾ
കോർത്താൽ കാരണമാലയാം;
നീതിയാലർത്ഥ,മർത്ഥത്താൽ
ധർമ്മം, ധർമ്മേണ സൽഗതി.

ഒരു കാരണത്തിന്റെ കാര്യം മറ്റൊന്നിനു കാരണം; അതു് അടുത്തതിന്റെ കാര്യം; അതു് അതിനടുത്തതിന്റെ കാരണം; ഈ മുറയ്ക്കു് കാര്യകാരണങ്ങളെ തുടർത്തു് ചങ്ങലപോലെ ചമയ്ക്കുന്നതു് 'കാരണമാല'. ഈ ചങ്ങല തുടർക്കുന്നതു് നേരേമറിച്ച് ഒരു കാര്യത്തിന്റെ കാരണം മറ്റൊന്നിനു കാര്യം ഇത്യാദി മട്ടിലുമാവാം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓158. വിദ്യയിൽ വിനയമുളവാം
സദ്യസ്സമ്മതി വരുത്തിടും വിനയം
സമ്മതിയാൽ ധന, മതിനാൽ
ധർമ്മം, ധർമ്മത്തിനാൽ വരും സുഖവും.
— സുഭാഷിതം, കെ. സി. കേശവപിള്ള.

29 ഏകാവലി

↑102. പിടിച്ചുവിട്ടമട്ടായി-
ത്തുടർന്നു പല സംഗതി
ഉരയ്ക്കുന്നതലങ്കാര-
മേകാവലി സമാഹ്വയം:
↓103. പൂവില്ലാതില്ല ചെടികൾ,
പൂവില്ല മധുവെന്നിയേ,
അളി ചേരാതില്ല മധു
മൂളാത്തളിയുമില്ലിഹ

മുൻമുൻ ചൊന്നതു് പിൻപിൻ വരുന്നതിന് ഏതു വിധമെങ്കിലും വിശേഷണമാകത്തക്കവണ്ണമോ അല്ലെങ്കിൽ നേരെ മറിച്ചോ പിടിച്ചുവിടുന്ന മട്ടിൽ വിശേഷണവിശേഷ്യങ്ങളെ ചങ്ങലകോർക്കുന്നതു് 'ഏകാവലി'.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑159. വൃദ്ധന്മാരില്ലാത്തൊരു സഭയും സഭയല്ല,
വൃദ്ധന്മാരല്ല ധർമ്മത്തെ ചൊല്ലീടാതവരും
സത്യമല്ലാത ധർമ്മം ധർമ്മവുമല്ലയല്ലോ,
സത്യവും സത്യമല്ല മായാനുവിദ്ധമായാൽ.
— മഹാഭാരതം.

മറിച്ചുള്ളതിന് ഉദാഹരണം:

↓160. കാറ്റേല്ക്കുമ്പോൾ തിളങ്ങും തിരുമിഴി,
മിഴിയിൽച്ചേർത്തുവെച്ചുതിയെന്നാൽ-
മാറ്റേറും വില്ലു, വില്ലിൻമുകളിലമരുവോർക്കല്ലൽ
തീർപ്പോരു ബാണം;
പോറ്റി! ബാണം കിടക്കും മണിമയസദനം കങ്കണം,
കങ്കണത്തി-
ന്നുൺകാറ്റാ,ണെത്ര നന്നീത്തൊഴിലുകൾ,
ശിവപേരൂരെഴും തിങ്കൾമൗലേ!
— അജ്ഞാതകവിനാമകം.

തിരുമിഴി—അഗ്നി; അഗ്നിയിൽവെച്ചുതിയാൽ മാറ്റേറുന്ന വില്ലു്—പൊന്മലയായ മഹാമേരു; അതിൽ വസിക്കുന്നതു്—ദേവകൾ; അവർക്ക് അല്ലൽ തീർക്കുന്ന ബാണം—വിഷ്ണു; ആ വിഷ്ണു ശയിക്കുന്നതു്—അനന്തനിൽ; ആ സർപ്പാധിരാജൻ—കങ്കണം; അതിന് ഊണു്—കാറ്റു്.

30 സാരം

↑104. ഉൽക്കർഷം മേല്ക്കുമേൽ ചൊന്നാൽ
സാരാലങ്കാരമായതു്:
മധുവെക്കാൾ സ്വാദു സുധ,
സുധയെക്കാൾ സുഭാഷിതം.

ഉൽകൃഷ്ടാപകൃഷ്ടങ്ങളെക്കൊണ്ട് മുൻചൊന്നതുപോലെ ചങ്ങല കോർക്കുന്നതു് 'സാരാലങ്കാരം'. ഇതും ഉല്ക്കർഷമുറയ്ക്കോ അപകർഷമുറയ്ക്കോ ആവാം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

ഉൽക്കർഷമുറയ്ക്കു്:

↓161. ഭൂരിതിക്തമിഹ കമ്പു, തോലതിലുമേറു, മേറുമതിലും
ദലം,
പാരിലേറുമതിലും പ്രസൂന,മതിലും ത്വദീയമതിയാം
ഫലം;
പാരിഭദ്ര! പരമാത്ഭുതസ്ത്വമഥവാ തവ സ്തവമവാസ്തവം,
സൂരിവർണ്ണ്യമിഹ നിംബബീജമതുതാൻ തവാപി
ജനനപ്രദം! — അന്യാപദേശശതകം.

☐ പദ്യം 161. ഭൂരിതിക്തം = വളരെ കൈപ്പുള്ളതു്. പാരിഭദ്രം = വേപ്പു്. നിംബബീജം = വേപ്പിൻവിത്തു്. സൂരി = പണ്ഡിതൻ.

വേറെ ഉദാഹരണം:

അപകർഷമുറയ്ക്കു്:

↑162. ഉത്തമം കുശലം വിദ്യ
മദ്ധ്യമം കൃഷി വാണിഭം
അധമം സേവയാം വൃത്തി
വിഷമം ഭാരജീവനം. — അജ്ഞാതം.

ഒരു വസ്തുവിനുതന്നെ കാലാവസ്ഥാഭേദേന ഉൽക്കർഷാപകർഷങ്ങളെ നിബന്ധിക്കുന്നതും 'സാരാലങ്കാരം' തന്നെ.

31 മുദ്രാലങ്കാരം

↓105. പ്രകൃതാർത്ഥപദംകൊണ്ടു
സൂച്യസൂചന മുദ്രയാം:
വഞ്ചീന്ദ്രൻ ദത്തെടുത്തിന്നാൾ
സുധീസൂക്തപ്രഹൃഷ്ടനായ്.

പ്രകൃതോപയോഗികളായ പദങ്ങൾ മുറയ്ക്കന്വയിച്ച് പ്രകൃതവാക്യാർത്ഥത്തെ നിഷ്പാദനംചെയ്തതിന്റെശേഷം ശബ്ദവിന്യാസവൈചിത്ര്യംകൊണ്ട് പ്രകൃതത്തെ സംബന്ധിച്ചതന്നെ ഒരു വിശേഷാർത്ഥത്തേക്കൂടി സൂചിപ്പിക്കുന്നതു് 'മുദ്രാലങ്കാരം'. ഉദാഹരണത്തിൽ, 'കവികൾ ചെയ്ത സുഭാഷിതങ്ങളാൽ സന്തുഷ്ടനായിട്ടു വഞ്ചിമഹാരാജാവു് ഈയിടെ ദത്തെടുക്കുക ഉണ്ടായി' എന്ന പ്രകൃതാർത്ഥം പൂർണ്ണമായതിന്റെ ശേഷം, 'സുധീസൂക്ത പ്രഹൃഷ്ടനായ്' എന്ന വിശേഷണപദം അക്ഷരസംഖ്യകൊണ്ട് അദ്ദിവസത്തെ കലിദിനസംഖ്യയെ കുറിക്കുന്നു. 'ഇന്നാൾ' എന്നതിലെ 'നാൾ' എന്ന പദം അടുത്തുള്ള അക്ഷരക്കൂട്ടം തദ്ദിനകലിയുടെ പേരാണെന്നുള്ളതിലേക്കു ഗമകമായും നില്ക്കുന്നു. ഈ പരല്പേറിൻപ്രകാരം കിട്ടുന്ന കലിദിനസംഖ്യ 1826797 എന്നാകുന്നു. ഇതിനെ കൊല്ലവർഷമാക്കിയാൽ 1076 ചിങ്ങം 16 എന്നു വരും. വേറെ ഉദാഹരണം:

↑163. ചേർത്താവനാഴിയുടെ കെട്ടു മാറതിൽ കേൾ
വൃത്തം വസന്തതിലകം ശിഖിപിഞ്ഛമാർന്നും,
പത്തോളമാരവമൊടും കുലവില്ലു കൈക്കൊ-
ണ്ടെത്തീ ഭയം വളരുമാറു വിരോധിസൈന്യം.
— മാളവികാഗ്നിമിത്രം.

☐ പദ്യം 163. പരിവ്രാജിക പണ്ടു നടന്ന വനവാസികളുടെ ആക്രമണത്തെപ്പറ്റി പറയുന്നു: ആവനാഴിയുടെ കെട്ടു മാറിൽ ചേർത്തും, വസന്ത(ത്തിനു)തിലകമായ മയിൽപ്പീലി വൃത്താകൃതിയിൽ (തലയിൽ) ധരിച്ചും കുലവില്ലു കൈക്കൊണ്ടും പത്തോളം വിരോധിസൈന്യം (ശത്രുസൈന്യം) എത്തി എന്ന് അർത്ഥയോജന.

ഇതിൽ ശ്ലോകത്തിന്റെ വൃത്തം വസന്തതിലകമെന്നും വൃത്തസംജ്ഞയെക്കൂടി സൂചിപ്പിക്കുന്നു. നാടകകവികൾ പ്രസ്താവനയിൽ ഇതിവൃത്താംശങ്ങളെ സൂചിപ്പിക്കുന്നതും മറ്റും ഇതിലേക്ക് ഉദാഹരണമായെടുക്കാം.[32]

32. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ നാന്ദീശ്ലോകം നോക്കുക:
ദ്രാക്ഷധൃതോദയനവാസവദത്തമൈത്രീ
ദീക്ഷാരസം കവിവചസ്സിലണച്ചു നിത്യം
പത്മാസനപ്രിയ ഉണ്ടയ്ക്കു വസന്തകശ്രീ-
പത്മാവതീർണ്ണമധുതർപ്പണമാചരിപ്പാൻ.

2

ശ്ലേഷോക്തിവിഭാഗം

അനന്തരം പരിശേഷിച്ചിട്ടുള്ള ശ്ലേഷോക്ത്യാലങ്കാരങ്ങളെ വിവരിക്കുന്നു:

1 ശ്ലേഷം

ശ്ലേഷത്തിന്റെ ലക്ഷണം ആദിയിൽത്തന്നെ നിരൂപണംചെയ്തിട്ടുണ്ടല്ലോ.[1] അതു് വേറൊന്നിന്

1. 7-ആം കാരിക നോക്കുക.

അംഗമായി കീഴടങ്ങാതെ അംഗിയായി, സ്വതന്ത്രമായി നില്ക്കുന്നതു് 'ശ്ലേഷാലങ്കാരം'. ശ്ലേഷത്താൽ ഉണ്ടാകുന്ന രണ്ടർത്ഥങ്ങളും പ്രകൃതങ്ങളായിരുന്നാൽ അതു് പ്രകൃതശ്ലേഷം. രണ്ടും അപ്രകൃതങ്ങളായാൽ 'അപ്രകൃതശ്ലേഷം'. ഒന്നു് പ്രകൃതവും മറ്റതു് അപ്രകൃതവും ആയിരുന്നാൽ 'ഉഭയശ്ലേഷം'.

പ്രകൃതശ്ലേഷത്തിന് ഉദാഹരണം:

164. ചൊല്ലേറും വിബുധാളി ചേർന്നൊരു
 സഭാമദ്ധ്യത്തിലിദ്ധാദരം,
കല്യശ്രീമണി പീഠസീമനി
 തെളിഞ്ഞൻപോടണഞ്ഞങ്ങനെ
ഉല്ലാസത്തൊടു സാരവാക്യമുപദേശിക്കുന്ന
 സർവ്വജ്ഞനാം
കല്യാണാകൃതി രാജമൗലി കുശലം നിങ്ങൾക്കു
 നൽകീടണം. — കവിസഭാരഞ്ജനം.

ഈ നാന്ദീശ്ലോകത്തിൽ 'ശ്രീപരമേശ്വരൻ ക്ഷേമം തരട്ടേ!' എന്നും 'മഹാരാജാവു് ക്ഷേമം തരട്ടേ!' എന്നും രണ്ടർത്ഥമുള്ളതു് രണ്ടും പ്രകൃതംതന്നെ ആകുന്നതിനാൽ 'പ്രകൃതശ്ലേഷം'. ശിവപക്ഷത്തിൽ 'വിബുധാളി' ദേവസമൂഹം; രാജപക്ഷത്തിൽ വിദ്വത്സമൂഹം. അതിന്മണ്ണം മുറയ്ക്കു് 'രാജമൗലി' ചന്ദ്രചൂഡനായ ഭഗവാൻ, രാജശ്രേഷ്ഠൻ എന്നും; ശേഷം സാധാരണം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

165. സത്തന്മാരപ്പൊഴുതഹിഭുജം നീലകണ്ഠം ഖഗാനാ-[2]
മുത്തംസത്വം ദധതമരികിൽ കണ്ടു സന്തുഷ്ടരാകും
നൃത്തംചെയ്യുന്നതിനിഹ യഥാകാലമുത്സാഹവന്തം
ചിത്തംതന്നിൽ ഗുഹനോടധികപ്രേമവന്തം ഭവന്തം.
— മയൂരസന്ദേശം.

2. 'സത്തന്മാർ അപ്പൊഴുതു് ഭവന്തം കണ്ടു് സന്തുഷ്ടരാകും' എന്നു് അന്വയം. എങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഭവാനെ? അഹിഭുജ—പാമ്പുതീനിയായ; നീലകണ്ഠം—കഴുത്തു് നീലിച്ചവനായ. ഖഗാനാമുത്തംസത്വം ദധത—പക്ഷിശ്രേഷ്ഠനായ; നൃത്തംചെയ്യുന്നതിനിഹ യഥാകാലം ഉത്സാഹവന്തം—വർഷർത്തുവിൽ നൃത്തംചെയ്‌വാൻ ഉത്സാഹിയായ; ചിത്തം തന്നിൽ ഗുഹനൊടധികപ്രേമവന്തം—തന്റെ സ്വാമിയായ വേലായുധനിൽ അധികസ്നേഹമുള്ളവനായ. ശ്ലേഷംകൊണ്ടു് വേറെ ഒരർത്ഥവുംകൂടിയുണ്ടു്. എങ്ങനെ? ഭവം തം എന്നു് പദച്ഛേദം. തം ഭവം—ആ ശ്രീപരമേശ്വരനെ കണ്ടു് സത്തന്മാർ (അവിടെ) സന്തുഷ്ടരാകും—സന്തോഷിക്കുന്നുണ്ടു്. എന്നു് ശീലഭാവി. അവിടെ സജ്ജനങ്ങൾ എന്നും ശിവദർശനംചെയ്തു് സുഖിക്കുന്നു എന്നു് ക്ഷേത്രവർണ്ണനം. എവ്വണ്ണമെല്ലാമിരിക്കുന്ന ഭവാനെ? അഹിഭുജ—അഹി (സർപ്പം) ഭുജത്തിൽ (കൈത്തണ്ടിൽ) ഉള്ളവൻ; നീലകണ്ഠം—സ്പഷ്ടം. ഖഗാനാമുത്തംസത്വം ദധതം—ഖഗന്മാർ (ദേവന്മാർ); നൃത്തംചെയ്യുന്നതിനിഹ യഥാകാലം ഉത്സാഹവന്തം—ഭഗവാനു് നിത്യം സന്ധ്യയ്ക്കു് നൃത്തമുണ്ടല്ലോ! ചിത്തം തന്നിൽ ഗുഹനോടധികാപ്രമവന്തം—ഗുഹൻ പുത്രനാണല്ലോ; രണ്ടർത്ഥവും പ്രകൃതമാകയാൽ പ്രകൃതശ്ലേഷം. — മർമ്മപ്രകാശം.

അപ്രകൃതശ്ലേഷത്തിന് ഉദാഹരണം:

166. പുഷ്ടവനാന്തവിലാസം
കാട്ടുമലയ്ക്കുള്ളിലാണ്ടു വിലസീടും
ലുബ്ധാളിപടുശരത്താൽ
വിദ്ധം കമലത്തിനൊക്കുമിമ്മിഴികൾ. — സ്വ.

കമലത്തിന് താമര എന്നും മാൻ എന്നും രണ്ടർത്ഥം. വിശേഷണങ്ങൾ രണ്ടിനും ചേരും; മൃഗപക്ഷത്തിൽ, 'കാനനമദ്ധ്യത്തിൽ ഉള്ള അനേകം വിലാസങ്ങളോടുകൂടെ കാട്ടുപിടിച്ച മലകളിൽ വാഴുന്നതും ലുബ്ധാളിയുടെ (വേടക്കൂട്ടത്തിന്റെ) പടുശരത്താൽ (സാമർത്ഥ്യമേറുന്ന അസ്ത്രത്താൽ) വധിക്കപ്പെട്ടതും ആയ' എന്നു് യോജന. പത്മപക്ഷത്തിൽ, 'സമൃദ്ധിയുള്ള വനാന്തവിലാസം (ജലമദ്ധ്യശോഭയെ കാട്ടുന്ന) അലകൾക്കുള്ളിൽ നില്ക്കുന്നതും ലോഭമുള്ള അളികളെ(വണ്ടുകളെ)ക്കൊണ്ടു് പടുവായതും (സജീവമായതും) ശരൽക്കാലത്താൽ സ്പർശിക്കപ്പെട്ടതും ആയ എന്നു് അന്വയം. ഇവിടെ ശ്ലേഷമെല്ലാം ഉപമാനത്തെ സംബന്ധിച്ചതാകയാൽ അപ്രകൃതം [മിഴികൾ പ്രകൃതം.]

പ്രകൃതാപ്രകൃതത്തിന് ഉദാഹരണം:

167. ഭൂതങ്ങളാൽ സ്വപതിനന്ദിയോടീഡ്യമാനൻ
ഭൂതിപ്രകർഷമതിനാലതിശോഭിതാംഗൻ,
ശ്രീവഞ്ചിമൂലകനൃപൻ ശ്രിതലോകപാലൻ,
സർവ്വജ്ഞനായി വിലസുന്നിഹ രാജമൗലി. — സ്വ.

ഇതു്, 'ഭൂതങ്ങളാൽ (ജനങ്ങളാൽ) തങ്ങളുടെ പതി (നാഥൻ) എന്നുള്ള നന്ദി (കൃതജ്ഞത)യോടുകൂടെ സേവിക്കപ്പെട്ടവനും, ഭൂതി(ഐശ്വര്യ)പ്രകർഷത്താൽ ശോഭിതാംഗനും ആശ്രിതരക്ഷകനും, രാജശ്രേഷ്ഠനും ആയ ശ്രീവഞ്ചിമൂലകനൃപൻ സർവ്വജ്ഞൻ (സർവ്വത്തേയും അറിയുന്നവൻ) ആയിട്ടു് വിലസുന്നു' എന്നു് രാജവർണ്ണനമായ ഒരു ഒറ്റശ്ലോകം. 'സർവ്വജ്ഞൻ (ശിവൻ) ആയിട്ടു വിലസുന്നു' എന്നതു് അപ്രകൃതാർത്ഥം. ഈ അർത്ഥത്തിൽ ഭൂതങ്ങൾ—ഭൂതഗണങ്ങൾ; നന്ദി—നന്ദികേശ്വരൻ; ഭൂതി—ഭസ്മം; രാജമൗലി—ചന്ദ്രശേഖരൻ; ശേഷം തുല്യം.

"ഊട്ടുള്ളേടത്തെങ്ങ് ലുക്കില്ല" —പാത്രചരിതം

കാക്കാന്റെ വാക്കായ ഇപ്പാദത്തിൽ നീചന്മാരായ ഞങ്ങൾക്കു് ഊട്ടുപുരകളിൽ ഒന്നും കിട്ടുകയില്ലെന്നുള്ള പ്രകൃതാർത്ഥംപോലെതന്നെ 'ഊഠ്' എന്ന ആദേശം ഉള്ളിടത്തു് യങ് പ്രത്യയത്തിന് ലുക് വരുകയില്ല' എന്നു് വ്യാകരണപ്രസിദ്ധമായ അപ്രകൃതാർത്ഥവും സ്ഫുടമായിട്ടുണ്ടു്.

എല്ലാ ശ്ലേഷവും സഭംഗമെന്നും, അഭംഗമെന്നും രണ്ടുവിധമാകുന്നു. രണ്ടുപ്രകാരത്തിൽ പദം മുറിച്ചു് രണ്ടർത്ഥം കല്പിക്കുന്ന 'കാട്ടുമല' ഇത്യാദി (166-ആം പദ്യം) സഭംഗം. പദച്ഛേദത്തിൽ ഭേദംകൂടാതെതന്നെ ശബ്ദങ്ങളുടെ നാനാർത്ഥംകൊണ്ടു് ചെയ്യുന്ന 'ലുബ്ധാളി' ഇത്യാദി (166-ആം പദ്യം) അഭംഗം.

ഒരേ പദസമുദായത്തിന് ഭാഷാഭേദംകൊണ്ടു് അർത്ഥഭേദം കല്പിക്കുന്നതു 'ഭാഷാശ്ലേഷം.' അതിന് ഉദാഹരണം:

168. രാധേയന്തടിനീകേ-
ളിവനേ സഹസാകളാളിരാഗമതരുതേ
ചപലകളായവനരുചി
പ്രിയതമമാമോദയാർദ്രതാ ബഹുചതുരം.
— കുഞ്ഞുണ്ണിനമ്പ്യാർ.

പദച്ഛേദം: (ഭാഷയിൽ) 'രാധേ—എന്തെടി—നീ കേൾ—ഇവനെ—സഹസാ—കള—ആളിരാഗം—അതു്—അരുതേ—ചപലകൾ—ആയവന്—അരുചി—പ്രിയതമം—ആമോ—ദയാർദ്രതാബഹുചതുരം.'

അർത്ഥം: 'രാധേ എന്താണിതു്? നീ ഇവനെ കേൾ (അനുസരിക്കു്); ആളിരാഗത്തെ (സഖീസ്നേഹത്തെ) വേഗത്തിൽ കള; ചപലകൾ (ചാപല്യമുള്ള സ്ത്രീകൾ) അവനു രുചിക്കാത്തവരാകുന്നു. ദയാർദ്രത പ്രിയതമമാകുമോ? (അവൻ ദയാശാലിയാകയാൽ എന്നെ ഉപേക്ഷിക്കയില്ല എന്നു നീ ഭ്രമിക്കേണ്ടാ എന്നു താല്പര്യം) നീ അങ്ങനെ വിചാരിക്കുന്നു എങ്കിൽ അതു ബഹുചതുരംതന്നെ.'

പദച്ഛേദം (സംസ്കൃതത്തിൽ) 'രാധേ—അയം തടിനീകേളീവനേ—സഹസാ—കളാളിരാഗമതരുതേ—ചപലകളായവനരുചിപ്രിയതമം—ആമോദയ—ആർദ്രതാബഹുചതുരം.'

അർത്ഥം: 'ഹേ രാധേ അയം (ഈ കൃഷ്ണൻ) കളാളിരാഗമതരുതേ (ഭൃംഗനാദംകൊണ്ടു മനോഹരമായിരിക്കുന്ന) തടിനീകേളിവനേ (നദീസമീപത്തിലുള്ള ഉദ്യാനത്തിൽ) ഉണ്ടു്. ചപലകളായവനരുചിപ്രിയതമം (കായാമ്പൂനിറമുള്ള ആ പ്രിയതമനെ) നീ ദയാർദ്രതാബഹുചതുരം (ദയാർദ്രതകൊണ്ടുള്ള ചാതുര്യത്തോടെ) ആമോദയ (സന്തോഷിപ്പിക്കു്!).

വേറെ ഉദാഹരണം

169. കളയാമിഹ താമസന്നവം
ദയനീയന്തയിമന്നവോജ്ഝസി,
ശരണം പരമംതരേണമേ
ചരണം, നാഥ! ദയാപയോനിധേ! — സ്വ.

പദച്ഛേദം (ഭാഷയിൽ) 'കളയാം—ഇഹ—താമസം—നവം—ദയ—നീ—എന്തു്—അയി—മന്നവ—ഉജ്ഝസി—ശരണം—പരമം—തരണമേ—ചരണം—നാഥ—ദയാപയോനിധേ!'

അർത്ഥം: ഹേ ദയാപയോനിധേ! നാഥ! മന്നവ! ഇഹ (എന്നെ രക്ഷിക്കുന്ന വിഷയത്തിൽ) നവം (അപൂർവ്വമായ) താമസത്തെ കളയാം (ത്യജിക്കാൻ സമയമായി); നീ എന്താണു് ദയയെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നതു്? എനിക്കും അങ്ങയുടെ ചരണത്തെ പരമമായിരിക്കുന്ന ശരണമായിട്ടു തരേണമേ!

പദച്ഛേദം: (സംസ്കൃതപക്ഷത്തിൽ) 'കലയാമി[3]—

3. ലളയോരഭേദഃ

ഹതാമ—സന്നവം—ദയനീയം—തേ ഇമം—ന—വാ—ഉജ്ഝസി—ശരണം—പരം—അന്തരേണ—മേ—ചരണം—ന—അഥ—ദയാപയോനിധേ!'

ഹേ ഹതാമ! (ദാരിദ്ര്യത്തെ കളയുന്നവനേ!) ദയാപയോനിധേ! സന്നവം (നല്ല സ്തുതിയെ) കലയാമി (ഞാൻ ചെയ്യുന്നു); തേ ദയനീയം ഇമം (നീ ദയ ചെയ്യേണ്ടവനായ ഇവനെ) ന വാ ഉജ്ഝസി (നീ ത്യജിക്കുകയില്ലേ?) [അതു ശരിയല്ലെന്നു താൽപര്യം.] എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ചരണമന്തരേണ (നിന്റെ പാദമൊഴികെ) മേ (എനിക്കു്) പരം ശരണം ന (മറ്റൊരു ശരണമില്ല).

ശ്ലേഷം ശബ്ദാലങ്കാരമാണെന്നും അർത്ഥാലങ്കാരമാണെന്നും ഉഭയാലങ്കാരമാണെന്നും മറ്റും പല വാദങ്ങൾ ഉണ്ടു്. ശ്ലേഷം മറ്റലങ്കാരങ്ങൾക്കു് അംഗമായിരിക്കുന്നതല്ലാതെ സ്വതന്ത്രാലങ്കാരമല്ല എന്നു ചിലർ വാദിക്കുന്നു. ശ്ലേഷം മറ്റലങ്കാരങ്ങൾക്കു് ഉപകരണമായി വരുന്നതിന് അവിടവിടെ ഉദാഹരണം കാണിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ശ്ലേഷംകൊണ്ടുമാത്രം സാധിക്കേണ്ടുന്ന അലങ്കാരങ്ങളുടെ സംഖ്യ കുറയും. എങ്കിലും ഇവിടെ അലങ്കാരസാധനങ്ങളെ ആദിയിൽ നാലായി വിഭജിച്ചതു പ്രാധാന്യം പ്രമാണിച്ചാകയാൽ ആ മുറയ്ക്കു ശ്ലേഷോക്തിയിൽ ചേരേണ്ടവയായി രണ്ടലങ്കാരങ്ങളുള്ളവയെ എടുക്കുന്നു.

2 സമാസോക്തി

106. വിശേഷണത്തിൻ സാമ്യത്താൽ
വർണ്യപ്രസ്തുതധർമ്മിയിൽ
അവർണ്യവൃത്താന്താരോപം
സമാസോക്തിയലംകൃതി:

107. മടിയിൽ ചേർത്തു ചേണാർന്ന-
മട്ടിലംഗുലിവിഭ്രമം
തുടർന്നാലുടനേ രാഗം
കാട്ടിടുന്നു വിപഞ്ചിക.

പ്രകൃതമായ ഒരു ധർമ്മിയെ വർണ്ണിക്കുമ്പോൾ അതിനു ചെയ്യുന്ന വിശേഷണങ്ങളെ ഒരു അപ്രകൃതവസ്തുവിനുകൂടി യോജിക്കുന്നവയായി വിവക്ഷിച്ചിട്ടു് ഈ വിശേഷണസാമ്യംകൊണ്ടു പ്രതീയമാനമായ അപ്രകൃതവൃത്താന്തത്തെ വ്യർത്ഥമായിപ്പോകാതിരിക്കാൻവേണ്ടി പ്രകൃതധർമ്മിയിൽ മനസ്സുകൊണ്ടു് ആരോപിക്കുന്നതു് 'സമാസോക്തി' അലങ്കാരം. സമാസം (സംക്ഷേപം) കൊണ്ടുള്ള ഉക്തി, സമാസോക്തി എന്നു സംജ്ഞാർത്ഥം. പ്രകൃതാപ്രകൃതവൃത്താന്തങ്ങളെ ഒരേ വാക്യം കൊണ്ടു വർണ്ണിക്കുന്നതിനാൽ സംക്ഷേപം. ഉദാഹരണം ശ്ലേഷഗർഭം: പ്രകൃതത്തിൽ 'മട്ടു്' എന്നതു വീണാദണ്ഡത്തിൽ സ്വരസ്ഥാനവിഭാഗത്തിനായി വയ്ക്കപ്പെടുന്ന ശലാക. അപ്രകൃതത്തിൽ 'പ്രകാരം' 'അംഗുലിവിഭ്രമം' പ്രകൃതത്തിൽ വീണക്കൈകൾ; അപ്രകൃതത്തിൽ ഛുരിതാദികാമകലാവിലാസങ്ങൾ. 'രാഗം' പ്രകൃതത്തിൽ കല്യാണി, നീലാംബരി, ഗാംബോധി മുതലായതു്; അപ്രകൃതത്തിൽ അനുരാഗം. ഈ ശബ്ദങ്ങളുടെ ശ്ലേഷംകൊണ്ടു് പ്രതീയമാനമായ നായികാവൃത്താന്തം വിശേഷ്യമായ വിപഞ്ചികയിൽ ആരോപിക്കപ്പെടുന്നു. വിശേഷ്യത്തിങ്കൽ മാത്രം ശ്ലേഷമില്ലായ്കയാൽ സമാസോക്തി പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷത്തിൽ നിന്നും ഭേദിക്കുന്നു. 'ഏകദേശവിവർത്തിരൂപക'ത്തിൽ ഏതാനും അവയവങ്ങളിൽ രൂപകം ശബ്ദവാച്യം; മറ്റവയവങ്ങളിൽ അർത്ഥസിദ്ധം. സമാസോക്തിയിൽ ഈ മട്ടില്ല എന്ന ഭേദം സമാസോക്തിയെ ഏകദേശവിവർത്തിരൂപകത്തിൽ നിന്നും വ്യാവർത്തിപ്പിക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

170. മല്ലീജാതിപ്രഭൃതികുസുമസ്മേരമായുല്ലസിക്കും
സല്ലീലാഭിഃ കിസലയകരംകൊണ്ടു
 നിന്നെത്തലോടും,
വല്ലീനാം നീ പരിചയരസംപൂണ്ടു കൗതുഹലത്താ-
ലുല്ലീഢാത്മാ ചിരതരമിരുന്നങ്ങമാന്തിച്ചിടൊല്ലാ.
— മയൂരസന്ദേശം.

ഇവിടെ വികസിച്ച പുഷ്പങ്ങളോടും മെയ്യിൽ മെല്ലെത്തട്ടുന്ന തളിരുകളോടും കൂടിയ വള്ളികളിൽ ഇരുന്നു് നീ താമസിച്ചുപോകരുതു് എന്നു മയിലിനോടു് ഉപദേശിക്കുന്നതിൽ, 'കുസുമസ്മേരം', 'കിസലയകരം (കരംപോലെയിരിക്കുന്ന കിസലയമെന്നു് ഉപമിതസമാസം) കൊണ്ടു നിന്നെത്തലോടും', 'പരിചയരസം പൂണ്ടു്', ഇത്യാദി വിശേഷങ്ങളിലെ അർത്ഥസ്വാരസ്യംകൊണ്ടും, വല്ലീനാം എന്ന സ്ത്രീലിംഗംകൊണ്ടും, വിലാസിനിമാരൊരുമിച്ചു രമിക്കുന്ന ഒരു ദക്ഷിണനായകന്റെ[4] വൃത്താന്തം സ്ഫുടമായി സ്ഫുരിക്കുന്നു. പൂർവ്വോ

4. ദ്വയോസ്ത്രിചതുഃപ്രഭൃതിഷു നായികാസു തുല്യാനുരാഗോ ദക്ഷിണനായകഃ (രണ്ടോ മൂന്നോ നാലോ അതിലധികമോ നായികകളിൽ തുല്യാനുരാഗമുള്ളവൻ ദക്ഷിണനായകൻ)—സാ. ദർപ്പണം.

ദാഹരണത്തിൽ വിശേഷണങ്ങൾക്കു ശബ്ദശ്ലേഷം; ഉത്തരോദാഹരണത്തിൽ അർത്ഥശ്ലേഷം എന്നു ഭേദം.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

171. പത്തിക്കീറ്റു കവിൾത്തടത്തിലമരും കൈയാൽ
 പ്രമൃഷ്ടം, സുധാ-
സത്തിനൊത്തിയലും തവാധരരസം
 നിഃശ്വാസനിഷ്പീതമായ്;
എത്തിക്കണ്ഠമണഞ്ഞു പോർമുല ചലിപ്പിക്കുന്നു
 കണ്ണീർ, പ്രകോ-
പത്തിന്നായ് പ്രിയഭാവ,മിന്നതു ദുരാരാദ്ധ്യേ!
 നമുക്കൂർദ്ധ്വമായ്. — അമരുകശതകം.

പദ്യം 171. പ്രണയകോപം ഉപേക്ഷിക്കാതിരിക്കുന്ന നായികയോടു നായകവചനം പത്തിക്കീറ്റു് = കവിളത്തു ചായംകൊണ്ടു രചിക്കുന്ന ബിന്ദുക്കൾ. അതു കൈയാൽ പ്രമൃഷ്ടം (മാഞ്ഞു). ദീർഘനിഃശ്വാസംകൊണ്ടു് അധരരസം നിഷ്പീതം (കുടിക്കപ്പെട്ടു)—അധരമുണങ്ങി. കണ്ണീർ കണ്ഠത്തോളമെത്തിനിന്നിട്ടു് പോർമുലകളെ ചലിപ്പിക്കുന്നു—ഏങ്ങലടിക്കുന്നു, പ്രകോപത്തിന്നു് (കോപത്തിനു്)പ്രിയഭാവം (പ്രിയന്റെ ഭാവം) കിട്ടിയിരിക്കുന്നു. നമുക്കു് (തനിക്കു്) അതു് (പ്രിയഭാവം) ഊർദ്ധ്വമായ് (നഷ്ടമായി) ഇവിടെ വാസ്തവത്തിൽ നായകവൃത്താന്തത്തിന്റെ സമാരോപമല്ല വാച്യത്വംതന്നെ വന്നുപോയിരിക്കുന്നു എന്നു കാണുക.

ഇവിടെ കോപവൃത്താന്തത്തിൽ വിശേഷണസാമ്യംകൊണ്ടു് നായകവൃത്താന്തത്തിന്റെ സമാരോപം.

സമാസോക്തിയിൽ ചിലേടത്തു് ശാസ്ത്രീയവൃത്താന്തത്തിൽ ലൗകികവൃത്താന്തത്തിനും, മറ്റു ചിലേടത്തു മറിച്ചും സമാരോപം കാണും. ഏതാനും ചിലതിന് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

വ്യാകരണശാസ്ത്രവ്യവഹാരത്തിന്:

172. വർണ്ണത്തിൻ ധർമ്മമൊപ്പിച്ചനവധി
 വിധിയങ്ങാഗമാദേശഭംഗ്യാ
വർണ്ണിച്ചംഗത്തിൽ വേണ്ടുംവിധമിഹ ഗുണവും
 വൃദ്ധിയും ചേർത്തു ചെമ്മേ
സന്ധിക്കും വിഗ്രഹത്തിന്നപി നിയമമുറപ്പിച്ചു
 നാനാധികാരം
ബന്ധിച്ചിപ്പാർത്ഥിവേന്ദ്രൻ പ്രകൃതിഷു പരമാം
 പ്രത്യയം ചേർത്തിടുന്നു. — സ്വ.

ഇവിടെ 'വർണ്ണം' ബ്രാഹ്മണാദിയും, അകാരാദിയും; 'ആഗമാദേശഭംഗി' ശാസ്ത്രനിയോഗപ്രകാരവും, അക്ഷരങ്ങളെ കൂട്ടിച്ചേർക്കയും മാറ്റുകയും ചെയ്യുന്ന മട്ടും, 'അംഗങ്ങൾ' സ്വാമ്യമാത്യാദി സപ്തരാജ്യാംഗങ്ങളും, "യസ്മാത് പ്രത്യയവിധിസ്തദാദി പ്രത്യയേഽങ്ഗം" എന്ന പരിഭാഷിതവും; 'ഗുണവൃദ്ധികൾ' ദോഷാഭാവസമൃദ്ധികളും, "അദേങ്ഗുണഃ" "വൃദ്ധിരാദൈച്"—എന്ന അക്ഷരങ്ങളും, 'സന്ധിവിഗ്രഹങ്ങൾ' സഖ്യയുദ്ധങ്ങളും. ചേർപ്പുപിരിപ്പുകളും; 'അധികാരം' ഉദ്യോഗവും 'പൂർവ്വത്രാസിദ്ധാ'ദിയും, 'പ്രകൃതികൾ' പൗരന്മാരും, ശബ്ദത്തിന്റെ മൂലവേരുകളും, 'പ്രത്യയം' വിശ്വാസവും, കൃത്തദ്ധിതാദികളും.

വൈദ്യശാസ്ത്രത്തിന്:

173. അർക്കകാന്തമതിനഗ്നിയിൽ മാന്ദ്യം
വീക്കമല്ലിനുളവായ് പനിയെങ്ങും
ദൃഷ്ടിയിൽ തിമിരബാധ മുഴുത്തു
കഷ്ടമോഷധിപനെന്തു വരാത്തു?

പദ്യം 173. അർക്കകാന്തം (സൂര്യകാന്തക്കല്ലു്) അല്ലു് (ഇരുട്ടു്) ദൃഷ്ടി ഇവയ്ക്കു് രോഗിയുടെ അവസ്ഥ. ഓഷധിപൻ ചന്ദ്രൻ; വൈദ്യൻ എന്നും.

സൂര്യാസ്തമയാനന്തരം ചന്ദ്രോദയത്തിനു മുൻപുള്ള രാത്രികാലത്തെ വർണ്ണിക്കുന്ന ഈ ശ്ലോകത്തിൽ സൂര്യകാന്താദികളുടെ അവസ്ഥയിൽ രോഗിയുടെ അവസ്ഥ ആരോപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

3 വക്രോക്തി

108. ശ്ലേഷംകൊണ്ടു മറിച്ചർത്ഥം
ചെയ്താൽ വക്രോക്തിയായിടും:
'കൈക്കൊൾക നന്മയിൽപ്പക്ഷം,'
'പീലിയാൽ ഫലമെന്തു മേ?'

ശ്ലേഷംകൊണ്ടു് വക്താവു് വിവക്ഷിക്കാത്ത അർത്ഥത്തെ കല്പിച്ചു വക്രമായി ഉത്തരം പറയുന്നതു് വക്രോക്തി. ഉദാഹരണം ഗുരുശിഷ്യന്മാരുടെ സംഭാഷണം. നല്ല കാര്യങ്ങളിൽ പ്രതിപത്തിയെ സ്വീകരിക്കണമെന്നു് ഗുരു ഉപദേശിച്ചതിന് ശിഷ്യൻ 'നല്ല മയിലിന്റെ ചിറകിനെ വാങ്ങണം' എന്നു് ശ്ലേഷംകൊണ്ടു് അർത്ഥാന്തരം കല്പിച്ചു് ഉത്തരം പറഞ്ഞു എന്നു് 'വക്രോക്തി'.

വേറെ ഉദാഹരണം:

174. 'മതി മാനമേറിടുന്നിതു്'
'മതിരുകിലിചന്ദ്രനെന്തെനിക്കു സഖീ?'
'പതിയുമപരാങ്കമണയും'
'പതിവാണല്ലോ ഉദിക്കിലസ്തമയം' — സ്വ.

സഖീനായികാസംവാദരൂപമായ ഈ ഉദാഹരണത്തിൽ 'മാനം' (ഈർഷ്യാകലഹം) 'മതി' (ഇതു് കുറെ അധികമായിപ്പോകുന്നു) എന്ന അർത്ഥത്തിൽ സഖി പറയുന്ന ഒന്നാംപാദത്തിന് 'മതി (ചന്ദ്രൻ) ആകാശത്തിൽ ഉയരുന്നു', എന്ന അർത്ഥമാക്കിയിട്ടു് നായിക ഉത്തരം രണ്ടാംപാദംകൊണ്ടു പറയുന്നു. പിന്നെയും സഖി, പതി (ഭർത്താവു്) അപരയുടെ (അന്യസ്ത്രീയുടെ) മടിയിലണയും എന്നു് മാനത്താലുണ്ടാകുന്ന ദോഷത്തെ മൂന്നാംപാദത്തിൽ പ്രതിപാദിക്കുന്നതിന് 'പതിയും (താഴും) അപരദിക്കിന്റെ സമീപത്തിലണയും' എന്ന പ്രസംഗം പിടിച്ചു് നായിക നാലാം പാദംകൊണ്ടുത്തരം പറയുന്നു. ശബ്ദശ്ലേഷംകൂടാതെ അർത്ഥത്തിൽ മാത്രം ശ്ലേഷംചെയ്തും വക്രോക്തിയുണ്ടാക്കാം. എങ്ങനെ എന്നാൽ,

175. 'പിച്ചക്കാരൻ ഗമിച്ചാനെവിടെ?'
 'ബലിമഖംതന്നിൽ'; 'എങ്ങിന്നു നൃത്തം?'
'മെച്ചത്തോടാച്ചിമാർവീടതിൽ;' 'എവിടെ മൃഗം?'
 'പന്നി പാഞ്ഞെങ്ങു പോയോ!'
'എന്തേ കണ്ടില്ല മൂരിക്കിഴടിനെ?' 'ഇടയൻ
 ചൊല്ലുമക്കാര്യമെല്ലാം;'
സൗന്ദര്യത്തർക്കമേവം രമയുമുമയുമായുള്ളതേകട്ടെ
 മോദം. — സ്വ.

പദ്യം 175. ശിവൻ സ്വതേ ഭിക്ഷക്കാരൻ; വിഷ്ണു ബലിയുടെ യാഗപ്പുരയിൽ ഭൂമി യാചിക്കാൻ ചെന്നു. ശിവൻ താണ്ഡവനൃത്തക്കാരൻ; കൃഷ്ണൻ ഗോപികമാരുമൊത്തു നൃത്തം ചെയ്തു. മൃഗം മാത്രം ശിഷ്ടം. ശിവപക്ഷത്തിൽ ശിവന്റെ കൈയിലുള്ള മാൻ എവിടെ എന്നു ചോദ്യം. വരാഹാവതാരമെടുത്ത വിഷ്ണു പോയോ എന്നു പാർവ്വതി. ശിവവാഹനം മൂരിക്കുട്ടൻ; കൃഷ്ണൻ ഗോപാലകൻ. ചോദ്യം തുടങ്ങിയതു രമ.

ഇവിടെ ലക്ഷ്മിയുടെ ചോദ്യങ്ങളുടെ അർത്ഥത്തെ പാർവ്വതി അന്യഥാ നയിക്കുന്നതു് ശബ്ദങ്ങളുടെ നാനാർത്ഥത്തെ അവലംബിച്ചല്ല.

4 സങ്കര-സംസൃഷ്ടിവിഭാഗം

ഇനി ഇച്ചൊന്ന അലങ്കാരങ്ങളുടെ മേളനംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന അലങ്കാരങ്ങളെ എടുക്കുന്നു. ലൗകികാലങ്കാരങ്ങളെ കൂട്ടിച്ചേർക്കുമ്പോൾ പുതുതായിട്ടു് ഒരു ശോഭാവിശേഷമുണ്ടാകുംപോലെ കാവ്യാലങ്കാരങ്ങളെയും മേളനംചെയ്യുമ്പോൾ ഒരു ചമൽക്കാരവിശേഷം അനുഭവസിദ്ധമായിട്ടുണ്ടു്. അതിനാൽ 'നരസിംഹ'ന്യായേന അലങ്കാരങ്ങളുടെ യോഗം പൃഥഗലങ്കാരമായിത്തീരുന്നു. മേളനം രണ്ടുവിധത്തിലാവാം. 'തിലതണ്ഡുല'ന്യായേന, എന്നുവെച്ചാൽ എള്ളും അരിയും കൂട്ടിക്കലർത്താലെന്നപോലെ ഘടകങ്ങളെ തിരിച്ചറിയാവുന്നവിധത്തിലുള്ള സങ്കലനം 'സംസൃഷ്ടി'; 'നീരക്ഷീര'ന്യായേന, എന്നുവെച്ചാൽ പാലും വെള്ളവും ചേർത്താലെന്നപോലെ വേർതിരിക്കാൻ പാടില്ലാത്തവിധത്തിൽ കലരുന്നതു് 'സങ്കരം'. ഇവയിൽ സംസൃഷ്ടി ഒരുവിധമേ സംഭവിക്കൂ. സങ്കരം നാലുവിധത്തിലാവാം:

(1) അംഗാംഗിഭാവം—ഇതിൽ ഘടകങ്ങൾക്കു തമ്മിലുള്ള സംബന്ധം അംഗത്തിനും അംഗിക്കും ഉള്ളതുപോലെ ആയിരിക്കും.

(2) സമപ്രാധാന്യം—ഇതു് ഘടകങ്ങൾക്കു് പ്രാധാന്യം ഒന്നുപോലെ വരുന്നിടത്തു്.

(3) സന്ദേഹം—ഇതു് രണ്ടലങ്കാരങ്ങളിൽ ഘടകങ്ങളെ അതോ ഇതോ എന്നു നിർണ്ണയിക്കാൻ വയ്യാതെവരുന്നിടത്തു്.

(4) ഏകവാചകാനുപ്രവേശം—ഒരേ വാചകത്തിൽത്തന്നെ രണ്ടലങ്കാരങ്ങളുടെ സ്ഥിതി.

സംസൃഷ്ടിയാകട്ടെ, (a) ശബ്ദാലങ്കാരങ്ങൾക്കു മാത്രം (b) അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങൾക്കുമാത്രം (c) രണ്ടിനുംകൂടി—എന്നു് മൂന്നുവിധത്തിലാവാം.

5 സംസൃഷ്ടി

ശബ്ദാലങ്കാരങ്ങൾക്കു മാത്രം:

↑176. പലവിധത്തിലൊരോ പരിപീഡയാൽ
വലയുമെൻ മനതാരിലനാരതം
അലർശരാന്തകപുണ്യപരമ്പരാ-
നിലയമേ! ലയമേകുക നിൻപദേ.
— ചങ്ങനാശ്ശേരി രവിവർമ്മതമ്പുരാൻ.

ഇതിൽ ശബ്ദാലങ്കാരങ്ങളായ 'അനുപ്രാസ'ത്തിനും 'യമക'ത്തിനും സംസൃഷ്ടി.

അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങൾക്കു മാത്രം:

↓177. അതിക്രൂരം ബാണം കുസുമതതിയിൽ
ചെങ്കനലുപോൽ
പതിപ്പിച്ചീടൊല്ലാ പരിമൃദുലയാമീ മൃഗതനൗ;
നിതാന്തം നിസ്സാരം ബത മൃഗമതിൻ ജീവനെവിടെ?
കൃതാന്താ ദൈത്യാനാം, തവ ച
കടുബാണങ്ങളെവിടേ? — ശാകുന്തളം.

ഇതിൽ ഉപമാവിഷമങ്ങൾക്കു സംസൃഷ്ടി, രണ്ടലങ്കാരങ്ങളും ഭിന്നവിഷയങ്ങളാകയാൽ തിരിച്ചറിയാൻ പ്രയാസമില്ല; ഒരേ ശ്ലോകത്തിൽ രണ്ടർദ്ധങ്ങളിലായിട്ടാകയാൽ യോഗവുമുണ്ട്.

ശബ്ദവും അർത്ഥവും കൂടിയതിന്:

↑178. അരിവമ്പടയും പടയും
പരിചിനൊടിടിനാദമൊക്കെ വെടിയും വെടിയും
മുകിൽനടുകൊടിയും കൊടിയും
പരിപശ്യ സുരേന്ദ്രദൃഷ്ടിപൊടിയും പൊടിയും.

☐ പദ്യം 178. രാജസ്തുതി, അരിവമ്പ് (ശത്രുപരാക്രമം) അടയും (നശിക്കുന്ന) പട; ഇടിനാദമൊക്കെ വെടിയും (തകർന്നുപോകുന്ന) വെടി; മുകളിൽ (മേഘം) നടുക്—നടുവ് ഒടിയും കൊടി; സുരേന്ദ്രദൃഷ്ടി (ഇന്ദ്രന്റെ കണ്ണുകൾ) പൊടിയുമാറുള്ള (അത്രയേറെ) പൊടി (എഴുന്നള്ളത്തുകൊണ്ടുണ്ടായ ധൂളി) പരിപശ്യ (കണ്ടാലും).

ഇവിടെ ശബ്ദാലങ്കാരമായ 'യമക'ത്തിനും അർത്ഥാലങ്കാരമായ 'സംബന്ധാതിശയോക്തി'ക്കും സംസൃഷ്ടി.

6 സങ്കരം

"നിൻ നേത്രത്തിനു തുല്യമാം കുവലയം വെള്ളത്തിനുള്ളത്തിലായ്"[5]

5. 14-ഉം 117-ഉം പദ്യങ്ങൾ നോക്കുക.

ഇത്യാദി ശ്ലോകത്താൽ 'പ്രതീപാ'ലങ്കാരവും 'കാവ്യലിംഗാ'ലങ്കാരവും അതതു പ്രകൃതത്തിൽ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ട്. അവയിൽ, കാവ്യലിംഗം പ്രതീപം കൊണ്ട് സാധിക്കേണ്ടതായിരിക്കുന്നതിനാൽ പ്രതീപം അംഗവും കാവ്യലിംഗം അംഗിയും ആയിച്ചമയുന്നു. അതുകൊണ്ട് ഇതിൽ പ്രതീപകാവ്യലിംഗങ്ങൾക്ക് അംഗാംഗിഭാവസങ്കരം. (മൂന്നു പാദങ്ങളിലും ഓരോ പ്രതീപമുള്ളവയ്ക്കു സംസൃഷ്ടി.)

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓179. നിന്നെക്കാണുന്നനേരം ജലനിധിയിവനെന്തിനു
വേപിച്ചിടുന്നൂ?
മുന്നം നീ സേതുബന്ധം മഥനവുമിവനിൽ
ചെയ്തതോർത്തായിരിക്കാം
എന്നാൽ ദ്വീപാന്തരത്തിങ്കലുമൊരു ബലവാൻ
ദ്വേഷ്യനില്ലിന്നഹോ! തേ
പിന്നെ ശ്രീമൂലകക്ഷ്മാരമണ! രമണിയാം ലക്ഷ്മിയും
കൈയ്യിലുണ്ട് — സ്വ.

ഇതിൽ രാജാവിനെ കാണുമ്പോൾ സമുദ്രം വിറയ്ക്കുന്നത് രാജാവ് സേതുബന്ധവും മഥനവുംചെയ്ത വിഷ്ണുവായതുകൊണ്ട് ആയിരിക്കാമെന്നു ശങ്കിച്ചിട്ട്, എന്നാൽ അന്നു വിഷ്ണുവിനുണ്ടായിരുന്നതുപോലെ ദ്വീപാന്തരത്തിൽ രാവണാദിയെപ്പോലെ ഒരു ശത്രുവോ ലക്ഷ്മീവിരഹമോ രാജാവിനില്ലാത്തതിനാൽ രാജാവിനു വിഷ്ണുവിനെക്കാൾ വ്യതിരേകം പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഈ വ്യതിരേകാലങ്കാരത്തെ സാധിക്കുന്നത് ഉത്തരാർദ്ധത്തിലെ ഹേതുരൂപങ്ങളായ വാക്യങ്ങളാൽ നിഷ്പന്നമായ കാവ്യലിംഗമാകയാൽ രണ്ടിനും അംഗാംഗിഭാവസങ്കരം.

സമപ്രാധാന്യത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑180. ധനാധിപൻ കാത്തൊരു ദിക്കിനർക്കൻ
മര്യാദവിട്ടേച്ചു ഗമിച്ചനേരം
സമീരണൻ ദക്ഷിണയായ ദിക്കിൻ-
മുഖത്തുദിച്ചു നെടുവീർപ്പിനൊപ്പം. — കുമാരസംഭവം.

മന്മഥനോടുകൂടി വന്ന വസന്തന്റെ മാഹാത്മ്യത്താൽ ശിവതപോവനം ആ ഋതുവിന്റെ ധർമ്മങ്ങളെ സ്വീകരിച്ചതോടുകൂടി സൂര്യൻ (വസന്തം ഉത്തരായണത്തിൽ ആകയാൽ) ഉത്തരദിക്കിലേക്കു പുറപ്പെട്ടു എന്നും ഉടൻതന്നെ ദക്ഷിണമാരുതൻ വീശാൻതുടങ്ങി എന്നും ആണ്, വസ്തുതയ്ക്ക്, ഈ ശ്ലോകത്തിലുള്ള അർത്ഥം. അതിനെ കവി സമാസോക്തിയുടെ വേഷത്തിൽ കാണിക്കുന്നു. കവിസങ്കേതപ്രകാരം സൂര്യൻ നായകനും ദിക്കുകൾ നായികമാരും ആകുന്നു. സൂര്യൻ അകാലത്തിൽ വടക്കോട്ടു പുറപ്പെടുകയും പുറമേ തെക്കൻകാറ്റു വീശുകയുംചെയ്യുന്നതിൽ സപത്നീനായകന്മാരുടെ[6] വൃത്താന്തം ആരോപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഈ ആരോപമാണ് ഇവിടത്തെ 'സമാസോക്തി'. ഈ സമാസോക്തിക്കു പൂർത്തിവരുന്നത് ദക്ഷിണാനിലനെ നെടുവീർപ്പിന്റെ സ്ഥാനത്തു കല്പിക്കയാലാകുന്നു. ഈ കല്പനയാണ് ഇവിടത്തെ ഉൽപ്രേക്ഷ. ഈ ഉൽപ്രേക്ഷാസമാസോക്തികളുടെ തങ്ങളിലുള്ള സംബന്ധമാണു നമുക്കറിയേണ്ടത്. 'ഉൽപ്രേക്ഷ' 'സമാസോക്തി'യിൽ നിന്നും ജനിക്കുന്നു ആ 'സമാസോക്തി'ക്ക് ആത്മലാഭം പൂർത്തിയായിവരുന്നത് 'ഉൽപ്രേക്ഷ' കൂടെ ഉത്ഭവിച്ചതിൽപ്പിന്നീടാണ്. 'ഉൽപ്രേക്ഷ' 'സമാസോക്തി'യിൽനിന്നും ജനിച്ചിട്ട്, തിരിയിൽനിന്നും കൊളുത്തിയ പന്തംപോലെ ജ്വലിക്കുന്നു. ഇവിടെ ഓരോപ്രകാരത്തിൽ ഓരോന്നിനും പ്രാധാന്യമുള്ളതിനാൽ സമപ്രാധാന്യമെന്നു പേരിട്ടിരിക്കുന്നു.

6. സപത്നികളുടെയും നായകന്റെയും. ധനാധിപൻ കാത്ത ദിക്ക്—സമ്പന്നയായ ഒരു ഭാര്യ; ദക്ഷിണയായ ദിക്ക്—സ്നേഹമുള്ള മറ്റൊരു ഭാര്യ; ദുഃഖത്തിന്റെയാണ് നിഃശ്വാസം.

സന്ദേഹസങ്കരത്തിന് ഉദാഹരണം:

↓181. ചന്ദ്രപ്രഖ്യം മുഖമബലമാർ കാട്ടവേ ജാലമാർഗ്ഗേ-
ഷ്വിന്ദ്രശ്രീയുള്ളൊരു രസികരാം ലോകരേറിച്ചരിക്കും
മന്ദ്രദ്ധ്വാനാനുകൃതഘനനിർഘോഷമാം
സ്യന്ദനൗഘം
ത്വന്ദ്രഷ്ടാസി പ്രസൃമരമുദാ മേഘനാദാനുലാസിൻ!
— മയൂരസന്ദേശം.

☐ പദ്യം 181. മേഘനാദാനുലാസിൻ = മയൂരമേ! (മേഘനാദം കേട്ടു ലാസ്യം ചെയ്യുന്നവൻ എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം). ചന്ദ്രപ്രഖ്യം = ചന്ദ്രനെപ്പോലുള്ള. ഇന്ദ്രശ്രീ = ഇന്ദ്രശോഭ. മന്ദ്ര…ഘോഷം = മൃദുശബ്ദംകൊണ്ട്, ഇടികുടുക്കത്തെ അനുകരിക്കുന്ന. സ്യന്ദനം = തേര്. ത്വം (നീ) ദ്രഷ്ടാസി = കാണും. പ്രസൃമരമുദാ = സന്തോഷപ്രസരത്തോടേ. ഇവിടെ മയിലിന്റെ മോദപ്രസരണത്തിനു ഹേതുക്കളാണ് ഇന്ദ്ര–ചന്ദ്ര–മേഘനിർഘോഷസംബന്ധങ്ങളുള്ള അബലാദികളുടെ ദർശനം; അതിനാൽ കാവ്യലിംഗം. അതുപോലെ മേഘ…സിൻ എന്ന മയൂരസംബോധനം സാഭിപ്രായമാണ്. അതിനാൽ പരികരം.

ഇവിടെ അലങ്കാരവിചാരണചെയ്യുമ്പോൾ കാവ്യലിംഗമോ പരികരമോ എന്നു രണ്ടിന്റെയും പ്രവേശംകൊണ്ടു തീരുമാനിക്കാൻ വയ്യാതായിരിക്കുന്നതിനാൽ രണ്ടും ഉണ്ടെന്നുള്ള കല്പനയാൽ സന്ദേഹരൂപമായ സങ്കരം.

ഏകവാചകാനുപ്രവേശത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑182. മാരക്രീഡാമഹലഹളയിൽ ജാലമാർഗ്ഗേണ ലീലാ-
ഗാരക്രോഡേ നിഭൃതഗതിയായെത്തി നിത്യം
നിശായാം
വാരസ്ത്രീണാം വപുഷി വിലസും സ്വേദബിന്ദുക്കളാകും-
ഹാരസ്തോമം ഹരതി വിരുതേറുന്ന ചോരൻ സമീരൻ.
— മയൂരസന്ദേശം.

☐ പദ്യം 182. മാരക്രീഡയാകുന്ന മഹ(ഉത്സവ)ലഹള എന്നും, സ്വേദ(വിയർപ്പ്) ബിന്ദുക്കളാകുന്ന ഹാരസ്തോമം (കൂട്ടം) എന്നും, സമീരനായ ചോരൻ എന്നും രൂപകം. വാരസ്ത്രീ = വേശ്യ. നിഭൃതഗതി = പാത്തുപതുങ്ങിയുള്ള നടപ്പ്. വപുഷി = ശരീരത്തിൽ. ലീലാ…ക്രോഡം = വിനോദഗൃഹം.

ഇവിടെ 'രൂപക'ങ്ങളെല്ലാം 'വൃത്ത്യനുപ്രാസ'മുള്ള പദങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്തിരിക്കുന്നതിനാൽ അവയ്ക്ക് ഏകവാചകാനുപ്രവേശം. ഇതിൽ അംഗങ്ങളായ 'രൂപക'ങ്ങളാൽ നിഷ്പന്നമായ 'സാവയവരൂപകം' സമാസോക്തിഭംഗിയിൽ, 'അവിടെ ഈ മാതിരിയേ കവർച്ചക്കേസ്സൊള്ളു എന്നും മറ്റു പട്ടണങ്ങളിലെപ്പോലെ ചോരഭയമില്ലെന്നും' ധ്വനിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ അലങ്കാരേണ വസ്തുധ്വനി.

അർത്ഥാലങ്കാരപരിഗണനം

ഉപമയനന്വയമുപമേ-
യോപമയും സപ്രതീപരൂപകവും
സാപഹ്നുതിയുൽപ്രേക്ഷാ
സ്മൃതിമാനും ഭ്രാന്തിമാൻ സസന്ദേഹം; 1

വ്യതിരേകം പ്രതിവസ്തൂ-
പമ ദൃഷ്ടാന്തം നിദർശനാഭിധവും
ദീപകമിതി സാമ്യോത്ഥം
പതിനാറപ്രസ്തുതപ്രശംസയോടേ. 2

ഭേദക രൂപക സംബ-
ന്ധാസംബന്ധങ്ങൾ ഹേതുവുല്ലേഖം
അക്രമമത്യന്താഖ്യമ-
സംഗതി സവിഭാവനാ വിശേഷോക്തി; 3

വ്യാഘാതമഥ വിരോധം
സംഭാവന തൽഗുണം ഹ്യതൽഗുണവും
മീലിതമധികം പതിനെ-
ട്ടതിശയകഥനോത്ഥമാമലങ്കാരം. 4

സ്വാഭാവോക്തി[7] സഹോക്തി സ-

7. സ്വാഭാവോക്തി = സ്വഭാവോക്തി. 'ഭാവ'ത്തിനു മുമ്പേ ആങ്ഉപസർഗ്ഗം വൃത്തരക്ഷയ്ക്കുവേണ്ടി.

മുച്ചയ പര്യായസംജ്ഞ പരിസംഖ്യാഃ
പിന്നെ വികല്പം പരിവൃ-
ത്ത്യാക്ഷേപം പ്രത്യനീകവും പിന്നെ; 5

ആപത്തി കാവ്യലിംഗേ
അനുമിതിയർത്ഥാന്തരസ്യ വിന്യാസം
ഭാവികമുദാത്ത സൂക്ഷ്മ-
വ്യാജോക്തികളുത്തരം സമാധിയതും, 6

വ്യാജസ്തുതി സമസംജ്ഞം
വിഷമം പശ്ചാദ്വിചിത്രമന്യോന്യം
പരികരപര്യായോക്തേ
കാരണമാലാഖ്യമാമലങ്കാരം; 7

ഏകാവലിയും സാരം
മുദ്രയതും മുപ്പതിങ്ങു വസ്തൂക്തി.
ശ്ലേഷോക്തി മൂന്നുവിധമാം
ശ്ലേഷസമാസോക്തി പിന്നെ വക്രോക്തി. 8

3

ശബ്ദാലങ്കാരപ്രകരണം

അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങളെ വിവരിച്ചതിന്റെശേഷം ശബ്ദാലങ്കാരപ്രകരണം ആരംഭിക്കുന്നു. (1) അനുപ്രാസം. (2) യമകം. (3) പുനരുക്തവാദാഭാസം. (4) ചിത്രം— ഇങ്ങനെ ശബ്ദാലങ്കാരം നാലുവിധം. ചിലരുടെ മതത്തിൽ 'ശ്ലേഷ'വും 'വക്രോക്തി'യുംകൂടി ശബ്ദാലങ്കാരങ്ങളിൽ ഉൾപ്പെടുന്നു. അവയെ ഇവിടെ ഉഭയാലങ്കാരങ്ങളായി ഗണിച്ച് അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ വിവരിച്ചുകഴിഞ്ഞു.

അനുപ്രാസം

↓109. അനുപ്രാസം വ്യഞ്ജനത്തെ-
യാവർത്തിക്കിലിടയ്ക്കിടെ.

ഒരേ വ്യഞ്ജനവർണ്ണത്തെ അടുത്തടുത്താവർത്തിക്കുന്നതു് 'അനുപ്രാസം'. സ്വരങ്ങളെ ആവർത്തിക്കുന്നതാകട്ടെ അലങ്കാരമാകുന്നില്ലെന്നു മാത്രമല്ല, പ്രത്യുത ദോഷമായുംകൂടി ഗണിക്കപ്പെടും.

1 അനുപ്രാസവിഭാഗങ്ങൾ

1.1 ഛേകാനുപ്രാസം

↑110. ഛേകാനുപ്രാസമാം ചൊന്നാൽ
കൂട്ടക്ഷരമിരട്ടയായ്;
കണ്ണനുണ്ണി നമുക്കെന്നു-
മമന്ദാനന്ദമേകണം.

കൂട്ടക്ഷരങ്ങളെ ഈരണ്ടായിട്ടാവർത്തിക്കുന്നതിന് 'ഛേകാനുപ്രാസ'മെന്നു പേർ. ലക്ഷ്യത്തിൽ 'ണ്ണ' 'ന്ദ' ഇതുകളുടെ ആവൃത്തി.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↓183. അക്കാലത്തു പൊറുക്കാഞ്ഞു
താരകന്റെ പരാക്രമം
അണ്ടർകോൻമുമ്പരാമുമ്പർ
സത്യലോകത്തിലെത്തിനാർ. — കുമാരസംഭവം.

ഇതിൽ 'ക്ക', 'മ്പ', 'ത്ത' ഇവയ്ക്കു് ആവൃത്തി.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↑184. ഏവം നീതാനുമതമധുരം ചൊല്ലവേ പല്ലവാംഗീ
സാ വന്നീടും കുതുകമൊട്ടെത്തെത്രയും ചിത്രമോടേ
ഭാവം നന്നായ്ത്തെളിയുമളിവേണിക്കു
വേലായുധൻതാ-
നീവണ്ണം മേ ശുഭമരുളിയെന്നാർത്തിവിട്ടോർത്തിട്ടും
സാ. — മയൂരസന്ദേശം.

ഇവിടെ 'ല്ല', 'ത്ര', 'ർത്ത' ഇതുകൾക്കു് ആവൃത്തി.

1.2 വൃത്ത്യനുപ്രാസം

↓111. മറ്റെല്ലാം വൃത്ത്യനുപ്രാസം
രീതിഭേദനിയാമകം.

ഒറ്റ വ്യഞ്ജനത്തെ ഒരിക്കലോ പലപ്രാവശ്യമോ ആവർത്തിക്കയും കൂട്ടക്ഷരത്തെ പലപ്രാവശ്യം ആവർത്തിക്കയും ചെയ്യുന്നതു് വൃത്ത്യനുപ്രാസം. ഇതിൽനിന്നു മൂന്നുമാതിരി 'രീതി'കൾ (വൃത്തികൾ) ഉത്ഭവിക്കുന്നു. ഇതിനാൽത്തന്നെയാകുന്നു ഇതിന് വൃത്ത്യനുപ്രാസമെന്ന പേരും.

↑112. മധുരവ്യഞ്ജനപ്രാസം
വൈദർഭീരീതിയായതു്:
നന്ദനന്ദനനാകുന്ന
മുകുന്ദൻ വന്ദനീയനാം.

മാധുര്യവ്യഞ്ജകങ്ങളായ വ്യഞ്ജനങ്ങളെ പലപ്രാവശ്യം ആവർത്തിച്ചുണ്ടാകുന്ന വൃത്ത്യനുപ്രാസം വൈദർഭീരീതിയെ ഉളവാക്കുന്നു. ങ, ഞ്ച, മ്പ—ഇത്യാദി അനുനാസികങ്ങളോടുചേർന്ന വർഗ്ഗാക്ഷരങ്ങളും ക്ല, ഗ്ല, മ്ല—ഇത്യാദി വർഗ്ഗാക്ഷരത്തോടു ചേരുന്ന ലകാരവും രേഫണകാരങ്ങളും ലകാരവും മധുരവ്യഞ്ജനങ്ങളാകുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം.

↓185. അങ്കത്തുങ്കലലങ്കരഹിതം സംക്രാന്തമായീടുമ-
ത്തങ്കപ്പങ്കജമങ്കതൻ കളർമുലപ്പങ്കേരുഹത്തിങ്കലേ
തങ്കം കങ്കമപങ്കസങ്കലനയാലങ്കാരസങ്കാരമാ-
മങ്കം പങ്കഹരങ്കലർന്നൊരുടൽ മേ
സങ്കേതമാങ്കേവലം
— കെ. സി. കേശവപിള്ള.

☐ പദ്യം 185. തങ്കപ്പങ്ക...ത്തുങ്കലേ തങ്കം (തങ്കുന്നും), അലം കളങ്കരഹിതം അങ്കത്തുങ്കൽ സംക്രാന്തമായിട്ടും (ആയിട്ടുന്നും ആയ), കങ്കമ...നായ അലങ്കാര സങ്കാരമാം പങ്കഹരം അങ്കം കലർന്ന ഒരു ഉടൽ മേ കേവലം സങ്കേതമാം എന്നു് അന്വയം. ലക്ഷ്മീസ്തനത്തിൽ ഉള്ളതും, (വിഷ്ണുവിന്റെ) അങ്ക(അവയവ)ത്തിൽ സംക്രമിച്ചതും ആയ കങ്കമംകൊണ്ട് അടയാളം വീണ ഉടൽ (വിഷ്ണുവിന്റെ ഉടൽ തന്നെ) എനിക്കു് ആശ്രയം എന്നു് അർത്ഥയോജന.

ഇതിൽ 'ങ്ക'-പ്രാസം ഈ വൈദർഭീരീതിക്കു് 'ഉപനാഗരികാവൃത്തി' എന്നും പേരുണ്ട്.

↑113. പരുഷവ്യഞ്ജനപ്രാസം
ഗൗഡീരീതിയതായിടും:
ഉണ്ടായ്ക്ക വിക്രമാക്രാന്ത-
ത്രൈലോക്യൻ ഭക്തവത്സലൻ.

സ്ത, പ്സ—ഇത്യാദി സകാരാന്തസംയോഗങ്ങൾ, ക്ര, ക്രു—ഇത്യാദി രേഫസംയോഗങ്ങൾ, ഹ്മ, ഹ്ന— ഇത്യാദി ഹകാരസംയോഗങ്ങൾ, ശകാരഷകാരങ്ങൾ—ഇത്യാദികൾ പരുഷവ്യഞ്ജനങ്ങൾ, പരുഷവർണ്ണപ്രായയായ വൃത്തിഗൗഡീരീതി.

വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓186. ലക്ഷ്യംകൂടാതെ ലങ്കാനഗരമതു തകർത്തക്ഷമം
രൂക്ഷനാകും
രക്ഷോജാലാധിപത്യം തടവിന ദശകണ്ഠന്റെ കണ്ഠം
മുറിപ്പാൻ
ലക്ഷ്യംവെച്ചങ്ങു ചീറി ദ്രുതമണയുമൊരത്യുഗ്രമാം
രാമബാണം
രക്ഷിച്ചീടട്ടെ നിത്യം കലിമലമകലെപ്പോക്കി
നന്നാക്കി നമ്മെ. — വെണ്മണിനമ്പൂരി.

↑187. ഇക്കാർമേഘങ്ങൾതിങ്ങിക്കൊടുമുടികളിലുണ്ടിട്ടിതാ
തെല്ലു തെക്കായ്
നില്ക്കുന്നൂ വീണു ഗോദാവരി ദരിയിൽ
മുഴങ്ങീടുമപ്പർവ്വതങ്ങൾ
ഊക്കോടും തമ്മിൽ മുട്ടിത്തിരനിരചിതറിക്കൊണ്ടു
കണ്ടുള്ളതാമി-
ദ്ദിക്കിൽ പുണ്യങ്ങളാമപ്പുഴകളുമതിഘോഷേണ
ചേരുന്നു ഘോരം. — ഉത്തരരാമചരിതം.

☐ പദ്യം 187. 'ഗോദാവരി ദരിയിൽ വീണു മുഴങ്ങുന്ന പർവ്വതങ്ങൾ നില്ക്കുന്നു' എന്നു് രണ്ടാംപാദത്തിൽ അന്വയം.

↓114. കോമളവ്യഞ്ജനപ്രാസം
പാഞ്ചാലീരീതിയായിടും:
ലീലാഗോപാലനാം ബാലൻ
സകലം മാലകറ്റണം.

മൃദുക്കൾ, അനുനാസികങ്ങൾ, ല, ഴ, ള—ങ്ങൾ ഇത്യാദികൾ കോമളവ്യഞ്ജനങ്ങൾ.

ഉദാഹരണം:

↑188. ലീലാരണ്യേ വിഹഗമൃഗയാലോലനായേകദാ ഞാൻ
നീലാപാംഗേ കിമപി! നിഹനിച്ചീടിനേൻ
നീഡജത്തെ
മാലാർന്നാരാൽ മരുവുമിണയെക്കണ്ടു നീ താം ച
നേത്രം
കാലാഗാരം സപദി കൃപയാ കാതരേ!
ചൊല്ലിയില്ലേ? — മയൂരസന്ദേശം.

ഈ രീതികൾക്കു സമാസത്തിന്റെ ഏറ്റക്കുറവുകൾ മുതലായ മറ്റു നിയാമകങ്ങളുമുണ്ട്. അതിൽ 'വൈദർഭീ'രീതിക്കു് സമാസം അധികപ്പെടരുതു്; 'ഗൗഡി'ക്കു സമാസഭൂയിഷ്ഠത വേണം. 'പാഞ്ചാലി'ക്കു വളരെ കുറഞ്ഞിരിക്കണം.

ഈ രീതിനിയാമകമായ വൃത്ത്യനുപ്രാസത്തിനുപുറമേ പ്രാസത്തിനു് അനേകം വൈചിത്ര്യങ്ങൾ കവികൾ കല്പിക്കാറുണ്ട്. അവയെ എല്ലാം പരിഗണിക്ക എന്നുള്ളതു് അസാദ്ധ്യമാണെങ്കിലും സാധാരണ ഉപയോഗിച്ചുവരുന്നവയെ മാത്രം എടുത്തുകാണിക്കുന്നു.

2 ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസം

ഈ പ്രാസം മലയാളികൾക്കു വളരെ പ്രിയമാകയാൽ ഇതിനു് കേരളപ്രാസമെന്നു പേർ കല്പിക്കാം.

ഉദാഹരണം:

↓189. ഹൃദ്യാനന്ദം നിതപമതമം നല്ലമദ്ദിവ്യമായോ-
രുദ്യാനത്തിൻ സുഖമനുഭവിക്കേണ
മെന്നെണ്ണമെങ്കിൽ
ഹൃദ്യാകാര! സ്ഥിതിയൊരു
നികുഞ്ജത്തിലാക്കീടണം നീ
പദ്യാ പാർശ്വസ്ഥലികളിലിറങ്ങാതെ
യന്തർഹിതാത്മാ. — മയൂരസന്ദേശം.

ഇതിനെ ഭാഷാകവികൾ തങ്ങളുടെ കവിതാവനിതയ്ക്കു് ഒരു തിരുമംഗല്യമെന്നു വിചാരിച്ചുപോരുന്നു. വേറെ അലങ്കാരങ്ങൾ എത്രതന്നെയിരുന്നാലും ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസമില്ലെങ്കിൽ ശ്ലോകം ശ്ലോകമേ അല്ല എന്നുകൂടി ശഠിക്കാൻ അവർ മടിക്കുന്നില്ല. ഈ നാലക്ഷരങ്ങളെ രക്ഷിക്കാൻവേണ്ടി കവികുഞ്ജരന്മാർ കാട്ടിക്കൂട്ടുന്ന ഗോഷ്ടികൾ കാണുമ്പോൾ കോപത്തിലും തുലോം താപമാണുണ്ടാകുന്നതു്. ചിലർ യതികളെ എല്ലാം നിശ്ശങ്കം ഗളഹസ്തംചെയ്യുന്നു; മറ്റുചിലർ സാധുക്കളായ ശബ്ദങ്ങളുടെ കഴുത്തറുക്കുന്നു; എന്നുവേണ്ട കോലാഹലം പലതും കാണും. ഈ പ്രാസത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചാലല്ലാതെ നിരർത്ഥകശബ്ദപ്രയോഗം ഭാഷാകവിതയിൽനിന്നൊഴിഞ്ഞുനീങ്ങുന്നതല്ല. ഓരോ പാദത്തിലും ഓരോ അക്ഷരം പ്രാസത്തിന്റെ ആവശ്യത്തിൻപേരിൽ നീക്കിവയ്ക്കുന്നതുകൊണ്ടു കവികൾക്കു് എത്രതന്നെ സ്വാതന്ത്ര്യഭംഗംവന്നാലും വരാം എന്നൊരു ചോദ്യമുണ്ടാകാം. എന്നാൽ ഈ ഉച്ചമായ നിർബ്ബന്ധവും അനുഭവത്തിൽ, ആനയ്ക്കു് അങ്കുശം എന്നപോലെ, കവികൾക്ക് ഒരു വലിയ നിയന്ത്രണമായിട്ടാണു കാണുന്നതു്. പദ്യങ്ങളിൽ പദപ്രയോജനവിചാരം ചെയ്യുന്നതായാൽ പാദാദിയിലെ പദങ്ങൾ പത്തിനഞ്ചുവീതം പ്രാസത്തിനു ബലികൊടുക്കപ്പെട്ടവയായിരിക്കുമെന്നുള്ള വാസ്തവത്തെ ശപഥപൂർവ്വം വെളിപ്പെടുത്താൻ ഞാൻ മടിക്കുന്നില്ല. "മുട്ടിയ പക്ഷം വയ്ക്കോല്" എന്ന മട്ടിൽ പ്രാസഭക്തന്മാർ ചില പൊത്തുവരത്തങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കിവെച്ചിട്ടുള്ളതും പ്രാസദീക്ഷയുടെ ദുഷ്കരതയ്ക്കു് ഒരു ലക്ഷ്യമാകുന്നു. ഒരേ വർണ്ണത്തെത്തന്നെ ആവർത്തിക്കാൻ കഴിഞ്ഞില്ലെങ്കിൽ ആ വർണ്ണത്തിനു സ്ഥാനസാമ്യമുള്ളവ പ്രയോഗിച്ചാലും മതി എന്നാണു് ഇവരുടെ മതം. അതിനാൽ,

↑190. ശുക്ലീകൃതാശനവതംസസശാങ്കഭാസാ;
വിഖ്യാതകീർത്തിയുലകാകവെയനന്താനാൽ;
ഭൃഗ്വാദിസേവിതപദൻ, ഭഗവാൻ ത്രിനേത്രൻ,
വ്യാഘ്രാലയാധിപതി വാഞ്ഛിതമേകിടേണം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 190. ശുക്ലീകൃതാശൻ = ദിക്കുകളെ വെളുപ്പിച്ചവൻ. അവതംസം = ശിരോഭൂഷണം. വ്യാഘ്രാലയം = വൈക്കം. ശിരോഭൂഷണമായ ചന്ദ്രന്റെ ശോഭകൊണ്ട് ദിക്കുകളെ വെളുപ്പിച്ചവനും, അനന്താനന്തമാൽ ലോകമാകെപ്പരന്ന കീർത്തിയുള്ളവനും (വൈക്കത്തപ്പലത്തിലെ ഊട്ടു് പ്രസിദ്ധം) ഭൃഗു ഇടങ്ങിയ ഋഷികളാൽ പൂജിതനും ത്രിനേത്രനുമായ വ്യാഘ്രാലയാധിപതി (വൈക്കത്തപ്പൻ) വാഞ്ഛിതമേകണം.

ഇത്യാദിപോലെ ഒരു വർണ്ണത്തിന്റെ വർഗ്ഗാക്ഷരങ്ങളിൽ നാലെണ്ണത്തിനെ നാലു പാദത്തിലുമായി പ്രയോഗിച്ചാലും കവിക്കു് പ്രാസഭംഗമഹാപാതകം ഇല്ലെന്നു് അവർ വിധിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഈവിധം പ്രാസവ്രതം അനുഷ്ഠിക്കുന്നതുകൊണ്ട് എന്തു പുണ്യമാണെന്നു് ഞാൻ അറിയുന്നില്ല.

എല്ലാ ഭാഷകൾക്കും ബാല്യകാലത്തിൽ പ്രാസപക്ഷപാതം ഉണ്ടായിരുന്നിട്ടുള്ളതായി ലക്ഷ്യങ്ങളുണ്ട്. ഭാഷയ്ക്കു് പ്രൗഢത വരുംതോറും പദ്യകാരന്മാർക്കു പ്രാസത്തിൽ പ്രീതി കുറയുമെന്നു ചരിത്രകാരന്മാരും സ്ഥാപിക്കുന്നു. നമ്മുടെ ഭാഷയ്ക്കു് ആ പ്രൗഢത്വം ഇതേവരെ സിദ്ധിച്ചില്ലല്ലോ എന്നുള്ള പരിതാപത്താലാണു് ഈ പ്രകൃതത്തെ ഇവിടെ ഇത്രയും വിസ്തരിക്കാനിടയായതു്.

അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങൾക്കു് ഉദാഹരണങ്ങൾക്കുവേണ്ടി അർവ്വാചീനകവികളുടെ നാടകഗ്രന്ഥങ്ങളേയും മറ്റും വായിക്കേണ്ടിവന്നതിൽ, പ്രാസനിമിത്തം ആ കവിതകൾക്കു് സംഭവിച്ചിട്ടുള്ള ന്യൂനതകൾ അനുഭവപ്പെട്ടതിനാൽ ഈ പ്രാസോപാലംഭം വിവക്ഷിതത്തിലധികം തീക്ഷ്ണമായി പരിണമിച്ചില്ലയോ എന്നു കൂടി ശങ്കിക്കുന്നു. കിളിപ്പാട്ടുമുതലായ ദ്രാവിഡവൃത്തങ്ങളിൽ ഛന്ദോബന്ധത്തിനു് ദാർഢ്യം കുറയുന്നതിനാലും, ആമാതിരി കവിതകൾ ജനിച്ച കാലത്തിൽ അച്ചടിയന്ത്രം മുതലായ സൗകര്യങ്ങൾ ഇല്ലാതിരുന്നതിനാലും പാദങ്ങളെ തിരിച്ചറിയുന്നതിനും മറ്റും ഇതു് ഒരുവിധം ഉപകാരകമായിരുന്നു. ആ പൂർവ്വാചാരത്തെ പ്രമാണമാക്കി ഇക്കാലത്തു് സംസ്കൃതവൃത്തങ്ങളിൽ പദ്യങ്ങൾ രചിക്കുന്ന കവികൾ പ്രാസത്തിനുവേണ്ടി പ്രയാസപ്പെടുന്നതു് വ്യാമോഹമാകുന്നു എന്ന താൽപര്യം പ്രാചീനകവികൾ 'ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസ'ത്തെ അലംഘനീയമായി വിചാരിച്ചിരുന്നു എന്നും പറയാൻ പാടില്ല. 'ഇരുപത്തിനാലുവൃത്ത'ത്തിൽ പല പദ്യങ്ങളിലും ഈ പ്രാസം കാണുന്നില്ല.

ഉദാഹരണത്തിന്,

↓191. മമ തരുണി! സീതേ! പുനരെവിടെ നീ പോ-
യരികിൽ മമ വാ വാ സകലഗുണപൂർണ്ണേ!
തവ മുഖസരോജം തരളമിഴി കാണാ-
ഞ്ഞഴൽ മനസി പാരം പരമശിവ ശംഭോ!

'ശ്രീകൃഷ്ണചരിതം മണിപ്രവാള'ത്തിൽ അനുഷ്ടുപ്പുവൃത്തമായ എട്ടാം സർഗ്ഗത്തിൽ പല ശ്ലോകങ്ങളിലും ഈ പ്രാസമില്ല. നമ്പ്യാർ, ശ്രീകൃഷ്ണചരിതത്തിൽ,

കാരസ്കരത്തിൻ കുരു പാലിലിട്ടാൽ
കാലാന്തരേ കയ്പു ശമിപ്പതുണ്ടോ?

ഇത്യാദി ചില സന്ദർഭങ്ങളിൽ പ്രാസം പ്രഥമാക്ഷരത്തിൽ ആക്കുന്നുണ്ട്. 'ദിവ്യം കിഞ്ചന വെള്ളമുണ്ട്' ഇത്യാദി ചില അർത്ഥപ്രധാനങ്ങളായ ഒറ്റശ്ലോകങ്ങളിലും പ്രാസാഭാവം ഒരു ദോഷമായി ഗണിക്കപ്പെട്ടു കാണുന്നില്ല. അതിനാൽ പ്രാസത്യാഗം പൂർവ്വാചാരലംഘനമെന്നു വാദിപ്പാനിടയില്ല. വശ്യവചസ്കരായ മഹാകവികൾ സരസങ്ങളായ ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസങ്ങളോടുകൂടി ചമയ്ക്കുന്ന മണിപ്രവാളശ്ലോകങ്ങൾക്കുള്ള രാമണീയകവിശേഷം ഒരിക്കലും ആർക്കും അപലപനീയമാകുന്നതുമല്ല. എന്നാൽ ആമാതിരി കവിതകളിൽ പ്രഥമാക്ഷരപ്രാസമോ തൃതീയാക്ഷരപ്രാസമോ ശൂന്യാക്ഷരപ്രാസമോ ആയാലും ശോഭയ്ക്കു കുറവു വരുന്നുണ്ടോ എന്നാണു പിന്നത്തെ ശങ്ക. എല്ലാംകൂടി ആലോചിച്ചുനോക്കുമ്പോൾ സ്വതേ അഴകുള്ള ആകൃതിയെ അലങ്കാരം അലങ്കരിക്കും; അതില്ലാത്തിടത്തു് അലങ്കാരം ഒരു വ്യാഥാരമാകുകയേ ഉള്ളൂ എന്നു തോന്നിപ്പോകുന്നു, എന്നു് ഈ പ്രകൃതാനുപ്രകൃതവിചാരം ഇവിടെ നില്ക്കട്ടെ.

3 ആദിപ്രാസം

അടുത്തടുത്തുള്ള പദങ്ങളെ ഒരേ വർണ്ണംകൊണ്ട് ആരംഭിക്കയാകുന്നു ഇതിന്റെ സ്വഭാവം.

↑192. ചെന്താർകാന്തികൾ ചിന്നുമന്തിസമയച്ചന്തം
ചമഞ്ഞും ഭവാൻ
നീന്തിച്ചെന്നഥ നൃത്തമാടിയമരും ദേവന്റെ
തൃക്കൈകളിൽ
ചുറ്റിപ്പറ്റിയവറ്റിലിറ്റുമുതിരം
തോരാതൊരാനത്തുകിൽ-
ക്കോലം ചാർത്തണമാടൽവിട്ടുമ രസാൽ കണ്ടോട്ടെ
നിൻ ഭക്തിയെ. — മേഘദൂത്.

☐ പദ്യം 192. ഇറ്റും + ഉതിരം, ആടൽവിട്ടു് + ഉമ എന്നു് മൂന്നും നാലും പാദങ്ങളിൽ പദച്ഛേദം. ചോര ഇറ്റുവീഴുന്ന ആനത്തുകിൽപോലെ ശിവഹസ്തങ്ങളിൽ, അല്ലയോ മേഘമേ നീ അലങ്കാരമായിത്തീരണം എന്നു് അർത്ഥയോജന.

ഇതിൽ പല പദങ്ങളും 'ച'കാരത്തിലും, 'ന'കാരത്തിലും ആരംഭിക്കുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓193. വാനിൽ വായു വരുന്നതേറ്റു വടിവിൽ
ശക്രോപലച്ഛായമാം
വാനോർവർഗ്ഗവഴിക്കു വായ്പു സുഖവുംപൂണ്ടിങ്ങു
പോകുന്നു ഞാൻ
താനേതന്നെ തണ്ടത്ത നീരു നിറയും
കാർമേഘഗർഭങ്ങളിൽ
താനേത്തും വലയാഗ്രവജ്രശകലംകൊണ്ടിട്ടുരച്ചങ്ങനെ
— ചൂഡാമണി.

☐ പദ്യം 193. ഇന്ദ്രദർശനാർത്ഥം പുറപ്പെട്ട വിദ്യാധരൻ പറയുന്നതു്. വാനിൽ...വടിവിൽ = ആകാശത്തിൽ അടിക്കുന്ന കാറ്റു നല്ലവണ്ണമേറ്റു്. ശക്രോ...വഴിക്ക് = ഇന്ദ്രനീലക്കല്ലിന്റെ നിറമുള്ള ആകാശത്തിൽ. (ദേവവർഗ്ഗത്തിന്റെ സഞ്ചാരമാർഗ്ഗം ആകാശമാണല്ലോ). താനേ ഇത്ത...ങ്ങനെ = തന്റെ കൈയിൽ കിടക്കുന്ന വളയിൽ പതിപ്പിച്ച വജ്രം ഉരച്ചുകൊണ്ടു്.

ഈ പ്രാസം നിരന്തരമായി ചെയ്താൽ സ്വല്പം വിരസമായിത്തന്നെ കലാശിക്കും. എങ്ങനെ:

↑194. തത്സേവാർത്ഥം
തരുണസഹിതാസ്താശ്രുപാദാരവിന്ദാ-
സ്താമ്യന്മധ്യാഃ സ്തനഭരനതാസ്താരഹാരാവലീകാഃ
താരേശാസ്യാസ്തരളനയനാസ്തർജ്ജിതാംഭോദകേശ്യ-
സ്തത്രസ്ഥാഃ സ്യുസ്തബകിതകരാസ്താല
വൃന്തൈസ്തരുണ്യഃ. — ശുകസന്ദേശം.

ഇതിനു് ഇംഗ്ലീഷ് കവിതകളിൽ അധികം പ്രചാരമുള്ളതിനാൽ 'ആംഗലപ്രാസ'മെന്നും സംജ്ഞചെയ്യാം.

4 അന്ത്യപ്രാസം

↓195. ദയയൊരു ലവലേശംപോലുമില്ലാത്ത ദേശം
പരമിഹ പരദേശം പാർക്കിലത്യന്തമോശം;
പറകിൽ നഹി കലാശം പാർക്കിലിങ്ങേകദേശം
സുമുഖി! നരകദേശംതന്നെയാണപ്രദേശം.
— വെണ്മണി അച്ഛൻ.

↑196. കേവലാത്മപുരുഷന്റെ പദത്താർ
കൈവണങ്ങി വിനയത്തൊടുടൻതാൻ
സപ്തമാമുനികൾ സമ്മതരാരാൽ
സാത്ത്വികം തടകി മേനിയിലാരാൽ.
— കുമാരസംഭവം.

↓197. അകൃത്രിമദ്യുതിരനവദ്യേയം
അടുത്തുചെന്നിനിയനപശ്യേയം
ആകൃതികണ്ടാലതിരംഭേയം
ആരാലിവൾതന്നധരം പേയം.
— നളചരിതം ആട്ടക്കഥ.

ഈ പ്രാസം മഹാരാഷ്ട്രന്മാർക്കു വളരെ പ്രിയമാകയാൽ 'മഹാരാഷ്ട്രപ്രാസ'മെന്നു പേരിടാം.

5 അഷ്ടപ്രാസം

രണ്ടു യതിയുള്ള പാദങ്ങളിൽ ഈരണ്ടക്ഷരങ്ങളെ നിയമേന ആവർത്തിക്കയാകുന്നു ഇതിന്റെ സ്വഭാവം.

ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↑198. ഈയാശങ്ക നിനക്കു യം പ്രതി ജനം
ഭീയാലധീരീകൃതേ
പ്രേയാനാശപെരുത്തു നിന്നിൽ
മരുവുന്നായാളിഹൈവാന്തികേ
ആയാസിപ്പവനബ്ധിനന്ദിനി
വശത്തായാലുമില്ലേലുമാം
ശ്രീയാലീപ്സിതനായവൻ കഥമഹോ!
ഭ്രയാദ്ദുരാപസ്ത്വയാ. — ഭാഷാ ശാ.

☐ പദ്യം 198. ഭീയാൽ അധീരീകൃതേ! നിനക്കു യം ജനം പ്രതി ഈ ആശങ്ക, നിന്നിൽ ആശ പെരുത്തു മരുവുന്ന പ്രേയാൻ ആയാൾ ഇഹൈവ അന്തികേ. ആയാസിപ്പവനു് അബ്ധിനന്ദിനി വശത്തായാലും ഇല്ലേലും ആം. ശ്രീയാൽ ഈപ്സിതനായവൻ അഹോ കഥം ത്വയാ ഭ്രയാത് ദുരാപഃ എന്നു് അന്വയം. ദുഷ്യന്തവാക്യം ശകുന്തളയോടു്. നിനക്കു ശങ്കയുള്ളതാരെക്കുറിച്ചോ അവനിതാ ഇവിടെയുണ്ടു്. ലക്ഷ്മീദേവിയെ കൊതിക്കുന്നവനു് ആ ദേവി അലഭ്യയായേക്കാം; എന്നാൽ ലക്ഷ്മീദേവിയാൽ കൊതിക്കപ്പെടുന്നവൻ അവൾക്കെങ്ങനെ അലഭ്യനാകും എന്നു് അർത്ഥയോജന.

↓199. ആഴിക്കുട്ടമതിന്റെ മദ്ധ്യഗതമാമുഴിസ്ഥലാൽ
പ്രാപ്തരായ്
ച്ചുഴം ലോകരെയാകവേ ജലനിധൗ വീഴിച്ചു
മോദാത്മകേ
താഴമ്പൂനിറമാർന്ന പൂന്തുകിലതും താഴത്തു ചെമ്മേ
ധരി-
ച്ചേഴാമുത്സവവാസരേ ശിബികമേൽ വാഴുന്ന
ലക്ഷ്മീവരൻ. — ഉത്സവപ്രബന്ധം.

6 ദ്വാദശപ്രാസം

ഒരു പാദത്തിന്റെ മൂന്നു യതികളിലായി നിയമേന മുമ്മൂന്നക്ഷരങ്ങൾക്കുള്ള ആവൃത്തിയാകുന്നു ഇതിന്റെ സ്വഭാവം.

↑200. മുട്ടാതെയെന്നുമൊരു പട്ടാടതന്നെ തവ
കിട്ടാത്തതോ പശുപതേ!
കേട്ടാലുമെന്തു ബത! കാട്ടാനതന്റെ തുകിൽ
കെട്ടാനരയ്ക്കു കതുകം
പിട്ടാരൊരിക്കലൊരു കാട്ടാളവേഷമതു കെട്ടാൻ
തുനിഞ്ഞതുവശാൽ
മട്ടായതെന്നുമയി! കാട്ടാനിതെന്തു കൊതി
പട്ടാങ്ങുതാരുമറിയാ. — സ്വ.

7 ഷോഡശപ്രാസം

നാലു യതികളുള്ള പാദങ്ങളിൽ നിയമേന നന്നാലക്ഷരങ്ങളുടെ ആവൃത്തി ഇതിനു് ആവശ്യമാകുന്നു.

ഉദാഹരണം:

↓201. രൂക്ഷമായ നിടിലേക്ഷണാഗ്നിയിലരക്ഷണേന ഹി
യുഗക്ഷയേ
കക്ഷതുല്യമുലകിക്ഷമാദികമുപക്ഷപിപ്പതിനു
ദക്ഷനാം
യക്ഷരാജസഖി ദക്ഷജാകണവനക്ഷകേതു
കൃതലക്ഷണൻ
പക്ഷമോടു പരിരക്ഷചെയ്യണമുപേക്ഷയെന്യെ
വിഷഭക്ഷകൻ. — സ്വ.

☐ പദ്യം 201. യുഗക്ഷയേ = പ്രളയത്തിൽ. കക്ഷം = പുല്ലു്. ഈ ക്ഷമാദികം ഉലകു് എന്നു് അന്വയം. ഉപക്ഷപിക്കുക = ഉപസംഹരിക്കുക (നശിപ്പിക്കുക). യക്ഷരാജസഖി = കുബേരസുഹൃത്തു്. ഉക്ഷകേതു = കാള കൊടിയടയാളമായവൻ. കൃതലക്ഷണൻ = (ആയുധങ്ങളാകുന്ന) അടയാളമുള്ളവൻ. വിഷഭക്ഷകൻ = ശിവൻ.

8 ലാടാനുപ്രാസം

↑115. താൽപര്യമാത്രഭേദത്തോ-
ടാവർത്തിച്ചാൽ പദങ്ങളെ
ലാടദേശേ നടപ്പേറും
ലാടാനുപ്രാസമായിടും:

↓116. നരനു ഭാഗ്യമുണ്ടെങ്കിൽ
കുലശീലാദിയെന്തിനു്?
നരനു ഭാഗ്യമില്ലെങ്കിൽ
കുലശീലാദിയെന്തിനു്?

താല്പര്യത്തിൽ മാത്രം ഭേദം കല്പിച്ചു് ഒരേ പദങ്ങളെ ആവർത്തിക്കുന്നതു് 'ലാടാനുപ്രാസം'. ലാടദേശത്തുള്ള[1] വിദ്വാന്മാർക്കു് ഇതിൽ അധികം പ്രിയവും, ഈ

1. ലാടദേശം ബറോഡയും മറ്റുമാണെന്നു ശബ്ദതാരാവലി.

മാതിരി പ്രാസപ്രയോഗത്തിനു് ആ നാട്ടിൽ അധികം പ്രചാരവും ഉള്ളതിനാൽ ഇതിനിപ്പേർ സിദ്ധിച്ചു. ലക്ഷ്യത്തിൽ ഭാഗ്യമൊന്നുണ്ടെങ്കിൽ മറ്റൊരു യോഗ്യതയും ആവശ്യമില്ല; അതുകൊണ്ടു് സകലതും വന്നുകൊള്ളും എന്നു പൂർവ്വാർദ്ധത്തിന്റെ താല്പര്യം. ഭാഗ്യമൊന്നില്ലെങ്കിൽ മറ്റു യോഗ്യതകളെല്ലാം നിഷ്ഫലമാണെന്നു് ഉത്തരാർദ്ധത്തിന്റെ താല്പര്യം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑202. പഥ്യമില്ലെങ്കിൽ രോഗിക്കു
ഫലമെന്തൗഷധത്തിനാൽ?
പഥ്യമുണ്ടെങ്കിൽ രോഗിക്കു
ഫലമെന്തൗഷധത്തിനാൽ?
— കെ. സി. കേശവപിള്ള.

↓203. ദാരിദ്ര്യം വരുമെന്നോർത്തു
മൂഢൻ നല്കില്ല തെല്ലുമേ
ദാരിദ്ര്യം വരുമെന്നോർത്തു
ബുധൻ നല്കുന്നു ശക്തിപോൽ.
— കെ. സി. കേശവപിള്ള.

9 യമകം

↑117. അക്ഷരക്കൂട്ടമൊന്നായി-
ട്ടർത്ഥം ഭേദിച്ചിട്ടുംപടി
ആവർത്തിച്ചു കഥിച്ചീടിൽ
യമകം പലമാതിരി.

↓118. മാലതീമലർ ചേർന്നോരു
മാല തീജ്വാലയെന്നപോൽ
മാലതീയിവനേകുന്നു
മാലതീതുല്യയെങ്ങു നീ?[2]

2. മാലതീമലർ ചേർന്നോരു മാല തീജ്വാലയെന്ന പോൽ മാൽ അത് ഈ ഇവന് ഏകുന്നു; മാലതീതുല്യ(ചന്ദ്രികപോലെ ശീതകാരിണി) എങ്ങു നീ എന്ന് അന്വയം.

രണ്ടോ അതിലധികമോ അക്ഷരങ്ങളെത്തന്നെ അനുക്രമം തെറ്റാതെ ഒന്നായിട്ട് ആവർത്തിക്കുന്നത് 'യമകം'. ഇതിന് പദാവൃത്തി മുതലായി അനേകം ഭേദങ്ങൾ വരാം. ഉദാഹരണം പദാവൃത്തിക്കുള്ളതു്. അതിൽ 'മാലതീ' എന്ന അക്ഷരസംഘത്തിന് നാലു പാദത്തിലും അർത്ഥഭേദത്തോടെ ആവൃത്തി. വിരഹിവാക്യമായിട്ട് അർത്ഥയോജന.

പദാവൃത്തിക്ക് ഉദാഹരണം:

↑204. പെണ്മണിവദനം കണ്ടാൽ
വെണ്മതി രണ്ടെന്നു മേവിടുന്ന മനം
ഉണ്മ നിനച്ചിതിലെല്ലാം
വെണ്മ തിരണ്ടെന്നു മേ വിടും നമനം. — സ്വ.

സ്ത്രീമുഖം കണ്ടാൽ രണ്ടാമത്തെ ചന്ദ്രനാണെന്നും മറ്റും വിചാരിക്കുന്ന എന്റെ മനസ്സ് തത്ത്വമാലോചിച്ച് ഈവക മായകളിലുള്ള നമനം (പ്രവണതയെ) എന്ന് (ഏതുകാലത്ത്) വിടും? (ഉപേക്ഷിക്കും). ഇതിൽ രണ്ടും നാലും പാദങ്ങൾ തുല്യങ്ങൾ.

ഒന്നും മൂന്നും പാദങ്ങൾ തുല്യമായിരിക്കുന്നതിന്ന് ഉദാഹരണം:

↓205. താരകളകളം കമലം
മുരളുമൊരളിപാളിയാൽ സരസ്സുകളിൽ,
താരകളകളങ്കമലം[3]
ശരദി നഭസ്സിങ്കലും വിളങ്ങുന്നു. — സ്വ.

3. താരകൾ അകളങ്കമലം എന്നു മൂന്നാംപാദം പദച്ഛേദം.

വണ്ടിന്റെ ശബ്ദത്താൽ ഉച്ചമായ കോലാഹലത്തോടുകൂടീട്ട് താമരപ്പൂക്കൾ സരസ്സുകളിലും കളങ്കലേശംകൂടാതെ നക്ഷത്രങ്ങൾ ആകാശത്തിലും ശരൽക്കാലത്തിൽ വിളങ്ങുന്നു എന്നു ശരദ്വർണ്ണനം.

ഇനി യമകത്തിന്റെ ഏതാനും ചില വൈചിത്ര്യങ്ങൾക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↑206. ഇതു ഇതു വാതു വരുന്നു
വെറ്റില തിന്നാഞ്ഞെനിക്കു വാ തുവരുന്നു
കൊടി ഇതു പയ്യായിനിമേൽ
പക്വം തിന്നിട്ടെനിക്കു പയ്യായിനിമേൽ.
— വിദ്വാൻ വാസുനമ്പൂതിരി.

☐ പദ്യം 206. വാതു വരുന്നു = വാസു (ഗ്രാമ്യം) വരുന്നു. വാ തുവരുന്നു = വായ് ഉണങ്ങുന്നു. പയ്യായിനിമേൽ = പയ്യാനി എന്ന മരത്തിന്മേൽ. പയ്യാ ഇനിമേൽ = ഇനിമേൽ വിശക്കുകയില്ല. പരസ്പരബന്ധമില്ലാത്ത നാലു വാക്യങ്ങളാണിവ.

↓207. അരിവമ്പടയും പടയും
പരിചിനൊടിടിനാദമൊക്കെ വെടിയും വെടിയും
മുകിൽനടുകൊടിയും കൊടിയും
പരിപശ്യ സുരേന്ദ്രദൃഷ്ടി പൊടിയും പൊടിയും.
— ഒറ്റശ്ലോകം.

☐ പദ്യം 207. 178-ആം പദ്യത്തിന്റെ അടിക്കുറിപ്പു നോക്കുക.

↑208. കല്പദ്രുകല്പദ്രുപദേന്ദ്രപുത്രീ
സാരസ്യസാരസ്യനിവാസഭൂമിഃ
നാളീകനാളീകശരാർദ്ദിതാ സാ
മന്ദാക്ഷമന്ദാക്ഷരമേവമൂചേ.
— നിവാതകവചകാലകേയവധം കഥകളി.

☐ പദ്യം 208. കല്പദ്രുകല്പ (കല്പവൃക്ഷതുല്യനായ) ദ്രുപദേന്ദ്രന്റെ പുത്രി (ദ്രൗപദി); സാരസ്യസാര (രസികത്ത) ത്തിന്റെ നിവാസഭൂമി; നാളീകനാളീകൻ (കാമദേവൻ); അവന്റെ ശരത്താൽ അർദ്ദിത = പീഡിത. മന്ദാക്ഷമന്ദാക്ഷരം = ലജ്ജകൊണ്ടു താണ സ്വരത്തിൽ. ഊചേ = പറഞ്ഞു എന്ന് അർത്ഥയോജന.

↓209. ശമലമാർന്നിടുമീ വിഷയങ്ങളിൽ
ഭ്രമമകന്നിനി നിൻകൃപകൊണ്ടു ഞാൻ
ഹിമഗിരീന്ദ്രസുതേ! ശുഭപൂർണ്ണനാ-
യമരണം മരണംവരെയും സുഖം.
— ചങ്ങനാശ്ശേരി രവിവർമ്മകോയിത്തമ്പുരാൻ.

പുനരുക്തവദാഭാസം

↑119. പുനരുക്തവദാഭാസ-
മർത്ഥാവൃത്തിപ്രതീതിയാം:
മതി ചന്ദ്രന്നു സൗന്ദര്യ-
മദം നിൻ മുഖദർശനേ.

പര്യായങ്ങളായി വരാവുന്ന രണ്ടോ മൂന്നോ പദങ്ങളെ അടുത്തു പ്രയോഗിക്കുന്നതുകൊണ്ട് അർത്ഥത്തിന് പ്രഥമദൃഷ്ടിയിൽ പൗനരുക്ത്യം തോന്നുന്നത് 'പുനരുക്തവദാഭാസം'. ലക്ഷ്യത്തിൽ 'മതി', 'ചന്ദ്രൻ' രണ്ടും ചന്ദ്രപര്യായമാകയാൽ പുനരുക്തംപോലെ തോന്നുന്നു. വാസ്തവത്തിൽ അർത്ഥത്തിന് ഭേദവും ഉണ്ട്.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓210. കൈലാസാദ്രി മലക്കുന്നോ-
രന്നിൻദാനയശസ്സിന്ന്
സർവ്വദാമരവൃക്ഷത്തിൻ-
വിജയം കളി കേളിഹ.

☐ പദ്യം 210. അദ്രി-മല-കുന്ന്; മരം = വൃക്ഷം; കളി = കേളി എന്നിങ്ങനെ പുനരുക്തവദാഭാസം. കൈലാസവും മലച്ചുപോകുന്ന (വെളുപ്പുള്ള) നിന്റെ ദാനയശസ്സിന് കല്പവൃക്ഷത്തിന്റെ വിജയം കളിയാണ് എന്ന് അർത്ഥയോജന.

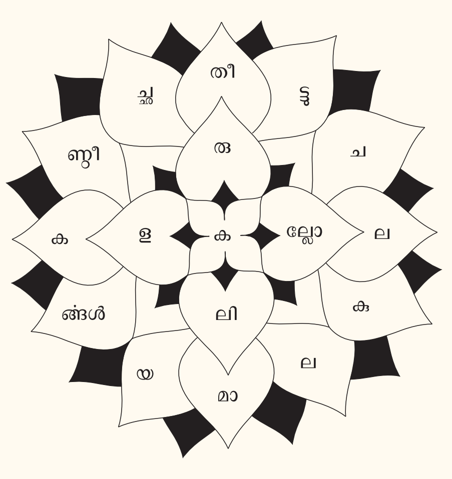

ചിത്രം 3.1: പത്മബന്ധം

↑120. ലിപിവിന്യാസഭേദത്താൽ
പത്മാദ്യാകൃതി വന്നിടും
മാതിരിക്കു രചിക്കുന്ന
പദ്യം ചിത്രാഖ്യമായതു്.

പത്മാദി പല പദാർത്ഥങ്ങളുടെ ഛായ വരത്തക്കവിധത്തിൽ അക്ഷരങ്ങളെ ചേർത്തു ചമയ്ക്കുന്ന പദ്യം ചിത്രമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ചിത്രം ഇത്രവിധമെന്നു പരിച്ഛേദിപ്പാൻ പാടില്ല. കവികൾക്കു മനോധർമ്മംപോലെ എത്രയും നിർമ്മിക്കാം. ബന്ധവിന്യാസത്തിന്റെ ആവശ്യത്തിൻപേരിൽ ഒരേ അക്ഷരംതന്നെ ശ്ലോകത്തിൽ പലയിടത്തും ഉപയോഗപ്പെടുക, അനുലോമമായും പ്രതിലോമമായും വായിച്ചാൽ ഒന്നുപോലിരിക്കു മുതലായതാണ് ഇവയിൽ ചമല്ക്കാരബീജം. ചിലതിൽ ശ്ലോകത്തിനു വെളിയിലായി 'ഉദ്ധാര'ങ്ങൾ കാണും. ഉദ്ധാരം എന്നാൽ മുദ്രാലങ്കാരംപോലെ പുതിയ സംഗതികളെക്കൂടി ശ്ലോകത്തിൽ കല്പിക്കുകയാകുന്നു. ഇന്ന അക്ഷരങ്ങൾ ചേർത്താൽ ഉദ്ധാരമെന്ന് ഒരു നിയമവും വേണം. ഏതാനും ചിത്രഭേദങ്ങളെ താഴെക്കാണിക്കുന്നു. ഇവയ്ക്കോരോന്നിനും ലക്ഷണംചെയ്യുന്നതു് അധികം പ്രയോജനമുള്ളതല്ലാത്തതിനാലും സ്വയമേ ലക്ഷ്യത്തിൽനിന്നൂഹിക്കാവുന്നതാകയാലും ഉദാഹരണങ്ങളെ മാത്രമേ ഇവിടെ കാണിക്കുന്നുള്ളൂ.

10 പത്മബന്ധം

↓211. കരുതീടു ചലല്ലോകകല്ലോലകുലമാലിക
കലിമായങ്ങൾ കളക കളകണ്ഠീച്ഛ തീരുക. — സ്വ.

ചലല്ലോകകല്ലോലകുലമാലിക കരുതീട്ട് കലിമായങ്ങൾ കളക; കളകണ്ഠീച്ഛ തീരുക എന്ന് അന്വയം. ആവർത്തിക്കുന്ന സംസാരത്തിന്റെ സ്വഭാവം കരുതി കലിമായങ്ങളെ കളയണം; സ്ത്രീകളിലുള്ള ആഗ്രഹവും ശമിക്കണം എന്നർത്ഥം.

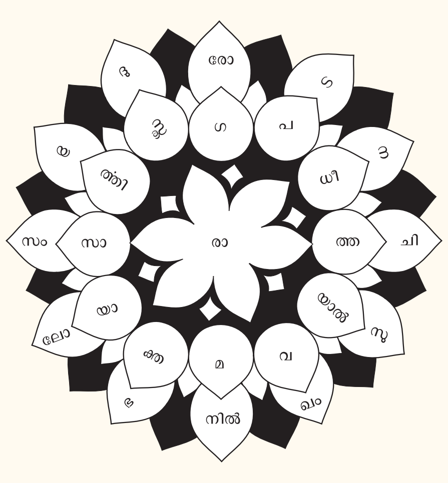

ചിത്രം 3.2: വേറെ ഒരുവിധം പത്മബന്ധം

11 വേറെ ഒരുവിധം പത്മബന്ധം

↑212. രാഗരോഗപരാധീനചിത്തരായാൽ സുഖം വരാ
രാമനിൽ ഭക്തരായാലോ സംസാരാർത്തിയദുസ്തരാ.
— സ്വ.

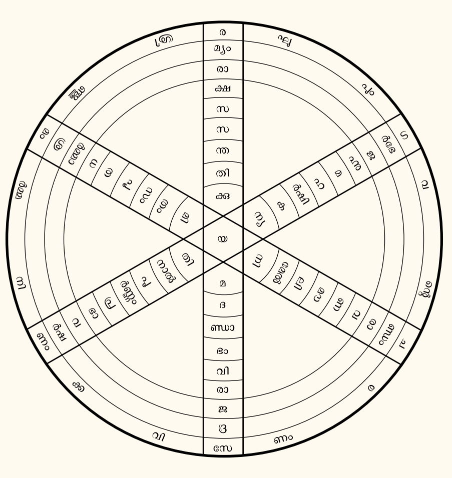

ചിത്രം 3.3: ചക്രബന്ധം

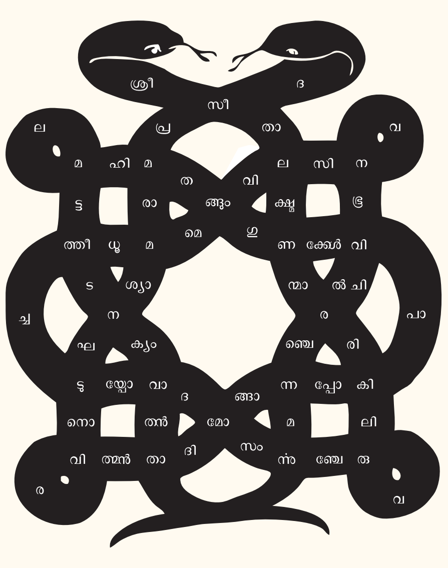

ചിത്രം 3.4: നാഗബന്ധം

12 ചക്രബന്ധം

↓213. രമ്യം രാക്ഷസസന്തതിക്കു യമദണ്ഡാഭം
വിരാജദ്രസേ
ഗർഭേ ജഹ്നുമഹർഷികന്യയതിനാൽ പൂർണ്ണം
പ്രഭാവർഷണം
ചണ്ഡം രാവണമൗലിമേൽ നിയമിതം
സംപൂതധർമ്മാശ്രമം
മഞ്ജുശ്രീരഘുപുംഗവന്റെ ചരണം സേവിക്കണം
നിർമ്മമം. — സ്വ.

'രാജരാജവർമ്മാ' എന്നു കവിനാമംകൊണ്ട് സ്തംഭങ്ങളുടെ മൂന്നാം കള്ളികളിൽ ഉദ്ധാരം.

13 നാഗബന്ധം

↑214. ശ്രീസീതാലക്ഷ്മണന്മാരരികിലിരുവരും ചേർന്നു
സമ്മോദവായ്പോ-
ടുച്ചത്തീധൂമമെങ്ങും വിലസിന വനഭൂവിൽ
ചിരഞ്ചെന്നമർന്നു
താതൻവാക്യം നടത്തീടുമലമഹിമ തങ്ങും
ഗുണക്ഷേൾവി പാകി-
പ്പോന്നങ്ങാമോദിതാത്മൻ വിരവിനൊടു
ഘനശ്യാമരാമപ്രസീദ. — സ്വ.

14 രഥബന്ധം

↓215. രാമപാദങ്ങൾ തൊഴുതു പൂജചെയ്തു വിധിച്ചപോൽ
എന്നും രാപകൽ ചില്ലീനചിത്താംഭോജൻ രമിക്ക
നീ. — സ്വ.

"രാജരാജൻ രചിച്ചതു" എന്ന് മദ്ധ്യത്തിൽ ഉദ്ധാരം.

15 ഗൂഢചതുർത്ഥപാദം

↑216. സേതുരോപണമാഴിക്കുമുള്ളിൽ കല്പിച്ചു സത്വരം
ദാരക്ഷേമഞ്ചെയ്തു മഹാൻ തുണയ്ക്കുക സദാ മമ. — സ്വ.

ഇനി അധികദുഷ്കരങ്ങളായ ചില ബന്ധങ്ങളെ സംസ്കൃതത്തിൽത്തന്നെ ഉദാഹരിക്കുന്നു. ഇവ ഏതു ഭാഷയിൽ എഴുതിയാലും ലളിതമാകുന്നതു് പ്രയാസം തന്നെ.

16 സർവതോഭദ്രം

↓217. രമാദാസ സദാ മാരമാവസാരരസാവ മാ
ദാസാവ സാസാവസാദാസരസാനനസാരസ.
— സ്വന്തം (ചിത്രനക്ഷത്രമാല).

രമാദാസ–സദാ–മാരമ–അവസാരരസ–അവ–മാ–ദാസാവ–സ–അസാവസാദാസരസാനനസാരസ എന്ന് പദച്ഛേദം. ഹേ! രമാദാസ! (ലക്ഷ്മീഭക്ത) മാരമ (കാമനെപ്പോലെ) ശോഭയുള്ളോവേ! ദാസാവ (ആശ്രിതരക്ഷക!) അസാവസാദാസരസാനനസാരസ (അവസാദംകൊണ്ട്) അസരസം അല്ലാത്ത ആനനസാരസ(മുഖകമല)ത്തോടുകൂടിയവനേ! സദാ മാ (എന്നെ) അവ (രക്ഷിച്ചാലും) എന്ന് ഒരു രാജാവിനോടുള്ള പ്രാർത്ഥന.

17 അനുലോമപ്രതിലോമസമം

↑218. ഭാസതേനവമാതീവ രസാഭാസ പിനാകിനാ
നാകിനാപി സഭാസാരവതീ മാവ ന തേ സഭാ.
— സ്വന്തം (ചിത്രനക്ഷത്രമാല).

ഇതു് നേരേ വായിച്ചാലും തലകീഴായി വായിച്ചാലും ഒന്നുപോലെ ഇരിക്കും. ഭാസതേ–അനവമാ–അതീവ–രസാഭാസ–പിനാകിനാ–നാകിനാ–അപി–സഭ–അസാരവതീ–മാവ–ന–തേ–സഭാ–എന്ന് പദച്ഛേദം.

ഹേ! രസാഭാസ (ഭൂമിയെക്കൊണ്ട് ശോഭിക്കുന്നോവേ!) മാവ (ശ്രീകൊണ്ടു ശോഭിക്കുന്നോവേ!) പിനാകിനാ നാകിനാ അപി സഭ! (പിനാകപാണിയായ ദേവനോടും തുല്യയായ ശോഭയുള്ളോവേ!) തേ സഭാ (നിന്റെ സഭ) അസാരവതീന (സാരവതിയായിട്ടും) അനവമാ (നിർദ്ദോഷിയായിട്ടും) അതീവ ഭാസതേ (ഏറ്റം ശോഭിക്കുന്നു) എന്ന് രാജസ്തുതി.

4

ദോഷപ്രകരണം

“ശബ്ദാർത്ഥങ്ങൾക്ക്” ഉണ്ടാകുന്ന = അലങ്കാരങ്ങളെ + വിവരിച്ചതിന്റെ ശേഷം അവയ്ക്ക് സംഭവിക്കുന്ന ദോഷ ഗുണങ്ങളെ നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു:

↓121. രസക്കേടുളവാക്കുന്ന
തൊക്കെയും ദോഷമാമത്
പദ, മർത്ഥം, വാക്യമെന്ന
മൂന്നിലും സംഭവിച്ചിടും.

വായിക്കുന്നവർക്കു മനസ്സിനു മടുപ്പുവരുത്തുന്നതെല്ലാം ‘ദോഷ’മാകുന്നു. കാവ്യത്തിന്റെ ജീവനായത് രസം. അതിന്റെ പ്രതീതിക്കു തടസ്സമോ താമസമോ ഉളവാക്കുന്ന ധർമം ദോഷമാകുന്നു. പദം, അർത്ഥം, വാക്യം, ഈ മൂന്നെണ്ണവും ദോഷത്തിന് ആശ്രയമായി വരാം. അതിൽ പദത്തെ ആശ്രയിച്ചുനിൽക്കുന്നത് പദദോഷം; അർത്ഥത്തെ ആശ്രയിച്ചുനിൽക്കുന്നത് അർത്ഥദോഷം; വാക്യത്തെ ആശ്രയിച്ചു നിൽക്കുന്നത് വാക്യദോഷം. നിത്യദോഷം, അനിത്യദോഷം എന്നു ദോഷങ്ങൾക്കു വേറേ ഒരു വക വിഭാഗവുമുണ്ട്. എന്നും എല്ലായിടത്തും ഒരുപോലെ ദോഷമായി നിൽക്കുന്നത് നിത്യദോഷം; ചിലേടത്തും ചിലപ്പോഴും മാത്രം ദോഷമായി വരുന്നത് അനിത്യദോഷം. അതിൽ ആദ്യം പദദോഷങ്ങളെപ്പറ്റി പറയുന്നു.

1 പദദോഷങ്ങൾ

↑122. ദുശ്ശ്രവം, ച്യുതസംസ്കാര
മപ്രയുക്തം, നിരർത്ഥകം
ഗ്രാമ്യം, നേയാർത്ഥ, മശ്ലീലം,
മപ്രതീത, മവാചകം
സന്ദിഗ്ദ്ധാനുചിതാർത്ഥങ്ങൾ
പദദോഷങ്ങളാമിവ.

1.1 ദുശ്ശ്രവം

ഉച്ചരിക്കുന്നതിനുള്ള ക്ലേശം നിമിത്തം കർണ്ണകഠോരമായി തോന്നുന്നത് ‘ദുശ്ശ്രവം’.

ഉദാഹരണം:

↓219. മടിച്ചു വേല ചെയ്യാതെ
മനം കാഞ്ഞുള്ള വാക്കുകൾ
സ്വല്പവും സ്വാമിയെക്കൊണ്ടു
കല്പിപ്പിപ്പതു കഷ്ടമാം. — സ്വ.

ഇതിൽ ‘കല്പിപ്പിപ്പതു’ എന്ന പദം വ്യാകരണപ്രകാരം സാധുവാണെങ്കിലും സഹൃദയന്മാർക്ക് ശ്രുതികടുവായി തോന്നുന്നു. ശബ്ദപ്രയോഗം കവിക്ക് ഇച്ഛപോലെ ചെയ്യാവുന്നതായിരിക്കെ ദുർഘടവർണങ്ങളെക്കൊണ്ടു ശ്രോതാക്കൾക്ക് ഉദ്വേഗം ജനിപ്പിക്കുകയാകുന്നു ഇവിടെ ദൂഷകതാബീജം.[1] രൗദ്രാദിരസത്തിലും വൈ

1. ദോഷത്തിനു കാരണമായിട്ടുള്ളത്.

യാകരണാദികൾ വക്താക്കളായിരിക്കുമ്പോഴും മറ്റും ഇതിന് ദോഷത്വം സിദ്ധിക്കാത്തതിനാൽ ദുശ്ശ്രവം അനിത്യദോഷമാകുന്നു.

1.2 ച്യുതസംസ്കാരം

വ്യാകരണപ്രകാരം തെറ്റായുള്ള ശബ്ദം ച്യുതസംസ്കാരം.

ഉദാഹരണം:

↑220. ആകാരംകൊണ്ടഹോ! നമ്മുടെ മുഖമൊടു പോരിട്ടു
പോരായ്മയോടും
രാകാരമ്യേന്ദുപോയോരളവു
കുമുദിനീപ്രേയസിക്കായതിന്നാൽ
ശോകാരംഭം തുടങ്ങിപ്പെരുകി മിഴിയടച്ചിങ്ങു
രോദിപ്പതിപ്പോൾ
കാകാരാവച്ഛലത്താൽ ചെവിയിലിത തറയ്ക്കുന്നു
വല്ലാതെ വന്ന്. — അതിമോഹം നാടകം.

പദ്യം 220. അതിമോഹം നാടകത്തിലെ നായിക സ്വന്തം മുഖസൗന്ദര്യ പ്രശംസയോടു കൂടിയിണക്കി പ്രഭാതം വർണ്ണിച്ചു കേൾപ്പിക്കുകയാണ്, നായകനെ. എന്റെ മുഖത്തോട് ആകൃതി കൊണ്ട് പൊരുതി ജയിക്കാനാവാഞ്ഞു ചന്ദ്രൻ മറഞ്ഞപ്പോൾ അയാളുടെ ഭാര്യയായ ആമ്പൽ കരയുന്ന ശബ്ദമാണത്രേ കാക്കയുടെ കരച്ചിൽ.

ഇവിടെ ‘ആയതിന്നാൽ’ എന്നത് ദുഷ്ടം. വ്യാകരണപ്രകാരം ഉദ്ദേശികാവിഭക്തിയിൽ മാത്രമേ ദ്വിത്വത്തിനു വികല്പമുള്ളൂ. പ്രയോജികയിൽ ‘അതിനാൽ’ എന്നേ സുശബ്ദമാവുകയുള്ളൂ.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓221. അഹോവൃത്തിക്കു ഗതിയി-
ങ്ങഹോ! കാണായ്കമൂലമായ്
മാനവന്മാരുരയ്ക്കുന്നു
മനോസാക്ഷിവിരുദ്ധമായ്. — സ്വ.

ഇതിൽ ‘അഹോവൃത്തി’യും ‘മനോസാക്ഷി’യും സംസ്കൃതവ്യാകരണപ്രകാരം മുറയ്ക്ക് അഹർവൃത്തി എന്നും മനസ്സാക്ഷി എന്നും വേണ്ടതാകുന്നു.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↑222. കാമപാലപശുപാലസമേതൻ
താമസേനരഹിതം പുരി പുക്കാൻ
കാമിനീജനകടാക്ഷമതാകം-
ദാമഭൂഷിതമനോഹരരൂപൻ.
— ശ്രീകൃഷ്ണചരിതം മണിപ്രവാളം.

ഇതിൽ ‘താമസേന’ എന്ന പദം ച്യുതസംസ്കാരം. വിളംബം എന്ന അർത്ഥമായ താമസശബ്ദം സംസ്കൃതമല്ലാത്തതിനാൽ ‘താമസേന’ എന്ന സംസ്കൃതതൃതീയ ചേർത്തതു സാധുവല്ല.[2] ഇത് ഒരിക്കലും സാധുവല്ലായ്ക

2. ഇത് ച്യുതസംസ്കാരം.

യാൽ നിത്യദോഷമാകുന്നു.

വേറെയും ഉദാഹരണം:

↓223. വട്ടംകൂട്ടി മഹാനസേ ഭോജനത്തിനു താമസേ
ഹേതുരേഷ ജരാൻ.
— അംബരീഷചരിതം കഥകളി.

എന്നാൽ,

↑224. മണ്ടന്തി പാന്ഥനിവഹാഃ പടിബന്ധപേട്യാ

ഇത്യാദി വിദൂഷകവാക്യങ്ങളിൽ ചിലതിന് അദോഷത്വം കല്പിക്കാം.

1.3 അപ്രയുക്തം

നിഘണ്ടുപ്രകാരവും മറ്റും സാധുവായിരുന്നാലും കാലഭേദംകൊണ്ടും മറ്റും പ്രചാരക്കുറവു വന്നിട്ടുള്ളത് ‘അപ്രയുക്തം’.

ഉദാഹരണം:

↓225. വില്ലു തിന്നു മുതുവെള്ളെരുതേറിയ
വെള്ളിമലയനെന്നുണ്ടൊരു കള്ളൻ.
— കിരാതം കഥകളി.

ഇവിടെ ‘വില്ല്’ എന്നത് അപ്രയുക്തം; വിഷപര്യായമായിരിക്കാമെന്നു തോന്നുന്നു. വേറേ ഉദാഹരണം

↑226. രുഷ്ടോƒസൗ ബത കാട്ടനം വിജയനം....”
— കിരാതം കഥകളി.

ഇതിൽ ‘കാട്ടൻ’ അപ്രയുക്തം. കവിസമയത്തെ[3] ലം

3. കവിസങ്കേതം.

ഘിച്ചതിനുള്ള പ്രയോജനത്തെ അന്വേഷിക്കുന്നതിലുള്ള സംരംഭത്തിൽ അർത്ഥപ്രതീതിക്ക് ഉണ്ടാകുന്ന വിളംബമാകുന്നു ഇവിടെ ദൂഷകതാബീജം.

1.4 നിരർത്ഥകം

വൃത്തപൂരണത്തിനും മറ്റും വേണ്ടി അർത്ഥവിവക്ഷ കൂടാതെ പ്രയോഗിക്കുന്നത് നിരർത്ഥകം. ഉദാഹരണം —

↓227. പാടേ നാളം പിരിഞ്ഞുള്ളൊരു സരസിജമൊക്കുന്ന
മുഗ്ദ്ധാനനത്തെ
കൂടക്കൂടെത്തിരിച്ചഗ്ഗതിയതിലുമഹോ! ദക്ഷയാം
പക്ഷ്മളാക്ഷി
ബാഢം പീയൂഷവും വൻവിഷവുമധികമായ്
തേച്ചെടുത്തക്കടാക്ഷം
ഗാഢം മന്മാനസത്തിൽ കഠിനമിഹ
കഴിച്ചിട്ടതിന്മട്ടിലാക്കി. — മാലതീമാധവം.

[4]ഇതിൽ ‘പാടേ’, ‘അഹോ’, ‘ബാഢം’, ‘വൻ’, ‘ഇഹ’

4. 3-ആം പദ്യം നോക്കുക.

— ഈ ശബ്ദങ്ങൾ ഒരർത്ഥവിശ്ലേഷത്തേയും കുറിക്കായ്കയാൽ നിരർത്ഥകങ്ങൾ. യാത്യാമുഹു...എന്ന ശ്ലോകത്തിന്റെ തർജ്ജമയെന്നു നോക്കുമ്പോൾ ‘ദക്ഷ’, ‘അധികമായ്’ ഇത്യാദിയും കൂടി നിരർത്ഥകങ്ങളെന്നു ഗണിക്കപ്പെടും. ബന്ധശൈഥില്യവും, നിരർത്ഥകപദപ്രയോക്താവിന്റെ കൃതിയിൽ തോന്നുന്ന വൈമുഖ്യവും മറ്റും ഇതിൽ ദൂഷകതാബീജം.

1.5 ഗ്രാമ്യം

സഭയിൽ പ്രയോഗിക്കത്തക്ക പ്രൗഢത പോരാത്തത് ഗ്രാമ്യം. സാധാരണ ഇതിന് ‘കന്നത്തം’ എന്നും പേർ പറയാറുണ്ട്. ഉദാഹരണം:

↑228. കഷ്ടം വെച്ചങ്ങുനിന്നു പിതൃപതിതനയൻ വായുജൻ
കൈകടഞ്ഞു
ധൃഷ്ടൻ പാർത്ഥൻ സകോപം ധൃതിയൊടുടനടൻ കയ്യു
തമ്മിൽ തിരുമ്മി
ഒട്ടും നന്നല്ലിതെന്നാ യമജർ ബഹുവിധം ഭാവഭേദം
നടിച്ചു.
പെട്ടെന്നിങ്ങോട്ടു ഞാനും തവ കഴലിണ
കണ്ടീടുവാൻ വെച്ചടിച്ചു.
— ലക്ഷണാസംഗം നാടകം.

228. സാംബനെ (ശ്രീകൃഷ്ണപുത്രൻ) കൗരവർ ബന്ധിച്ച വിവരവുമായി ദ്വാരകയിലെത്തിയ നാരദൻ ശ്രീകൃഷ്ണനോട്: പിതൃപതിതനയൻ = യുധിഷ്ഠിരൻ. യമജർ = നകുലസഹദേവന്മാർ.

നാലാം പാദത്തിലെ ‘വെച്ചടിച്ചു’ എന്നത് ഗ്രാമ്യം.

വേറേ ഉദാഹരണം:

↓229. വാക്കൊന്നെന്നുടെ വായിൽനിന്നൊരുവിധം
വീണാലിതിന്നേതുമേ
നീക്കം പിന്നെ വരുന്നതല്ലൊരു മുഖം നോക്കും
നമുക്കില്ലതിൽ
വക്രത്വത്തൊടു രാജകല്പന വൃഥാ
ലംഘിച്ചിടുന്നോർകളെ-
ച്ചക്രശ്വാസമൊടിട്ടിഴച്ചു കഷണിപ്പിക്കും
കണക്കെന്നിയേ. — ഭഗവദ്ദൂത് നാടകം.

ഇതിൽ നാലാം പാദത്തിലെ മിക്ക പദങ്ങളും ഗ്രാമ്യങ്ങളാകുന്നു. ഏതാനം കുഗ്രാമങ്ങളിൽ മാത്രം നടപ്പുള്ള ദേശ്യപദങ്ങളെ പ്രയോഗിക്കുന്നതും ഗ്രാമ്യദുഷ്ടമെന്നു വിചാരിക്കപ്പെടും. കവി നാഗരികനല്ലെന്നു തെളിയിക്കുന്നതിനാൽ ശ്രോതാവിന് ഉണ്ടാകുന്ന വൈമുഖ്യമാകുന്നു ഇതിൽ ദൂഷകതാബീജം.

1.6 നേയാർത്ഥം

അർത്ഥം ശ്രവണമാത്രത്താൽ സ്പഷ്ടമാകാതെ ലക്ഷണംകൊണ്ടും മറ്റും ഊഹിച്ചെടുക്കേണ്ടതായി വരുന്നത് നേയാർത്ഥം.

ഉദാഹരണം:

↑230. തരുണാരുണചാരുപങ്കജത്തിൻ-
കരണക്കുറ്റി തകർത്തിടാനൊരുങ്ങും
ചരണം ഭവദീയമൊന്നു തന്നേ
ശരണം മേ ധരണീധരേന്ദ്രകന്യേ! — സ്വ.

ഇവിടെ ‘കരണക്കുറ്റി തകർത്തിടാനൊരുങ്ങുക’ എന്നതിന് ലക്ഷണം കൊണ്ട് ‘ജയിക്ക’ എന്നർത്ഥം വിവക്ഷിതം. എന്നാൽ ഈ ലക്ഷണയിൽ പ്രസിദ്ധിയോ പ്രയോജനമോ ഇല്ല.[5]

5. ശബ്ദാർത്ഥപ്രകരണത്തിൽ ലക്ഷണാവിഭാഗം 160-ആം കാരിക നോക്കുക.

വേറേ ഉദാഹരണം:

↓231. മുക്തശങ്കമയി! നിന്റെ
മൃത്യുസമയത്തിനർത്ഥവചനങ്ങളാൽ
വ്യക്തമാക്കിയിതനർഗളം പ്രിയതയേവനാസ്സഖി
തവാന്തികേ
നിൽക്കവേ സുതനു!
ഭീതിയെന്തിനതിനീചനാകമിവനിപ്പൊളീ-
യുഗ്രപാപഫലമോർത്തതിന്നു
വിപരീതമായനുഭവിച്ചിടും!
— മാലതീമാധവം, 5 — 26.

പദ്യം 231. അഘോരഘണ്ടനെന്ന കാപാലികൻ മാലതിയെ ചാമുണ്ഡിക്കു ബലി കൊടുക്കാൻ ഒരുങ്ങുമ്പോൾ മാധവൻ അവിടെ എത്തിച്ചേരുകയും, “ഛീ കള്ളാ, കാപാലികാ” എന്നു തുടങ്ങിയ അധിക്ഷേപവചനങ്ങൾ പറയുകയും ചെയ്ത ശേഷം മാലതിയോടു പറയുന്നു: നിന്റെ മൃത്യുസമയത്ത് അനർത്ഥ വചനങ്ങളാൽ (ഛീ കള്ളാ ഇത്യാദി) അനർഗ്ഗളം പ്രിയത മുക്തശങ്കം ഏവൻ വ്യക്തമാക്കിയോ ആ സഖി (കൂട്ടുകാരൻ) തവ അന്തികേ (നിന്റെ സമീപത്തു) നിൽക്കുമ്പോൾ, തനിക്കു ഭീതിയെന്തിന്? അതിനീചനാകും ഇവൻ (അഘോരഘണ്ടൻ) ഈ ഉഗ്രപാപഫലം (നിന്നെ കൊല്ലാൻ ശ്രമിച്ചതിന്റെ ഫലം) ഓർത്തതിനു വിപരീതമായി അനുഭവിക്കും. (ഓർത്തതു് ഒരുവളെ കൊല്ലണമെന്ന്. അതിനു വിപരീതം—ഓർത്തവൻതന്നെ ചാകുക. ഇവിടെയാണ് നേയാർത്ഥമെന്ന ദോഷം.)

രൂഢിയും സ്പഷ്ടമായ പ്രയോജനവും കൂടാതെ ചെയ്യുന്ന ലക്ഷണമൊക്കെയും നേയാർത്ഥത്തിന് ഉദാഹരണമാകുന്നു. ഇതിൽ പ്രതീതി വിളംബം ദൂഷകതാബീജം.

1.7 അശ്ലീലം

ലജ്ജ, ജുഗുപ്സ, അമംഗലം ഇവയ്ക്ക് ഇടകൊടുക്കുന്നത് അശ്ലീലം.

ലജ്ജയ്ക്ക് ഉദാഹരണം:

↑232. വീതാതങ്കം വിധുസ്ത്രീവടിവു വിധുരൻ കണ്ടു
കാമിച്ചണഞ്ഞി-
ട്ടേതാണ്ടൊക്കെ പ്രവർത്തിച്ചളവതരണം ചെയ്ത
ചൈതന്യമൂർത്തി
ഭൂതാധീശൻ പുമാൻ പെറ്റൊരു പുരുമപെടും
പുണ്യനുണ്ണിക്കിടാവുൾ-
ജ്ജാതാനന്ദത്തൊടെന്നെസ്സതതമഴകിൽ വീക്ഷിച്ചു
രക്ഷിച്ചിടട്ടേ! — വെണ്മണി മഹൻ.

പദ്യം 232. പുരന്ദരാരണം നാടകത്തിന്റെ നാന്ദി. മൂന്നാം പാദത്തിൽ ‘ദിവ്യനുണ്ണിക്കിടാവ്’ എന്നു പാഠാന്തരം കാണുന്നു. വീതാതങ്കം = ലജ്ജകൂടാതെ. വിധു സ്ത്രീവടിവ് = വിഷ്ണുവിന്റെ സ്ത്രീരൂപം. (വിധു = വിഷ്ണു) ഭൂതാധീശനും ആയ ഉണ്ണിക്കിടാവ് എന്നു മൂന്നാംപാദത്തിൽ അന്വയം.

ഇതിൽ ‘ഏതാണ്ടൊക്കെ’ എന്നത് ലജ്ജാവഹം.

ജുഗുപ്സയ്ക്ക് ഉദാഹരണം:

↓233. ഒഴിച്ചു വിണ്മൂത്രമറിഞ്ഞിടാതെ-
യൊഴിച്ചു മണ്ടിച്ചിലരത്രയല്ല
തഴച്ച ഭീത്യാ ചിലർ കണ്ണടച്ചു
മിഴിച്ചുനിന്നൂ ചിലരുൾഭ്രമത്താൽ — ഭഗവദ്ദൂത്.

പദ്യം 233. വിട് + മൂത്രം = വിണ്മൂത്രം. വിട് = മലം.

അമംഗലത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑234. സുരവസതിയിലാശയെങ്കിൽ വേണോ-
തപമിതു, നിൻപിതൃഭൂമി ദിവ്യയല്ലേ?
അഥ കണവനിലെങ്കിൽ വേണ്ടി, താരും
മണിയെ വരിക്കു,മതാരെയും വരിക്കാ. —
കുമാരസംഭവം

പദ്യം 234. ശിവൻ പാർവ്വതിയോട് അവളുടെ തപസ്സിന്റെ വ്യർത്ഥതയെപ്പറ്റി പറയുന്നു. സുരവസതി = സ്വർഗ്ഗം. മണി = രത്നം.

ഇതിൽ ‘പിതൃഭൂമി’ ശബ്ദം ശ്മശാനമെന്നർത്ഥമുള്ളതാകയാൽ അമംഗലത്തെ വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നു. ‘പിതൃനാട്’ എന്ന് വായിക്കുന്നതായാൽ ഈ ദോഷത്തിന് അവകാശമില്ല.

ഈ വകകൾ ലജ്ജാദികളെ ഉദ്ബോധിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ രസാസ്വാദനയ്ക്കുള്ള വൈമുഖ്യജനനം തന്നെ ഇവയിൽ ദൂഷകതാബീജം. ‘ശിവലിംഗ-സുഭഗാ’ദിശബ്ദങ്ങൾ അതിപ്രസിദ്ധങ്ങളായിപ്പോയതിനാൽ ഈ ദോഷം അവയെ ബാധിക്കുന്നില്ല. അവയിൽ അവയവാർത്ഥത്തെക്കാൾ സമുദായാർത്ഥത്തിനാണ് പ്രാബല്യം.

1.8 അപ്രതീതം

ശാസ്ത്രമാത്രത്തിലല്ലാതെ ലോകത്തിൽ പ്രസിദ്ധി കുറഞ്ഞത് ‘അപ്രതീതം’.

ഉദാഹരണം:

↓235. നല്ലേഴാമെടമുണ്ടെ-
ങ്കിലില്ലംതാനിന്ദ്രലോകമാം
അല്ലെങ്കിലോ നരകമാം
ചൊല്ലേറുന്നിന്ദ്രലോകവും. — സ്വ.

ഇവിടെ ‘ഏഴാമെടം’ എന്നതിനു ‘ഭാര്യ’ എന്ന അർത്ഥത്തിന് ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രത്തിൽ മാത്രമേ പ്രസിദ്ധിയുള്ളൂ. അർത്ഥബോധത്തിലുള്ള പ്രതീതിവിളംബം തന്നെയാകുന്നു ഇവിടെയും ദൂഷകതാബീജം.

1.9 അവാചകം

വിവക്ഷിതമായ അർത്ഥത്തെ കുറിക്കാൻ ശക്തിയില്ലാത്തത് അവാചകം. ഇതു പലമാതിരിയിൽ വരാം.

ഉദാഹരണം:

↑236. യാദവർക്കു കുരുപാണ്ഡവാദിയിൽ
ഭേദമെന്തു നിരൂപിച്ചുനോക്കിയാൽ
മോദമോടിവിടെയാരു മുമ്പിൽവ-
ന്നാദരിക്കുമവരോടു ചേരണം.

ഇവിടെ ‘ആദരിക്ക’ എന്നതിന് ‘ക്ഷണിക്ക’ എന്നർത്ഥം ആവശ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ആ അർത്ഥം ശബ്ദത്തിന് ഇല്ലാത്തതിനാൽ അവാചകം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓237. മന്നവരണിമണിമൗലേ!
വന്ന വിശേഷം കഥിക്ക വഴിപോലേ
നന്ദി നമുക്കതിനാലേ
വന്നീടും പാർക്കിലിന്നു മെന്മേലേ. — ഭഗവദ്ദൂത്.

ഇവിടെ ‘നന്ദി’[6] ശബ്ദം അവാചകം.

6. ‘നന്ദി’ക്ക് സന്തോഷം എന്ന അർത്ഥം ആവശ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

വേറേയും ഉദാഹരണം:

↑238. ഇഹ സംസാരനീരാഴി
ദേഹികൾക്കതിദുസ്തരം
കണ്ണൻ കരുണയാം കപ്പൽ
കിടച്ചെങ്കിൽ കടന്നിടാം. — സ്വ.

ഇവിടെ ‘നീരാഴി’ ശബ്ദത്തിന് സമുദ്രം എന്നർത്ഥം. അവയവാർത്ഥത്താൽ ജനിക്കുമെങ്കിലും കുളമെന്ന അർത്ഥത്തിൽ പ്രബലതരയായ രൂഢിയാൽ അതു നിയമിക്കപ്പെട്ടുപോയതിനാൽ അശക്തി.

വിവക്ഷിതമായ അർത്ഥത്തിന്റെ അപ്രതീതി തന്നെ ദൂഷകതാബീജം; ആയതിനാൽ ഇതു നിത്യദോഷവുമാകുന്നു.

1.10 സന്ദിഗ്ദ്ധം

അതോ ഇതോ വിവക്ഷിതമെന്നു സംശയത്തിന് ആസ്പദമായത് ‘സന്ദിഗ്ദ്ധം’.

ഉദാഹരണം:

↓239. സഖികളഴലിയന്നു കാത്തുനോക്കും
വ്രതകൃശയാമിവളെപ്പരിഗ്രഹിപ്പാൻ
അസുലഭനവനെന്നു താൻ വരുന്നോ.
— കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ ‘എന്നു’ എന്നത് ‘ഏതു കാലത്ത്’ എന്നർത്ഥമായ തദ്ധിതരൂപമോ, ‘ഇപ്രകാരം’ എന്നർത്ഥമായ ഘടകനിപാതമോ എന്ന് സന്ദേഹം. ആദ്യത്തേതായാൽ ‘ഏതു കാലത്താണാവോ അവൻ വരാൻ പോകുന്നത്?’ എന്ന് ഉത്കണ്ഠയിൽ അർത്ഥപര്യവസാനം; രണ്ടാമതായാൽ, ‘അവൻ അസുലഭൻ എന്നു തന്നെ വന്നേക്കുമോ’ എന്ന നിരാശയിൽ പരിണാമം. അതിനാൽ വിവക്ഷിതാർത്ഥം സ്പഷ്ടമാകുന്നതിന് ‘അസുലഭനവനേതുനാൾ വരുന്നോ’ എന്നു പഠിക്കണം. സംശയത്താൽ അർത്ഥബോധത്തിനുള്ള പ്രതിബന്ധം തന്നെ ദൂഷകതാബീജം. സന്ദേഹം തന്നെ വിവക്ഷിതമായിട്ടുള്ള പഞ്ചനളീയാദി[7] സ്ഥ

7. സ്വയംവരമണ്ഡപത്തിൽ അഞ്ചു നളന്മാർ ഇരിക്കുന്നതായും അവരിൽ ഓരോരുത്തർക്കും യഥാർത്ഥ നളന്റേയും പിന്നെ അതതു ദേവന്മാരുടെയും ഗുണവിശേഷങ്ങൾ ഏകകാലത്തുണ്ടായിരുന്നതായും ദമയന്തി കണ്ടു എന്നു നൈഷധത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഇവിടെ ഓരോ നളനെയും വർണ്ണിക്കുമ്പോൾ ദമയന്തിക്കു സന്ദേഹം വിവക്ഷിതമാണല്ലോ.

ലങ്ങളിൽ ഇത് ദോഷമല്ല. പ്രത്യുത, ഗുണമായി ചമയുന്നതിനാൽ അനിത്യം. പ്രകൃതോദാഹരണത്തിൽ തന്നെ ‘കരിവിയലും കൃഷിയേവലാരിപോലെ’ എന്നുള്ള ഉപമാവാക്യമായ നാലാംപാദംകൂടി (ഏതു നാൾ) ചേർക്കുമ്പോൾ അന്വയസിദ്ധിക്കായി വിവക്ഷിതാർത്ഥത്തെ സ്വീകരിക്കേണ്ടിവരും.

1.11 അനുചിതാർത്ഥം

വിവക്ഷിതത്തിന് വിരുദ്ധമായത് അനുചിതാർത്ഥം.

ഉദാഹരണം:

↑240. നാലാണീഞങ്ങളൃത്വിക്കുകളപി ച ചടങ്ങോതുവാൻ
വാസുദേവൻ
മേലാളാണീക്ഷിതീശൻ, ദ്രുപദസുത ഗൃഹീതവ്രതാ
പതിയല്ലോ
മാലേറും കൗരവന്മാരിവർ പശുകുലമാം
യുദ്ധമാമദ്ധ്വരത്തിൽ
ഭൂലോകേശാൻ ക്ഷണിക്കുന്നതിനിഹ പറകൊട്ടുന്നു
പെട്ടെന്നിദാനീം.
— വേണീസംഹാരം.

പദ്യം 240. ഭീമവാക്യം: യുധിഷ്ഠിരനെ ഒഴിച്ചാണു നാല്. ഋത്വിക് = യാഗക്രിയ ചെയ്യുന്നവൻ. മേലാൾ = യജമാനൻ. ഈ ക്ഷിതീശൻ = യുധിഷ്ഠിരൻ. യാഗത്തിനു വ്രതനിഷ്ഠയുള്ള പത്നി വേണമെന്നുണ്ട്; അത് ദ്രൗപദി. അദ്ധ്വരം = യാഗം. ഭൂലോകേശാൻ = (മറ്റു) രാജാക്കന്മാരെ.

ഇവിടെ യുദ്ധത്തെ അദ്ധ്വരമാക്കാനുള്ള സംരംഭത്തിൽ വീരന്മാരായ കൗരവരെ പശുക്കളാക്കിയത് അനുചിതം. പശുശബ്ദം ഭീരുത്വത്തെ ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നു; എതിർക്കുന്നവരെ അല്ലാതെ ഭീരുക്കളെ വധിക്കുന്നത് വീരധർമ്മമല്ല. ‘മാലേറും’ എന്ന കൗരവവിശേഷണം ഈ അനൗചിത്യത്തെ പ്രബലപ്പെടുത്തുകയും ചെയ്യുന്നു. വിരുദ്ധാർത്ഥപ്രതീതി വൈരസ്യജനകമാകയാൽ ദോഷത്വം സ്പഷ്ടം.

↓123. ഇതിൽ ചിലതു വാക്യത്തിൽ
പദാംശത്തിങ്കലും വരാം.

മേൽ ചൊന്ന പദദോഷങ്ങളിൽ അപ്രയുക്തമൊഴികെ എല്ലാം വാക്യദോഷമായിട്ടും കാണും. ഇവിടെ പല പദം ചേർന്നത് വാക്യം എന്നേ വിവക്ഷിച്ചിട്ടുള്ളൂ. ഒറ്റപ്പദത്തിൽ മാത്രം സംഭവിക്കാവുന്നതിനെയാണ് പദദോഷമെന്നു ഗണിച്ചത്. എന്നാൽ ഉദാഹരണങ്ങളിൽ ചിലത് സമാസപദമായിട്ടും വന്നുപോയിട്ടുണ്ട്. അവയ്ക്ക് ഒറ്റപ്പദമായുള്ള ഉദാഹരണങ്ങൾ സ്വയം ഊഹിക്കാവുന്നവയാകുന്നു. ഏതാനം ചിലതു പാദാംശത്തിലും സംഭവിക്കും.

വാക്യദോഷമായി വരുന്നതിന് ഏതാനം ഉദാഹരണങ്ങൾ: ദുശ്ശ്രവം (ശ്രുതികടു)

↑241. തെറ്റെന്നാ മെയ് ലയിച്ചോ മമ ഹൃദി നിഴലിച്ചോ
വരച്ചോ പണിഞ്ഞോ,
പറ്റിച്ചോ ചേർത്തു, വജ്രപ്പശയിലിഹ പതിച്ചോ
കുഴിച്ചുള്ളിൽവെച്ചോ? — മാലതീമാധവം.
↓242. ചുറ്റും നല്ല കരിമ്പു നെൽകൃഷി കൊടൂരാർ
തെക്കേതൃക്കും വട-
ക്കറ്റം കാണിഇതന്നെ, മേലതിരുമാം ചേണാർന്ന
ഗൗണാനദി.
ആറ്റിൻകൈക്കിതരാപഗാപ്രസൃതകൈത്തോടും
കിഴക്കന്തമായ്
ചുറ്റു,ന്നിസ്ഥലവേശ്മ താഴിയഘടസ്ഥാനേച്ചുകൂടീ കടീ.
— മനോരമാവിജയം.

> പദ്യം 242. മനോരമപ്രസ്സ് (കോട്ടയം) സ്ഥിതി ചെയ്യുന്ന സ്ഥലം വർണ്ണ്യം. ചുറ്റും കരിമ്പ്-നെൽക്കൃഷി, തെക്കും വടക്കും കൊടൂരാർ. പടിഞ്ഞാറു ഗൗണാനദി. ആറ്റിൻ....ത്തോട്ടം = ആറിന്റെ കൈവഴിയായിട്ടുള്ള (ഇതരാപഗ) മറ്റു പുഴകളും കൈത്തോടുകളും, കിഴക്കന്തമായ് ചുറ്റുന്ന = കിഴക്കേ ദിക്കോളം ചുറ്റുന്ന. ഇസ്ഥലം....സ്ഥാനേ = ഈ സ്ഥലത്തുള്ള കെട്ടിടങ്ങളുടെ താഴികക്കുടംപോലെ. അച്ചുകൂടി = പ്രസ്സ്. കടീ = കെട്ടിടം (സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന) 'തെക്കേതുക്കും' ദുശ്ശ്രവം.

'ച്യുതസംസ്കാരം'

↑243. നലമുള്ളൊരു നവഗുണപരിമളനെ
നളനെന്നൊരു നൃപനെ അവൾ വരിച്ചു.
— നളചരിതം കഥകളി.

ഇവിടെ 'പരിമളനെ' എന്നതു് 'നൃപനെ' എന്നതിന്റെ വിശേഷണമായിട്ടു് കവി വിവക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു. വിശേഷണങ്ങൾക്കു് വിഭക്തിചെയ്യുന്നതു് ഭാഷാവ്യാകരണവിരുദ്ധമാകയാൽ ച്യുതസംസ്കാരം.

നിരർത്ഥകം

↓244. അത്യന്തം മെയ് സ്വതേതാനതിലളിതമഹോ!
സൗകമാര്യൈകസാരം
സത്യംതാൻ പാർത്തുകണ്ടാൽ പുനരപി നിതരാം
മാരനും ക്രൂരനത്രേ. — മാലതീമാധവം.

ഇതിൽ രണ്ടാംപാദത്തിൽ 'നിതരാം' എന്നുവരെ ഉള്ള ഭാഗം 'നിരർത്ഥക'മാകുന്നു.

ഗ്രാമ്യം

↑245. എന്തോ കഥിക്കുന്നതു നീയിടഞ്ഞാ-
ലെന്താണു തേങ്ങാക്കുലയാണെനിക്കു്.
— വെണ്മണി മഹൻ.

↓246. നില്ക്കാത്ത മോഹം നിനച്ചങ്ങിടഞ്ഞാ-
ലുലക്കേടെ മൂടാണെനിക്കെന്തു ചേതം.
— വെണ്മണി മഹൻ.

നേയാർത്ഥം

↑247. യോഗിമാർ സതതം പൊത്തും
തുഞ്ചത്തെത്തള്ളയാരഹോ!
നാഴിയിൽപാതിയാടീലാ
പലാകാശേന വാ ന വാ. — നമ്പ്യാർ.

> പദ്യം 247. യോഗികൾ ധ്യാനസ്ഥിതരാകമ്പോൾ കൈവിരൽ നാസാഗ്രത്തിൽ മുട്ടിച്ചുവെക്കും. നാഴിയിൽ പാതി = ഉരി. പല = ബഹു. ആകാശം = മാനം. വാ-ന-വാ = ആണോ അല്ലയോ?

ഇതിൽ 'മൂക്കറ്റത്തെ അമ്മാർ ഉരിയാടീല്ല. ബഹുമാനംകൊണ്ടോ അല്ലയോ?' എന്നർത്ഥം ഊഹിച്ചെടുക്കേണ്ടതായിരിക്കുന്നു.

അശ്ലീലം

↓248. പരിച്ചോരചലത്തിന്റെ
പാറച്ചുവടതിൽ പുരാ
നിറുത്തിഗ്ഗോപരെക്കാത്ത
നീരിത്താർനയനൻ തുണ. — സ്വ.

ഇതിൽ ഒന്നാം പാദം പദച്ഛേദം കൊണ്ടു് വ്രീഡാജുഗുപ്സകളെ ഉളവാക്കുന്നു.

പദദോഷങ്ങളിൽ പലതും പദാംശത്തിലും സംഭവിക്കും. അവയ്ക്കു് ഉദാഹരണങ്ങൾ സ്വയം ഊഹിച്ചുകൊള്ളുക. ഗ്രന്ഥവിസ്തരഭയത്താൽ ഇവിടെ അവയെ ഉദാഹരിക്കുന്നില്ല.

അനന്തരം വാക്യത്തിനുമാത്രം വരുന്ന ദോഷങ്ങളെ പറയുന്നു:

2 വാക്യദോഷങ്ങൾ

↑124. ക്ലിഷ്ടം വിരുദ്ധബന്ധാഖ്യം
വിസന്ധിഹതവൃത്തവും
ഉക്തന്യൂനാധികപദം
സമാപ്തപുനരാത്തവും.

↓125. പതൽപ്രകർഷം സങ്കീർണ്ണം
അഭവന്മതയോഗവും
ഗർഭിതാനക്ഷരവാച്യങ്ങൾ
പ്രസിദ്ധിഹതവും പുനഃ

↑126. അവിമൃഷ്ടവിധേയാംശം
അസ്ഥാനസ്ഥപദം തഥാ
വിരുദ്ധബുദ്ധിപ്രദവും
ഭഗ്നപ്രക്രമമക്രമം
പത്തൊൻപതിവ ദോഷങ്ങൾ
വാക്യമാത്രത്തിനുള്ളവ

2.1 ക്ലിഷ്ടം

അർത്ഥപ്രതീതിയിൽ ക്ലേശമുള്ളതു് 'ക്ലിഷ്ടം'. ക്ലേശം വരുന്നതു് ദൂരാന്വയം കൊണ്ടാകുന്നു.

ഉദാഹരണം:

↓249. സന്ധിക്കും ലക്ഷണാസംഗമതഴകൊടുതാൻ
ചേർത്തു സാംബന്നമൊന്നായ്
ബന്ധിക്കും ചെഞ്ചിടക്കുടിനമിളകുകിലും ഗംഗയാൽ
ഭംഗിയാക്കി.
എന്തൊക്കെക്കാട്ടിയെന്നാലതു മുഴുവനമേ വെണ്മയാം
രേവതീശൻ-
തൻ തൽകാലപ്പകിട്ടാലരുണിതകിരണം
നിങ്ങളെക്കാത്തിടട്ടേ. — ലക്ഷണാസംഗം.

> പദ്യം 249. ലക്ഷണാസംഗത്തിലെ നാന്ദി. ഇളകുകിലും ഗംഗയാൽ ഭംഗിയാക്കി ബന്ധിക്കും ചെഞ്ചിടക്കുടിനം, സാംബന്നം, സന്ധിക്കും ലക്ഷണാസംഗം അഴകൊടു താൻ ഒന്നായ് ചേർത്തു് എന്നു പൂർവ്വാർദ്ധത്തിൽ അന്വയം. രേവതീശൻ എന്ന വാക്കിൽ ശ്ലേഷം. ചന്ദ്രൻ എന്നും ബലഭദ്രൻ എന്നും അർത്ഥം. ചന്ദ്രൻ ശിവജഡയു (ലക്ഷണാസംഗം) അടയാളം കൊടുക്കുന്നു. ബലഭദ്രൻ സാംബന് ലക്ഷണയുമായി സംഗം ചേർത്തു. എന്തൊക്കെ…വെണ്മയാം = എല്ലാറ്റിനെയും വെളുപ്പിക്കുന്ന എന്നു ചന്ദ്രപക്ഷത്തിൽ. ഏതു പ്രവൃത്തിയും കീർത്തിയുണ്ടാക്കുന്ന എന്നു ബലഭദ്രപക്ഷത്തിൽ. അരുണിതകിരണം—ഉദയാവസരത്തിലെ ഇളം ചുവപ്പെന്നു് ചന്ദ്രപക്ഷത്തിൽ. കോപം കൊണ്ടു ചുവന്ന കാന്തി എന്നു ബലഭദ്രപക്ഷത്തിൽ. ബന്ധനസ്ഥനാക്കിയ സാംബനെ കൗരവന്മാർ വിട്ടുകൊടുക്കാഞ്ഞതിൽ ബലഭദ്രൻ കോപിച്ചു കലപ്പകൊണ്ടു കൗരവമന്ദിരം ഗംഗയിലൊഴുക്കാനൊരുങ്ങിയതാണല്ലോ ലക്ഷണാസംഗത്തിലെ നാടകീയ സംഘട്ടനം.

2.2 വിരുദ്ധബന്ധം

വിവക്ഷിതമായ രസത്തിനു് വിരുദ്ധമായ ബന്ധം ഉപയോഗിക്കുന്നിടത്തു് വിരുദ്ധബന്ധം.

ഉദാഹരണം:

↑250. പ്രേമം പരം പ്രണയമീട്ടറ്റതായ് പരിചയാലുള്ള
രാഗമിവചേ-
ർന്നാമഞ്ജുനേത്രയുടെ ജാത്യാ മനോജ്ഞതപെടും
ചേഷ്ടകൾക്കു ബത ഞാൻ
പാത്രീഭവിക്കണമനല്പരസോടുമവയോർ
ത്താലുമുൾത്തടമുടൻ
പേർത്തൊന്നിലും ചെറുതു ചേരാതെ സാന്ദ്രപരമാ
നന്ദസത്തിൽ മുഴുകും. — മാലതീമാധവം.

ഇതിൽ ടവർഗം, ർത്ത, ത്ര മുതലായ പരുഷവർണങ്ങളുടെ ആധിക്യം പ്രകൃതമായ ശൃംഗാരരസത്തിന് പ്രതികൂലം.

വേറേ ഉദാഹരണം:

↓251. ദുഃഖംകൊണ്ടോ ഭയാദ്വാ ദ്രുപദനൃപസുതൻ തന്നുടേ
പാണി മൗലൗ
വെയ്ക്കും നേരം പിതാ മേ ഝടിതിയിതു
തട്ടതീലയെന്നുള്ളതാസ്താം
മൂർഖന്മാർമുമ്പനാം നിൻതലയതിലിഹ ഞാനെന്നുടേ
വാമപാദം
വെയ്ക്കുന്നേൻ ശക്തനെന്നാകിലതു ബലനിധേ!
സാമ്പ്രതം നീ തടുത്തോ! — വേണീസംഹാരം.

അശ്വത്ഥാമാവ് ദ്വേഷ്യപ്പെട്ട് വിറച്ചുംകൊണ്ട് പറയുന്ന ഈ ശ്ലോകത്തിൽ പരുഷവർണങ്ങൾ കുറഞ്ഞുപോയതു് രൗദ്രരസത്തിന് വിരുദ്ധം.

↑252. ദുഃഖത്താലോ ഭയാദ്വാ ദ്രുപദനൃപസുതൻ ഹസ്തമാ
മസ്തകത്തിൽ
ചേർക്കും നേരത്തു താതൻ മമ ഝടിതി
തട്ടത്തില്ലതെന്നുള്ളതാസ്താം
മൂർഖന്മാർമുമ്പനാം നിൻമുടിനട്ടവിലിടങ്കാലിതാ
മുഷ്കോടേ ഞാ-
നിക്കാലം വെച്ചിട്ടുന്നേനതു സപദി തട്ടത്തീടു നീ
ശക്തനെങ്കിൽ.

എന്നോ മറ്റോ ഭേദപ്പെടുത്തിയാലേ രൗദ്രത മതിയാകുന്നുള്ളൂ.

2.3 വിസന്ധി

വിരൂപമായ സന്ധിയുള്ളതു് 'വിസന്ധി'. വൈരൂപ്യം നാലു മാതിരിയിൽ വരാം. (1) സന്ധികാര്യം ചെയ്യാതിരിക്കുക. (2) കർണ്ണകഠോരമായ പദയോഗം (3) സന്ധിചേർച്ചയാൽ അശ്ലീലാർത്ഥപ്രതീതി (4) സംസ്കൃതസന്ധികാര്യം അടുത്തുനിൽക്കുന്ന മലയാളപദത്തെ ബാധിക്കുക.

ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓253. (1) ഉപകാരവിധൗ ത്വമസ്യ ശക്തൻ
അപി ജീവൻ പുനരെന്തിനിപ്രകാരം.[a1]
— വേണീസംഹാരം.

> a1. ശക്തൻ + അപി-ശക്തനപി എന്നു സന്ധി വരേണ്ടതു വന്നിട്ടില്ല.

↑254. എന്നേ അദ്ദേഹമാണീയിവനിതിവിധമാം
പ്രത്യഭിജ്ഞാന്വിതം പോൽ.
— മാലതീമാധവം.

ഇവിടെ, വ്യാക്ഷേപകനിപാതമായ 'എന്നേ' എന്നതു് അടുത്ത 'അദ്ദേഹം' എന്ന പദത്തോടു് സന്ധിചേരാതെ നിൽക്കുന്നു.

↓255. (2) ചന്തം ചേർന്നണയട്ടെയാരുതുവൃമൊത്തുദ്യാന
ശോഭയ്ക്കിനി.
— ചൂഡാമണി.

ഇതിൽ ആർ + ഋതു എന്ന സന്ധി ദുശ്ശ്രവമായിരിക്കുന്നു.

↑256. (3) മറഞ്ഞാനമ്പരോടേവ-
മോതീട്ടംഭോജസംഭവൻ. — സ്വ.

ഇതിൽ രണ്ടാംപാദത്തിന്റെ ആദ്യപദങ്ങളുടെ സന്ധിയിൽ അശ്ലീലപ്രതീതി.

↓257. (4) പദാൽ പദമിളച്ചിടാതവനല്ല ഞാനോഽഥവാ.
— വേണീസംഹാരം.

ഇവിടെ 'ഞാനോ' എന്നതിൽ ഭാഷയിലെ വികല്പനിപാതമായ 'ഓ'കാരത്തിനു് അടുത്ത 'അഥവാ'യിലെ അകാരത്തോടു് പ്രശ്ലേഷസന്ധി ദുഷ്ടം.

↑258. ഗുരോർഞാംശ്ചരണാവിങ്ങു
വന്ദേ എന്നെന്നമേനഘൗ. — സ്വ.

> പദ്യം 258. ഗുരോഃ + ഞാൻ + ചരണൗ + ഇങ്ങു + വന്ദേ + എന്നെന്നമേ + അനഘൗ എന്നു പദച്ഛേദം. സംസ്കൃതസന്ധികൾ വന്നതിൽ കർണ്ണകഠോരത.

ഇത്യാദി പ്രയോഗിച്ചാൽ കർണ്ണകഠോരമായിരിക്കും എന്നതിനു് എന്തു സന്ദേഹം?

2.4 ഹതവൃത്തം

വൃത്തവിഷയത്തിൽ ദോഷപ്പെട്ടതു് 'ഹതവൃത്തം'. ഇതു് പലവിധത്തിലും വരും. ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓259. ജഗാദ മന്ദം ഗജരാജഗാമിനി
ഗതാമുകുന്ദസ്യ പദാരവിന്ദം
സ്വസോദരം പ്രാപ്തരം ദരോദരീ
മോക്തും ശുചാ മേചകചാരുകുന്തളാ.
— രുക്മാംഗദചരിതം കഥകളി.

ഇവിടെ 'വംശസ്ഥ'യും 'ഇന്ദ്രവംശ'യും ചേർന്ന ഉപജാതിവൃത്തത്തിനു് രണ്ടാംപാദത്തിൽ ഒരക്ഷരം കുറഞ്ഞുപോയതിനാൽ ഛന്ദോഭംഗം.

↑260. ചാരത്തുള്ളോന്നതിൽ ത/ന്നെയുമിഹ ശരിയായ്
ദൃഷ്ടി തട്ടുന്നതില്ലേ
പാരം ശീലിച്ച കാര്യ/ത്തിലുമുടനളവാ/കന്നിതേറ്റം
പ്രമാദം
പോരേണ്ടും ശീതമാം പൊ/യ്കയുമുഡുപതിയും
താപശാന്തിക്ക ചിത്തം
സൈര്യാപേതം ഭ്രമിക്കു/ന്നിതു ചിലതു
വിചാ/രിക്കയും ചെയ്യിടുന്നു.

ഇവിടെ സ്രഗ്ദ്ധരാവൃത്തത്തിനു് 7, 14, 21 എന്നു മൂന്നു യതികളായിട്ടു് നാലുപാദത്തിലും കൂടി 12 യതിസ്ഥാനങ്ങളുള്ളതിൽ ചരിഞ്ഞ വരകൊണ്ടു് കാണിച്ചിരിക്കുന്ന പ്രകാരം ആറുസ്ഥലങ്ങളിലും യതിഭംഗം വന്നിരിക്കുന്നു. ചില കവികൾ യതിഭംഗത്തെ ലേശം വകവയ്ക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ ശാലിനി, മാലിനി, മന്ദാക്രാന്ത, ശിഖരിണി, പ്രഹർഷിണി മുതലായ യതിദാർഢ്യമുള്ള വൃത്തങ്ങളിൽ യതിഭംഗം ഒരു പ്രബലദോഷം തന്നെയാണെന്നു് അനഭവസിദ്ധമാകുന്നു. പ്രകൃതിപ്രത്യയവിഭാഗം കൊണ്ടോ സന്ധിച്ഛേദംകൊണ്ടോ ഏതുവിധത്തിലെങ്കിലും ഒരു വേർതിരിപ്പിനു് മാർഗമുള്ളേടത്തു് യതിഭംഗദോഷം കല്പിക്കേണ്ടതില്ല. അതിനാൽ താഴെ കാണിക്കുന്ന പാദങ്ങളിൽ യതിഭംഗമില്ല.

i മത്യാമോർക്ക/ന്നീല ഞാൻ വേട്ടതായി
— ശാകുന്തളം.

ii തെരുതെരെയുരചെയ്തീ/ട്ടുന്നിതാ ചാരുവാക്യം
— സ്വ.

iii ആലോചി/പ്പതിനമിതെത്ര രമ്യമത്രേ — സ്വ.

പദ്യങ്ങൾ രണ്ടർദ്ധങ്ങളായിട്ടു് പകുക്കപ്പെട്ടുന്നതിനാൽ രണ്ടും മൂന്നും പാദങ്ങൾ തമ്മിൽ സന്ധിസമാസാദികൾ ചെയ്താലും വൃത്തദോഷം.

ഉദാഹരണം:

↓261. കുർപ്പുകൂട്ടമൊരു ബുദ്ധികൊണ്ടു ക-
ണ്ടീപ്രവൃത്തി പിഴയെന്നുവെച്ചതിൻ
തീർപ്പുചെയ്തു കൃപവെച്ചെനിക്കു നീ
മാപ്പു തന്നതിനു കൈതൊഴുന്നു ഞാൻ.
— ലക്ഷണാസംഗം.

ഇവിടെ 'അതിൻതീർപ്പ്' എന്നു സമാസം.

പാദാന്തലഘുവിനു് വികല്പേന ഗുരുത്വം വിധിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിലും അതിനെ 'ഇന്ദ്രവജ്ര', 'വസന്തതിലകം' മുതലായി അപൂർവം ചില വൃത്തങ്ങളിലേ കവികൾ ഉപയോഗിക്കാറുള്ളൂ. അതിനാൽ മറ്റു വൃത്തങ്ങളിൽ പാദാന്തലഘുവിനെ ഗുരുവാക്കിക്കല്പിക്കുന്നതു 'ഹതവൃത്ത'ദോഷമായിത്തീരും.

ഉദാഹരണം:

↑262. ദ്വിജചപലതമൂലമിന്നെനിക്കു
സഖിത നിനച്ചൊരു ചോദ്യമുണ്ടുചെയ്‌വാൻ.
— കുമാരസംഭവം.

ഇന്ദ്രവജ്രാവസന്തതിലകങ്ങളിലായാലാകട്ടെ ഇതു് ദോഷമല്ല.

എങ്ങനെ:

i പതിവ്രതാവൃത്തിയിൽ നിഷ്ഠമൂല-
മസാദ്ധ്യയാമേതൊരു സുന്ദരാംഗി
— കുമാരസംഭവം.

ii അദ്ദേവനെസ്സപദി പാർത്തു വിയർത്തുകൊണ്ടു
നീങ്ങാനെടുത്ത പദമൂഴിയിലൂന്നിടാതെ.
— കുമാരസംഭവം.

ചില്ലുകളെ [8]ആധ്മാനം ചെയ്തു ഗുരുവാക്കുന്നതും ഹതവൃത്തദോഷം തന്നെ.

> 8. ശക്തികൊടുക്കുക

ഉദാഹരണം:

↓263. ഒന്നായ്ഗ്രാഹ്യയിവൾ പരിഗ്രഹഗണേ
— ശാകുന്തളം.

കേവലം വൃത്തത്തിന്റെ ആവശ്യത്തിനു മാത്രം വേണ്ടി ചില നിപാതങ്ങളുടേയും പ്രത്യയങ്ങളുടേയും സ്വരങ്ങളെ കുറുക്കുകയും നീട്ടുകയും ചെയ്യുന്നതും സഹൃദയർക്കു് കർണോദ്വേജകമാകയാൽ ഹതവൃത്തമെന്നു തന്നെ ഗണിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

എങ്ങനെ:

↑264. (a) പാരിന്നധീശ! തവ നന്ദനനല്ലെ രാമൻ.
— ഉത്തരരാമചരിതം.
(b) …പാരിതു ഭരിക്കുന്നില്ലെ വിക്റ്റോറിയാ.
— സുഭാ.
(c) …ഇവളുടെ രൂപമനഘം. — ശാകുന്തളം.

> a-യിൽ 'അല്ലേ രാമൻ' എന്നും, b-യിൽ 'അല്ലേ വിക്ടോറിയാ' എന്നും, c-യിൽ 'ഇവളുടെ രൂപം എന്നും വേണ്ടതാണു്.'

2.5 ഉക്തപദം

ഇതു് ഒരേ പാദത്തെ ഒരേ അർത്ഥത്തിൽത്തന്നെ ഒരു പദ്യത്തിൽ ഒന്നിലധികം പ്രാവശ്യം പ്രയോഗിക്കുകയാകുന്നു. കവിക്കുള്ള ശബ്ദദാരിദ്ര്യം വെളിപ്പെടുന്നതു് ദൂഷകതാബീജം.

ഉദാഹരണം:

↓265. കല്യൻ ബ്രാഹ്മണനാകുമക്കവിയെ വാഗ്ദേവീ സ്വയം
വശ്യയാം
മല്ലാക്ഷീമണിയെന്നവണ്ണമനവർത്തിച്ചീടിനാളദരാൽ
ചൊല്ലേറും രസമോടുമക്കവിവരൻ നിർമ്മിച്ചതാം
നാടകം. — ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇതിൽ കവിശബ്ദം ഒരേ ശബ്ദത്തിൽ രണ്ടേടത്താവർത്തിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

↑266. ധനരഹിതനവൻ ധനത്തിനെല്ലാം
പ്രഭവമധീശനവൻ ശ്മശാനവാസി. — കുമാരസംഭവം.

ഇത്യാദിപോലെ ഉദ്ദേശ്യപ്രതിനിർദ്ദേശ്യഭാവമുള്ളിടത്തു് ഈ ആവൃത്തി പ്രത്യുത ഗുണമായിത്തീരും.

2.6 ന്യൂനപദം

ആവശ്യപ്പെടുന്ന പദങ്ങളെ പ്രയോഗിക്കാതിരിക്കുന്നതു് 'ന്യൂനപദം'.

ഉദാഹരണം:

↓267. പഠിപ്പുകാട്ടും ചിലർ കേൾ, ചിലർക്കു
മിടുക്കതന്യന്നു മനസ്സിലാക്കാൻ;
പടുത്വമീരണ്ടിനുമുള്ള വിദ്വാൻ
നടക്കണം ശിക്ഷകവര്യനായി — മാളവികാഗ്നിമിത്രം.

ഇവിടെ 'രണ്ടെ'ന്നു പറഞ്ഞതു്, 'തനിക്കു പഠിപ്പുണ്ടായിരിക്ക', 'അന്യനെ പഠിപ്പിക്കാൻ മിടുക്കുണ്ടായിരിക്ക' ഇതുകളാകുന്നു. ഒന്നാം പാദത്തിൽ, അതുകൊണ്ടു്, 'തനിക്കു്' എന്നുകൂടി ചേർക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു.

2.7 അധികപദം

ആവശ്യമില്ലാത്ത പദത്തെ പ്രയോഗിക്കുക അധികപദം

ഉദാഹരണം:

↑268. വെള്ളിക്കുന്നിങ്കൽ മാനക്കൊട്ടുമുടി പൊടിയായ്
പോയൊരാളർജ്ജുനൻ താൻ
തള്ളിക്കാരാഗൃഹത്തിൽ ബഹുദിവസമടച്ചിട്ടവൻ
ബാലി പിന്നെ
വള്ളിക്കൊക്കുന്ന വാലാൽ കരനിര
മുറുകെക്കെട്ടിയോ,നിത്രിലോകി-
യ്ക്കുള്ളോരദ്ധൂമകേതുപ്രതിമ,നറിയുമേ നിന്നെ
ഞാനാശരേശ! — ചൂഡാമണി.

> പദ്യം 268. ജടായു രാവണനോടു പറയുന്ന അറിയുമേ നിന്നെ ഞാനാശരേശ! എങ്ങനെയെല്ലാമുള്ള നീ? വെള്ളി…യൊരാൾ; അർജ്ജു…ട്ടവൻ; ബാലി…യോൻ; ഇത്രിലോ…പ്രതിമൻ. കൈലാസംകൊണ്ടു് അമ്മാനമാടിയപ്പോൾ ശിവൻ ചവിട്ടിയിരത്തിയതും, കാർത്തവീര്യാർജ്ജുനന്റെ ജയിലിൽ കിടന്നതും, ബാലിയാൽ വാലിൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടതും സൂചിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഇവിടെ നാലാംപാദത്തിൽ 'ഉള്ളൊരു' എന്നതു് അധികം. 'ത്രിലോകിക്കു് ധൂമകേതുപ്രതിമൻ' എന്നേ ആവശ്യമുള്ളൂ. ത്രിലോകിക്കു് പ്രസിദ്ധനായ ഒരു ധൂമകേതു ഇല്ലാത്തതിനാൽ 'ഉള്ളോരു' എന്നു് സിദ്ധമാക്കിപ്പറയുന്നതെങ്ങനെ?

2.8 സമാപ്തപുനരാത്തം

സമാപ്തമായ വാക്യത്തിൽ പിന്നീടു് ഏച്ചുകെട്ടിച്ചേർക്കുന്നതു് സമാപ്തപുനരാത്തം.[9] ഉത്ഥാപ്യാകാംക്ഷതന്നെ വൈരസ്യഹേതു.

> 9. ഉത്ഥാപ്യാകാംക്ഷ = ഇനിയെന്തു് എന്നൊരാകാംക്ഷ ഉയർത്തേണ്ടിവരിക.

ഉദാഹരണം:

↓269. സ്നാനം ചെയ്തുവരുന്ന വൻകതിരയും
സന്നിന്ദയോടക്ഷര-
ജ്ഞാനം ചേർന്നൊരു ശൂദ്രനും പടുമദംപാടുള്ള
നല്ലാനയും
ഗാനം ചേർന്നൊരു പട്ടരും പരമടുത്താലുണ്ടനർത്ഥം;
സുരാ-
പാനം ചെയ്തവനും സുരാർത്തി കരളിൽ
കാളുന്നൊരക്കാളയും. — കാമതിലകഭാണം.

> പദ്യം 269. കാമതിലകത്തിലെ വിടനായകൻ പശുവിന്റെ പിന്നാലെ പാഞ്ഞുവരുന്ന കാളയെക്കണ്ടിട്ടു പറയുന്ന പദ്യമായതിനാൽ "സുരാർത്തി…കാളയും" മാത്രമാണു പ്രകൃതം. സുരാപാനം = മദ്യപാനം.

ഇതിൽ നാലാംപാദം ഏച്ചുകെട്ടിയതുപോലെ തോന്നുന്നു. ദീപാലങ്കാരത്തിനു് ഉദാഹരണമായ ഈ ശ്ലോകത്തിൽ അപ്രകൃതനായ കുടിയനെ വിട്ടേച്ചു് പ്രകൃതമായ കാളയെ മാത്രം ക്രിയാപദത്തിന്റെ പിൻഭാഗത്തു വെച്ചിരുന്നെങ്കിൽ ഈ ദോഷം പ്രത്യുത ഗുണമാകമായിരുന്നു. ദീപകത്തിൽ സമാനധർമ്മമായ ക്രിയ അനേകം അപ്രകൃതകർത്താക്കളോടു് അന്വയിക്കുന്നതിനാൽ വാക്യപൂർത്തി വന്നാലും പ്രകൃതശ്രവണംവരെയും ശ്രോതാവിനു് ആകാംക്ഷ ശമിക്കുന്നതല്ല.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↑270. മന്നന്മാർക്കിടിവാൾ ജനത്തിനരചൻ
മീനാങ്കനേണാക്ഷിമാർ-
ക്കില്ലത്തിൽ സഖി വല്ലവർക്കരി ഖലർക്കന്തന്ദനോ
നന്ദനൻ
മൂലം വൃഷ്ണികുലത്തിനെന്നു കരുതീ
മാലോകരക്കണ്ണനെ-
ക്കാലൻ കംസനു ദേഹികൾക്കിഹ വിരാൾ
ജ്ഞാനിക്കു തത്ത്വം പരം.[a2] — സ്വ.

> a2. 68-ആം പദ്യം നോക്കുക.

2.9 പതൽപ്രകർഷം

ഇതു് ഓജസ്സാലുള്ള ഔജ്ജ്വല്യത്തിനു് ക്രമേണ അവരോഹമാകുന്നു.

ഉദാഹരണം:

↓271. പൃഥ്വീഭൃത്തുകൾ മസ്തകത്തടമതിൽ ചീർത്തോരു
പാദങ്ങളെ-
ച്ചേർത്തിട്ടാർത്തികൾ നീക്കി മൈത്രി കരുതും
നൽത്താമരത്താരിനു്
ഊനംവിട്ടു മുറയ്ക്കുയർന്നു മതിരും
ഘോരപ്രതാപത്തോടേ
വാനിന്മദ്ധ്യമണഞ്ഞിടുന്നു
ഭഗവാനംഭോജിനീവല്ലഭൻ! — സ്വ.

> പദ്യം 271. സൂര്യൻ മധ്യാകാശത്തിലെത്തുന്നതിനെ, ഒരു രാജാവു് പ്രതാപശാലിയായിരിക്കുന്നതായി സമാസോക്തിമര്യാദയിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. പൃഥ്വീഭൃത്തുകൾ മസ്തകത്തടം = പർവ്വതാഗ്രം (ശത്രുരാജാക്കന്മാരെന്നു സൂചന). പാദം ചേർക്കുക-കിരണങ്ങൾ വീഴിക്കുക (ചവിട്ടുക എന്നും), മൈത്രി…ത്താരിനു് ആർത്തികൾ നീക്കി-സ്നേഹമുള്ള താമരയുടെ ദുഃഖം നീക്കി (സുഹൃദ്രാജാക്കന്മാരെ രക്ഷിച്ചു എന്നും).

ഇതിൽ എടുപ്പിലുള്ള ഔജ്ജ്വല്യം ക്രമേണ ക്ഷയിക്കുന്നുവെന്നു സ്പഷ്ടം.

2.10 സങ്കീർണ്ണം

ഒരു വാക്യത്തിലെപ്പദങ്ങളിൽ മറ്റൊരു വാക്യത്തിലെ പ്പദം കലർന്നിരിക്ക.

ഉദാഹരണം:

272. പാർത്ഥൻ ഗൗരീശദേവം പരിചിനൊട്ട
 തപസ്തപ്പമേവം തമീശം
ഗത്വാതീർത്ഥാനി തീർത്ത്വാ വനനഗരനഗാൻ
 ദേവസത്മാന്യനേകാൻ
നത്വാ പിന്നിട്ടുചെന്നു
 രജതഗിരിവരോപാന്തഗംഗാതടാന്തേ
ശുദ്ധാത്മാ ചിന്തചെയ്തങ്ങൊരുപദമവനിലൂന്നീനിന്നാ
 ദിനാഥം.
— കിരാതം കഥകളി.

പദ്യം 272. ഗൗരീശദേവനെ തപസ്സ ചെയ്യുക എന്ന മലയാളത്തിൽ പറയാം. എന്നാൽ 'ഗൗരീശദേവം തപസ്തപ്പം' എന്ന സംസ്കൃതത്തിൽ പറഞ്ഞുകൂടാ. അതിനാൽ 'തപസ്തപ്പം' മലയാളമാക്കിയതിനുമേലേ അർത്ഥബോധമുണ്ടാകയുള്ളൂ.

ഇവിടെ (1) അനേകാൻ വനനഗരനഗാൻ തീർത്ത്വാ (2) ദേവസത്മാനിനത്വാ എന്നന്വയിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ 'ദേവ സത്മാനി' എന്ന രണ്ടാം വാക്യത്തിലെ പദം ഒന്നാം വാക്യത്തിൽ ഉൾപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. 'ഗൗരീശദേവം തപസ്തപ്പം' എന്നിടത്തു് മറ്റൊരു മാതിരി സങ്കീർണ്ണദോഷമുണ്ട്. ഇതിലെ പദങ്ങളെല്ലാം സംസ്കൃതങ്ങളായിരിക്കേ ആ ഭാഷയിൽ ഇവയ്ക്ക് 'അന്വയമില്ല. തപസ്സചെയ്ക' എന്ന സമസ്തക്രിയ ഭാഷയിലേ ഉള്ളൂ. അതിനാൽ ഓരോ പദത്തേയും ഭാഷയിൽ തർജ്ജമചെയ്യതിൽപ്പിന്നീടേ വാക്യത്തിന് അർത്ഥബോധം ഉണ്ടാകുകയുള്ളൂ. അതുകൊണ്ട് ഇത് ഭാഷാസങ്കീർണ്ണം.

2.11 അഭവന്മതയോഗം

അഭിമതമായ സംബന്ധം സംഭവിക്കാത്തത്. കവി വിവക്ഷിച്ചിരിക്കുന്ന അന്വയം ഘടിക്കാത്തിടത്ത് ഈ ദോഷമെന്നർത്ഥം. ഇത് പലവിധത്തിലും കാണാം. ഏതാനും ഉദാഹരണങ്ങൾ —

273. അന്നച്ഛനണ്ടധികമോദമൊടാദരിപ്പാ-
നെന്നല്ല നാം പുതിയ പതികളോട്ടുകൂടി.
— ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇവിടെ 'പതികളോട്ടുകൂടിയ കാലം പുതിയതായിരുന്നു' എന്നാണ് കവിക്ക് വിവക്ഷിതം; യഥാസ്ഥിതത്തിൽ 'പതികൾ പുതിയവർ' എന്നേ വരുന്നുള്ളൂ; അപ്പോൾ ചില പഴയ പതികൾ ഇരുന്നിരിക്കാമെന്നു വരുന്നു.

274. നന്ദനസമാനമാമുദ്യാനഭംഗം ചെയ്യാൻ.
— കേ. രാമാ.

ഇവിടെ നന്ദനസമാനമെന്ന വിശേഷണം ഉദ്യാനഭംഗത്തിനല്ല ഉദ്യാനത്തിനാകുന്നു വിവക്ഷിതം. എന്നാൽ,

"സമാസത്തിൽ പരാധീന-
… … … …
ചേരാ ബാഹ്യ വിശേഷണം" എന്ന വ്യാകരണനിയമത്താൽ ആ അന്വയം യോജിക്കുന്നില്ല.

275. ഉണയുതനഖമാർന്നിത്തന്വിതൻ പല്ലവശ്രീ-
യണിയുമടികൾ കൊള്ളാം രണ്ടുപേരെച്ചവിട്ടാൻ
അണിമലരണവാൻ പൂക്കാത്തശോകത്തെയും നൽ-
പ്രണയകലഹകാലേ കാൽതൊഴും കാന്തനേയും.
— മാളവികാഗ്നിമിത്രം.

ഇവിടെ തന്വിയുടെ അടികൾ രണ്ടുപേരെ രണ്ടവസരത്തിൽ ചവിട്ടാൻകൊള്ളാം: 1. അശോകം പൂക്കാതിരുന്നാൽ അതിനെ പൂപ്പിക്കുന്നതിന്; 2. കാന്തൻ അപരാധം ചെയ്താൽ അവനെ ശിക്ഷിക്കുന്നതിന്, എന്നുള്ള വിവക്ഷിതാർത്ഥം. 'അശോകത്തേ'യും 'കാന്തനേയും' എന്ന കർമ്മവിഭക്തി, അവയോടു ചേർന്ന് 'ഉം' എന്ന സമുച്ചയനിപാതം ഇതുകളുടെ അന്വയവൈഷമ്യത്താൽ ഘടിക്കുന്നില്ല.

2.12 ഗർഭിതം

ഒരു വാക്യത്തിന്റെ ഗർഭത്തിൽ മറ്റൊരു വാക്യത്തെ തള്ളിക്കേറ്റുന്നത്.

ഉദാഹരണം:

276. കല്യാണി! കാലാന്തകവല്ലഭേ! കേൾ
ചൊല്ലാർന്ന നൽപല്ലവതുല്യശോഭം
(കില്ലില്ല തെല്ലും,) തവ പാദപത്മ-
മല്ലാതെനിക്കില്ലവലംബമൊന്നും. — സ്വ.

ഇതിൽ വലയാങ്കിതമായ വാക്യം ഗർഭിതം. ധാരാവാഹിയായ അർത്ഥത്തിന് മദ്ധ്യേ വിച്ഛേദം വരുന്നതാണ് ഇവിടെ ദോഷബീജം. സമർത്ഥന്മാരായ വൈദ്യന്മാർ ചിലപ്പോൾ വിഷത്തെ ഔഷധമാക്കുംപോലെ സാരവേദികളായ കവികൾ ഈ ദോഷത്തെ ഗുണമാക്കിച്ചമയ്ക്കാറുണ്ട്. പാഞ്ഞൊഴുകുന്ന ആകാംക്ഷ ഇടയ്ക്ക് സ്വല്പം ഒന്നു തടഞ്ഞ് അങ്ങോട്ടോ ഇങ്ങോട്ടോ എന്ന് ക്ഷണം സംശയിച്ചിട്ട് സൗകര്യമുള്ള വശത്തേക്കു ചരിഞ്ഞ് ദ്വിഗുണമായ വേഗത്തോടെ പ്രസരിക്കുന്നതു് നിർഗ്ഗളപ്രവാഹത്തെക്കാൾ സരസതരമായിട്ട് തോന്നും. എങ്ങനെ:

277. രാവിപ്പോൾ ക്ഷണമങ്ങൊടുങ്ങിടുമുഷസ്സെങ്ങും
 പ്രകാശിച്ചിടും,
ദേവൻ സൂര്യനുദിക്കുമിക്കമലവും കാലേ വിടർന്നീടുമേ
ഏവം മൊട്ടിനകത്തിരുന്നളി മനോരാജ്യം
 തുടർന്നീടവേ,
ദൈവത്തിൻമനമാരുകണ്ടു? പിഴുതാൻ
 ദന്തീന്ദ്രനപ്പത്മിനീം. — സ്വ.

2.13 അനുക്തവാച്യം

അവശ്യം പറയേണ്ടുന്ന അംശത്തെ പറയാതിരിക്ക.

ഉദാഹരണം:

278. ഈ ഞങ്ങളാണർത്ഥികൾ, കാര്യമോർത്താ-
ലിപ്പാരു മൂന്നിനുമനർത്ഥശാന്തി;
തെല്ലല്ലലില്ലാത്തൊരു വേല വില്ലാൽ
ചെയ്യേണ്ടതും നിൻ വിരുതെത്ര നന്ന്.
— കമാരസംഭവം.

പദ്യം 278. ഇന്ദ്രവചനം കാമനോട്: വില്ലാൽ ചെയ്യേണ്ടത്—മോഹനാസ്ത്രം കൊണ്ട് ശിവചിത്തം ചലിപ്പിക്കുക. ഞങ്ങൾ = ദേവന്മാർ.

ഇതിൽ മൂന്നാംപാദത്തിൽ 'തെല്ലുപോലും അല്ലലില്ലാത്ത' എന്നു പറയേണ്ടതായിരുന്നു. വാചകങ്ങളായ നാമാദിപദങ്ങളുടെ ന്യൂനതയിൽ 'ന്യൂനപദം', ദ്യോതകങ്ങളായ നിപാതാവ്യയപദങ്ങളുടെ അപ്രയോഗത്തിൽ 'അനുക്തവാച്യം' എന്ന് രണ്ടിനും വിഷയവിഭാഗം.

2.14 പ്രസിദ്ധിഹതം

പ്രസിദ്ധിക്ക് വിരുദ്ധമായത് പ്രസിദ്ധിഹതം. ആന അമറുക; കോഴി കൂവുക; പട്ടി കരയ്ക്കുക ഇത്യാദിയായ ശബ്ദങ്ങൾക്കും മറ്റും സർവസമ്മതമായുള്ള വ്യവസ്ഥയെ ലംഘിക്കുന്നിടത്തു് ഇദ്ദോഷമെന്നു താൽപര്യം.

ഉദാഹരണം:

279. പൊന്നുന്നു പൊത്തിൽ വാഴും കരടികൾ…
— ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇവിടെ 'പൊത്തു്' എന്ന ശബ്ദം രന്ധ്രവാചകമായാലും വൃക്ഷകോടരത്തെ അല്ലാതെ ഗുഹയെ കുറിക്കുന്നതല്ല. കരടികൾ വാഴുന്നതു് ഗുഹകളിലുമാകുന്നു. പ്രസിദ്ധി വാസ്തവത്തിനു വിരുദ്ധമായിരുന്നാലുംകൂടി ബലവത്തരയാകുന്നു. അതിനാൽ,

280. മൂക്കുകൊണ്ടു ജലം കോരു-
ന്നുക്കനാമിക്കരീശ്വരൻ. — സ്വ.

എന്ന് പ്രയോഗിച്ചാലും പ്രസിദ്ധിഹതം തന്നെ.

2.15 അസ്ഥാനസ്ഥപദം

പാദങ്ങളെ വേണ്ട സ്ഥാനത്തിൽനിന്ന് തെറ്റി പ്രയോഗിക്കുക.

ഉദാഹരണം:

281. പക്ഷിശ്രേഷ്ഠൻ ജടായുസ്സിതിനിടെ വലുതായുള്ള
 ശൃംഗത്തിൽ വാണാൻ
ഇക്ഷോണീധ്രച്ചുവട്ടിൽ സുഖമൊടുമുടജേ ഞങ്ങളും
 വാണു മുന്നം. — ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇവിടെ 'ഇതിനിടെ' എന്ന സർവനാമം മുമ്പിലും അത് പരാമർശിക്കുന്ന 'ക്ഷോണീധ്ര'മെന്ന നാമം പിമ്പിലും പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു.

2.16 അവിമൃഷ്ടവിധേയാംശം

വിധിക്കേണ്ടതായ ഭാഗത്തെ പ്രധാനമായി നിർദ്ദേശിക്കാതിരിക്കുക. വിധിയെ പ്രത്യേകിച്ചെടുത്തു പറയാതെ അനുവാദ്യകോടിയിൽ ചേർക്കുന്നിടത്തു് ഈ ദോഷമെന്നർത്ഥം.

ഉദാഹരണം:

282. സ്ഥൂലനിതംബം, ക്ഷീണത-
കോലും മദ്ധ്യം, കനത്ത കചയുഗളം;
നീളം പെരുകം മിഴിയിവ-
കളെഴുമെൻ ജീവനണ്ടിത വരുന്നു![b1]
— മാളവികാഗ്നിമിത്രം.

b1. 'നീളം പെരുകം മിഴിയിണ-
യിവയെഴുമെൻ ജീവനണ്ടിത വരുന്നു' എന്നു പാഠാന്തരം.

ഇതിൽ സ്ഥൂലമായ നിതംബം എന്നു വേർതിരിച്ച് പ്രയോഗിക്കേണ്ടിയിരുന്നു. സമാസത്തിൽ, വിധിക്കേണ്ടതായ സ്ഥൂലത്വത്തിന് പ്രാധാന്യമില്ലാതെ പോയി.

വേറേ ഉദാഹരണം:

283. പ്രഥമവിധികുലത്തിലാണു ജന്മം
ത്രിഭുവനസുന്ദരമാം ശരീരമോർത്താൽ
വിഭവസുഖസമൃദ്ധിയീ, വയസ്സും
നവ,മിനിയെന്തു തപസ്സുകൊണ്ടു വേണ്ടൂ.
— കമാരസംഭവം.

പദ്യം 283. വടുവൃക്ഷത്തിൽ വന്ന ശിവൻ പാർവ്വതിയോടു ചോദിക്കുന്നു. 'യജ്ഞാർത്ഥം ഹി മയാ സൃഷ്ടഃ ഹിമവാൻ' എന്ന ബ്രഹ്മപുരാണവചനമനുസരിച്ച് പ്രഥമവേധസ്സായ ഹിരണ്യഗർഭന്റെ പുത്രനാണു് ഹിമവാൻ.

ഇവിടെ 'വിഭവസുഖത്തിന് സമൃദ്ധിയുണ്ടു്' എന്നോ 'വിഭവസുഖം സമൃദ്ധമാണു്' എന്നോ പറഞ്ഞാലേ സമൃദ്ധിക്ക് പ്രാധാന്യേന വിധേയത്വം സിദ്ധിക്കയുള്ളൂ. 'വിഭവസുഖമനല്പമീ വയസ്സും നവം' എന്ന പാഠം മാറ്റുമ്പോൾ ദോഷം നീങ്ങുന്നു.

2.17 വിരുദ്ധബുദ്ധിപ്രദം

വായിക്കുന്നവന് പ്രഥമദൃഷ്ടിയിൽ കവി വിവക്ഷിക്കാത്തതായ ദുരർത്ഥത്തെ ഉളവാക്കുന്നത്. ഇതിന് 'ദുഷ്പ്രതീതി' എന്നും പേർ പറയും.

ഉദാഹരണം:

284. കോദണ്ഡഹസ്തനഭിമാനി സുയോധനാഗ്രേ
രാധേയശല്യകരബന്ധുസമക്ഷമിപ്പോൾ
കൃഷ്ണാദ്ദുകൂലഹരഹത്തടമദ്ധ്യതോ ഞാ-
നഷ്ണം കടിച്ചു രുധിരം നഖരൈർവിഭിന്ദൻ.
— വേണീസംഹാരം.

ഇവിടെ 'കോദണ്ഡഹസ്തൻ', 'അഭിമാനി' ഇതു രണ്ടും സുയോധനന് വിശേഷണമായിട്ടാണ് കവി വിചാരിച്ചിരിക്കുന്നതു്. എന്നാൽ 'സുയോധനാഗ്രേ' എന്നു സമാസിപ്പിച്ചതിനാൽ അവയ്ക്ക് സുയോധനനിൽ അന്വയം തോന്നുകയില്ല. ദൂരത്തിരിക്കുന്ന 'ഞാൻ' എന്നതിനോട് ചേരുന്നതായിട്ടാണ് പ്രതീതി.

വേറേ ഉദാഹരണം:

285. ഒട്ടേറെഘോരമാകും ഘടഘടരവമോടുഗ്രഭാഗങ്ങൾ
 ചുറ്റി-
ക്കെട്ടീട്ടാടുന്ന ഞാണാൽ
 നടുവുടനെവളഞ്ഞീടുമിച്ചാപദണ്ഡം
ഒട്ടുക്കൊന്നായ് ഗ്രസിപ്പാനലറി രസനയെദ്ദംഷ്ട മുട്ടുന്ന
 മട്ടിൽ
പെട്ടെന്നാട്ടിപ്പിളർക്കും വികടയമമുഖത്തോടു
 നേരായിടട്ടെ. — ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇവിടെ 'ചാപദണ്ഡം ഒട്ടുക്കൊന്നായ് ഗ്രസിക്കും' എന്നേ അർത്ഥം തോന്നുകയുള്ളൂ. കവിയുടെ വിവക്ഷയാകട്ടെ 'ചാപദണ്ഡം (കർത്താവ്) ഒട്ടുക്ക് (= പ്രപഞ്ചം മുഴുവനും) ഗ്രസിപ്പാനായ് വാപിളർക്കുന്ന യമന്റെ മുഖത്തോട് തുല്യമായിത്തീരട്ടെ! എന്നാകുന്നു.

വേറേവിധത്തിൽ വരുന്നതിന് ഉദാഹരണം:

286. അകാര്യബന്ധു ഭക്തന്മാ-
ർക്കേകനദ്വയനവ്യയൻ
ഭവാനീപതിയായീടും
ഭഗവാനെബ്ഭജിക്കുവിൻ! — സ്വ.

ഇതിൽ അകാര്യബന്ധു കാര്യമുദ്ദേശിക്കാതെ ബന്ധുവായവൻ എന്നാണർത്ഥം. എങ്കിലും അകാര്യത്തിൽ ബന്ധു എന്ന ദുഷ്പ്രതീതി ദുഷ്പരിഹാര്യമായിരിക്കുന്നു. 'ഭവാനീപതി' എന്നതും ദുഷ്ടമാകുന്നു. ഭവാന്റെ ഭാര്യ ഭവാനീ; ഭവാനിയുടെ പതി എന്നു ചേർക്കുമ്പോൾ ദുരർത്ഥം തോന്നുന്നു.

2.18 ഭഗ്നപ്രക്രമം

തുല്യരൂപങ്ങളായ വസ്തുക്കളെക്കുറിച്ച് പ്രസ്താവിക്കുമ്പോൾ ആരംഭിച്ച വാക്യരീതിയെ ഇടയ്ക്ക് വിട്ടുകയോ ആദ്യം എടുത്ത പദത്തിനു പകരം പിന്നീട് പര്യായം ഉപയോഗിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നിടത്തു് ഈ ദോഷം. ഏകരൂപമായി പ്രസരിക്കുന്ന പ്രതീതിക്ക് മദ്ധ്യേ ഭംഗം മനസ്സ മടുപ്പിക്കുന്നു. ഇതാണ് ഇവിടെ ദോഷബീജം. ഇത് പലവിധമായി വരും.

ഉദാഹരണം:

1. കാട്ടിൽ കൂട്ടുവിളിപ്പതാം…[10] നിദർശനോദാഹരണം.

10. 42-ആം പദ്യം നോക്കുക.

ഇതിൽ വിളിപ്പതാം, കാണിപ്പതാം, കർഷിപ്പതാം ഇത്യാദി ഭാവിരൂപങ്ങളുടെ മദ്ധ്യേ തലോടുന്നതാം, നട്ടീടുന്നതാം എന്ന് രണ്ടെണ്ണം മാത്രം വർത്തമാനരൂപങ്ങളാക്കിയതിൽ പ്രക്രമഭംഗം. നട്ടീടുന്നതുമാം എന്ന് ഇടയ്ക്കൊരു ദിക്കിൽ മാത്രം 'ഉം' എന്ന സമുച്ചയം ചേർത്തതിൽ വേറേയും ഒരു പ്രക്രമഭംഗമുണ്ട്.

287. 2. വദനം പ്രസാദസദനം,
സദയം ഹൃദയം സുധാസമം വാക്യം;
കരണം പരോപകരണം,
പറയുന്നിവ പുരുഷന്റെ പാരമ്യം. — സുഭാ. രത്നാ.

ഇതിൽ വിശേഷണവിശേഷ്യങ്ങൾക്ക് ക്രമത്തെറ്റ്.

288. 3. കർണ്ണൻ ത്വക്കും, മാംസം
ശിബിയും, ജീമൂതവാഹനൻ പണ്ട്
ജീവനെ, യസ്ഥി ദധീചിയു-
മേകി; മഹാത്മാക്കളെന്തു നല്കില്ല. — സുഭാ. രത്ന.

ഇതിൽ കർത്തൃകർമ്മങ്ങളേയും 'ഉം' എന്ന സമുച്ചയത്തേയും ക്രമം കൂടാതെ പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു. 'ഏകി' എന്നതിന് എതിരായി 'നൽകില്ല' എന്ന പര്യായപ്രയോഗത്തിൽ മറ്റൊരുവിധം പ്രക്രമഭംഗം.

289. 4. കട്ടിക്ക ബാല്യമതിൽ വേണ്ട വിവേകമേകി-
പ്പുഷ്ടിപ്പെടുത്തുവതിനും ദയിതന്റെ കാര്യം
ഇഷ്ടാനസാരമഖിലം നിറവേറ്റവാനും
മട്ടാർന്ന വാണികളിൽ വിദ്യ വിശേഷഹേതു.
— സുഭാ. രത്ന.

ഇവിടെ 'പുഷ്ടിപ്പെടുത്തുവതിനും' എന്ന് ആദ്യം താദർത്ഥ്യം കുറിപ്പാൻ ചതുർത്ഥി പ്രയോഗിച്ചിട്ട് പിന്നീട് 'നിറവേറ്റവാനും' എന്ന് പിൻവിനയെച്ചം ഉപയോഗിച്ചതു് ശരിയായില്ല.

290. 5. താപം തീരെശ്ശമിച്ചു, തരണി ജലധിയിൽ ചെന്നു
 താനേ പതിച്ചു
ദീപം പാരം ജ്വലിച്ചു, ദിശിദിശി ശശിബിംബം
 പ്രകാശിച്ചുദിച്ചു
ചാപല്യത്തിന്നുറച്ചു ചട്ടലനയനമാർ ഭൂഷണൗഘം
 ധരിച്ചു
ശ്രീപത്മത്തെ ത്യജിച്ചു, ചിതമൊടു സമയം
 സായമേവം ഭവിച്ചു. — ഭഗവദ്ദൂത്.

ഇതിൽ മൂന്നാംപാദത്തിൽ മാത്രം രീതി മാറിപ്പോയി. പ്രക്രമബലത്താൽ ഭൂഷണൗഘം (കർത്താവ്) എന്തിനെയോ ധരിച്ചു എന്നർത്ഥം തോന്നിപ്പോകുന്നു.

"നിൻ നേത്രത്തിനു തുല്യമാം കുവലയം"[11] — പ്രതീപോദാഹരണം.

11. 14-ആം പദ്യം നോക്കുക.

ഇതിൽ കർത്തരിപ്രയോഗങ്ങളുടെ മദ്ധ്യേ രണ്ടാം പാദത്തിൽ മാത്രം കർമ്മണിപ്രയോഗം. ഇതുപോലെ വേറേയും പ്രകാരഭേദങ്ങൾ ഊഹിച്ചുകൊൾക.

2.19 അക്രമം

നിപാതങ്ങൾ അടുത്തിരിക്കുന്ന പദത്തിലേ അന്വയിക്കൂ. അവയെ ക്രമംമാറ്റി പ്രയോഗിക്കുന്നിടത്തു് ഈ ദോഷം.

ഉദാഹരണം:

291. ഇനിസ്സൈരമയേ! കളിക്കുക
 ചിരിച്ചെന്നോതുമാളീജനം
തന്നെക്കണ്ണനകൊണ്ടടിക്കുമഗജാ പാലിക്കണം
 നിങ്ങളെ.

ഇവിടെ 'എന്നു്' എന്ന നിപാതം 'ചിരിച്ച്' എന്നതിനു മുൻപിൽ പ്രയോഗിക്കേണ്ടതായിരുന്നു. 'എന്നു ചിരിച്ചോതി' എന്നാണ് വിവക്ഷിതാർത്ഥം.

വേറേ ഉദാഹരണം:

292. ശുശ്രൂഷചെയ്വാനമ കാത്തുനിൽക്കു-
ന്നെന്നാശു കൂപ്പീട്ടറിയിച്ചു നന്ദി
ഭ്രൂക്ഷേപമാകുന്നൊരനുജ്ഞ വാങ്ങി
പ്രവേശവും നൽകിയിവൾക്കു വേഗാൽ.
— കമാരസംഭവം.

ഇവിടെ 'പ്രവേശം നൽകയും ചെയ്തു' എന്ന് ക്രിയകൾക്കാണ് സമുച്ചയം വിവക്ഷിതം.

3 അർത്ഥദോഷങ്ങൾ

അനന്തരം അർത്ഥദോഷങ്ങളെ പരിഗണിക്കുന്നു.

127. അപുഷ്ടം വ്യാഹതം മിശ്രം
സാകാംക്ഷമനവീകൃതം
പുനരുക്തം വിശേഷാദി-
പരിവൃത്തവുമിങ്ങനെ
മുൻചൊന്നൊരശ്ലീലാദിക്കു
പുറമേ വാക്യദോഷമാം.

അപുഷ്ടം മുതലായ ഏഴെണ്ണം അർത്ഥത്തിനുമാത്രം സംഭവിക്കുന്ന ദോഷങ്ങൾ. 'വിശേഷാദിപരിവൃത്തം' എന്നിടത്തു് ആദിശബ്ദത്തിൽ സാമാന്യം, നിയമം, അനിയമം ഇവയെ ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അതിനാൽ വിശേഷപരിവൃത്തം, സാമാന്യപരിവൃത്തം, നിയമപരിവൃത്തം, അനിയമപരിവൃത്തം എന്ന പരിവൃത്തങ്ങൾ നാല്. ഇങ്ങനെ ആകെ അർത്ഥദോഷങ്ങൾ പത്തു്. ഇവകൂടാതെ മുമ്പു പദവാക്യങ്ങൾക്കു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ദോഷങ്ങളിൽ അശ്ലീലാദി പലതും അർത്ഥത്തിനും സംഭവിക്കുന്നതിനാൽ അവയേയും കൂടി ചേർത്തുകൊള്ളണമെന്നർത്ഥം. അശ്ലീലാദിയാവിതു് — അശ്ലീലം, ക്ലിഷ്ടം, അക്രമം, ഗ്രാമ്യം, സന്ദിഗ്ദ്ധം, പ്രസിദ്ധിഹതം, അപദസ്ഥപദം (അല്ലെങ്കിൽ അപദയുക്തം), വിരുദ്ധമതികാരി (അല്ലെങ്കിൽ പ്രകാശിതവിരുദ്ധം), അവിമൃഷ്ടവിധേയം (അല്ലെങ്കിൽ വിധ്യയുക്തം; ഇതിൽ അനുവാദയുക്തം കൂടിച്ചേർക്കാം), സമാപ്തപുനരാത്തം ഇവയാകുന്നു. പദത്തിൽമാത്രം സ്പർശിക്കുന്നതു് പദദോഷം; വാക്യത്തെ ബാധിക്കുന്നതു വാക്യദോഷം; പദവും വാക്യരീതിയും ഭേദപ്പെടുത്തിയാലും പോകാത്തത് അർത്ഥദോഷം എന്നുള്ള താരതമ്യം ഓർത്തുകൊണ്ട് ഇവ അർത്ഥദോഷങ്ങളായി വരുന്നതിനു സ്വയമെ ഉദാഹരണങ്ങൾ ആലോചിച്ചുകൊൾക. അപുഷ്ടാദി പത്തുകൾക്കു മുറയ്ക്കു ലക്ഷണവും ഉദാഹരണവും.

3.0.1 അപുഷ്ടം

നിഷ്പ്രയോജനമോ അന്യഥാസിദ്ധമോ ആയതു്.

ഉദാഹരണം:

293. നീരുൾക്കൊണ്ടൊരു കാർകൊണ്ടൽ
നിരാലംബനമായിടും
വാനത്തിതാ വിളങ്ങുന്നു
മാനം വിടുക മാനിനി! — സ്വ.

ഇവിടെ 'നിരാലംബനമായിടും' എന്ന വാനിന്റെ വിശേഷണത്താൽ 'കാർകൊണ്ടൽ വിളങ്ങുന്നു' എന്ന പ്രതിപാദ്യവസ്തുവിന് ഒരു ഫലവും സിദ്ധിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ അതു നിഷ്പ്രയോജനം. മേഘം കറുക്കുന്നതു നീരുൾക്കൊണ്ടിട്ടാകയാൽ 'കാർകൊണ്ടലി'ന് 'നീരുൾക്കൊണ്ട' എന്ന വിശേഷണം അന്യഥാ സിദ്ധം. 'വാചം ബഭാഷേ', 'വാണീമഭാണിത്' (ആട്ടക്കഥകളിൽ), 'മനസ്സുകൊണ്ടു വിചാരിച്ചു' 'കണ്ണുകൊണ്ടു കണ്ടു' ഇത്യാദി പ്രയോഗങ്ങൾ ഈ ദോഷത്തിനു മുഖ്യോദാഹരണങ്ങളാകുന്നു. എന്നാൽ വാക്ക്, മനസ്സ് മുതലായതിനു വല്ല വിശേഷണവും ചേർക്കുന്നതിനു വേണ്ടി അവയെ എടുത്തുപറയുന്നപക്ഷം യാതൊരു ദോഷവുമില്ല. എങ്ങനെ —

294. ശുചാന്ധമാം മനംകൊണ്ടു
വിചാരിച്ചിട്ടരക്ഷണം
കർക്കശാക്ഷരമായീടും
വാക്യമൊന്നവനോതിനാൻ. — സ്വ.

3.0.2 വ്യാഹതം

ഒരു വസ്തുവിന് ആദ്യം ഉല്ക്കർഷമോ അപകർഷമോ പറഞ്ഞിട്ട് ഉടൻതന്നെ അതിനു നേരേമറിച്ച് അപകർഷമോ ഉല്ക്കർഷമോ പ്രതിപാദിക്ക ഇത്യാദിമട്ടിൽ പരസ്പരവിരോധമുള്ളതു്.

ഉദാഹരണം:

295. നന്നായ് പാരിൽ ജയിക്കുന്നൊരു ശശികല
 തൊട്ടുള്ള വസ്തുക്കളോരോ-
ന്നിന്നുണ്ടേറ്റം സ്വതേ രമ്യതയൊടുമവയല്ലുണ്ടു
 ചേർക്കുന്നുമുണ്ട്;
എന്നാലീയുള്ളവന്നീഭുവനമതിലഹോ! ലോചന
 ജ്യോത്സ്നയാമാ-
ക്കന്യാവിൻ കാഴ്ചയൊന്നേ കൊടിയൊരു
 മഹമാകുന്നതിജ്ജന്മമെല്ലാം — മാലതീമാധവം.

ഇവിടെ പൂർവാർദ്ധത്തിൽ ചന്ദ്രക്കല, ചന്ദ്രിക മുതലായതെല്ലാം തനിക്കു നിസ്സാരങ്ങളാണെന്നു പറഞ്ഞിട്ട് ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ 'ലോചനജ്യോത്സ്നയാമക്കന്യാവിൻ' എന്ന് ഉല്ക്കർഷത്തിനുവേണ്ടി അവളെ ജ്യോത്സ്നയായിട്ടു രൂപണം ചെയ്തതിനാൽ പരസ്പരവിരോധം.

3.0.3 മിശ്രം

നല്ലതും ചീത്തയും കൂട്ടിക്കലർത്തുക. ഇതിനു 'സഹചരഭിന്നം' എന്നാണു പഴയപേർ.

ഉദാഹരണം:

296. വിനയംകൊണ്ടു വിദ്വാനും
വ്യസനംകൊണ്ടു മൂർഖനും
പ്രതാപംകൊണ്ടു രാജാവും
പ്രകാശിച്ചീടുമേ ഭൃശം. — സ്വ.

ഇതിൽ ഉത്കൃഷ്ടങ്ങളായ വിനയപ്രതാപങ്ങളുടെ മദ്ധ്യേ നികൃഷ്ടമായ വ്യസന(ദ്യൂതാദി)ത്തേയും വിദ്വാൻ, രാജാവ് ഇവരുടെ കൂട്ടത്തിൽ മൂർഖനേയും ചേർത്തതു ദോഷം; ഉത്കൃഷ്ടനികൃഷ്ടങ്ങളെ ഒന്നുപോലെ ഭാവിച്ചതായുള്ള പ്രതീതി ദൂഷകതാബീജം.

4 സാകാംക്ഷം

ആകാംക്ഷ ശമിക്കാത്തത്.

ഉദാഹരണം:

297. പരിഭവഭയാദ്യേനായുക്തം ഗൃഹീതമതായി നീ-
യൊരു പൊഴുതിലും യന്മാഹാത്മ്യാൽ
 പിഴച്ചതുമില്ല നീ
പരിഹൃതമതായ് തേനാദ്യ ത്വം
 സുതവ്യസനത്തിനാൽ
പരിചിതമഥാപി ത്വാം ശസ്ത്ര! ത്യജിച്ചിടുമിന്നു ഞാൻ.
— വേണീസംഹാരം.

പദ്യം 297. യേന (യാതൊരു ദ്രോണനാൽ) പരിഭവഭയാൽ (തോൽക്കരുതെന്നു കരുതി) അയുക്തമപി (കുലവിരുദ്ധമായിട്ടുപോലും) നീ ഗൃഹീതമതായി (നിന്നെ കയ്യേറ്റു). യന്മാഹാത്മ്യാൽ (ഏതൊരു ദ്രോണന്റെ മാഹാത്മ്യത്താൽ) നീ ഒരുപൊഴുതിലും പിഴച്ചതുമില്ല. തേന (ആ ദ്രോണനാൽ). സുതവ്യസനത്തിനാൽ (അശ്വത്ഥാമാവു കൊല്ലപ്പെട്ടു എന്നു കേട്ടു്). പരിഹൃതമതായി (ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടു). പരിചിതമഥാപി (എനിക്കു സുപരിചിതനാണെങ്കിലും) ശസ്ത്ര! (അല്ലയോ ആയുധമേ) ത്വാം (നിന്നെ) ത്യജിക്കുന്നു എന്ന് അർത്ഥയോജന.

പിതൃവധം കേട്ടു വ്യസനിക്കുന്ന അശ്വത്ഥാമാവിന്റെ ഈ വാക്യത്തിൽ താൻ ശസ്ത്രം ത്യജിക്കുന്നതിനുള്ള കാരണം സ്പഷ്ടമാകാത്തതിനാൽ ആകാംക്ഷയ്ക്കു പൂർത്തിവരുന്നില്ല. ഈ മാതിരിയിൽ ഹേതുവിൽ ആകാംക്ഷയുള്ളതു് 'നിർഹേതു', ഹേതുവൊഴികേയുള്ളതിൽ ആകാംക്ഷ ശമിക്കാത്തതു് 'സാകാംക്ഷം' എന്നാണു പൂർവാചാര്യന്മാരുടെ മതം.

5 അനവീകൃതം

'നിർഹേതു'

ഭംഗികൾ മാറ്റി പുതുപ്പിക്കാതെ ഒരേ മട്ടിൽ നീളെത്തു ടരുന്നത്.

ഉദാഹരണം:

↓298. എപ്പോഴുമേ ഭാനു രഥേ ചരിക്ക-
ന്നെപ്പോഴുമേ വായു ചലിച്ചിടുന്നു
എപ്പോഴുമേ ക്ഷ്മാമുരഗം വഹിക്ക-
ന്നെപ്പോഴുമേ ഭൂപനുമുണ്ടു ഭാരം. — സ്വ.

ഇതിൽ ഉപമാനവാക്യങ്ങൾ മൂന്നിനുമുള്ള ഐകരൂപ്യം സഹൃദയർക്കു ഹൃദയോദ്വേജകമായിരിക്കുന്നു. ഈ അർത്ഥം തന്നെ,

↑299. തുരംഗമാൻ ചേർത്തു സകൃദ്രഥേ രവിർ-
നിരന്തരാരബ്ധഗതിഃ സദാഗതിഃ
ഭരം ധരിക്കുന്നു ഭുവഃ സദാ ഫണീ
ധുരം വഹിക്കും നൃപതിക്കമിക്രമം.
— ഭാഷാശാകുന്തളം.

എന്നു ഭേദപ്പെടുത്തിയാൽ നവീകൃതമായി പ്രകാശിക്കും.

6 പുനരുക്തം

ഉക്തത്തെ ആവർത്തിച്ചു പറയുന്നത് 'പുനരുക്തം'. പദാർത്ഥനിഷ്ഠമായോ വാക്യാർത്ഥനിഷ്ഠമായോ വരാം.

ആദ്യത്തേതിന് ഉദാഹരണം:

↓300. കഷ്ടം! മര്യാദ കൈവിട്ടിഹ ഗുരുവരനിൽ ചെയ്തിടും
പാപകൃത്യം
ദൃഷ്ടന്മാരാം ഭവാന്മാരനുമതിയൊടു പാർത്തീലയോ
നിസ്ത്രപന്മാർ?
പെട്ടെന്നാ നിങ്ങളെല്ലാവരെയുമിഹ രണേ
കൃഷ്ണനൊന്നിച്ചിദാനീം
ദിഷ്ടാന്തം ചേർത്തു രക്തക്കുരുതിബലി
ദിശാദേവികൾക്കേകുവൻ ഞാൻ.
— വേണീസംഹാരം.

അല്ലയോ യുധിഷ്ഠിര! സാത്യകേ! ഭീമ! കൃഷ്ണ! എന്ന് കൃഷ്ണനെക്കൂടി പ്രത്യേകം സംബോധന ചെയ്തിട്ട് പറയുന്ന ഈ അശ്വത്ഥാമവാക്യത്തിൽ 'നിങ്ങൾ' എന്നതിൽ കൃഷ്ണൻകൂടി ഉൾപ്പെട്ടുപോയതിനാൽ 'കൃഷ്ണനൊന്നിച്ച്' എന്നതു് പുനരുക്തം.

രണ്ടാമത്തേതിന് ഉദാഹരണം:

↑301. വിവേകമില്ലായ്കിലനേകമാപ-
ത്തെവന്നുമുണ്ടാമവനീതലത്തിൽ
അകാര്യവും കാര്യവുമിന്നതെന്ന-
തോർക്കുന്നവൻതന്നെ വിപദ്വിദൂരൻ. — സ്വ.

ഇതിൽ പൂർവ്വാർദ്ധത്തിന്റേയും ഉത്തരാർദ്ധത്തിന്റേയും വാക്യാർത്ഥം പര്യവസാനത്തിൽ ഒന്നുതന്നെ.

7 വിശേഷപരിവൃത്തം

വിശേഷം വേണ്ടിടത്തു് സാമാന്യം പറയുന്നതു്.

ഉദാഹരണം:

↓302. അർദ്ധരാത്രിസമയത്തിലുമില്ലി-
പ്പട്ടണത്തിലഭിസാരികന്മാർക്ക്
തീച്ചെടിച്ചൂടതഴച്ചിട്ടുമച്ഛ-
ജ്വാലയാൽ തിമിരബാധയശേഷം — കുമാരസംഭവം.

☐ പദ്യം 302. ഹിമവാന്റെ രാജധാനിയായ ഓഷധിപ്രസ്ഥത്തിന്റെ വർണ്ണന. തീച്ചെടി–രാത്രിയിൽ വെളിച്ചം പൊഴിക്കുന്ന ഒരുതരം ചെടി. തിമിരബാധ–ഇരുട്ടിന്റെ ശല്യം. വൃത്തിയിൽ പറയുന്ന 'ദുർദ്ദിനാർദ്ധനിശയ്ക്കു്' മേഘച്ഛന്നമായ ദിവസത്തിന്റെ അർദ്ധരാത്രി എന്നർത്ഥം.

ഇവിടെ 'ദുർദ്ദിനാർദ്ധനിശയിങ്കലും' എന്ന് രാത്രിവിശേഷം പറയേണ്ടതാണ്. നിലാവോ നക്ഷത്രവെളിച്ചമോ ഉള്ള രാത്രികളിൽ തിമിരബാധയ്ക്കു് പ്രസക്തിയില്ലല്ലോ!

8 സാമാന്യപരിവൃത്തം

സാമാന്യം വേണ്ടിടത്തു് വിശേഷം പറക.

ഉദാഹരണം:

↑303. അല്ലേ സമുദ്ര! മഹിതം മണിജാലമെല്ലാം
കല്ലോലതീവ്രഹതികൊണ്ടവമാനിയായ്ക;
ഉല്ലാസമേറുമൊരു കൗസ്തുഭകാരണത്താൽ
മല്ലാരിയും നിജകരം ത്വയി നീട്ടിയില്ലേ? — സ്വ.

ഇവിടെ 'കൗസ്തുഭം' എന്ന രത്നവിശേഷത്തെ എടുത്തു പറഞ്ഞതു് ശരിയായില്ല. കൗസ്തുഭം മാത്രം ഉപകരിച്ചതുകൊണ്ട് ശേഷമുള്ളതിനെ അവമാനിച്ചു കൂടെന്നു വരുന്നതല്ലല്ലോ! അതിനാൽ 'ഉല്ലാസമേറുമതിലൊന്നു നിമിത്തമായി' എന്ന് സാമാന്യമായിപ്പറയേണ്ടതാണ്.

9 അനിയമപരിവൃത്തം

നിയമം വേണ്ടാത്തിടത്തു് അതു ചെയ്യുന്നതു്.

ഉദാഹരണം:

↓304. വദനം ചന്ദ്രകാന്തം താൻ
പാദമോ പത്മരാഗമാം
പ്രതാപം സൂര്യകാന്തം തേ
രത്നരൂപൻ ഭവാൻ നൃപ! — സ്വ.

ഇവിടെ 'ചന്ദ്രകാന്തം താൻ' എന്ന നിയമം അനാവശ്യകം.

10 സനിയമപരിവൃത്തം

നിയമം വേണ്ടിടത്തു് അതു ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതു്.

ഉദാഹരണം:

↑305. കരം ഗ്രഹിച്ചൻപൊടു രാഗമേറി-
വരുംവിധം ലാളന ചെയ്തുനിത്യം
പ്രജോദയത്തിൽ തുനിയാതിരിക്കും
പ്രജേശ്വരൻ ഭൂവിനു ശബ്ദഭർത്താ. — സ്വ.

ഇതിൽ ശബ്ദംകൊണ്ടുമാത്രം ഭർത്താവെന്ന് നിയമം വേണ്ടതാണ്. അതിനാൽ 'ഭൂപതി ശബ്ദമത്രേ' എന്ന് പാഠം ആക്കണം.

11 അലങ്കാരദോഷങ്ങൾ

↓128. അലങ്കാരത്തിലെദ്ദോഷ-
മിവയിൽത്തന്നെയുൾപ്പെടും.

ഇച്ചൊന്ന പദവാക്യാർത്ഥദോഷങ്ങളിൽ അന്തർഭവിക്കാതെ അലങ്കാരദോഷങ്ങൾ വേറെ ഒരുവകയായിട്ടില്ല. എങ്ങനെയെന്നാൽ സാമ്യമൂലാലങ്കാരങ്ങളിൽ (a) സാധാരണ ധർമ്മത്തിന് അപ്രസിദ്ധി; (b) ഉപമാനത്തിന് അസംഭവം. അതിനുതന്നെ, (c) ജാതി (d) പ്രമാണങ്ങളിൽ (1) ആധിക്യ (2) ന്യൂനതകൾ; അർത്ഥാന്തരന്യാസത്തിൽ (e) ഉൽപ്രേക്ഷിതമായ വിശേഷത്തിനോ സാമാന്യത്തിനോ സമർത്ഥനം. ഇത്യാദികൾ 'അനുചിതാർത്ഥ'ത്തിന്റെ വകഭേദങ്ങളാകുന്നു.

ക്രമേണോദാഹരണങ്ങൾ:

↑306. (a) സ്പഷ്ടാർത്ഥരശ്മിയൊടു കാവ്യശശീ വിഭാതി.

ഇതിൽ ആഹ്ലാദകത്വം എന്ന സാധാരണധർമം അപ്രസിദ്ധം.

↓306. (b) ചേലൊത്ത ചെന്തളിരിൽനിന്നുളവായ നല്ല
മുല്ലപ്രസൂനമതിനോടു സമം സ്മിതം തേ.

↑306. (c) ചണ്ഡൻ ചണ്ഡാളനെപ്പോലേ
ശണ്ഠയിൽ പാണ്ഡുനന്ദനൻ.

↓306. (d2) വന്മലയ്ക്കുള്ള ശിഖരം
വല്മീകമ്പോലെയുന്നതം.

↑306. (c2) നീലകണ്ഠൻ ബർഹിയിവൻ
നീലലോഹിതതുല്യനാം.

↓306. (d1) ആഴിപോലെ വിളങ്ങുന്നി-
താഴമേറുന്ന വൻകുഴി.

↑306. (e) കാക്കുന്നിവൻ കതിരവന്റെ കരപ്രഹാരം
പേടിച്ചൊളിച്ച ഗുഹയേറിടുമന്ധകാരം
സ്നേഹിച്ചിടുന്നിഹ മഹത്തുക്കളാശ്രയിച്ചാൽ
ക്രൂരോടു സത്തിലുമസത്തിലുമൊന്നുപോലെ.
— കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ ഹിമവാൻ ഗുഹകളിൽ അന്ധകാരത്തെ സൂര്യനിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുന്നു എന്നതു കവി ഉൽപ്രേക്ഷകൊണ്ട് ചമച്ചതേ ആകുന്നുള്ളു. അതിനെ പിന്നീടു സമർത്ഥിക്കാൻ പുറപ്പെടുന്നതിനാവശ്യമില്ല.

ഉപമയിൽ സാധാരണധർമ്മത്തിന് ആധിക്യം 'അധികപദത്തിനും' ന്യൂനത ന്യൂനപദത്തിനും ഉദാഹരണമാകുമെന്ന് സ്പഷ്ടം. [12]

12. ഉദാ:
ആഭയാലമ്പിളിക്കൊപ്പം
ശോഭിക്കുന്നയി! നിൻമുഖം
അതുകൊണ്ടപരാസ്യങ്ങ-
ളംബുജാതങ്ങൾപോലെയായ്.
പൂർവ്വാർദ്ധത്തിൽ 'ആഭാ', അധിക പദം. ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ 'ക്ലമ്പുന്ന' എന്നു പറയാത്തതിനാൽ ശോഭിക്കുന്ന എന്നു തന്നെ തോന്നിപ്പോകാനിടയുണ്ട്. അതിനാൽ 'ന്യൂനപദം'.

(1) സമാസോക്തിയിൽ വിശേഷണസാമ്യത്താൽ അപ്രകൃതാർത്ഥത്തിന് പ്രതീതി വരുന്നതായിരിക്കേ അതിനെ ശബ്ദംകൊണ്ട് പറകയും(2) അപ്രസ്തുതപ്രശംസയിൽ വ്യഞ്ജനകൊണ്ട് പ്രകൃതത്തിന് സ്ഫൂർത്തി വരുന്ന സ്ഥിതിക്ക് അതിനെ എടുത്തു പറകയും പുനരുക്തത്തിൽ ചേരും.

ഉദാഹരണം:

↓307. (1) വ്യയിച്ചുതീർന്നു വസുവെന്നു കാൺകവേ
സുരക്തനായ് താനമരുന്ന സൂര്യനെ
നിജാങ്കണത്തിന്നു പുറത്തിറക്കിനാൾ
പ്രതീചിയാം വേശ്യ വിശങ്കയെന്നിയേ. — സ്വ.

☐ പദ്യം 307. വ്യയിക്കുക = ചെലവഴിക്കുക. വസു = കിരണം (സ്വത്തെന്നും). സുരക്തൻ = ചുവന്ന നിറമുള്ളവൻ. (അനുരക്തനെന്നും). പ്രതീചി = പടിഞ്ഞാറേദിക്ക്. വിശങ്ക = ശങ്ക.

ഇവിടെ സമാസോക്തിബലത്താൽ പ്രതീചിക്ക് വേശ്യാത്വം സിദ്ധിക്കുന്നതിനാൽ 'പ്രതീചിയാംവേശ്യ' എന്ന രൂപകത്തിൽ പൗനരുക്ത്യം.

↑308. (2) പക്ഷിക്കുള്ള വിരുന്നിൽ വന്ന മശകന്നഗ്രാസനം
വാര്യമോ?
രത്നത്തിൻ ഗണനത്തിലഭ്രമതിനും സ്ഥാനം കിടയ്ക്കും
ധ്രുവം;
തേജസ്വിയ്ക്കവകാശമുള്ളതിൽ വിടാ
മിന്നാമിനുങ്ങൊന്നുമേ;
ജാത്യുത്കർഷമപൗരുഷപ്രഭുതപോൽ നിസ്സാരമാം
നിർഗ്ഗുണം. — സ്വ.

☐ പദ്യം 308. പക്ഷിക്കൊരു വിരുന്നു വച്ചാൽ അതിൽ കൊതുകിനും ഇരിപ്പിടം കൊടുക്കേണ്ടിവരും. രത്നത്തെ ഗണിക്കുമ്പോൾ അഭ്രവും വകയിൽപ്പെടും. തേജസ്സുള്ളവയുടെ കൂട്ടത്തിൽ മിന്നാമിനുങ്ങുമുണ്ട്. നിർഗ്ഗുണമായ ജാത്യുത്കർഷം അപൗരുഷപ്രഭുതപോലെ നിസ്സാരമാണ്.

ഇവിടെ പാദത്രയത്തിലെ അന്യാപദേശംകൊണ്ട് അപൗരുഷനായ പ്രഭുവിന്റെ നിസ്സാരതയാകുന്ന പ്രകൃതത്തിന് വ്യക്തി[13] ഇരിക്കേ ഉപമകൊണ്ട് അതു

13. വ്യഞ്ജന.

വിളിച്ചുപറഞ്ഞതു് പുനരുക്തം. ഉപമയിൽ സാധാരണമായ വിശേഷണത്തിന് ഉപമാനോപമേയങ്ങളിൽ (1) ലിംഗ (2) വചനഭേദം പ്രക്രമഭംഗമാകും.

ഉദാഹരണം:

↓309. (1) 'ഇന്ദീവരാക്ഷിനിൻ വക്ത്രം സുന്ദരം
ചന്ദ്രനെന്നപോൽ'.

ഇവിടെ 'വക്ത്രം സുന്ദരം', 'ചന്ദ്രൻ സുന്ദരൻ', എന്ന് ലിംഗഭേദം.

↑310. (2) 'പല്ലവാധരി! നിൻ പല്ല മുല്ലമൊട്ടുകൾപോൽ
സിതം'.

ഇവിടെ 'പല്ല് സിതം'; 'മുല്ലമൊട്ടുകൾ സിതങ്ങൾ' എന്ന് വചനഭേദം.

ഇത്യാദി വേറേയും ഊഹിക്കുക.

ഇനി ദോഷങ്ങൾക്കു ചിലേടത്ത് അനിത്യത ഉള്ളതിനെ എടുത്തുകാണിക്കുന്നു:

12 അനിത്യദോഷങ്ങൾ

↓129. രസക്ഷതികരം ദോഷം;
രസക്ഷതി വരായ്കിലോ
വിഷൗഷധന്യായവശാൽ
ദോഷമെല്ലാമദോഷമാം.

രസക്കേടുളവാക്കുന്നതാണ് ദോഷം; ദോഷങ്ങളിൽ ഒന്നിന്റെ ലക്ഷണമിരുന്നാലും ഒരിടത്തു് പ്രകരണാദിമാഹാത്മ്യത്താൽ ആ രസക്കേട് തോന്നാത്തപക്ഷം അവിടെ ദോഷമുള്ളതായി വിചാരിച്ചുകൂടാ; വിഷം ചിലപ്പോൾ ഔഷധമാകുന്നതുപോലെ എന്ന് ദൃഷ്ടാന്തം. ഈ സാമാന്യവിധിപ്രകാരം ദോഷം ചിലേടത്തു് ഉദാസീനമായും ചിലേടത്തു് പ്രത്യുത ഗുണമായും വരുമെന്നു കാൺക. മാർഗപ്രദർശനത്തിനായി ചില അപവാദസ്ഥലങ്ങളെ ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്നു.

↑130. ഉദ്ധതം വസ്തു ചൊല്ലുമ്പോൾ,
ക്രുദ്ധന്റെ വചനത്തിലും,
ബീഭത്സരൗദ്രങ്ങളിലും,
ദുശ്ശ്രവം ഗുണമായ് വരും.

ഇതിലെല്ലാം ബന്ധപാരുഷ്യം ശോഭാകരമാകയാൽ 'ദുശ്ശ്രവം' അതിനെ ബലപ്പെടുത്തുകയേ ഉള്ളു എന്ന യുക്തിയാൽ അതിന് ഗുണത്വം. ഉദാഹരണങ്ങൾ സ്വയം ഊഹിച്ചുകൊള്ളുക. ഇതുകൂടാതെ മുൻചൊന്ന ദുശ്ശ്രവോദാഹരണം ഒരു വൈയാകരണൻ തന്റെ സാമർത്ഥ്യം കാണിപ്പാൻ വേണ്ടി പറയുന്ന വാക്യമാണെങ്കിൽ അതിൽ 'കല്പിപ്പതു' എന്നതു് ഗുണമായിത്തന്നെ ഇരിക്കും.

↓131. ഗ്രാമ്യാശ്ലീലാപ്രയുക്തങ്ങൾ
നീചപാത്രോക്തിയിൽ ഗുണം.

മാർത്താണ്ഡവർമ്മ എന്ന ആഖ്യായികയിൽ ശങ്കുവാശാന്റേയും സുന്ദരയ്യന്റേയും മറ്റും വാക്കുകൾ ഉദാഹരണം. ഇവിടെ ദോഷം വക്തൃതാദാത്മ്യബോധം ഉളവാക്കുന്നതിന് ഉപകരിക്കയാൽ ഗുണമായിച്ചമയുന്നു.

↑132. അപുഷ്ടാർത്ഥാപ്രയുക്തങ്ങൾ
ശ്ലേഷത്തിൽ ദോഷമായിടാ.

ശ്ലേഷസമ്പാദനത്തിന് ഉപയോഗപ്പെടുന്നതിനാൽ ദോഷകോടിയിൽ ചേരാതെ ഉദാസീനമായിരിക്കുമെന്നർത്ഥം. ശ്ലേഷപ്രകരണത്തിൽ കൊടുത്തിട്ടുള്ള ഉദാഹരണത്തിൽ 'പുഷ്പവനാന്തവിലാസം' എന്നത് 'അപുഷ്ടത്തിനും' 'കമലം' 'അപ്രയുക്തത്തിനും' ഉദാഹരണം.

↓133. അപ്രതീതം പദം കൊള്ളാം
ശാസ്ത്രീയപ്രകൃതങ്ങളിൽ

പ്രകരണൗചിത്യത്താൽ ദോഷാഭാവം. അദ്ധ്യാത്മരാമായണാദിയിലെ ഈശ്വരസ്തുതികളിൽ സാംഖ്യവേദാന്താദിശാസ്ത്രീയ ശബ്ദബാഹുല്യം.

ഉദാഹരണം:

↑134. (a) വിസ്മയാദി വികാരത്തിൽ
(b) ലാടാനുപ്രാസമെന്നതിൽ
(c) അർത്ഥാന്തരസംക്രമിത-
വാച്യമാം ധ്വനിയിങ്കലും
(d) വിധിച്ചനുവദിക്കുന്ന-
പോതുമുക്തപദം ഗുണം.

ഉദാഹരണങ്ങൾ:

(a) വിസ്മയം, വിഷാദം, ദൈന്യം, ദയ, പ്രസാദനം മുതലായതു് വിസ്മയാദിവികാരം.

↓311. ചിത്രം ചിത്രം ധരണിയിലിതാ കാൺക
സമ്പൂർണചന്ദ്രൻ.

(b) ലാടാനുപ്രാസം.

↑312. നരനു ഭാഗ്യമുണ്ടെങ്കിൽ
കുലശീലാദിയെന്തിന്?
നരനു ഭാഗ്യമില്ലെങ്കിൽ
കുലശീലാദിയെന്തിന്?

(c) അർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം.

↓313. വസന്തമാം കാലമണഞ്ഞിടുമ്പോ-
ളക്കാക്ക താൻ കാക്ക, പികം, പികം താൻ.

↑314. രക്തനാമുദയേ സൂര്യൻ
രക്തനസ്തമയത്തിലും.
പ്രതീതിക്കുറവില്ലെങ്കിൽ
സാകാംക്ഷോനപദങ്ങളും

ദോഷമല്ലെന്നു ചേർക്കണം. അതിന് ഉദാഹരണം:

↓315. (1) ....
ഏവം നീയിഷ്ടവാക്യം
പലതുമനുസരിച്ചോതിയൊന്നിച്ചുവാണാ-
പ്പാവത്തെത്തന്നെ കഷ്ടം! ശിവശിവയിനി
ഞാനെന്തിനോതുന്നുശേഷം?[b2]
— ഉത്തരരാമചരിതം.

b2. 110-ആം പദ്യം നോക്കുക.

↑316. (2) കാലുഷ്യത്തോടു ലോലായിതഭുജലതയാൽ
ഗാഢമാബദ്ധ്യ സായം-
കാലേ കേളീഗൃഹത്തിൽ പ്രിയതമനെ നയിച്ചാളിമാർ
നോക്കിനില്ക്കേ
'മേലാലീവണ്ണ'മെന്നങ്ങിടറിയരുളി
യാഗസ്സിനെസ്സൂചയിത്വാ
ലോലാക്ഷീനിഹ്നവോത്കം പ്രഹരതി രുദതീ
ധന്യമേനം ഹസന്തം. — അമരുകശതകം.

☐ പദ്യം 316. അന്യാസംഗത്തിൽ കലുഷയായ നായിക, കുറ്റം മറയ്ക്കാൻ ശ്രമിക്കുന്ന നായകനെ കേളീഗൃഹത്തിൽ കൂട്ടിക്കൊണ്ടു പോയി. തോഴിമാർ നോക്കിനിൽക്കെ, 'മേലാലീവണ്ണം' എന്നിങ്ങനെ (മേലാൽ ഇങ്ങനെ ചെയ്താൽ ഞാൻ സഹിക്കുകയില്ല എന്നതിന്റെ അർദ്ധോക്തി) ഇടറിപ്പറഞ്ഞു കുറ്റം സൂചിപ്പിച്ചിട്ടു (ലീലാകമലാദികളാൽ) പ്രഹരിച്ചു. ധന്യനായ അവൻ ചിരിക്കുകയും ചെയ്തു.

ഇതിൽ 'മേലാലീവണ്ണം' എന്നുള്ള ന്യൂനപദം അർത്ഥത്തിന് അധികം പുഷ്ടിവരുത്തുന്നതിനാൽ ഗുണം. ചിലേടത്തു് ഗുണവും ദോഷവും അല്ലാതിരിക്കും.

ഉദാഹരണം:

↓317. മായോപായമെടുത്തിടാഞ്ഞവൾ മറഞ്ഞൂ;
ശുണ്ഠിമാറും ക്ഷണം;
പോയോ വിണ്ണിനു;
നൂനമെന്നിലനുരാഗാദ്രാശയായാണവൾ;
ആയോ നമ്മുടെ മുന്നിൽ നിൽക്കുമവളെദ്ദൈതേയർ
തൊട്ടീടുമോ;
ഹാ! യോഷാമണി ദൃശ്യയല്ലവളിതെന്താവോദ്യ
ദൈവോദ്യമം. — വിക്രമോർവശീയം.

☐ പദ്യം 317. ഉർവ്വശി ലതയായി മറഞ്ഞു. രാജാവ് അറിഞ്ഞില്ല. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശങ്കാസമാധാനങ്ങളാണ് പദ്യം. ഇതുവരെ മായോപായം കാണിക്കാത്ത അവൾ ഇപ്പോൾ മറഞ്ഞതെന്താവാം? ശുണ്ഠികൊണ്ടായിരിക്കാം. ആ ശുണ്ഠി ക്ഷണംകൊണ്ടു മാറും. അതോ സ്വർഗ്ഗത്തിലേക്കു പോയിരിക്കുമോ? ഇല്ല; എന്നിൽ അനുരാഗാർദ്രയാണവൾ. നമ്മുടെ മുന്നിൽ നില്ക്കുന്ന അവളെ അസുരന്മാർ തൊടാൻ ധൈര്യപ്പെടുമോ? അതുമില്ല. അദ്യ (ഇന്ന്) ദൈവോദ്യമം (വിധി) എന്താവോ എന്ന് അർത്ഥയോജന.

ഇതിൽ ശങ്കകളുടെ മദ്ധ്യേ 'അതു് യോജിക്കില്ല'. 'അങ്ങനെ വരുകയില്ല' എന്നോ മറ്റോ ഉള്ള പദങ്ങളുടെ ന്യൂനതകൊണ്ട് വിശേഷിച്ച് ഗുണവും ദോഷവും പറവാനില്ല.

↑135. ഉദാസീനമതായ് കാണും
സമാപ്തപുനരാത്തവും.

ഉദാഹരണം:

↓318. പാരിലാരിന്നു പോരാളി-
പ്പെരുമാളോടെതിർത്തിടും
പുരാരിക്കു പിറന്നുണ്ടാം
പുരുഷൻ പരനെന്നിയേ?

'ഗർഭിതാദി' ചിലതിന് അദോഷത്വം അവിടവിടെത്തന്നെ പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഇതിനുമേൽ രസദോഷങ്ങളെ വിവരിക്കേണ്ടതുണ്ട്. അതു് രസനിരൂപണാനന്തരം ചെയ്യപ്പെടും.

5
ഗുണപ്രകരണം

'ദോഷ'ങ്ങളെ വിവരിച്ചതിന്റെ ശേഷം 'ഗുണ'ങ്ങളെ നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു. രസത്തിന് അപകർഷം വരുത്തുന്ന ധർമ്മം 'ദോഷം' എന്ന ദോഷലക്ഷണം ചെയ്ത സ്ഥിതിക്ക് രസത്തിന് ഉൽക്കർഷം വരുത്തുന്ന ധർമ്മം 'ഗുണം' എന്ന് ഗുണലക്ഷണവും സിദ്ധിക്കുന്നു. എന്നാൽ രസോൽക്കർഷകാരികളുടെ കൂട്ടത്തിൽ അലങ്കാരങ്ങളും ഉൾപ്പെടുന്നതിനാൽ അവയ്ക്കും 'ഗുണ'ങ്ങൾക്കും തങ്ങളിൽ എന്തു ഭേദമെന്ന ചോദ്യം വരുന്നു. അതിനാൽ രണ്ടുവകയ്ക്കും വിഷയവിഭാഗം ചെയ്തുകൊണ്ട് ലക്ഷണം പറയുന്നു:

136. അംഗിയായ രസത്തിന്റെ-
യുൽക്കർഷത്തിനു ഹേതുവാം
സ്ഥിരം ധർമ്മംതന്നെ ഗുണം;
ശൗര്യാദ്യാത്മാവിനെന്നപോൽ.

137. സ്ഥിതമായ രസത്തിന്റെ-
യംഗങ്ങൾക്കുപകാരിയായ്
ചേരും ധർമ്മമലങ്കാരം;
ഹാരാദ്യാത്മാവിനെന്നപോൽ.

അനേകം അംഗങ്ങളുള്ള മനുഷ്യശരീരത്തിൽ എങ്ങനെ ആത്മാവു പ്രധാനമോ അങ്ങനെ കാവ്യശരീരത്തിൽ രസം പ്രധാനം. ആത്മാവിന് ശൗര്യം മുതലായതെന്നപോലെ രസത്തിന് ഉൽക്കർഷമുളവാക്കുന്നതും വേർപെട്ടുപോകാത്തതുമായി യാതൊരു ധർമ്മമുണ്ടോ അതുതന്നെ 'ഗുണ'മെന്നു പറയപ്പെടുന്നത് എന്നു ഗുണലക്ഷണം. അലങ്കാരമാകട്ടെ, കണ്ഠാദി മനുഷ്യാംഗത്തിനു മുത്തുമാല മുതലായതെന്നപോലെ ശബ്ദാർത്ഥങ്ങളാകുന്ന കാവ്യാംഗങ്ങൾക്കു ശോഭയുളവാക്കുന്നതുമുഖേന ആത്മാവായ രസത്തിന് ഉപകരിക്കാവുന്നതും വേർപെട്ടിരിക്കാവുന്നതും ആയ ധർമ്മമാകുന്നു. ഈ നിർവ്വചനപ്രകാരം ഗുണമെന്നത് നേരെ രസധർമ്മമാണ്; അലങ്കാരമോ പരമ്പരയാ രസധർമ്മമായി വരാമെന്നേ ഉള്ളൂ. ഒന്ന് ആന്തരവും ശാശ്വതവുമാണ്; മറ്റേത് ബാഹ്യവും അനിത്യവും ആകുന്നു. രസമില്ലാത്തിടത്തു 'ഗുണ'വുമില്ല; 'അലങ്കാരം' രസമില്ലാത്തിടത്തും വരാം. അതാണ് 'സ്ഥിതമായ രസത്തിന്റെ' എന്ന വിശേഷണംചെയ്തത്. രസമുള്ള പക്ഷം 'അലങ്കാരം' അതിന് ഉപകരിക്കണം എന്നു നിർബ്ബന്ധമില്ല.

എല്ലാത്തിനും ഉദാഹരണങ്ങൾ:

319. കുന്നിച്ചീടും കളുർമതിരുചാ സുന്ദരേ മന്ദിരേ നാ-
മൊന്നിച്ചിന്ദീവരദളഗളഗ്രാഹിനേത്രേ! സുഖേന
ചെന്നിട്ടോരോ കളികളിലെഴും കൗതുകത്തോടു
വാണോ-
രന്നിക്ഷസ്ഥിതി വരുവതായോർത്തിരുന്നോ
തരിമ്പും? — മ. സ.

ഇവിടെ കരുണരസത്തിന് 'അനുപ്രാസം' ശബ്ദാലങ്കാരം ഉപകാരകം.

320. ഭീമം വ്യാപിച്ചിടുന്നൂ ഗരളസദൃശമുന്മാഥിയായ്
ചിത്തതാപം
ധൂമംകൂടാതെ
വായ്യോരെരികനലതുപോലുജ്ജ്വലിക്കുന്നു
നിത്യം
കാമം ചേർക്കുന്നിതംഗംപ്രതി രുജയനിശം
ഘോരമാകും ജ്വരംപോ-
ലീ മാം രക്ഷിപ്പതിന്നെൻ ജനകനുമിഹ
മാതാവുമാളല്ല നീയും. — മാലതീമാധവം.

ഇവിടെ 'ഉപമ' അർത്ഥത്തെ അലങ്കരിച്ചുകൊണ്ട് രസത്തെ പോഷിപ്പിക്കുന്നു. വിഷസാദൃശ്യം വ്യാപിക്ക മുതലായ ക്രിയകൾക്ക് അതിശയം സമ്പാദിക്കുന്നതുകൊണ്ട് വിപ്രലംഭത്തിന് ഉൽക്കർഷം ഫലിക്കുന്നല്ലോ.

321. "ദയയൊരു ലവലേശംപോലുമില്ലാത്ത ദേശം..." [a1]

a1. 195-ആം പദ്യം നോക്കുക.

ഇതിൽ രസമൊന്നും ഇല്ല എങ്കിലും ശബ്ദാലങ്കാരമായ 'അനുപ്രാസം' ഉണ്ട്.

322. ആർത്താ താർത്തേന്മൊഴിയരികിലുള്ളിഷ്ടയാം
ചേടിയോടെൻ-
വാർത്താമാവർത്തനമൊടനുയോഗിക്കുമുൽകണ്ഠമൂലം,
പാർത്താലാരുള്ളൊരു തരുണിയിന്നിത്തരം
ഭർത്തൃഭക്താ
മൂർത്താ പുണ്യോത്കരപരിണതിഃ കേവലം സാ
മദീയാ. — മ. സ.

ഇതിൽ ശൃംഗാരരസം സ്ഥിതമെങ്കിലും അതിനു പ്രാസം പരുഷവർണ്ണഘടിതമാകയാൽ ഉപകരിക്കുന്നില്ല. പ്രത്യുത, പ്രതികൂലാക്ഷരമെന്ന ദോഷത്തെ ഉളവാക്കി രസത്തിന് അപകർഷം ആണു ചെയ്യുന്നത്. അർത്ഥാലങ്കാരവും ഇതുപോലെ രസത്തിന് ഉപകരിക്കാതെവരുന്നതിന് ഉദാഹരണം തേടിപ്പിടിക്കാവുന്നതാകുന്നു. ആകട്ടെ, ഗുണവും ഈ മട്ടിൽ രസമില്ലാത്തിടത്തു കാണുകയില്ലയോ? സുകുമാരവർണ്ണഘടിതമായിട്ട് ഒരു നീരസശ്ലോകം[1] ചെയ്താൽ അതിൽ

1. ശൃംഗാരാദിരസങ്ങൾ ഒന്നും ആവിഷ്കരിക്കാത്ത ശ്ലോകം.

മാധുര്യഗുണമിരിക്കയില്ലയോ?—എന്നാണ് ഇനി ഒരു ചോദ്യം വരുന്നത്. ശരിതന്നെ. എന്നാൽ അതു ഭ്രമമാത്രമാണ്. വിരിഞ്ഞ നെഞ്ചും നീണ്ട കൈകളും മറ്റുമുള്ള ഒരു പുരുഷനെക്കണ്ടാൽ അവനു ശൗര്യമുണ്ടെന്നു നമുക്കു തോന്നും; വാസ്തവത്തിൽ അവൻ ശൂരനല്ലെന്നു വരാം. അതുപോലെ താദൃശകാവ്യങ്ങളിൽ മാധുര്യഗുണത്തിനു സ്വരൂപയോഗ്യതയേ ഉള്ളൂ. നീരസത്തിൽ ഗുണങ്ങളെ സ്വീകരിക്കുന്നില്ലെന്ന് സിദ്ധാന്തം.

ഇനി ഗുണങ്ങളെ ഗണിക്കുന്നു:

138. ഗുണം, 'പ്രസാദം' 'മാധുര്യ'-
'മോജസ്സെ'ന്നിവ മൂന്നുതാൻ.

പ്രസാദം, മാധുര്യം, ഓജസ്സ് എന്ന് ഗുണം മൂന്നെണ്ണമേ ഉള്ളൂ. പ്രാചീനന്മാർ,

'ശ്ലേഷം, പ്രസാദം, സമതാ,
മാധുര്യം, സുകുമാരതാ,
അർത്ഥവ്യക്തി, യുദാരത്വം,
ഓജഃ, കാന്തി, സമാധിയും'

എന്ന് പത്താക്കി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. അതിനെ നിരാകരിപ്പാനായിട്ടാണ് 'മൂന്നുതാൻ' എന്നു നിയമിച്ചത്.

1 മാധുര്യം

മുറ വിട്ട്, സൗകര്യത്താൽ ആദ്യം മാധുര്യത്തെ ലക്ഷിക്കുന്നു:

139. നീരിൽ കല്ലുണ്ടമെന്നോണ-
മാഹ്ലാദത്തിൽ മനസ്സിനെ
അലിച്ചാശു ലയിപ്പിക്കും
ഗുണം 'മാധുര്യ'സംജ്ഞിതം.

മനസ്സലിഞ്ഞ് ആഹ്ലാദത്തിൽ ലയിച്ചതുപോലെ തോന്നിപ്പോകുന്നതിന് ഹേതുഭൂതമായ ഗുണത്തിനു 'മാധുര്യ'മെന്നു പേർ.

140. സംഭോഗം, കരുണം, വിപ്ര-
ലംഭം, ശാന്തമിവറ്റയിൽ
ഉത്തരോത്തരമുൽക്കർഷം
മാധുര്യത്തിനു വന്നിടും

സംഭോഗശൃംഗാരത്തെക്കാൾ, കരുണത്തിൽ, അതിനെക്കാൾ വിപ്രലംഭശൃംഗാരത്തിൽ, അതിനെക്കാൾ ശാന്തത്തിൽ എന്ന് മാധുര്യഗുണത്തിന് ആശ്രയങ്ങളായ രസങ്ങളുടെ വിവേചനം.

2 ഓജസ്സ്

141. ദീപ്തികൊണ്ടു മനം പെട്ടെ-
ന്നുജ്ജ്വലിച്ചതുപോലവേ
പ്രതീതിയുളവാക്കുന്ന
ഗുണ'മോജസ്സ'തായിടും.

ഏതിന്റെ വൈഭവത്താൽ മനസ്സിന് ഒരു ജ്വലിതത്വപ്രതീതിയുളവാകുന്നുവോ ആ ഗുണം 'ഓജസ്സാ'കുന്നു.

142. വീരബീഭത്സരൗദ്രങ്ങൾ
മേല്ക്കുമേലിതിനാശ്രയം.

'ഓജസ്സ്' വീരത്തിലും, അതിനേക്കാൾ ബീഭത്സത്തിലും, അതിനെക്കാൾ രൗദ്രത്തിലും അധികം കാണും. ഇവിടെ പ്രത്യേകിച്ച് എടുക്കാത്ത ഹാസാദ്ഭുതഭയാനകങ്ങളിൽ മാധുര്യൗജസ്സുകൾ രണ്ടിനും സമപ്രാധാന്യമെന്നു പറയുന്നു.

143. സമപ്രധാനമാം രണ്ടും
ശേഷം മൂന്നു രസങ്ങളിൽ.

രണ്ട് = മാധുര്യവും ഓജസ്സും. ശേഷം മൂന്ന് = ഹാസാദ്ഭുതഭയാനകങ്ങൾ.

3 പ്രസാദം

144. ശുഷ്കേന്ധനത്തിൽ തീപോലെ
പെട്ടെന്നു മനമാകവേ
പരന്നു വികസിപ്പിക്കും
ഗുണമങ്ങു 'പ്രസാദ'മാം.

ഉണങ്ങിയ വിറകിൽ തീ പിടിക്കുന്നപോലെ പെട്ടെന്നു മനസ്സിൽ ഒന്നായി വ്യാപിച്ച് അതിന് ഒരു വികാസപ്രതീതി ഉണ്ടാക്കുന്ന ഗുണം 'പ്രസാദം'. ഇതിന് എല്ലാ രസവും ഒന്നുപോലെ ആശ്രയമാകയാൽ ആശ്രയഭേദേന ഉൽക്കർഷാധിക്യം പറയുന്നില്ല. ഏവഞ്ച, ദ്രുതി, ദീപ്തി, വികാസം എന്ന ചിത്തവൃത്തികൾക്കു കാരണഭൂതങ്ങളായ കാവ്യധർമ്മങ്ങൾ മുറയ്ക്ക് മാധുര്യൗജഃപ്രസാദസംജ്ഞങ്ങളായ 'ഗുണ'ങ്ങളെന്നു സിദ്ധിക്കുന്നു.

145. ശബ്ദാർത്ഥാദിയിലും ചൊല്ലു-
മുപചാരാൽ ഗുണങ്ങളെ.

ഉപചാരമെന്നാൽ കാര്യകാരണാദികളുടെ അഭേദാധ്യവസായംകൊണ്ട് ഒന്നിന്റെ ധർമ്മത്തെ മറ്റൊന്നിലാരോപിക്കയാകുന്നു. അതിൻപ്രകാരം ആത്മഗുണമായ ശൗര്യാദിയെ ആകൃതിക്ക് കല്പിക്കുംപോലെ വ്യംഗ്യവ്യഞ്ജകങ്ങൾക്ക് അഭേദം കല്പിച്ച് രസധർമ്മമായ മാധുര്യാദിയെ തദ്വ്യഞ്ജകങ്ങളായ വൃത്തിവർണ്ണരചനകൾക്കും പറയാറുണ്ട്.

146. ടവർഗ്ഗഭിന്നമാം വർഗ്ഗ്യം
മുന്നിൽ പഞ്ചമസംയുതം,
ലഘുരേഫണകാരങ്ങൾ,
സമാസക്കുറവും തഥാ,
മൃദുവാകും രചനയും,
മാധുര്യവ്യഞ്ജകങ്ങളാം.

ടവർഗ്ഗമൊഴികെയുള്ള വർഗ്ഗാക്ഷരത്തിനു മുൻപിൽ അതാതിന്റെ അനുനാസികം ചേർന്നുണ്ടാകുന്ന ങ്ക, ഞ്ച, ങ്ഗ, ഞ്ജ ഇത്യാദി കൂട്ടക്ഷരം, ഹ്രസ്വസ്വരം ചേർന്ന രേഫണകാരങ്ങൾ, സമാസിക്കാത്തതോ ഒന്നുരണ്ടു ശബ്ദം മാത്രം സമാസിച്ചതോ ആയ പദങ്ങൾ, കാർക്കശ്യം തോന്നിക്കാത്ത രചന ഇവ 'മാധുര്യ'ത്തെ വ്യഞ്ജിപ്പിക്കും.

ഉദാഹരണം —

323. കൊഞ്ചും കോകിലവാണിമാർ
കുതുകമോടന്നങ്ങനേകം രസം
തഞ്ചും ചഞ്ചലലോചനങ്ങളെഴുതിച്ചന്തങ്ങൾ
തിങ്ങുംവിധം
അഞ്ചാതഞ്ചിതഭൂഷണങ്ങളുമണിഞ്ഞെത്തുന്ന
കണ്ടാൽ കിട-
ന്നഞ്ചും പഞ്ചശരന്റെ
നെഞ്ചകവുമെഞ്ചാരുസ്മിതാർദ്രാനനേ!
— പൂരപ്രബന്ധം.

147. ദ്വിരുക്തം രേഫസംയോഗം,
ശ ഷ രണ്ടും, ടവർഗ്ഗവും,
നീളും വൃത്തിയുമോജസ്സിൽ
കൊള്ളാമുദ്ധതബന്ധവും.

ക്ക, ക്ഖ, ഗ്ഗ, ഗ്ഘ, ങ്ങ ഇത്യാദി ഇരട്ടിച്ച അക്ഷരം, ർക്ക, ക്ര ഇത്യാദി രേഫം ചേർന്ന കൂട്ടക്ഷരം, ശകാരഷകാരങ്ങൾ, ടവർഗ്ഗം എന്നീ വർണ്ണങ്ങളും നീണ്ടു നീണ്ടുവരുന്ന സമാസവും, ഔദ്ധത്യം തോന്നിക്കുന്ന രചനയും 'ഓജസ്സി'ന് വ്യഞ്ജകങ്ങൾ.

ഉദാഹരണം —

324. പേടിച്ചദ്രിഗുഹാന്തരത്തിലലറും
കുംഭീന്ദ്രകർണ്ണങ്ങളെ-
ക്കൂടിദ്ദുന്ദുഭിഘോഷമിശ്രഗുണനാദത്താൽ
തകർത്തിശ്ശിശു
ഓട്ടും ഘോരകബന്ധമുണ്ഡനിരയെദ്ദൃപ്താന്തകൻതന്റെ
വാ-
യാട്ടുമ്പോളതിരുംവിധം ദ്രുതമറുത്തിപ്പാരിൽ
വീഴ്ത്തുന്നിതാ! — ഉത്തരരാമചരിതം.

പദ്യം 324. ലവന്റെ യുദ്ധസാമർത്ഥ്യത്തെപ്പറ്റി ചന്ദ്രകേതുവിന്റെ വാക്യം: ഗുണനാദം ഞാണൊലി. കബന്ധമുണ്ഡനിര = തല പോയ ശരീരങ്ങളും ഉടൽ പോയ തലകളും. ദൃപ്താന്തകൻ അഹങ്കരിച്ച കാലൻ.

ഈ പരിഗണനത്തിൽ ഉൾപ്പെടാത്ത വർണ്ണങ്ങളെല്ലാം ഉദാസീനങ്ങളെന്നറിക.

148. കേൾക്കുന്നതോടുകൂടിത്താ-
നർത്ഥസ്ഫൂർത്തി വരുത്തിടും
രചനാവൃത്തി വർണ്ണങ്ങൾ
പ്രസാദവ്യഞ്ജകങ്ങളാം.

ഏതുമാതിരി വർണ്ണമോ, പദമോ, ബന്ധമോ ഉപയോഗിച്ചാൽ ശ്രവണക്ഷണത്തിൽ അർത്ഥപ്രതീതി വരുമോ ആമാതിരിയിൽ അവയെ പ്രയോഗിക്കുന്നതുതന്നെ പ്രസാദത്തിന് വ്യഞ്ജകം. മുൻചൊന്നതുപോലെ ഒരു നിയമം ഇതിന് ദുഷ്കരമെന്നു താൽപര്യം.

ഉദാഹരണം —

325. പാലിക്കാനായ്ബ്ഭുവനമഖിലം ഭൂതലേ ജാതനായ-
ക്കാലിക്കൂട്ടം കലിതകുതുകം കാത്ത കണ്ണന്നു ഭക്ത്യാ
പീലിക്കോലൊന്നടിമലരിൽ നീ കാഴ്ചയായ്
വെച്ചിടേണം,
മൗലിക്കെട്ടിൽ തിരുകമതിനെത്തീർച്ചയായ്ബ്
ഭക്തദാസൻ. — മയൂരസന്ദേശം.

149. വക്താ, വാച്യം, പ്രകരണ-
മെല്ലാം നോക്കി യഥാവലേ
രചനാവൃത്തി വർണ്ണങ്ങ-
ളൗചിത്യംപോലെ ചേർക്കണം.

രചന, വൃത്തി, വർണ്ണം ഇവയ്ക്ക് വിവേചനം ചെയ്തതെല്ലാം സാധാരണാഭിപ്രായേണ ആകുന്നു. തത്ത്വാലോചനയിൽ ഔചിത്യമൊന്നേ ഇതിലേക്കു നിയാമകമാകുകയുള്ളൂ. വക്താവ്, വചിക്കേണ്ടുന്ന സംഗതി, ഏതുമാതിരി പ്രസ്താവം, ഇവയെല്ലാം നല്ലവണ്ണം ആലോചിച്ച് ഏതിനേതുചിതമോ അതിനെയാണു സ്വീകരിക്കേണ്ടത്. മാധുര്യം വ്യഞ്ജിക്കേണ്ടിടത്ത് വക്താവ് കോപിച്ചവനെങ്കിൽ സ്വല്പം ഔദ്ധത്യം ചേർക്കണം; ഇത്യാദി മറ്റു സ്വയം ഊഹിക്കുക.

150. ശ്ലേഷാദി പത്തു ഗുണമെ-
ന്നോതുന്നൂ ചില പൂർവ്വികർ
അവയിൽ ചിലതിച്ചൊന്ന
മൂന്നിലന്തർഭവിച്ചിടും;
അന്യഥാ സിദ്ധമാം ശേഷം
ദോഷമില്ലായ്കമാത്രവും.

"ശ്ലേഷഃ പ്രസാദഃ സമതാ മാധുര്യം സുകുമാരതാ
അർത്ഥവ്യക്തിരുദാരത്വമോജഃകാന്തിസമാധയഃ"[2]

2. 138-ആം കാരികയുടെ വൃത്തി നോക്കുക.

എന്ന ഗുണങ്ങൾ പത്തെണ്ണമുണ്ടെന്നാണ് പൂർവ്വാചാര്യന്മാരുടെ മതം. എന്നാൽ അവയിൽ മിക്കതും മാധുര്യാദിത്രയത്തിൽത്തന്നെ ഉൾപ്പെടും. ശേഷം മറ്റുപ്രകാരത്തിൽ സിദ്ധിക്കുന്നവയാണ്. ചിലത് ദോഷാഭാവമാത്രങ്ങളാകയാൽ ഉദാസീനങ്ങളാകുന്നു. പൂർവ്വികന്മാർ ഈ പത്തു ഗുണങ്ങളെ ശബ്ദത്തിലും അർത്ഥത്തിലും പറയുന്നുണ്ട്. അതിൽ ആദ്യം ശബ്ദഗുണങ്ങൾക്ക് അന്യഥാസിദ്ധിയെ കാണിക്കാം.

(1) നീരക്ഷീരങ്ങൾ എന്നപോലെ ചേരുവയുടെ നിരപ്പുകൊണ്ടു അനേകം പദങ്ങൾ ഏകപദം എന്നപോലെ തോന്നുന്നത് 'ശ്ലേഷം' എന്ന ഗുണം.

(2) ആരോഹാവരോഹക്രമം 'സമാധി' എന്ന ഗുണം.

(3) പദങ്ങൾ നൃത്തംചെയ്യുന്നപോലെ തോന്നുന്നത് 'ഉദാരത' എന്ന ഗുണം. ഈ വിധമുള്ള പദങ്ങളുടെ ബന്ധത്തിന് വികടമായ ബന്ധം എന്ന പേർ പറയും.

(4) ശൈഥില്യം ചേർന്ന ഓജസ്സ് 'പ്രസാദം' എന്ന ഗുണം. ഈ നാലും ഓജസ്സിന്റെ വ്യഞ്ജകങ്ങളാകയാൽ ഓജസ്സിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നു.

(5) അധികം സമാസങ്ങളെ ചെയ്യാതിരിക്കുക 'മാധുര്യം' എന്ന ഗുണം. ഇത് രണ്ടു മതക്കാർക്കും സമം തന്നെ.

(6) കേട്ടാലുടൻ അർത്ഥപ്രതീതി വരുന്നത് 'അർത്ഥവ്യക്തി' എന്ന ഗുണം. ഇത് പ്രസാദത്തിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നു.

(7) ആരംഭിച്ച രീതിയെ വിടാതെ ഇരിക്കുന്നത് 'സമത' എന്ന ഗുണം. വൈദർഭ്യാദിരീതികൾ വാച്യത്തെ അനുസരിച്ച ഭേദപ്പെടുത്തേണ്ടവയാകയാൽ ഈ ഗുണം ചിലേടത്തേ ഗുണമായി പരിണമിക്കുന്നുള്ളൂ.

(8) നിഷ്ഠുരവർണ്ണങ്ങളില്ലാതെ ഇരിക്കുന്നത് 'സുകുമാരത' എന്ന ഗുണം. ഇത് 'പ്രതികൂലാക്ഷരം' എന്ന ദോഷത്തിന്റെ അഭാവമാത്രമാകയാൽ ഉദാസീനം.

(9) പദങ്ങളുടെ ഔജ്ജ്വല്യം 'കാന്തി' എന്ന ഗുണം. ഔജ്ജ്വല്യം എന്നുവെച്ചാൽ ഗ്രാമ്യപദങ്ങളെ ഉപയോഗിക്കാതിരിക്കുക; ഇത് ഗ്രാമ്യം എന്ന ദോഷത്തിന്റെ അഭാവമാത്രമെന്നു സ്പഷ്ടം.

(10) 'ഓജസ്സി'നെ നവീനന്മാരും സ്വീകരിച്ചിട്ടുള്ളതു തന്നെയാണല്ലോ.

ഇനി ഇവ അർത്ഥഗുണങ്ങളായി വരുന്നതിന് അന്യഥാസിദ്ധി കാണിക്കാം.

(1) അർത്ഥത്തിനുള്ള പ്രൗഢി 'ഓജസ്സ്' ഇത്,

(എ) പദംകൊണ്ടു സാധിക്കാവുന്നിടത്ത് വാക്യം പ്രയോഗിക്ക.

ഉദാഹരണം —

326. ഏതിനോങ്കാരമാരംഭം
സ്വരം മൂന്നുച്ചരിപ്പെതിൽ
യജ്ഞം പൊരുൾ, ഫലം സ്വർഗ്ഗ-
മമ്മൊഴിക്കു ഭവാൻ കൃതി. — കുമാരസംഭവം.

പദ്യം 326. വേദം ഓങ്കാരത്തിൽ ആരംഭിക്കുന്ന ഉദാത്തം, അനുദാത്തം, സ്വരിതം എന്നീ മൂന്നുവക സ്വരങ്ങളും വേദമന്ത്രത്തിൽ ഉച്ചരിക്കപ്പെടുന്നു. യജ്ഞമാണ് വേദത്തിന്റെ കാതൽ; സ്വർഗ്ഗമാണതിന്റെ ഫലം.

ഇവിടെ 'വേദം' എന്ന് ഒരു പദം കൊണ്ടു പറയേണ്ട സ്ഥലത്ത് മൂന്നു പദം.

(ബി) മറിച്ച് വാക്യം പറയേണ്ട ദിക്കിൽ പദം പ്രയോഗിക്ക. [3]

3. 16-ആം പദ്യ ഉദാഹരണം. 'കല്പാന്തജലപ്രവാഹത്തിൽ, നീയാകുന്ന തൊടുകറി കളഞ്ഞുപോകുമെന്നോർത്തു ഖേദിക്കുകയേ നിവൃത്തിയുള്ളൂ' എന്ന വാക്യാർത്ഥം 'ഹന്ത' എന്ന ഒറ്റപ്പദത്തിൽ നിഹിതമായിരിക്കുന്നു.

(സി) വിസ്തരിച്ചു പറയേണ്ടടത്ത് ചുരുക്കുക.

ഉദാഹരണം —

327. യാത്രചൊന്നവിടെനിന്നു പുറപ്പെ-
ട്ടാശുചെന്നു ഗിരിശന്നരികത്തിൽ
കാര്യസിദ്ധിയറിയിച്ചനുവാദം
വാങ്ങി വീണ്ടുമവരേറി വിയത്തിൽ.
— കുമാരസംഭവം.

(ഡി) മറിച്ച് ചുരുക്കേണ്ടതിനെ വിസ്തരിക്കുക.

ഉദാഹരണം —

328. ഒരേ പുമാൻതാനതു മൂന്നു മൂർത്തിയായ്-
പ്പിരിഞ്ഞു മൂവർക്കിഹ മൂപ്പമൊപ്പമേ
ഹരൻ ഹരിക്കാദ്യനവന്നു വിഷ്ണുതാ-
നവർക്കു വേധസ്സവരങ്ങവന്നുമാം.
— കുമാരസംഭവം.

(ഇ) അർത്ഥം സാഭിപ്രായമായിരിക്കുക;

ഇപ്രകാരം അഞ്ചുള്ളവയിൽ ആദി നാലും വാക്ചാതുര്യത്തിന്റെ വകഭേദമെന്നല്ലാതെ ഗുണങ്ങളെന്നു പറയാൻമാത്രമില്ല. അഞ്ചാമത്തേത് അപുഷ്ടാർത്ഥദോഷത്തിന്റെ അഭാവം മാത്രമാകുന്നു.

(2) അർത്ഥത്തിന്റെ നൈർമ്മല്യം 'പ്രസാദം'.

നൈർമ്മല്യമെന്നാൽ നിഷ്പ്രയോജനമായി പദങ്ങളെ പ്രയോഗിക്കാതെ ഇരിക്കുക. ഇത് 'അധികപദം' എന്ന ദോഷത്തിന്റെ അഭാവം മാത്രമാകുന്നു.

(3) അർത്ഥങ്ങളെ പല ഭംഗികളിൽ പറക, 'മാധുര്യം'. ഇത് അനവീകൃതമെന്ന ദോഷത്തിന്റെ അഭാവം.

(4) പരുഷമായ അർത്ഥത്തെയും മൃദുപ്പെടുത്തിപ്പറയുക, 'സൗകുമാര്യം'. ഇത് അമംഗലരൂപമായ 'അശ്ലീല'ത്തിന്റെ ത്യാഗം മാത്രമേ ആകുന്നുള്ളൂ.

(5) അർത്ഥം ഗ്രാമ്യമല്ലാതിരിക്കുക, 'ഉദാരത'. ഇതിന് ഉദാസീനത്വം സ്പഷ്ടം.

(6) വസ്തുസ്വഭാവം സ്ഫുടമായിരിക്കുന്നത്, 'അർത്ഥവ്യക്തി'. ഇത് സ്വഭാവോക്ത്യലങ്കാരംകൊണ്ട് ഗതാർത്ഥമായി.

(7) രസത്തിന്റെ ദീപ്തി, 'കാന്തി'. ഇത് ധ്വനിയിലുൾപ്പെട്ടുപോകുന്നു.

(8) ക്രമകൗടില്യത്തിന്റെ വ്യക്തത, 'ശ്ലേഷം'. ഇത് ഉക്തിവൈചിത്ര്യമാത്രമേ ആകുന്നുള്ളൂ.[4]

4. ക്രമ-കൗടില്യ-അനുൽബ്ബണത്വ-ഉപപത്തികളാണ് ശ്ലേഷം' എന്നു സാഹിത്യദർപ്പണം "ക്രമം = ക്രിയകളുടെ പരമ്പര, കൗടില്യം = ചതുരപ്രവൃത്തി, അനുൽബ്ബണത്വം = അപ്രസിദ്ധവസ്തുക്കളെ വർണ്ണിക്കാതിരിക്കുക, ഉപപത്തി = കാര്യസിദ്ധിക്കുതകുന്ന യുക്തി," എന്നിങ്ങനെ അർത്ഥവും കൊടുത്തിരിക്കുന്നു.

(9) അർത്ഥത്തിന്റെ വൈഷമ്യാഭാവം, 'സമത'. സ്പഷ്ടം.

(10) പുനരർത്ഥദർശനം, 'സമാധി'. ഇത് കാവ്യത്തിന്റെ ശരീരംതന്നെയാകയാൽ ഗുണങ്ങളുടെ ശേഖരത്തിൽ ചേർക്കേണ്ടതേയില്ല.

6

ശബ്ദാർത്ഥപ്രകരണം

കാവ്യശരീരമായ ശബ്ദാർത്ഥങ്ങളുടെ അലങ്കാരങ്ങളെയും ദോഷഗുണങ്ങളെയും വിവരിച്ചതിന്റെശേഷം ആ ശബ്ദാർത്ഥങ്ങളുടെ സ്വരൂപത്തെ നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു.

↓151. ശബ്ദം മൂന്നാം വാചകാഖ്യം
ലക്ഷകം വ്യഞ്ജകം തഥാ

↑152. വാച്യം ലക്ഷ്യം വ്യംഗ്യമെന്നു
മുറയ്ക്കർത്ഥവുമങ്ങനെ
വ്യാപാരവും മൂന്നഭിധാ-
ലക്ഷണാവ്യഞ്ജനാഖ്യയാ.

സാഹിത്യശാസ്ത്രപ്രകാരം 'വാചകം', 'ലക്ഷകം', 'വ്യഞ്ജകം' എന്നു ശബ്ദം മൂന്നുവിധമാകുന്നു. അവയിൽ വാചകശബ്ദത്തിന്റെ അർത്ഥം 'വാച്യം'; ലക്ഷകത്തിന്റേതു 'ലക്ഷ്യം'; വ്യഞ്ജകത്തിന്റേതു 'വ്യംഗ്യം' എന്നർത്ഥവും മൂന്നുവിധം. ഈ അർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശബ്ദവ്യാപാരവും ഈ മുറയ്ക്കുതന്നെ 'അഭിധ', 'ലക്ഷണ', 'വ്യഞ്ജന' എന്നു മൂന്നുവിധമാകുന്നു. ശബ്ദത്തിന്റെ വ്യാപാരം എന്നുവെച്ചാൽ ശബ്ദത്തിന് അർത്ഥത്തോടുള്ള സംബന്ധമാകുന്നു. ഇനി ഇവയ്ക്കു മുറയ്ക്ക് ലക്ഷണം പറയുന്നു.

↓153. നേരേ സങ്കേതിതാർത്ഥത്തെ
വചിക്കുന്നതു വാചകം
അതിൻവ്യാപാരമഭിധ-
യതിന്റെ പൊരുൾ വാച്യമാം.

ഇന്ന ശബ്ദത്തിന് ഇന്ന അർത്ഥമെന്ന് എല്ലാ ഭാഷയിലും പൊതുജനസമ്മതത്താൽ ഏർപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അർത്ഥം സങ്കേതിതാർത്ഥം. അതിനെ പരാപേക്ഷകൂടാതെ നേരേ കുറിക്കുന്ന ശബ്ദം 'വാചകം'. ഒരു വാചകശബ്ദം തന്റെ അർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നതിൽ ചെയ്യുന്ന വ്യാപാരം 'അഭിധ'. അഭിധയാൽ പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്ന അർത്ഥം 'വാച്യാർത്ഥം'. ഇനി 'അഭിധ'യ്ക്കു വേറെവിധം ത്രൈവിധ്യം പറയുന്നു.

1 അഭിധാവ്യാപാരം

↑154. രൂഢി, യോഗം, യോഗരൂഢി-
യെന്നു മൂന്നഭിധാഗതി.

'അഭിധ' മൂന്നുപ്രകാരത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കും. (1) രൂഢി, (2) യോഗം, (3) യോഗരൂഢി.

↓155. അഖണ്ഡശക്തിമാത്രത്താ-
ലർത്ഥം ചൊൽവതു രൂഢിയാം.

പ്രകൃതിപ്രത്യയവിഭാഗം കൂടാതെ ഇന്ന അക്ഷരസമുദായത്തിന് ഇന്നതു് അർത്ഥം എന്നു സങ്കല്പിക്കുക 'രൂഢി'. മല, മരം, താമര ഇത്യാദി ഉദാഹരണം. ഈ ശബ്ദങ്ങൾക്ക് ഈ അർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നതിൽ സങ്കേതമല്ലാതെ വേറെ ഒരു കാരണവും ഇല്ല.

↑156. അംഗശക്തികൾ ചേർന്നിട്ടു
കുറിക്കുന്നതു യോഗമാം.

ശബ്ദത്തിന് അവയവം കല്പിച്ച് അവയുടെ യോഗം കൊണ്ട് അർത്ഥം പ്രതിപാദിക്കുക 'യോഗം'. വേലക്കാരൻ, താന്തോന്നി, ഉമ്പരുലക് ഇത്യാദി ഉദാഹരണം. ഇവയ്ക്കു മുറയ്ക്ക് വേലചെയ്യുന്നവൻ, തനിക്കു തോന്നുന്നതിനെ പ്രവർത്തിക്കുന്നവൻ, സ്വർഗ്ഗം എന്നുള്ള അർത്ഥങ്ങൾ അവയവാർത്ഥങ്ങളുടെ യോഗത്താലുണ്ടാകുന്നവയാകുന്നു.

↓157. യോഗവും രൂഢിയും ചേർന്നാൽ
യോഗരൂഢിയതായിടും.

അവയവശക്തിയോടുകൂടെത്തന്നെ അഖണ്ഡശക്തിയും കൂടി ആവശ്യപ്പെടുന്നിടത്തു 'യോഗരൂഢി'.

ഉദാഹരണം:

വിരിയുന്നതു് = വിരൽ, കുതിക്കുന്നതു് = കുതിര.
മിന്നുന്നതു് = മീൻ (നക്ഷത്രം), ഉഴുന്നതു് =
ഊഴി—ഇത്യാദി.

ഇവിടെ യോഗാർത്ഥം മാത്രംകൊണ്ട് ശബ്ദം പല വസ്തുക്കളെയും കുറിക്കാം എന്നുവരുന്നു. അതിനെ പിന്നീട് ഒന്നിൽ നിയമിക്കുന്നതു് രൂഢിയുടെ ബലമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ യോഗവും രൂഢിയും ഇവിടെ ഒന്നുപോലെ ആവശ്യപ്പെടുന്നു.

ഭാഷകളിൽ ഒരു ശബ്ദത്തിന് ഒരർത്ഥമേ പാടുള്ളു എന്നു വ്യവസ്ഥയില്ലായ്കയാൽ പല അർത്ഥങ്ങളുള്ള ശബ്ദങ്ങളെ കേൾക്കുമ്പോൾ അവയ്ക്ക് ഏതർത്ഥം വിവക്ഷിതം എന്നു സന്ദേഹമുണ്ടാകുന്ന ദിക്കിൽ നിർണ്ണയം ചെയ്യുന്നതിനുവേണ്ടി അഭിധാനിയാമകങ്ങളായ സംഗതികളെ പരിഗണനം ചെയ്യുന്നു.

അഭിധാനിയാമങ്ങൾ:

↑158. സംയോഗവിപ്രയോഗങ്ങൾ
സാഹചര്യം വിരോധിതാ
അർത്ഥം പ്രകരണം ലിംഗം
തന്നിൽച്ചേരുന്ന വാക്കുകൾ.

↓159. ഔചിത്യമഥ സാമർത്ഥ്യം
കാലദേശാംഗികാദിയും
നാനാർത്ഥമായ ശബ്ദത്തി-
ന്നഭിധയ്ക്കു നിയാമകം.

1. സംയോഗം: ധർമ്മാദികളുടെ പ്രസിദ്ധമായ യോഗം സംയോഗം. ഉദാഹരണം: മന്ത്രപൂർണ്ണമായ മറ.
   ഇവിടെ മന്ത്രപൂർണ്ണത്വധർമ്മയോഗത്താൽ 'മറ'യ്ക്കു വേദം എന്ന അർത്ഥത്തിൽ നിയമനം.
2. വിപ്രയോഗം: ധർമ്മാദികളുടെ പ്രസിദ്ധവിരഹം വിപ്രയോഗം. ഉദാഹരണം: കിളരമില്ലാത്ത 'മറ'. ഇവിടെ കിളരം എന്ന ധർമ്മത്തിന്റെ വിരഹത്താൽ 'മറ'യ്ക്കു 'വേലി' എന്ന അർത്ഥത്തിൽ നിയമനം.
3. സാഹചര്യം: എന്നാൽ കൂട്ട്. ഉദാഹരണം: 'അവൽ മലർ പഴം' എന്നതിൽ ഭക്ഷ്യപദാർത്ഥസാഹചര്യത്താൽ മലരിന് 'നെൽപ്പൊരി' എന്ന അർത്ഥത്തിലേ വൃത്തി വരുന്നുള്ളു.
4. വിരോധിത: ഘാത്യഘാതകഭാവാദി. ഉദാഹരണം: 'രാമരാവണന്മാർ'. ഇവിടെ 'രാമ'ശബ്ദം 'ദാശരഥി'യെത്തന്നെ കുറിക്കുന്നു.
5. അർത്ഥം: പ്രയോജനം. ഉദാഹരണം:

   ↑329. സങ്കടം തീർത്തു രക്ഷിപ്പാൻ
   ഭജിച്ചീടുക മന്നനെ.

   ഇവിടെ 'സങ്കടം തീർത്തു രക്ഷിക്ക' എന്ന പ്രയോജനത്തെ പുരസ്കരിച്ച് 'മന്ന'ന് 'രാജാവ്' എന്ന അർത്ഥം കല്പിക്കുന്നു.
6. പ്രകരണം: സന്ദർഭം, വക്താവ്, ശ്രോതാവ് മുതലായവരുടെ അറിവ്. ഉദാഹരണം: ദേവന് എല്ലാമറിയാമല്ലോ!
   ഇവിടെ പ്രകരണവശാൽ 'ദേവൻ' എന്ന ശബ്ദത്തിന് 'രാജാവ്' എന്ന് അർത്ഥം സിദ്ധിക്കുന്നു.
7. ലിംഗം: തർക്കശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധമായ ഹേതു 'ലിംഗം'. ഉദാഹരണം: 'ഭ്രുത്തു കയർത്തു' എന്നുള്ളതിൽ കോപലിംഗത്താൽ 'ഭ്രുത്തു്' എന്ന ശബ്ദം രാജവാചിയായി ഭവിക്കുന്നു.
8. തന്നിൽച്ചേരുന്ന വാക്കുകൾ: നിയതാർത്ഥങ്ങളായ ശബ്ദങ്ങളോടുള്ള അന്വയം. ഉദാഹരണം: 'മുക്കണ്ണനായ ദേവൻ'. ഇവിടെ ദേവശബ്ദം അതിൽ അന്വയിക്കുന്ന മുക്കണ്ണൻ എന്ന വേറെ ശബ്ദത്തിന്റെ നിയതമായ അർത്ഥം പുരസ്കരിച്ച് 'ശിവൻ' എന്ന അർത്ഥത്തെ ബോധിപ്പിക്കുന്നു.
9. ഔചിത്യം: അർഹത. ഉദാഹരണം:

   ↓330. സംസാരനിസ്സഹം ലോകം
   സംസേവിക്കുന്ന ദേവനെ.

   ഇവിടെ സംസാരച്ഛേദൗചിത്യത്താൽ, ദേവശബ്ദം ഈശ്വരവാചി.
10. സാമർത്ഥ്യം: കാരണത്വം. ഉദാഹരണം: 'മധുമത്തമായ കോകിലം'. കോകിലമദകാരണം വസന്തമാകയാൽ മധുശബ്ദത്തിന് 'വസന്തം' എന്നർത്ഥം.
11. ദേശം: സ്ഥലവിശേഷം. ഉദാഹരണം: 'ധ്വജാഗ്രത്തിൽ കൊടി ശോഭിക്കുന്നു'. ഇതിൽ സ്ഥലവിശേഷത്താൽ കൊടിക്ക് പതാക എന്ന് അർത്ഥം.
12. കാലം: സമയം. ഉദാഹരണം: 'രാത്രിയിൽ ചിത്രഭാനു ശോഭിക്കുന്നു'. ഇവിടെ കാലമഹിമാവിനാൽ ചിത്രഭാനുശബ്ദം സൂര്യനെപ്പറയാതെ അഗ്നിയെത്തന്നെ പറയുന്നു.
13. ആംഗികം: കൈക്രിയ മുതലായ ചേഷ്ടകൾ. 'ഇത്ര നീളം കരിമ്പു വേണം' എന്നുംമറ്റും പറയുന്നിടത്തു് 'ഇത്ര' എന്നതിന്റെ അർത്ഥത്തെ കൈക്രിയ നിയമിക്കുന്നു.

അഭിധാനിയാമങ്ങൾ ഇങ്ങനെ പതിമ്മൂന്നെണ്ണം പറഞ്ഞതിൽ ചിലതുകൾക്കു തങ്ങളിൽ ഭേദം വളരെ സൂക്ഷ്മവും സ്വല്പവും ആകുന്നു. അവയെ ഒന്നിച്ചു ചേർത്ത് എണ്ണത്തിൽ കുറയ്ക്കുന്നതുകൊണ്ടു വിരോധമില്ല. പൂർവ്വാചാര്യന്മാർ പരിഗണിച്ചിട്ടുള്ളവയെ എല്ലാം ഇവിടെയും വിവരിച്ചുവെന്നേയുള്ളു.

2 ലക്ഷണാവ്യാപാരം

അനന്തരം 'ലക്ഷണ'യുടെ ലക്ഷണത്തെ ചൊല്ലുന്നു:

↑160. ബാധത്താൽ[a1] വിട്ടു വാച്യത്തെ-
ത്തൊട്ടുതാൻ പുതുതാം പൊരുൾ
ഖ്യാതിയാലോ ഫലത്തിന്നോ
കല്പിക്കും വൃത്തി ലക്ഷണാ.

[a1]. ബാധം = അന്വയം വരായ്ക.

വാച്യാർത്ഥത്തിന്ന് അന്വയം വരായ്കയാൽ അതിനെ ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട് അതിന്റെ സംബന്ധം ഉള്ളതായ ഒരു പുതിയ അർത്ഥത്തെ പ്രസിദ്ധിപ്രമാണിച്ചോ ഒരു ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചോ ഏതു വ്യാപാരത്തിന്റെ മഹിമയാൽ നാം കല്പിക്കുന്നു ആ വ്യാപാരം 'ലക്ഷണ'. ഖ്യാതിയെ പ്രമാണിച്ചു ചെയ്യുന്നതിന്,

താർത്തെന്നൽ
പത്രക്കലവറ
വേപ്പെണ്ണ

ഇത്യാദികൾ ഉദാഹരണങ്ങൾ. തെന്നൽ എന്നാൽ 'തെക്കൻകാറ്റ്' എന്ന് അർത്ഥമാകുന്നു. ആ അർത്ഥത്തിന് താർത്തെന്നൽ എന്നു പറയുമ്പോൾ അന്വയം ഘടിക്കായ്കയാൽ ബാധം വരുന്നു. അപ്പോൾ തെക്കൻകാറ്റിലുള്ള മാന്ദ്യാദിഗുണരൂപമായ സംബന്ധം പ്രമാണിച്ച് 'തെന്നൽ' എന്നതിന് കേവലം 'കാറ്റ്' എന്നർത്ഥം കല്പിക്കുന്നതു 'ലക്ഷണ'. ഇതുപോലെ 'കലവറ' എന്നതിന് 'കലങ്ങൾ വെക്കുന്ന അറ' എന്നുള്ള വാച്യാർത്ഥത്തിൽ 'കലം' എന്ന ഏതാനും അംശം ഉപേക്ഷിച്ച് 'കേവലം സാമാനങ്ങൾ സൂക്ഷിക്കുന്ന പുര' എന്നർത്ഥം കല്പിക്കുന്നതു് 'ലക്ഷണ'. എണ്ണ എന്നതിൽ എള്ളിലെ നൈ എന്നുള്ള വാച്യാർത്ഥത്തെ ഉപേക്ഷിച്ച് എള്ളിൽ എണ്ണപോലെ വേപ്പിന്റെ സ്നേഹരൂപമായ സാരാംശം എന്നു കല്പിക്കുന്നതും 'ലക്ഷണ'തന്നെ. ഇവിടെയെല്ലാം ലക്ഷണചെയ്യുന്നതിന് ഹേതു കേവലപ്രസിദ്ധി മാത്രമാകയാൽ ഇതിന് 'നിരൂഢലക്ഷണ' എന്നു പേർ. യോഗരൂഢിയിലാകട്ടെ, അക്ഷരാർത്ഥത്തിന് ബാധമില്ല എന്നു ഭേദം. ഇനി 'ഫല ലക്ഷണ'യ്ക്ക് ഉദാഹരണം:

'കാശീനഗരം ഗംഗയിലാകുന്നു'.

ഇവിടെ ഗംഗാശബ്ദത്തിന് വാച്യാർത്ഥം ജലപ്രവാഹമാകയാൽ അവിടെ നഗരത്തിനു സ്ഥിതി വരാത്തതുകൊണ്ട് വാച്യാർത്ഥം ബാധിതമായി. പിന്നീട് അന്വയസിദ്ധിക്കുവേണ്ടി ഗംഗാശബ്ദത്തിനു ഗംഗാതീരം എന്നർത്ഥം കല്പിക്കുന്നതു ലക്ഷണ. ഗംഗാതീരത്തിൽ എന്നുതന്നെ പറയാതെ ഗംഗയിൽ എന്നു പറയുന്നതു് ശൈത്യം, പരിശുദ്ധി മുതലായ ഗുണങ്ങളെ പ്രദർശിപ്പിക്കാൻവേണ്ടിയാകുന്നു. അതിനാൽ ഇതു ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു ചെയ്യുന്നതു്.

ലക്ഷണയുടെ വിഭാഗങ്ങൾ

ലക്ഷണയ്ക്കു പലവിധത്തിൽ വിഭാഗം കല്പിക്കാം:

ഒന്നാമതു്, വാച്യലക്ഷ്യാർത്ഥങ്ങൾ തമ്മിലുള്ള അന്തരം പ്രമാണിച്ച് 'ജഹല്ലക്ഷണ', 'അജഹല്ലക്ഷണ', 'ജഹദജഹല്ലക്ഷണ'. അതിൽ സ്വാർത്ഥം മുഴുവൻ ഉപേക്ഷിച്ചിട്ടുള്ളതു് 'ജഹല്ലക്ഷണ'. ഇതിന് ഉദാഹരണം, മുൻചൊന്ന 'കാശീനഗരം ഗംഗയിലാകുന്നു' എന്നുതന്നെ. വേറെ ഉദാഹരണം. ഒരു മന്ദനെക്കുറിച്ച് 'ഇവൻ നല്ല സമർത്ഥനാകുന്നു' എന്നും മറ്റും പറയുന്നതാകുന്നു. ഇതിൽ സംബന്ധം വൈപരീത്യം; മാന്ദ്യാധിക്യപ്രതിപാദനം ഫലം. ഈമാതിരിയുള്ളതിന് 'വിപരീതലക്ഷണ' എന്നൊരു വിശേഷപ്പേരുണ്ട്.

സ്വാർത്ഥത്തിന് ത്യാഗമില്ലാത്തതു് 'അജഹല്ലക്ഷണ'. ഉദാഹരണം: 'ഇതാ കുന്തം വരുന്നു'. ഇതിൽ കുന്തം തനിയെ വരാത്തതിനാൽ 'കുന്തക്കാരൻ വരുന്നു' എന്ന് 'ലക്ഷണ'. ഇതിൽ കുന്തപദത്തിന്റെ അർത്ഥത്തിന് കുറവു വരുന്നില്ല. ലാഘവം ഫലം; വേറെ ഉദാഹരണം: 'അങ്ങാടി എരയ്ക്കുന്നു'.

ഏതാനം അംശത്തിൽ സ്വാർത്ഥത്യാഗം ആണ് 'ജഹദജഹല്ലക്ഷണ'. ഗ്രാമത്തിൽ ഏതാനം വീടുകൾ തീപിടിച്ചിരിക്കെ, 'ഗ്രാമം വെന്തുപോയി' എന്നു പറയുന്നതു് ഉദാഹരണം. വേറെയും ഉദാഹരണങ്ങൾ: 'കാട്ട് പൂത്തിരിക്കുന്നു', 'ശീലക്കുടക്കാർ വരുന്നു' ഇത്യാദി.

രണ്ടാമതു്, സംബന്ധത്തിന്റെ സ്വഭാവം പ്രമാണിച്ച് 'ഗൗണീ', 'ശുദ്ധാ' എന്നു രണ്ടുവിധം.

സംബന്ധം സാദൃശ്യമാണെങ്കിൽ 'ഗൗണീ'. 'രാമൻ കഴുതയാണ്', 'കൃഷ്ണൻ സിംഹക്കുട്ടിയാണ്', 'മുഖം ചന്ദ്രനാകുന്നു' ഇത്യാദ്യുദാഹരണങ്ങൾ.

സംബന്ധം സാദൃശ്യമൊഴികെ കാര്യകാരണഭാവം, സ്വസ്വാമിഭാവം മുതലായ മറ്റേതെങ്കിലുമാണെങ്കിൽ ശുദ്ധലക്ഷണ 'ഘൃതം ആയുസ്സിനു കാരണമാണ്' എന്നിടത്തു് 'ഘൃതം എന്നതായുസ്സാകുന്നു', രാജസേവകന്റെ വാക്കിനെപ്പറ്റി 'ഇത് രാജാവിന്റെ കല്പനയാണ്' ഇത്യാദി സംസാരിക്കുന്നതു് ഉദാഹരണം.

മൂന്നാമതു്, 'സാരോപ', 'സാധ്യവസായ' എന്ന് ഗൗണിയിൽ രണ്ടു് അവാന്തരവിഭാഗം.

ഉപമേയത്തെ നിർദ്ദേശിച്ചിട്ട് അതിന് ഉപമാനത്തിന്റെ അഭേദം പറയുന്നതു് 'സാരോപ'; ഉപമേയത്തെ നിർദ്ദേശിക്കാതെതന്നെ അതിന്റെ സ്ഥാനത്തു് ഉപമാനത്തെ പ്രയോഗിക്കുന്നതു് 'സാധ്യവസായ'. മുമ്പ് അതിശയോക്തിപ്രകരണത്തിൽ വിഷയനിഗിരണമെന്നു പറഞ്ഞതുതന്നെ 'സാധ്യവസായലക്ഷണ'. രൂപകത്തിൽ ചൊന്ന അഭേദരൂപകം 'സാരോപലക്ഷണ'. ആ അലങ്കാരങ്ങൾക്കു ചൊന്ന ഉദാഹരണങ്ങൾതന്നെ ഇവയ്ക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ.

↓161. ലക്ഷണയ്ക്കാശ്രയം ശബ്ദം
ലക്ഷകം ലക്ഷ്യമാം പൊരുൾ.

ലക്ഷണാശ്രയമായ ശബ്ദം 'ലക്ഷകം'; ലക്ഷണയാൽ സിദ്ധമായ അർത്ഥം 'ലക്ഷ്യം'. അനന്തരം വ്യഞ്ജനയെ ലക്ഷിക്കുന്നു.

3 വ്യഞ്ജനാവ്യാപാരം

↑162. സ്വസ്വപ്രവൃത്തി ചെയ്തീടും
ലക്ഷണാഭിധകൾക്കുമേൽ
നവമർത്ഥം സ്ഫുരിപ്പിക്കും
വ്യാപാരം വ്യഞ്ജനാഹ്വയം.

'അഭിധ', 'ലക്ഷണ' എന്ന രണ്ടു വ്യാപാരങ്ങളും താൻതാങ്ങളുടെ പ്രവൃത്തികൊണ്ട് മുറയ്ക്കു 'വാച്യ'മായും 'ലക്ഷ്യ'മായും ഉള്ള അർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ട് വിരമിച്ചതിന്റെശേഷം ആ വാച്യലക്ഷ്യങ്ങളിൽനിന്നു ഭിന്നമായ ഒരർത്ഥത്തിനു പ്രതീതി ഉളവാകുന്നതു് ഏതു വ്യാപാരത്തിന്റെ മഹിമയാലാകുന്നു അതു് 'വ്യഞ്ജന' എന്ന് വ്യഞ്ജനയുടെ സാമാന്യലക്ഷണം. അതിൽ അഭിധയ്ക്കുമേലുദിക്കുന്നതു് 'അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജന'; ലക്ഷണയ്ക്കുമേലുദിക്കുന്നതു് 'ലക്ഷണാമൂലവ്യഞ്ജന'. ഓരോന്നിനും പ്രത്യേകം ലക്ഷണം ചൊല്ലുന്നു:

അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജന

↓163. സംയോഗാദി ബലാൽ ശക്യം
ചൊന്നു ശക്തി നിലയ്ക്കുവേ
ഉദിച്ചിടും വ്യഞ്ജനതാ-
നഭിധാമൂലയായതു്.

ശക്തി = അഭിധവ്യാപാരം; ശക്യം = വാച്യാർത്ഥം. മുൻചൊന്ന സംയോഗം മുതലായ അഭിധാനിയാമകങ്ങളുടെ ബലത്താൽ നാനാർത്ഥങ്ങളായ ശബ്ദങ്ങൾക്ക് പ്രകൃതമായ വാച്യാർത്ഥമിന്നതെന്ന് വ്യവസ്ഥപ്പെടുന്നു. ആ അർത്ഥത്തെ ബോധിപ്പിക്കുന്നതോടുകൂടി ശബ്ദങ്ങളുടെ 'അഭിധാവ്യാപാരം' അവസാനിക്കുകയുംചെയ്യുന്നു. ശബ്ദം, ബുദ്ധി, കർമ്മം ഇവയ്ക്ക് സകൃത്പ്രവൃത്തിയല്ലാതെ വിരമ്യവ്യാപാരമില്ലെന്നുള്ള[1]

1. സകൃത് പ്രവൃത്തി = ഒരിക്കൽ മാത്രമുള്ള പ്രവർത്തനം. വിരമ്യവ്യാപാരം = ഒരിക്കൽ പ്രവർത്തിച്ച വിരമിച്ചതിനശേഷം വീണ്ടും പ്രവർത്തിക്കുക.

സിദ്ധാന്തപ്രകാരം ഒരിക്കൽ സ്വാർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ട് നിലച്ചുപോയ അഭിധയ്ക്ക് വേറെ ഒരർത്ഥംകൂടി പ്രതിപാദിക്കുന്നതിനു ശേഷിയില്ല. എന്നാൽ ചിലെടത്തു് അഭിധാസിദ്ധമായ പ്രകൃതാർത്ഥം ശമിച്ചതിൽപ്പിന്നീടും ഒരു അപ്രകൃതാർത്ഥം ശബ്ദമഹിമാവിനാൽ സഹൃദയന്മാരുടെ ഹൃദയത്തിൽ ഉദിക്കുന്നുണ്ട്. ഈ അപ്രകൃതാർത്ഥത്തെ ദ്യോതിപ്പിക്കുന്നതു്, അഭിധ ഒരിക്കൽ പ്രവർത്തിച്ച് വിരമിച്ചുപോയതിനാൽ, 'വ്യഞ്ജന'തന്നെ ആകുന്നുവെന്നു സ്പഷ്ടം. ഈ 'വ്യഞ്ജന'യ്ക്കു ബീജം എന്തെന്നു നോക്കുമ്പോൾ 'അഭിധ'യല്ലാതെ വേറെ ഒന്നും കാണാത്തതിനാൽ ഇതു് 'അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജന'യായി. അസ്തമിച്ച സൂര്യനോടുകൂടി അവസാനിക്കുന്ന പകൽ തന്റെ പ്രകാശശേഷംകൊണ്ടു സന്ധ്യയെന്നൊരു പുതിയ കാലത്തെ ഉളവാക്കുന്നതുപോലെ വാച്യാർത്ഥപ്രതിപാദനയോടുകൂടി ശമിച്ച 'അഭിധ' തന്നിൽനിന്ന് ഊറീട്ടുള്ള അർത്ഥംകൊണ്ട് 'വ്യഞ്ജന' എന്നൊരു നൂതനവ്യാപാരത്തെ ഉദിപ്പിക്കുന്നു എന്നു താൽപര്യം.

ഉദാഹരണം:

↑331. ശ്രീമത്ത്വത്താൽ മദമൊടു ജഗൽപ്രാണനെത്തിന്നു
നന്നായ്.
സാമർത്ഥ്യത്തോടഹിഭയമുദിപ്പിച്ചു ഭൂമീപതിക്കും,
ക്ഷേമത്വംപൂണ്ടനൃജുഗതിയാമബ്ഭുജംഗദ്വിജിഹ്വ-
സ്തോമത്തോടസ്തുയി! തവ സഖേ! സാധ്വബാധം
വിരോധം. — മ. സ.

ഇവിടെ അഭിധാനിയാമകങ്ങളായ പ്രകരണസാമർത്ഥ്യാദികളുടെ[2] ബലത്താൽ 'ശ്രീമത്ത്വം', 'ജഗൽ

2. 158-ആം കാരിക നോക്കുക.

പ്രാണൻ' മുതലായ ശബ്ദങ്ങൾക്ക് 'വിഷവത്ത്വം', 'വായു' മുതലായ അർത്ഥത്തിൽ നിയന്ത്രണം വരുന്നതുകൊണ്ട് 'വിഷമദമുള്ളവയും, കാറ്റിനെ ഭക്ഷിക്കുന്നവയും രാജാവിനുകൂടി വിഷഭയമുണ്ടാക്കുന്നവയും വളഞ്ഞു നടക്കുന്നവയും ആയ സർപ്പങ്ങളോട് നിനക്കു വിരോധം ഉണ്ടാകട്ടെ' എന്ന് പ്രകൃതമായ വാച്യാർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നതോടുകൂടി അഭിധ അവസാനിക്കുന്നു. അതിനുമേൽ 'ഐശ്വര്യമദംകൊണ്ടു (ജഗത്തിന്) ലോകത്തിന് പ്രാണഹാനി വരുത്തിയും, രാജാവിനുകൂടി (അഹിഭയം) സ്വപക്ഷഭയം ജനിപ്പിച്ചും (കുടില) ദുർമ്മാർഗ്ഗങ്ങളിൽ ചരിക്കുന്ന വിടവൃത്തികളായ ആ ഏഷണിക്കാരോടു നിനക്കു വിരോധമുണ്ടാകട്ടെ' എന്ന് അപ്രകൃതമായ ഒരർത്ഥം ഉദിക്കുന്നതു് അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജനയാലാകുന്നു.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓332. 'കരംഗ്രഹിച്ചൻപൊടു രാഗമേറി' ഇത്യാദി
മുൻപദ്യം.[a2]

[a2]. 305-ആം പദ്യം നോക്കുക.

ഇതിൽ ദമ്പതിവൃത്താന്തം വ്യംഗ്യം.

ലക്ഷണാമൂലവ്യഞ്ജന

ലക്ഷണാമൂലവ്യഞ്ജനയ്ക്കു ലക്ഷണം ചൊല്ലുന്നു:

↑164. ഏതൊരു ഫലമുദ്ദേശി-
ച്ചിഹ ലക്ഷണചെയ്‌വതു്;
അതിന്നുദ്ബോധികാ വ്യക്തി
ലക്ഷണാമൂലമായതു്.

വ്യക്തി (വ്യഞ്ജന), ഏതു ഫലത്തിന്റെ സിദ്ധിക്കുവേണ്ടി ലക്ഷണയെ ആശ്രയിക്കുന്നുവോ ആ ഫലത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന 'വ്യഞ്ജന'ലക്ഷണാമൂല എന്നർത്ഥം. 'കാശീനഗരം ഗംഗയിലാകുന്നു' ഇത്യാദി ഫലലക്ഷണോദാഹരണങ്ങളിൽ ഗംഗാദിപദം പ്രവാഹാദിരൂപമായ വാച്യാർത്ഥത്തെ പ്രഥമം ബോധിപ്പിക്കുന്നു. ഈ വാച്യാർത്ഥബോധനാപര്യന്തമേ 'അഭിധ'യ്ക്കു പ്രവൃത്തിയുള്ളു. അഭിധാപ്രതിപാദിതമായ ആ വാച്യാർത്ഥത്തിൽ ബാധം കാൺകയാൽ പിന്നീട് അന്വയസിദ്ധിക്കുവേണ്ടി 'ലക്ഷണ' പ്രവർത്തിക്കുന്നു. ലക്ഷണയും വാച്യസംബന്ധമായ ഗംഗാതീരാദ്യർത്ഥത്തെ ലക്ഷിപ്പിച്ചിട്ടു വിരമിക്കുന്നു. ഇതിനുമേൽ ശൈത്യപാവനത്വാദിവിശിഷ്ടമായ ഗംഗാതീരമെന്ന് തീരത്തിൽ ഗുണവിശേഷത്തെ തോന്നിപ്പിക്കുന്നതു് 'വ്യഞ്ജനാ'വ്യാപാരമാകുന്നു. ഈ വിശേഷാർത്ഥപ്രതീതി 'ഗംഗാതീരത്തിൽ' എന്ന് വാചകശബ്ദംതന്നെ പ്രയോഗിച്ചിരുന്നാൽ ജനിക്കയില്ലെന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. അതിനാൽ ഗംഗാതീരം എന്ന ലക്ഷ്യാർത്ഥത്തിൽ ഗംഗാശബ്ദത്തെ പ്രയോഗിച്ചതാണ് വിശേഷാർത്ഥപ്രതീതിക്കു മൂലമെന്നു സിദ്ധിക്കുന്നു. ഈ വിധം ഫലലക്ഷണകളിലെല്ലാം ഫലത്തെ ബോധിപ്പിക്കുന്നതു വ്യഞ്ജനയാകയാൽ അവയെല്ലാം ലക്ഷണാമൂല്യവ്യഞ്ജനയ്ക്കു് ഉദാഹരണങ്ങൾതന്നെ.

↓165. വ്യഞ്ജനയ്ക്കാശ്രയം ശബ്ദം
വ്യഞ്ജകം വ്യംഗ്യമാം പൊരുൾ.

വ്യഞ്ജനാവ്യാപാരത്തിനാശ്രയമായ ശബ്ദം 'വ്യഞ്ജകം'; വ്യഞ്ജനയാൽ സിദ്ധിക്കുന്ന അർത്ഥം 'വ്യംഗ്യം' എന്ന് അഭിധാലക്ഷണകൾക്കു ചൊന്നപോലെ ഇവിടെയും വ്യവസ്ഥ.

അനന്തരം അർത്ഥമൂലയായ വ്യഞ്ജനയെ ചൊല്ലുന്നു:

↑166. വക്താ, ശ്രോതാ, വാച്യവസ്തു,
വാക്യം, സന്നിഹിതം ജനം,
കാലം, ദേശം, പ്രകരണം,
കാകുചേഷ്ടകളും തഥാ

↓167. എന്നിവയ്ക്കുള്ള വൈശിഷ്ട്യാ-
ലെല്ലാമാതിരിയർത്ഥവും
വേറെയർത്ഥമുദിപ്പിക്കു-
മർത്ഥവും വ്യഞ്ജകം തതഃ.

(1) വക്താവ്—പറയുന്നവൻ (2) ശ്രോതാവ്—ആരോടു പറയുന്നുവോ അവൻ (3) വാച്യവസ്തു—വാച്യമായ വിഷയം (4) വാക്യം—പ്രതിപാദിക്കുന്ന രീതി (5) സന്നിഹിതം ജനം—കേട്ടുനില്ക്കുന്ന ആൾ (6) കാലം (7) ദേശം (8) പ്രകരണം (9) കാകു—സ്വരവികാരം[3]

3. ചോദ്യം, ആശ്ചര്യം മുതലായവ സൂചിപ്പിക്കുന്നതിനുള്ള സ്വരഭേദം.

(10) ചേഷ്ടകൾ ഇത്യാദികളിലുള്ള വൈലക്ഷണ്യത്താൽ വാച്യമായോ വ്യംഗ്യമായോ ലക്ഷ്യമായോ ഉള്ള ഒരർത്ഥം വേറെ ഒരർത്ഥത്തെ വ്യഞ്ജിപ്പിക്കും. അതിനാൽ ശബ്ദം മാത്രമല്ല, അർത്ഥങ്ങളും വ്യഞ്ജകങ്ങളാകുന്നു.

പ്രതിഭാവത്തുക്കളായ സഹൃദയന്മാർക്ക് വക്തൃപ്രഭൃതികളുടെ വൈലക്ഷണ്യം നിമിത്തം ഒരർത്ഥത്തിൽനിന്നും മറ്റൊരർത്ഥത്തിന്റെ പ്രതീതി വരുന്നുണ്ട്. ഇതും വ്യഞ്ജനാവ്യാപാരത്താൽത്തന്നെയാണ് എന്നു താല്പര്യം.

ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↑333. പെരിയൊരു ജലകുംഭത്തെ-
പ്പേറിക്കൊണ്ടിങ്ങു സത്വരം വന്നേൻ
ഏറെ വിയർത്തു വലഞ്ഞേ-
നൊരു നിമിഷം വിശ്രമിക്കണം സഖി! മേ.

ഏകാകിനിയായിച്ചെന്ന് ആറ്റിൽനിന്നും വെള്ളം കൊണ്ടുവന്നവളാണ് ഇവിടത്തെ വക്താവ്. അവൾ തന്റെ ശ്രമകാരണത്തെപ്പറ്റി ചോദിച്ച സഖിയോടു പറയുന്ന ഉത്തരം വാച്യാർത്ഥം. ഇവിടെ വക്താവിന്റെ നടത്തദോഷത്തെ അറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവന് അവളുടെ വാക്യത്തിൽനിന്നും പ്രച്ഛന്നസുരതഗോപനരൂപമായ അർത്ഥാന്തരം വ്യഞ്ജിക്കുന്നു.

↓334. നഷ്ടം നിശ്ശേഷമായ് പോർമുലയിൽ മലയജം,
ചുണ്ടിലെച്ചോപ്പശേഷം
മൃഷ്ടം, ലുപ്താഞ്ജനം കണ്ണിണ തവ,
കൃശമിക്കോൾമയിർക്കൊണ്ട കോലം;
കഷ്ടം പൊയ്യോതുവോളേ! സ്വജനരുജ ധരിക്കാത്ത
ദൂതീ! കുളിപ്പാ-
നിഷ്ടംപോലങ്ങു നീ പോയ് കുളമതിൽ; നഹി
തസ്യാധമസ്യാന്തികത്തിൽ. — സ്വ.

> പദ്യം 334. മലയജം = ചന്ദനം; മൃഷ്ടം = മായിക്കപ്പെട്ടു; രുജ = ദുഃഖം; നഹി തസ്യ അധമസ്യ അന്തികത്തിൽ = ആ അധമന്റെ സമീപത്ത് അല്ല (പോയത്).

നായകനെ കൂട്ടിച്ചുകൊണ്ടുവരാൻ പോയിട്ട് ലക്ഷ്യമാണസംഭോഗചിഹ്നയായിത്തിരിച്ചുവന്ന ദൂതിയോടു നായിക പറയുന്ന വാക്കാണിത്. ഇവിടെ, “നിന്നെ ഞാൻ നായകസമീപത്തിലേക്കു പറഞ്ഞയച്ചതിന്റെശേഷം സ്വകാര്യപരയായ നീ സ്നാനവേള അതിക്രമിക്കുമെന്നു ഭയന്നു കുളിക്കാനായിട്ടാണു പോയതെന്നു നിന്റെ ശരീരത്തിലുള്ള ചന്ദനച്യവനാദിചിഹ്നങ്ങളാൽ ഞാൻ ഊഹിക്കുന്നു” എന്നുള്ള വാച്യാർത്ഥത്തിൽനിന്ന്, ദൂതി നായകനിൽ പണ്ടേ അനുരക്തയാണെന്നുള്ള ശ്രോതൃവൈശിഷ്ട്യവും വിദഗ്ദ്ധയായ നായിക സ്വനായകന്റെ ദൂതീസംഭോഗരൂപമായ അപരാധത്തെ സ്പഷ്ടമായി പറകയില്ലെന്നുള്ള വക്തൃവൈശിഷ്ട്യവും ദേശകാലാദിവൈശിഷ്ട്യവും അറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവർക്ക്, “നായകനെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരാൻ പോയ നീ ചിരാഭിലാഷിതമായ തത്സംഭോഗത്തെ ആണു ചെയ്തതെന്നു നിന്റെ ശരീരത്തിലുള്ള ചന്ദനച്യവനാദിലക്ഷണങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഞാൻ ഊഹിക്കുന്നു” എന്നുള്ള വ്യംഗ്യാർത്ഥം വെളിപ്പെടുന്നു. ഈ ശ്ലോകത്തെ പലരും പലവിധത്തിൽ വ്യാഖ്യാനിച്ചിട്ടുണ്ട്. പണ്ഡിതരാജന്റെ വ്യാഖ്യാനത്തെ ആണ് ഇവിടെ സ്വീകരിച്ചത്. ഈവിധത്തിൽ വാച്യവാക്യാദിശേഷമുള്ള വ്യംഗ്യസഹകാരികൾക്കും ഉദാഹരണം ഊഹിച്ചുകൊൾക.

മേൽ ചൊന്ന രണ്ടു ശ്ലോകങ്ങളിലും വാച്യാർത്ഥമാകുന്നു വ്യഞ്ജകം. ഇനി ലക്ഷ്യവ്യംഗ്യാർത്ഥങ്ങൾ വ്യഞ്ജകങ്ങളായി വരുന്നതിന് ഉദാഹരണം:

↑335. ക്ഷണമിമകളിൽനിന്നു, തല്ലി ചുണ്ടിൽ,
കുളുർമുലമേലഥ വീണുടൻ തകർന്നു,
വലികളിലിടറിച്ചിരേണ നാഭി-
ച്ചുഴിയിലിറങ്ങി നവീനവർഷബിന്ദു. — കുമാരസംഭവം.

പാർവ്വതി തപസ്സുചെയ്തുകൊണ്ടു നില്ക്കുമ്പോൾ വർഷകാലം വന്നതിനെ വർണ്ണിക്കുന്ന ഈ ശ്ലോകംകൊണ്ടു കവി അവളുടെ ദേഹത്തിൽ ആദ്യമായി പതിച്ച വർഷജലബിന്ദുക്കളുടെ ഗതിയെ മുറയ്ക്കു കാണിക്കുന്നു. ഇതാണ് ഇവിടത്തെ വാച്യാർത്ഥം. ഇതിൽനിന്നും, നാസാഗ്രത്തിൽ ദൃഷ്ടി പതിപ്പിച്ച്, വാ മൂടി, ദേഹം ഇളകാതെ നിവർന്നുള്ള ധ്യാനോചിതമായ നില പ്രകരണവാച്യാദികളുടെ വൈശിഷ്ട്യത്താൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്നു. ജലബിന്ദുക്കൾ ഇമകളിൽ വീണതും, അവിടെ ക്ഷണം നിന്നതും, അവിടെനിന്നു ചുണ്ടിൽ തട്ടി വായിലിറങ്ങാതെ മാറിൽ പതിച്ചതും മറ്റും അല്ലെങ്കിൽ യോജിക്കയില്ലല്ലോ. ഈ വ്യംഗ്യാർത്ഥത്തിൽനിന്നു കാമോദ്ദീപകമായ വർഷാരംഭത്തിൽപ്പോലും അവളുടെ തപസ്സിനു ലേശം പ്രതിബന്ധം വന്നില്ലെന്നു മറ്റൊരർത്ഥവും വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഇത് വ്യംഗ്യാർത്ഥം വ്യഞ്ജകമാകുന്നതിനു ഉദാഹരണം. ഇതിൽത്തന്നെ ജലബിന്ദു ചുണ്ടിൽ തല്ലിയെന്നതിനു ലക്ഷണകൊണ്ടു ചുണ്ടിൽ ബലത്തോടെ പതിച്ചു എന്നുണ്ടാകുന്ന ലക്ഷ്യാർത്ഥം തല ഉയർത്തിയാണ് അവൾ നിന്നിരുന്നത് എന്നു വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ ലക്ഷ്യാർത്ഥം വ്യഞ്ജകമാകുന്നതിനും ഇതുതന്നെ ഉദാഹരണം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓336. രാമനെ നിത്യം ദശരഥനെന്നുള്ളി-
ലാമോദമോടു നിരൂപിച്ചുകൊള്ളണം;
എന്നെ ജനകാത്മജയെന്നുറച്ചുകൊൾ,
പിന്നെയയോദ്ധ്യയെന്നോർത്തീടടവിയെ.
— അദ്ധ്യാത്മരാമായണം.

> പദ്യം 336. രാമനെ ദശരഥനായി വിചാരിക്കാൻ വയ്യായ്കയാൽ വാച്യത്തിനു ബാധം. ലക്ഷണകൊണ്ടു ദശരഥതുല്യം എന്നു ലക്ഷ്യാർത്ഥം. ബഹുമാനിക്കണം എന്നു വ്യംഗ്യം. എന്നെ (സുമിത്രയെ) ജനകാത്മജയെന്ന് (ഞാൻ സീതയെന്ന്) കരുതുന്നതിൽ വാച്യാർത്ഥം ബാധിതം. സീതയും ഞാനും തുല്യം എന്നു ലക്ഷണ. മാതൃതുല്യബഹുമാനം വ്യംഗ്യം. അയോദ്ധ്യ അടവിയാകാത്തതിനാൽ വാച്യാർത്ഥം ബാധിതം. അടവിതുല്യം എന്നു ലക്ഷ്യാർത്ഥം. ശൂന്യത വ്യംഗ്യം.

7

ധ്വനിപ്രകരണം

കാവ്യത്തിന്റെ അംഗങ്ങളെ എല്ലാം വിവരിച്ചതിന്റെ ശേഷം അംഗിയായ ധ്വനിയെ നിരൂപിക്കുന്നു.

↑168. വാച്യാതിഗം വ്യംഗ്യമെങ്കി-
ലക്കാവ്യം ധ്വനിസംജ്ഞിതം
ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യസംജ്ഞം
വാച്യംതാൻ മുഖ്യമെങ്കിലോ.

ഏതു കാവ്യത്തിൽ വാച്യാർത്ഥത്തെക്കാൾ വ്യംഗ്യാർത്ഥം ചമൽക്കാരകാരകമായിരിക്കുന്നുവോ അക്കാവ്യത്തിന് 'ധ്വനി' എന്നു പേർ. വാച്യാർത്ഥത്തിനാണ് പ്രാധാന്യമെങ്കിൽ ആ കാവ്യം 'ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യ'മെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഗുണം (അപ്രധാനം) ആയിത്തീർന്ന വ്യംഗ്യത്തോടുകൂടിയത് എന്നു പേരിന് അർത്ഥയോജന. രണ്ടിനും പലമാതിരി വകഭേദങ്ങളുണ്ട്. അവയെ മുറയ്ക്കു വിവരിക്കുന്നു. (മറുവശത്തെ പട്ടികകൾ നോക്കുക.)

↓169. ലക്ഷണാമൂലമഭിധാ-
മൂലമെന്നുള്ള രണ്ടുതാൻ
അവിവക്ഷിതവാച്യാർത്ഥ-
മിഷ്ടാന്യപരവാച്യവും.

ലക്ഷണാമൂലം എന്നും അഭിധാമൂലം എന്നും വ്യംഗ്യം രണ്ടുവിധത്തിൽ വരുമെന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ.[1]

1. 163-ആം 164-ആം കാരികകൾ നോക്കുക.

ലക്ഷണാമൂലവ്യംഗ്യം പ്രധാനമായി വരുന്നത് 'അവിവക്ഷിതവാച്യധ്വനി'; അഭിധാമൂലവ്യംഗ്യം പ്രധാനമായി വരുന്നത് 'ഇഷ്ടാന്യപരവാച്യധ്വനി' അല്ലെങ്കിൽ 'വിവക്ഷിതാന്യപരവാച്യധ്വനി' എന്നു ധ്വനിക്ക് ആദ്യമേ രണ്ടു വിഭാഗം. അതിൽ ആദ്യത്തേതിന് രണ്ടു വകഭേദം പറയുന്നു:

↑170. അവിവക്ഷിതവാച്യാർത്ഥ-
ധ്വനി രണ്ടായ് പിരിഞ്ഞിടും
അർത്ഥാന്തരസംക്രമിത-
വാച്യം നിർദ്ധൂതവാച്യവും.

ലക്ഷണാമൂലവ്യംഗ്യത്തിന് പ്രാധാന്യം വരുന്നിടത്താണല്ലോ അവിവക്ഷിതവാച്യധ്വനി. ലക്ഷണ ജഹത്സ്വാർത്ഥ എന്നും അജഹത്സ്വാർത്ഥ[2] എന്നും

2. ലക്ഷണയുടെ വിഭാഗങ്ങൾ നോക്കുക.

രണ്ടുവിധത്തിൽ ഉണ്ട്. അതിൽ അജഹത്സ്വാർത്ഥലക്ഷണാമൂലവ്യംഗ്യം പ്രധാനമായാൽ അത് 'അർത്ഥാന്തരസംക്രമിതവാച്യധ്വനി'. ഇതിൽ വാച്യാർത്ഥത്തെത്തന്നെ അർത്ഥാന്തരത്തിൽ സംക്രമിപ്പി(പ്രവേശിപ്പി)ക്കുന്നതേ ഉള്ളു. ജഹത്സ്വാർത്ഥലക്ഷണാമൂലവ്യംഗ്യം പ്രധാനമായി വന്നാൽ അത് 'നിർദ്ധൂതവാച്യം' അല്ലെങ്കിൽ 'അത്യന്തതിരസ്കൃതവാച്യം'. ഇതിൽ വാച്യാർത്ഥത്തിന് അന്വയത്തിൽ പ്രവേശമേ ഇല്ല.

അർത്ഥാന്തരസംക്രമിതവാച്യത്തിന് ഉദാഹരണം:

↓337. കരഭം കരഭം; കദളീ കദളീ;
കരിരാജകരം കരിരാജകരം:
കടിലാളകതൻ തുടകൾക്കു ദൃഢം
കിടയാ കിട മൂന്നലകിലുമേ. — സ്വ.

പദ്യം 337. കരഭം = മുഴങ്കൈ. കദളി = വാഴ. കരിരാജകരം = തുമ്പിക്കൈ. കടിലാളക = സുന്ദരി.

ഇവിടെ രണ്ടാമത്തെ കരഭ–കദളീ–കരിരാജകര പദങ്ങൾ 'അർത്ഥാന്തരസംക്രമിത'ങ്ങൾ; അവ മുറയ്ക്ക് കാർശ്യാദിദോഷങ്ങളുള്ള കരഭം, ജാഡ്യാദിദോഷങ്ങളുള്ള കദളി, കാർക്കശ്യാദിദോഷങ്ങളുള്ള കരിരാജകരം എന്ന് അർത്ഥാന്തരത്തിൽ പ്രവേശിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. കാർശ്യാദിദോഷാധിക്യം വ്യംഗ്യം.

നിർദ്ധൂതവാച്യത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑338. ഗുണംചെയ്തു ഭവാനെനിക്കു പാരം
ഗുണവാനെന്നതുമങ്ങു കാട്ടിയല്ലോ!
ഇതുമാതിരിതാൻ ചരിച്ചു മേലും
സതതം വാഴുക തോഴരേ! സുഖേന. — സ്വ.

ശത്രുവിനോടു പറയുന്നതാകയാൽ ഇതിൽ വാച്യാർത്ഥം ബാധിതമായിട്ട്, 'അങ്ങെനിക്കു വളരെ ഉപദ്രവംചെയ്തു; ദുഷ്ടനാണെന്നതും വെളിപ്പെടുത്തി; ഹേ ശത്രോ! മേലും ഈവിധം ആചരിച്ചുകൊണ്ട് അങ്ങേക്ക് ഏറെനാൾ സുഖിച്ചിരിപ്പാൻ ഇടയാകാതെപോകട്ടെ!' എന്ന് ശാപരൂപമായ ലക്ഷ്യാർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നു. 'നീ എത്രതന്നെ ശത്രുത്വം എന്നോടു ചെയ്താലും ഞാൻ നിനക്ക് ഒരു അപ്രിയമായ വാക്കു പറയുകപോലും ചെയ്വാൻ ഭാവിച്ചിട്ടില്ല' എന്ന് വ്യംഗ്യാർത്ഥം. ഇതിൽ വാച്യാർത്ഥം സർവ്വഥാ അനുപയുക്തമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ഇത് 'അത്യന്തതിരസ്കൃതവാച്യം'. വിപരീതലക്ഷണ കൂടാതെയും ഇതു സംഭവിക്കാം. എങ്ങനെ,

↓339. ചന്ദ്രോദയം പാർത്തെഴുമാഴിപോലെ
തല്ലാലമുള്ളൊന്നു ചലിച്ചൊരീശൻ
പാരിച്ച ബിംബാധരകാന്തികോലു-
മുമാമുഖം കണ്ണുകളാൽ നുകർന്നാൻ.
— കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ 'നുകർന്നാൻ' എന്നതിന് 'നോക്കി' എന്നു ലക്ഷ്യാർത്ഥം; അനുരാഗാധിക്യം വ്യംഗ്യം, കുടിക്കുക എന്ന വാച്യാർത്ഥം തിരസ്കൃതം.

↑171. ഇഷ്ടാന്യപരവാച്യാഖ്യ-
ധ്വനിയും രണ്ടുമാതിരി
സംലക്ഷ്യക്രമമാമേകം
അസംലക്ഷ്യക്രമം പരം.

ഇഷ്ടം വിവക്ഷിതം; അന്യപരം വ്യംഗ്യപരം; വിവക്ഷിതവും വ്യംഗ്യാർത്ഥത്തെ നയിപ്പിക്കുന്നതും ആയ വാച്യാർത്ഥമുള്ളത് എന്ന് പേരിന്റെ അക്ഷരാർത്ഥം. അത് 'സംലക്ഷ്യക്രമ'മെന്നും, 'അസംലക്ഷ്യക്രമ'മെന്നും രണ്ടായിപ്പിരിയുന്നു. വാച്യാർത്ഥം ഇത്രത്തോളംകൊണ്ട് അവസാനിച്ച്, ഇതിനുമേൽ വ്യംഗ്യാർത്ഥം എന്ന ക്രമം സ്പഷ്ടമായി കാണുന്നിടത്ത് 'സംലക്ഷ്യക്രമം'. ക്രമം സ്പഷ്ടമാകാത്തിടത്ത് 'അസംലക്ഷ്യക്രമം'.

↓172. രസഭാവാദിയാമന്ത്യ-
മനുസ്വാനാഖ്യമാദിമം
അനന്തം ഭേദമന്ത്യത്തി-
ന്നാദിമത്തിനു മൂന്നുതാൻ.

അന്ത്യം 'അസംലക്ഷ്യക്രമം'; അതിന്റെ ഭേദങ്ങളാണ് രസഭാവാദിധ്വനികൾ; അതിന് അവസാനിക്കാതെ അവാന്തരവിഭാഗങ്ങൾ ചെയ്യാം. ആദിമം 'സംലക്ഷ്യക്രമം'; അതിന് 'അനുസ്വാനധ്വനി' എന്നു പേർ. അനുസ്വാനം–അനുരണനം–മാറ്റൊലി എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം. മണിയടിച്ചാൽ പിന്നാലെ ഒരു സൂക്ഷ്മമായ നാദം കേൾക്കുംപോലെ വാച്യാർത്ഥത്തിനു പുറകേതന്നെ വ്യംഗ്യാർത്ഥം ഇതിൽ ഉദിക്കുന്നുവെന്നു താല്പര്യം. ഈ അനുസ്വാനധ്വനിക്ക് മൂന്നുൾപ്പിരിവുകൾ. അവ ഇന്നതെന്നു ചൊല്ലുന്നു:

↑173. ശബ്ദാർത്ഥോഭയശക്ത്യുത്ഥ-
മെന്നു പിന്നവയിൽ പുനഃ
വസ്ത്വലങ്കാരരൂപേണ
വ്യംഗ്യവ്യഞ്ജകഭേദതഃ,
ശബ്ദാർത്ഥശക്ത്യുത്ഥവങ്ങൾ-
ക്കുണ്ടാം ഭേദമവാന്തരം.

ശബ്ദശക്ത്യുത്ഥം, അർത്ഥശക്ത്യുത്ഥം, ഉഭയശക്ത്യുത്ഥം[3] എന്നു മൂന്ന് ഉൾപ്പിരിവുകൾ. ഈ മൂന്നിൽ ശബ്ദ

3. ഉഭയം = ശബ്ദവും അർത്ഥവും.

ശക്ത്യുത്ഥം, അർത്ഥശക്ത്യുത്ഥം എന്ന രണ്ടിന് ഉൾപ്പിരിവുകൾ ഉണ്ടാകുന്നു. അതിലേക്കു ഹേതു വ്യംഗ്യവും വ്യഞ്ജകവും വസ്തുരൂപമോ അലങ്കാരരൂപമോ ആയി വരാമെന്നുള്ളത്. വസ്തുവെന്നാൽ ഒരു സാധാരണസംഗതി; ഔപമ്യാദി ചമൽക്കാരമുള്ളത് അലങ്കാരം. അതിൽ ശബ്ദശക്ത്യുത്ഭവത്തിന് വ്യംഗ്യം (a) വസ്തുവോ (b) അലങ്കാരമോ എന്നുള്ള ഭേദത്താൽ രണ്ടു വകഭേദം. അർത്ഥശക്ത്യുത്ഭവത്തിന് വ്യംഗ്യവ്യഞ്ജകങ്ങൾ രണ്ടിലും ഈ ഭേദം സംഭവിക്കുന്നതിനാൽ നാലു വകഭേദം. (i) വസ്തുകൊണ്ട് വസ്തു, (ii) വസ്തുകൊണ്ട് അലങ്കാരം, (iii) അലങ്കാരംകൊണ്ട് വസ്തു, (iv) അലങ്കാരംകൊണ്ട് അലങ്കാരം എന്ന്. ഉഭയശക്ത്യുത്ഥമാകട്ടെ, ഒരുവിധമേ സംഭവിക്കൂ. മുറയ്ക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

(a) ശബ്ദശക്തിമൂലവസ്തുധ്വനിക്ക്:

'കാതിലോലാ'–'നല്ലതാളീ'

രണ്ടു കവികളുടെ സംവാദം, ഒരു നായിക സഖിയോടുകൂടി തേച്ചുകളിക്കാൻ പോകുന്നവഴി അവരെ നോക്കീട്ട് രണ്ടു കവികൾ തങ്ങളിൽ ചെയ്ത സംഭാഷണമാകുന്നു ഇത്. ഇവിടെ 'കാതിൽ ഓല (ഇട്ടിട്ടുണ്ട്)' 'കൈയിൽ നല്ലതായ താളിയും (ഉണ്ട്)' എന്നുള്ള വാച്യാർത്ഥത്തിനു പുറകേ വേറെ പദച്ഛേദംകൂടി യോജിക്കുന്ന ശബ്ദങ്ങളുടെ മഹിമാവിനാൽ 'കാ (ഏവൾ) അതിലോലാ (അധികം സുന്ദരി)' എന്നും 'നല്ലത് ആളീ (സഖി)' എന്നും അനുസ്വാനരൂപമായ വ്യംഗ്യാർത്ഥം ഉദിക്കുന്നു. ഈ വ്യംഗ്യത്തിൽ അലങ്കാരലക്ഷണങ്ങൾ ഒന്നും യോജിക്കാത്തതിനാൽ ഇത് കേവലം വസ്തുരൂപം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓340. സൽക്കാരമേകാനായി പാന്ഥ! കേൾക്ക
തൽക്കാലമിങ്ങില്ല ഗൃഹാധിനാഥൻ;
പയോധരത്തിന്റെയുയർച്ച പാർത്തി-
ട്ടീയാധിയെങ്കിൽ പുലരെഗ്ഗമിക്കാം. — സ്വ.

മഴക്കാറുള്ള ഒരു സായംകാലത്തിൽ വീട്ടിൽ വന്ന വഴിയാത്രക്കാരനോട് കുലടയായ ഗൃഹിണി പറയുന്ന ഈ വാക്കിൽ 'വീട്ടുകാരൻ ഇവിടെയില്ലാത്തതിനാൽ അതിഥിസൽക്കാരത്തിനൊന്നും പാങ്ങില്ല; മഴയത്തു മറ്റൊരിടത്തു പോകാൻ നിർവ്വാഹമില്ലാത്തതിനാൽ രാത്രി കഴിച്ചുകൂട്ടണമെന്നു മാത്രമേ തനിക്കപേക്ഷയുള്ളു എങ്കിൽ ഇവിടെ കിടന്നുകൊള്ളുന്നതിനു വിരോധമില്ല' എന്ന് സാധാരണമായ വാച്യാർത്ഥം, അതിനുമേൽ, എന്റെ ഭർത്താവ് വീട്ടിലില്ല; (പയോധരത്തിന്റെ) സ്തനത്തിന്റെ ഉയർച്ച കണ്ടിട്ട് എന്നിൽ അനുരാഗമെങ്കിൽ രാത്രി ഇവിടെ താമസിച്ചിട്ടു പോയാൽ മതി–എന്നുള്ള വ്യംഗ്യം സഹൃദയന്മാരുടെ മനസ്സിൽ ഝടിതി സ്ഫുരിക്കുന്നു. ഈ വ്യംഗ്യം പയോധരശബ്ദശക്തിമൂലകവും വസ്തുമാത്രവും ആകയും ചെയ്യുന്നു.

(b) ശബ്ദശക്തിമൂലാലങ്കാരധ്വനിക്ക്:

↑341. സൽക്കീർത്തി കൊണ്ടു പരമന്നകുലത്തിനെല്ലാ-
മുൽക്കർഷദൻ, പ്രഥിതവിക്രമനിത്രിലോക്യാം,
നൽശാരദോജ്ജ്വലവിലാസവിലോലശീലൻ
സന്മാനസത്തിലമരുന്നിതു രാജഹംസൻ. — സ്വ.

ഇതിന് രാജപരമായ അർത്ഥം പ്രകരണബലാൽ ആദ്യം സ്ഫുരിച്ചതിനുശേഷം ഹംസപരമായ ഒരപ്രകൃതാർത്ഥംകൂടി ഉദിക്കുന്നു. പരമന്നകുലത്തിനു (ശത്രുരാജകുലത്തിന്) ഉൽക്കർഷത്തെ ഖണ്ഡിക്കുന്നവൻ; അന്നകുലത്തിന് (ഹംസകുലത്തിന്) പരം (ഏറ്റം) ഉൽക്കർഷത്തെ കൊടുക്കുന്നവൻ എന്നും. വിക്രമം പൗരുഷം; നട എന്നും. ശാരദയുടെ (സരസ്വതിയുടെ ശാരദം; ശരൽക്കാലസംബന്ധി എന്നും. സത്തുക്കളുടെ മാനസം മനസ്സ്; നല്ല മാനസാഖ്യസരസ്സെന്നും. ഈ ശബ്ദങ്ങളുടെ മാഹാത്മ്യത്തിലാണ് രണ്ടർത്ഥം ഉളവാകുന്നത്. ഇവിടെ അരയന്നം മാനസത്തിലെന്നപോലെ പ്രകൃതനായ രാജാവ് സത്തുക്കളുടെ മനസ്സിൽ അമരുന്നു എന്ന് ഉപമാലങ്കാരം വ്യംഗ്യം.

വേറെ ഉദാഹരണം:

↓342. ഹ്രസ്വം കേളാകാരം;
വൃത്തം ചതുരം ത്രിവിക്രമ! ഭവാന്റെ;
അകമലമാകവെയകലാൻ
കമലസഖം നിൻപദം വണങ്ങുന്നേൻ — സ്വ.

പദ്യം 342. ആകാരം ഹ്രസ്വം; വൃത്തം ചതുരം; അകമലം അകലാൻ കമലത്തെ വണങ്ങുക–ഇവ വിരുദ്ധം.

ഇതിൽ വിരോധാലങ്കാരം വ്യംഗ്യം.

↑343. നല്ലല്യാണം സ്പന്ദനംകൊണ്ടു സൂചി-
പ്പിക്കുംപോലിന്നാന്തരാർത്ഥജ്ഞമാകും
ഇക്കണ്ണോർത്താൽ വാമമെന്നാലുമിപ്പോൾ
കൈക്കൊള്ളുന്നൂ ഹന്ത! ദാക്ഷിണ്യമേറ്റം .
— മാലതീമാധവം.

പദ്യം 343. ഇടത്തെക്കണ്ണു ഇടിച്ച് ആനുകൂല്യം (ദാക്ഷിണ്യം) സൂചിപ്പിച്ചു. ദാക്ഷിണ്യത്തിന് വലതുവശത്തെ സ്ഥിതി എന്നും അർത്ഥമുണ്ട്. അതിനാൽ വാമം–ദാക്ഷിണ്യം എന്നിവ വിരുദ്ധം.

ഇത്യാദികളിൽ 'എന്നാലും' ഇത്യാദി പദങ്ങൾ വിരോധത്തെ വാച്യമാക്കുന്നു ഇവിടെ ('ഹ്രസ്വം കേളാകാരം' ഇത്യാദിയിൽ) അതുപോലെ ദ്യോതകപദമൊന്നുമില്ലാത്തതിനാൽ വിരോധം വ്യംഗ്യം. ഇതുപോലെ യഥാസംഭവം വേറേ അലങ്കാരങ്ങൾക്കും ധ്വനി ഊഹിച്ചുകൊള്ളുക.

ശബ്ദശക്തിമൂലധ്വനിക്കു കാണിച്ച ഉദാഹരണങ്ങൾക്കെല്ലാം ശ്ലേഷാലങ്കാരത്തിന്റെതന്നെ വകഭേദങ്ങളല്ലയോ എന്ന് ഇവിടെ ഒരു സന്ദേഹം ജനിക്കുന്നു. അതിലേക്ക് 'അഭിധാമൂലധ്വനി, പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷം, സമാസോക്തി ഇവ മൂന്നിലും വിശേഷണങ്ങൾക്ക് നാനാർത്ഥവിവക്ഷ തുല്യമാകുന്നു; വിശേഷ്യത്തിന്റെ സ്വഭാവംകൊണ്ടാണ് ഇവ വേർതിരിയുന്നത്; അഭിധാമൂലധ്വനിയിൽ പ്രകൃതാപ്രകൃതങ്ങളായ രണ്ടുവക വിശേഷ്യങ്ങളും ശ്ലിഷ്ടങ്ങളായിരിക്കും; പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷത്തിൽ അപ്രകൃതവിശേഷ്യംമാത്രം ശ്ലിഷ്ടം; സമാസോക്തിയിൽ വിശേഷ്യത്തിന് ശ്ലേഷമേ ഇല്ല'–എന്നു രസഗംഗാധരകാരൻ സമാധാനം ചെയ്യുന്നു. പ്രാചീനന്മാർ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷത്തെ സ്വീകരിക്കാതെ അതിന്റെ വിഷയത്തെക്കൂടി അഭിധാമൂലധ്വനിക്കു കൊടുക്കുന്നു. പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷം അന്യാലങ്കാരസങ്കീർണ്ണമായിട്ടല്ലാതെ സംഭവിക്കാത്തതിനാൽ പ്രാചീനമതംതന്നെ ഇവിടെ ആദരണീയമെന്നു തോന്നുന്നു. അപ്പയ്യദീക്ഷിതരാകട്ടെ, "സൽക്കീർത്തി കൊണ്ടു പരമന്നകുലത്തിന്" ഇത്യാദി ധ്വന്യുദാഹരണങ്ങളിലും ശ്ലേഷംകൊണ്ട് രണ്ടർത്ഥവും വാച്യമായിട്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നുവെന്നും പിന്നീട് അവയ്ക്കു തങ്ങളിലുള്ള ഉപമാനോപമേയഭാവപ്രതീതിയാണ് ഇവിടെ വ്യംഗ്യമെന്നും അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. ഇനി "പ്രകരണം മുതലായ അഭിധാനിയാമകങ്ങൾ[4] ഉള്ളിടത്ത് രണ്ടാമതു തോന്നുന്ന അർത്ഥം

4. 158-ആം, 159-ആം കാരികകൾ നോക്കുക.

വ്യംഗ്യം; അതില്ലാത്ത ഒറ്റശ്ലോകങ്ങളിലും മറ്റും വാച്യമാകയാൽ ശ്ലേഷാലങ്കാരം"–എന്നു പ്രദീപകാരാദികൾ വാദിക്കുന്നു. ശ്ലേഷം ഒരു സ്വതന്ത്രാലങ്കാരമേ അല്ലെന്ന് സർവ്വസ്വകാരൻ പറയുന്നു. ഈവിധം പ്രകൃതവിഷയത്തിൽ ഗ്രന്ഥകാരൻന്മാർ ഭിന്നഭിന്നാഭിപ്രായന്മാരാകുന്നു.

ദൂരെദൂരെ ആലോചിക്കുമ്പോൾ പലവിധം അസ്വാരസ്യങ്ങൾക്ക് അവസരവും കാണുന്നു. "ശ്രീമത്ത്യാത്താൽ" എന്ന് അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജനയ്ക്കു ചൊന്ന ഉദാഹരണത്തിൽ ശ്രീമത്ത്യാദിപദങ്ങൾ പ്രകൃതാർത്ഥത്തെക്കാൾ അപ്രകൃതാർത്ഥത്തിൽ അതിപ്രസിദ്ധങ്ങളാകയാൽ പ്രകരണനിയന്ത്രണയെ ഗണിക്കാതെ പ്രബലതരയായ അന്വയയോഗ്യതയെ അനുസരിച്ച് അപ്രകൃതാർത്ഥത്തിൽത്തന്നെ ബുദ്ധി ആദ്യം പ്രവേശിക്കുന്നു എന്നു തോന്നിപ്പോകുന്നു. എന്നാൽ ബുദ്ധിയുടെ ഈവിധ പ്രവൃത്തി ഒരു ദുസ്സ്വാതന്ത്ര്യമാണെന്നുള്ള ബോധത്താൽ അതിനെ അടക്കി പ്രകരണോപദിഷ്ടമായ മാർഗ്ഗത്തിലൂടെതന്നെ പ്രസരിപ്പിച്ച് പ്രകൃതാർത്ഥത്തിൽ പ്രഥമം അതിനെ അവതരിപ്പിക്കേണ്ടതാണ് ന്യായമെന്നു സമ്മതിക്കയും ചെയ്യേ തീരൂ. ഏവഞ്ച, വാച്യത്തെക്കാൾ വ്യംഗ്യം അതിപ്രകടമെന്നു വന്നുചേരുന്നു. ഇത് ആലങ്കാരികസിദ്ധാന്തത്തിനു വിരുദ്ധമാണതാനും. ഇതിനുപുറമേ, വ്യംഗ്യമായ അപ്രകൃതാർത്ഥം വാച്യമായ പ്രകൃതാർത്ഥത്തിനു നിശ്ശേഷം അനുപയോഗിയായിരുന്നാൽ അതു കേവലം അസംബന്ധമായിപ്പോകും; അതിനാൽ സമാസോക്തിയിൽ ചൊന്ന രീതി അനുസരിച്ചു രണ്ടർത്ഥങ്ങൾക്കും തങ്ങളിൽ സാമ്യമോ അഭേദമോ അവസാനത്തിൽ കല്പിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. അപ്പോഴും വ്യംഗ്യം ഗുണീഭൂതമായിച്ചമയുന്നു. ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യമാകട്ടെ, അലങ്കാരമാകുന്നതല്ലാതെ അലങ്കാര്യമാകുന്നതല്ലെന്നു സർവ്വസമ്മതവുമാണ്. സമാസോക്ത്യലങ്കാരംതന്നെ ഒരു ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യമാണല്ലോ! അതിനാൽ അഭിധാമൂലവ്യംഗ്യം ധ്വനിയാകുന്നതല്ലെന്ന് വന്നുചേരുന്നു. ഈ സ്ഥിതിക്ക് ഉക്തവ്യഞ്ജനയെ പ്രകൃതാപ്രകൃതശ്ലേഷമെന്ന് അലങ്കാരമദ്ധ്യേ ചേർക്കുന്നതല്ലയോ ന്യായമെന്ന് ഒരാലോചന വരുന്നു. അങ്ങനെ ചെയ്യുന്ന പക്ഷം അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജനയ്ക്കുതന്നെ മൂലച്ഛേദം വന്നുപോകും. അത് അത്ര രമണീയമായി തോന്നുന്നുമില്ല. അതിനാൽ പ്രദീപകാരന്റെ വിഷയവിഭാഗംതന്നെ കൊള്ളാവുന്നതെന്നു സമാധാനപ്പെടേണ്ടിയിരിക്കുന്നു എന്ന് ഈ അതിപ്രസംഗം ഇവിടെ നില്ക്കട്ടെ.

ഇനി അർത്ഥശക്തിമൂലധ്വനികൾക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

(i) വസ്തുനാ വസ്തുധ്വനിക്ക്:

↓344. നന്നായോർത്തു ജനം തപോധനമിമം നിന്നന്വയം
ചോന്നതം
തന്നാളാലകൃതാം ത്വയി പ്രണയിതാമസ്യാഃ
കഥഞ്ചിച്ച താം
ഒന്നായ് ഗ്രാഹ്യയിവൾ പരിഗ്രഹഗണേ
സാമാന്യബുദ്ധ്യാ ത്വയാ
പിന്നാൽ ഭാഗ്യവിധേയമായതു വധൂബന്ധുക്കളാൽ
വാച്യമോ? — ഭാഷാശാകുന്തളം.

പദ്യം 344. ദുഷ്യന്തനെ അറിയിക്കാനായി കണ്വൻ പറഞ്ഞയയ്ക്കുന്ന സന്ദേശവാക്യം; 'ഈ തപോധനനായ നമ്മെ നന്നായോർത്തുകൊള്ളണം. നിന്റെ കുലം ഉന്നതമാണെന്ന വിചാരം വേണം. ഇവൾ നിന്നെ പ്രണയിച്ചത് ബന്ധുക്കളാൽ (തന്നാളാൽ) അനുവദിക്കപ്പെടാതെയാണ്. അതിനാൽ നിന്റെ ഭാര്യമാരിൽ (പരിഗ്രഹണത്തിൽ) ഒന്നായി സ്വീകരിക്കപ്പെടേണ്ടവൾ (ഗ്രാഹ്യ) ആണ് ഇവൾ. പിന്നെ വരുന്നതെല്ലാം വിധിപോലെയാകട്ടെ'. ഈ വസ്തുകഥനത്തിൽ നിന്ന്, 'നീ ഇവളെ സ്വീകരിക്കാതിരുന്നാൽ തപോധനനായ നമ്മുടെ ശാപം ഉണ്ടാകും' എന്ന മറ്റൊരു വസ്തു ധ്വനിക്കുന്നു.

(ii) വസ്തുനാ അലങ്കാരധ്വനിക്ക്:

↑345. തീരത്തിതാ നിൻവദനം പ്രസന്നം
നീരത്തിലത്താമരയും പ്രബുദ്ധം;
കണ്ടിട്ടിതാ തേൻ നുകരാൻ തുനിഞ്ഞ
വണ്ടിന്റെ മണ്ടുന്നിതു രണ്ടിടത്തും. — സ്വ.

ഇവിടെ വണ്ടിനു താമര ഏതെന്ന് സാദൃശ്യമൂലമായ സംശയം വ്യംഗ്യമാകയാൽ സസന്ദേഹാലങ്കാരധ്വനി.

(iii) അലങ്കാരേണ വസ്തുധ്വനിക്ക്:

↓346. ഏറെക്കേണ കടുത്ത കണ്മിഴി, മനം
നീറിപ്പുറത്തുറ-
ച്ചൂടേറും നെടുവീർപ്പു, നീളവെ നിറം ഭിന്നിച്ച
ബിംബാധരം,
കൈയിൽ കോർത്ത കവിൾത്തടം,
കുറുനിരച്ചാർത്താൽ കുറുത്തൊട്ടിടം
തിണ്ണം തന്മുഖ, മിന്നു നിങ്കലുഴലും
തിങ്കൾക്കെതിർക്കും സഖേ! — മേഘദൂത്.

പദ്യം 346. യക്ഷപതിയുടെ ഇരിപ്പ് വർണ്ണ്യം. കൈയിൽ കോർത്ത കവിൾത്തടം–കവിൾ കൈത്തലത്തിൽ വച്ചിരിക്കുന്നു. നിങ്കലുഴലും തിങ്കൾ–മേഘങ്ങൾക്കിടയിൽ ഒളിമങ്ങിക്കാണുന്ന ചന്ദ്രൻ.

ഇവിടെ യക്ഷൻ പ്രിയാമുഖത്തെ മേഘഗ്രസ്തമായ ചന്ദ്രബിംബത്തോടുപമിക്കുന്നതിൽനിന്നു മേഘത്തിന് അവളെ കണ്ടറിയുവാൻ പ്രയാസമിരിക്കയില്ലെന്നു വസ്തു വ്യഞ്ജിക്കുന്നു.

(iv) അലങ്കാരേണാലങ്കാരധ്വനിക്ക്:

↑347. മണമൊടു വിറയാർന്നിട്ടന്നു ചുണ്ടാ-
മിതളുകളൊത്ത മുഖം മുതക്കി നില്ക്കേ
സ്തുടമവളുളവാക്കി താമരപ്പൂ-
വതുപൊഴുതംബുജമറ്റിരുന്നൊരാറ്റിൽ.
— കുമാരസംഭവം.

പദ്യം 347. മുതക്കുക = ഉയർത്തുക.

ഇതിൽ ശിശിരകാലത്തിലെ ഹിമവൃഷ്ടികൊണ്ട് താമരയെല്ലാം നശിച്ചുപോയിരുന്ന നദിയിൽ പാർവ്വതി സ്വമുഖംകൊണ്ടു താമരയെ ഉളവാക്കിയോ എന്നു തോന്നും എന്നുള്ള ഉൽപ്രേക്ഷാലങ്കാരത്തിൽനിന്നു തന്മുഖപങ്കജം ഹിമബാധയില്ലാത്തതാണെന്ന വ്യതിരേകാലങ്കാരം ധ്വനിക്കുന്നു.

അനന്തരം ഉഭയശക്ത്യുത്ഥത്തിന് ഉദാഹരണം:

↓348. സുന്ദരൻ കാന്തിഭരിതൻ
സദ്വൃത്തൻ ബുധസേവിതൻ
പൂർണ്ണമണ്ഡല നീ രാജാ
കണ്ണിനാനന്ദമേകിടും. — സ്വ.

ഇവിടെ നൃപന് ചന്ദ്രനോടു സാദൃശ്യം വ്യഞ്ജിക്കുന്നതിനാൽ ഉപമാധ്വനി. സുന്ദരാദിശബ്ദങ്ങൾ സാധാരണങ്ങളും സദ്വൃത്താദികൾ ശ്ലിഷ്ടങ്ങളുമാകയാൽ ഇത് ശബ്ദാർത്ഥോഭയശക്തിമൂലം. പര്യായപദങ്ങളെ പ്രയോഗിച്ചാലും വ്യഞ്ജനയ്ക്കു കുറവു വരാത്തിടത്ത് അർത്ഥശക്ത്യുത്ഭവധ്വനി; ശബ്ദം മാറ്റാൻ പാടില്ലാത്തിടത്തു ശബ്ദശക്ത്യുത്ഭവധ്വനി; അതിനാൽ രണ്ടും കലർന്നുള്ളിടത്ത് ധ്വനി ഉഭയശക്തി മൂലം. വിഭാഗം പ്രാധാന്യം പ്രമാണിച്ചുമാകുന്നു. ശബ്ദവും അർത്ഥവും വ്യഞ്ജകമാവാം; അതിൽ പ്രധാനവ്യഞ്ജകം ശബ്ദമെങ്കിൽ ശബ്ദശക്തിമൂലം, അർത്ഥമെങ്കിൽ അർത്ഥശക്തിമൂലമെന്നാണു വ്യവസ്ഥ. എല്ലാ ശബ്ദങ്ങളും ഒന്നുപോലെ ശിഷ്ടങ്ങളായിട്ട് ഉദാഹരണങ്ങൾ കാണുകയില്ല. 'സൽക്കാരമേകാൻ' എന്ന ശബ്ദശക്ത്യുത്ഥവസ്തുധ്വന്യുദാഹരണത്തിൽ പയോധരശബ്ദം ഒന്നേ ശ്ലിഷ്ടമായുള്ളു. ഈ വ്യവസ്ഥയാലാണ് ഉഭയശക്തിമൂലധ്വനി ഒരുവിധമേ സംഭവിക്കൂ എന്നു പറഞ്ഞത്.

രസനിരൂപണം

ഇഷ്ടാന്യപരവാച്യത്തിൽ അനുസ്വാനധ്വനി എന്നും പേരുള്ള സംലക്ഷ്യക്രമത്തെ ഭേദപ്രഭേദങ്ങളോടുകൂടി വിവരിച്ചുതീർന്നു. ഇനി 'അനന്തം ഭേദമന്ത്യത്തിന്' എന്നു പറഞ്ഞ അസംലക്ഷ്യക്രമത്തെ നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു. ഇതിനുതന്നെ 'രസഭാവാദിധ്വനി' എന്നും പേർ പറഞ്ഞത്. വാച്യം വിവക്ഷിതമായിട്ടുള്ളിടത്ത് ആ വാച്യാർത്ഥത്തിന്റെ ചർവ്വണയിൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്നതു ചിലേടത്ത് അലംകൃതമോ അനലംകൃതമോ ആയ ഒരു സംഗതിയാകാം; അതാണ് അനുസ്വാനധ്വനി. മറ്റുചിലേടത്ത് ഒരു മനോവികാരം വ്യഞ്ജിച്ചു എന്നു വരാം; അതാണ് രസഭാവാദിധ്വനി. മനോവികാരം എന്നാൽ രതി, ശോകം, വിസ്മയം മുതലായ ചിത്തവൃത്തിവിശേഷം; അതിന് ഭാവമെന്നു പേർ. ഭാവങ്ങളിൽ ചിലത് അംഗങ്ങളായ മറ്റു ഭാവങ്ങളോടു യോജിച്ച് അംഗിയായിത്തീർന്ന് അവിച്ഛിന്നധാരമായി നിലനില്ക്കുന്നതായിട്ടുണ്ട്; ഇവയെ രസമെന്നു ചൊല്ലുന്നു. ശേഷമുള്ളവ ഭാവങ്ങൾതന്നെ. ആ രസത്തിന്റെ സ്വരൂപമിന്നതെന്നു ചൊല്ലുന്നു:

↑174. ഭാവം മനോവികാരംതാൻ;
അച്ഛിന്നം സ്ഥായിയാമത്
അതിൻ കാരണകാര്യങ്ങൾ
വിഭാവമനുഭാവവും;

↓175. സഹായിഭാവം സഞ്ചാരി;
കാവ്യനാട്യപ്രകാശിതം
വിഭാവാദികളാൽ വ്യക്തം
സ്ഥായിഭാവമതാം രസം.

ഭാവമെന്നാൽ മനോവികാരമാകുന്നു. സജാതീയങ്ങളോ വിജാതീയങ്ങളോ ആയ മറ്റു ഭാവങ്ങളെക്കൊണ്ട് വിച്ഛേദം (തടസ്സം) വരാതെ രസമായി ചമയുന്നതുവരെ നിലനില്ക്കുന്നതായ ഭാവത്തിന് സ്ഥായി എന്നു പേർ. അത് രതി, ശോകം മുതലായി ഒൻപതെണ്ണമെന്ന് മേൽ പറയും. ലോകത്തിൽ സംഭവിക്കുന്ന ഈ രത്യാദികൾക്ക് (1) കാരണങ്ങളായിട്ടും (2) കാര്യങ്ങളായിട്ടും (3) സഹകാരികളായിട്ടും ഏതേതെല്ലാം ഉണ്ടോ അതതെല്ലാം കവിവാക്യത്താലോ നടന്റെ അഭിനയത്താലോ പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്നതാകുമ്പോൾ മുറയ്ക്ക് (1) വിഭാവങ്ങൾ (2) അനുഭാവങ്ങൾ (3) സഞ്ചാരികൾ എന്നു വിളിക്കപ്പെടുന്നു. ഈ വിഭാവാനുഭാവസഞ്ചാരികളാൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്ന രത്യാദി സ്ഥായിഭാവംതന്നെ രസം. കാരികയിൽ 'കാവ്യനാട്യപ്രകാശിതം' എന്ന വിശേഷണം കാരണകാര്യസഹായികൾ മൂന്നിലും അന്വയിക്കുന്നു.

ഇവയിൽ 'വിഭാവം' രണ്ടുവിധം–ആരെ ആലംബിച്ച് (ആശ്രയിച്ച്, വിഷയമാക്കീട്ട്) രത്യാദി ഉദിക്കുന്നു അത് 'ആലംബനവിഭാവം'; ഉദിതമായ രത്യാദിയെ ഏതു ഉദ്ദീപിപ്പിക്കുന്നു (തെളിച്ചു പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു) അത് 'ഉദ്ദീപനവിഭാവം'. ആദ്യത്തേത് തർക്കശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധമായ സമവായികാരണം; രണ്ടാമത്തേത് നിമിത്തകാരണം[5]. നായികാനായകാദി

5. ഉണ്ണിക്ക് നൂല് സമവായികാരണവും. ഓടം നെയ്ത്തുകോൽ മുതലായവ നിമിത്തകാരണവും എന്നു തർക്കശാസ്ത്രം.

കൾ ആലംബനം; ആലംബനത്തിന്റെ സൗന്ദര്യാദികളും ചന്ദ്രികാമലയമാരുതാദി തടസ്ഥവസ്തുക്കളും[6]

6. തടസ്ഥവസ്തു–കാരണമാകണമെന്നു കരുതാതെ കാരണമാകുന്നത്.

ഉദ്ദീപനം.

അനുഭാവവും ബാഹ്യം, ആഭ്യന്തരം എന്നു രണ്ടുവിധം. അന്തഃകരണത്തെ സ്പർശിക്കുന്ന സ്തംഭപ്രളയരോമാഞ്ചാദികൾ[7] ആഭ്യന്തരം; ഇവയ്ക്കു് 'സാത്ത്വിക'ങ്ങ

7. സ്തംഭം = തരിച്ചുനില്ക്കുക. പ്രളയം = മോഹാലസ്യം. രോമാഞ്ചം = കോൾമയിർക്കൊള്ളൽ. സ്വേദം = വിയർക്കുക. സ്വരഭംഗം = വാക്കുകൾ ഇടറുക. വേപഥു = വിറയൽ. വൈവർണ്ണ്യം = നിറംപകരുക. അശ്രു = കണ്ണീർ. ഇങ്ങനെ എട്ടു സാത്ത്വികങ്ങൾ.

ളെന്നു പേർ. കടാക്ഷവിക്ഷേപാദിചേഷ്ടകൾ ബാഹ്യം. രത്യാദികളെ അനുഭവപ്പെടുത്തുന്നതിനാൽ രണ്ടിനും 'അനുഭാവ'മെന്നു പേർ.

രത്യാദിസ്ഥായിഭാവങ്ങളെ സഹകാരികളായിനിന്നു് പോഷിപ്പിക്കുന്ന ചിന്താഗ്ലാനിശങ്കാദികളായ വികാരങ്ങൾ 'സഞ്ചാരി'കൾ.

ലോകത്തിൽ ദുഷ്യന്താദിനായകന്മാർക്കു് ശകുന്തളാദികളായ ആലംബനകാരണങ്ങളാലുദിച്ച്, മന്ദമാരുതചന്ദ്രികാദികളായ ഉദ്ദീപനകാരണങ്ങളാൽ ഉദ്ദീപിതമായി, അശ്രുപാതാദികാര്യങ്ങളാൽ അനുഭവപ്പെട്ടു്, ഉൽക്കണ്ഠാദി സഹകാരികളാൽ പോഷിതമായിട്ടു് രത്യാദി ചിത്തവൃത്തികൾ നിലനില്ക്കുന്നു. ഈ കാരണകാര്യസഹകാരികൾക്കു് കവിവാക്യത്തിലോ നടാഭിനയത്തിലോ ഉണ്ടാകുന്ന പ്രതിബിംബങ്ങളാണു് മുറയ്ക്കു് വിഭാവനുഭാവവ്യഭിചാരികൾ; ഇവയാൽ ഉളവായിത്തെളിഞ്ഞു് ബോധപ്പെട്ടു വളർന്നുവരുന്ന രത്യാദി ചിത്തവൃത്തികൾക്കു് സഹൃദയഹൃദയത്തിൽ ഉളവാകുന്ന പ്രതിബിംബമാണു് രസം. ശുഭ്രവർണ്ണങ്ങളായ സൂര്യകിരണങ്ങൾക്കു് രക്തസ്ഫടികത്തിൽ പ്രവേശിക്കുമ്പോൾ ഔപാധികമായിട്ടു് രക്തത്വാദി ഗുണവിശേഷങ്ങൾ ഉണ്ടാകുംപോലെ ഈ കാരണാദികൾക്കും രത്യാദിക്കും പ്രതിഫലിപ്പിക്കുന്ന പദാർത്ഥത്തിന്റെ സ്വഭാവമനുസരിച്ച് ചില വൈലക്ഷണ്യങ്ങൾ ഉളവാകുന്നു. അതിനാൽ കാരണാദികൾ വിഭാവാദിദശയിൽ ഇന്നയാൾ, ഇന്നപ്പോൾ, ഇന്നിടത്തു് ഇത്യാദികളായ വിശേഷാംശങ്ങളെ ത്യജിച്ച് സാമാന്യകാരങ്ങളായിച്ചമയുന്നു. അതിന്മണ്ണം സ്ഥായിഭാവങ്ങളിൽ ശോകജുഗുപ്സാദികളായ പ്രതികൂലവികാരങ്ങളും അനുകൂലങ്ങളായിത്തീരുന്നു. അതിനാലാണു് നമുക്കു കരുണബീഭത്സാദിരസങ്ങളിലും രുചിയും പ്രവൃത്തിയും ഉണ്ടാകുന്നതു്. ഈ വിഭാവാദികളെ സഹൃദയൻ സ്വഹൃദയത്തിൽ ആവർത്തിച്ചാവർത്തിച്ച് അനുസന്ധാനംചെയ്യുന്ന ക്രിയയ്ക്കു് 'ചർവ്വണ' എന്നു പേർ. ചർവ്വണദശയിൽ കരിമ്പുകഷണത്തിൽനിന്നു് മധുരരസമെന്നപോലെ വിഭാവാദികളിൽനിന്നു ശൃംഗാരാദിരസം ഉത്ഭവിക്കുന്നു. രത്യാദിവികാരങ്ങൾ സഹൃദയന്റെ മനസ്സിൽ വാസനാരൂപേണ ലയിച്ചു കിടക്കുന്നുണ്ടു്. വിഭാവാദി ചർവ്വണ, ലീനങ്ങളായ അവയെ ഉൽബോധനംചെയ്യുന്നതേ ഉള്ളൂ. പദാർത്ഥങ്ങളുടെ തലത്തിലുള്ള വൈദ്യുതശക്തിയെ ഘർഷണം വെളിപ്പെടുത്തുന്നതുപോലെ എന്നു് ഇവിടെ ദൃഷ്ടാന്തം കാണിക്കാം. വിഭാവാദികളുടെ ഒന്നുചേർന്നുള്ള വിലക്ഷണവ്യാപാരത്താൽ വാസനയ്ക്കു് ഉൽബോധം വരുന്നതോടുകൂടിത്തന്നെ മനസ്സു് രജസ്തമസ്സുകളകന്നു് കേവലസത്ത്വാത്മകമായി ചമയുകയും, ആത്മാവു് അജ്ഞാനാവരണം നീങ്ങി, ചിത്പ്രകാശാനന്ദരൂപനായി വിളങ്ങുകയും ചെയ്യുന്നു. 'താദൃഗവസ്ഥമായ[8]

8. താദൃക് = അപ്രകാരമുള്ള.

മനസ്സിനു് താദൃഗാത്മസാക്ഷികമായി വിഷയീഭവിക്കുന്ന അനാദിവാസനാരൂപമായ രത്യാദിഭാവംതന്നെ രസം' എന്നു് രസനിർവ്വചനം.

രസനിർവ്വചനവിഷയത്തിൽ ഗ്രന്ഥകാരന്മാർക്കു് പല അംശത്തിലും അഭിപ്രായഭേദമുണ്ടു്. ചിദാനന്ദവിശിഷ്ടമായ രത്യാദിസ്ഥായിഭാവമെന്നും രത്യാദിസ്ഥായിഭാവവിശിഷ്ടമായ ചിദാനന്ദമെന്നും വിശേഷണാംശത്തിൽ രണ്ടുപക്ഷം. വിഭാവാദി ചർവ്വണയിൽ സഹൃദയൻ തനിക്കു് ദുഷ്യന്താദികളോടു് അഭേദം കല്പിക്കുന്നതിനാൽ ശകുന്തളാദിവിഷയകരത്യാദിതന്നെ രസമെന്നു ചിലർ. ശകുന്തളാദിവിഷയകരത്യാദികളോടു കൂടിയ ദുഷ്യന്താദികളോടു് തനിക്കു് സ്വപ്നതുല്യമായ സായൂജ്യബോധമാണെന്നു് മറ്റുചിലർ. ദുഷ്യന്താദിപാത്രങ്ങളിൽ വാസ്തവബുദ്ധിയാൽ അവർക്കു് ശകുന്തളാദികളിലുള്ള രത്യാദിയുടെ സാക്ഷാത്കാരം ആണു് രസമെന്നു വേറെ ചിലർ. വിഭാവാദികളുടെ യോഗംതന്നെ രസമെന്നു് ഒരുവകക്കാർ. വിഭാവാദിത്രയത്തിൽ ഏതു് അധികം ചമൽക്കാരമോ അതുതന്നെ രസമെന്നു് മറ്റൊരുവകക്കാർ. ഈ രസം എത്രവിധമെന്നു ചൊല്ലുന്നു:

നവരസങ്ങൾ

↑176. ശൃംഗാരം കരുണം വീരം
രൗദ്രം ഹാസ്യം ഭയാനകം
ബീഭത്സമത്ഭുതം ശാന്ത-
മെന്നിങ്ങു രസമൊൻപതു്.

സ്ഥായിഭാവങ്ങൾ

ഇവയ്ക്കു് മുറയ്ക്കു് സ്ഥായിഭാവങ്ങൾ

↓177. രതി ശോകമഥോത്സാഹം
ക്രോധം ഹാസം ഭയം ക്രമാൽ
ജുഗുപ്സ വിസ്മയം പിന്നെ
നിർവേദം സ്ഥായിഭാവമാം.

(1) നായികാനായകന്മാർക്കു് തങ്ങളിൽ ജനിക്കുന്നതും അനുരാഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതും ആയ ചിത്തവൃത്തിവിശേഷം 'രതി'.

(2) പുത്രമരണാദികളാൽ ഉണ്ടാകുന്നതും വൈക്ലബ്യമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതും ആയ ചിത്തവൃത്തിവിശേഷം 'ശോകം'.

(3) പരന്റെ പരാക്രമം, ദാനം മുതലായതു സ്മരിക്കുമ്പോൾ ഉണ്ടാകുന്ന ഔന്നത്യാഖ്യമായ ചിത്തവൃത്തിവിശേഷം 'ഉത്സാഹം'.

(4) ഗുരുബന്ധുവധാദ്യപരാധങ്ങളാലുണ്ടാകുന്ന ജ്വലനരൂപമായതു് 'ക്രോധം'.

(5) വേഷവികാരാദി കാണുമ്പോൾ ഉണ്ടാകുന്ന വികാസരൂപമായതു് 'ഹാസം'.

(6) വ്യാഘ്രാദിദർശനത്തിൽ ഉണ്ടാകുന്നതും, ഭാവ്യനർത്ഥവിഷയകമായുള്ളതും ആയ വൈക്ലബ്യമെന്നതു് 'ഭയം'.

(7) അശുചിപദാർത്ഥദർശനത്താലുണ്ടാകുന്ന വിചികിത്സ എന്നതു് 'ജുഗുപ്സ'.

(8) അലൗകികവസ്തുദർശനജന്യമായ ആശ്ചര്യമെന്നതു് 'അത്ഭുതം'.

(9) സംസാരസുഖങ്ങളുടെ നിസ്സാരത ആലോചിക്കുമ്പോഴുണ്ടാകുന്ന വിരക്തി എന്നതു് 'നിർവ്വേദം'.

സഞ്ചാരിഭാവങ്ങൾ

അനന്തരം സഞ്ചാരിഭാവങ്ങളെ പരിഗണിക്കുന്നു:

↑178. നിർവേദം ഗ്ലാനിയാലസ്യം
ശ്രമം ശങ്കയസൂയയും
മദം ദൈന്യം ചിന്ത മോഹ-
മുന്മാദമവഹിത്ഥവും,

↓179. ധൃതിസ്സ്മൃതിമതിവ്രീഡ
ചാപല്യം ജാഡ്യമുഗ്രത
അമർഷം ഗർവ്വവും ഹർഷ-
മൗത്സുക്യം നിദ്ര ബോധവും,

↑180. സ്വപ്നം വ്യാധിയപസ്മാരം
ത്രാസം മൃതി വിഷാദവും
വിതർക്കമാവേഗമെന്നു
മുപ്പതും മൂന്നമിങ്ങനെ;
ഇവ സഞ്ചാരിഭാവങ്ങ-
ളല്ലെങ്കിൽ വ്യഭിചാരികൾ.

സഞ്ചാരികൾക്കു് 'വ്യഭിചാരഭാവ'ങ്ങളെന്നും പേരുണ്ടു്. ഇവയുടെ ലക്ഷണവും ഉദാഹരണവും 'രസസ്വരൂപനിരൂപണ'[9]ത്തിൽ ഇപ്രകാരം കൊടുത്തിരിക്കുന്നു:

9. ഈ ഗ്രന്ഥം ഗ്രാമത്തിൽ രാമവർമ്മകോയിത്തമ്പുരാൻ അവർകളുടെ കൃതിയാകുന്നു. ഇതേവരെ ഇതിനെ അച്ചടിച്ച് പ്രസിദ്ധംചെയ്തിട്ടില്ല

1) ദുഃഖം, ഈർഷ്യാ, ആത്മജ്ഞാനം മുതലായതുകൊണ്ടുള്ളതും മനോരാജ്യം, നെടുവീർപ്പു് മുതലായ അനുഭാവമുള്ളതുമായ നിഷ്പ്രയോജനബുദ്ധിയാകുന്ന 'നിർവ്വേദം'. എങ്ങനെ,

↓349. കിട്ടാത്തതിങ്കലനുരാഗമതീവ ലജ്ജാ-
ക്ലിഷ്ടം ശരീരവുമിതിന്നു പരന്നധീനം
ഇഷ്ടം മഹാവിഷമമെൻപ്രിയതോഴി!
പാർത്താൽ
കഷ്ടപ്പെടുന്നതൊഴികെക്കഴിവൊന്നുമില്ലേ!

☐ പദ്യം 349. പരകീയനായിക, കാമുകനെ ലഭിക്കാത്തതിൽ ദുഃഖിച്ചു തോഴിയോടു പറയുന്നതു്. 'ശരീരവും ഇതു് ഇന്നു് പരന്നു് അധീനം' എന്നു രണ്ടാംപാദം പദച്ഛേദം.

2) ദാഹം, വിശപ്പു്, യുദ്ധം, സംഭോഗാദിവ്യായാമം ഇവയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നതും നിറംമാറ്റം, അശ്രദ്ധ, ചടപ്പു്, വാക്കിനും പ്രവൃത്തിക്കും ചുരുക്കം ഇതുകളാകുന്ന അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതുമായ ശക്തിക്ഷയമാകുന്ന 'ഗ്ലാനി'. എങ്ങനെ,

↑350. വൈവർണ്ണ്യം വന്നുചേർന്നൂ
നയനസരസിജദ്വന്ദ്വവും കൂമ്പിടുന്നൂ
രാവിൻനാഥൻകണക്കൊണ്ടുടലിനു ചടവും
നാൾക്കുനാൾ കണ്ടിടുന്നൂ
വ്യാപാരത്തിൻ ചുരുക്കം മുടിയുടെ
ചെടതാനോതിടുന്നിപ്രകാരം
വ്യാപത്തുണ്ടായതിൻ സംഗതി
സഖിയിനിമേലെങ്കിലും ചൊല്ലുകില്ലേ?

☐ പദ്യം 350. പ്രേമപരിക്ലിഷ്ടയായ നായികയോടു് സഖി ചോദിക്കുന്നു. രാവിൻനാഥൻ കണക്കു് + ഒണ്ടു് (ഉണ്ടു്) ഉടലിനു ചടവും കണ്ടിടുന്നു എന്നു് രണ്ടാംപാദം.

3) അഹങ്കാരം, ശ്രമം തുടങ്ങിയുള്ളവയിൽനിന്നുണ്ടായതും കോട്ടുവാ, മൂരിനിവരുക മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ പ്രവൃത്തിമാന്ദ്യമാകുന്ന 'ആലസ്യം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓351. നേരം വൈകുന്നതിന്നായ്; പുരികുഴലിനിയും
ചിക്കറുത്തിട്ടു കെട്ടാ-
റായിട്ടില്ലേ, നിനക്കീ
പുതുമലരിനിയിന്നെപ്പൊൾ
ബന്ധിച്ചിടുന്നൂ?
പാരാതേ മൂരിനൂർത്തിട്ടിടയിടെ വടിവിൽ
കോട്ടുവായിട്ടുകൊണ്ടീ-
ക്കാലത്താണല്ലിരിക്കേണ്ടതു സഖി
വരുവാനായി തേ പ്രാണനാഥൻ.

☐ പദ്യം 351. സഖീവചനം, നായികയോടു് നേരം വൈകുന്നതിന്നായ് = നേരം വൈകാറായി.

4) വഴിനടപ്പു്, സംഭോഗം മുതലായവയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നതും സ്വേദം മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ ദുഃഖമാകുന്ന 'ശ്രമം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑352. സ്ഫുടതരവിയർപ്പുവെള്ളം
തള്ളിയൊലിച്ചപഗമിച്ചു കുറിയെല്ലാം
ചടുലതരായതനയനേ!
വല്ലഭനിവിടില്ല; സാഹസം വെറുതേ.

☐ പദ്യം 352. വല്ലപാട്ടം സങ്കേതസ്ഥലത്തു പാഞ്ഞെത്തിയ നായികയോടു് സഖീവചനം.

5) അന്യന്റെ ക്രൂരത്വംകൊണ്ടോ തന്റെ നിലകേടുകൊണ്ടോ ഉണ്ടാകാവുന്ന ആപത്തിന്റെ ഊഹിക്കലാകുന്ന 'ശങ്ക'. ഇതിന്നു് അമ്പരന്നിട്ടുള്ള നോട്ടം, ഒച്ചയ്ക്കും നിറത്തിനും മാറ്റം എന്നിവ അനുഭാവം. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓353. പോവാനായ് ഉന്നിയുന്നിതാള പിരികിൽ
പോവാൻ വിഘ്നാതത്തെയും
ഭാവിക്കുന്നിതു കള്ളമായ് പുനരുടൻ പോകുന്ന
ദുശ്ശങ്കയാൽ
ആവർത്തിച്ചു വരുന്നു പിന്നെയുമൊരോ
ഹേതുക്കൾ നിർമ്മിച്ചുകൊ-
ണ്ടീ വാമാമണിയെങ്കിലും രതി പുറത്താക്കാൻ
മടിക്കുന്നു ഞാൻ.

6) അഹങ്കാരമോ, ദൗഷ്ട്യമോ, മുഷിച്ചിലോകൊണ്ടു് ഉണ്ടാകുന്നതും ധിക്കാരം, പരിഹാസം, പുരികം ചുളിക്കുക മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ അന്യന്റെ ഉൽക്കർഷത്തെ സഹിക്കവയ്യായ്കയാകുന്ന 'അസൂയ'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑354. ഭർത്താവയ്യ! തിരഞ്ഞെടുത്ത രസികപ്പുത്തൻ
കളത്രത്തിനെ-
പ്പാർത്തില്ലേ പ്രിയതോഴി
ചൊല്ലുകയിവൾക്കെന്താണസാരം ഗുണം?
മത്തേഭത്തലയൊത്ത
കുത്തുമുലതന്നാസ്ഥാനമാം യൗവന-
ത്തത്തിപ്പുള്ളതുകൊണ്ടുമാത്രമബലയ്ക്കൊ
ക്കെത്തികഞ്ഞോ ഗുണം?

7) വാക്കിനും ദേഹത്തിനും ഇടർച്ച മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതും മദ്യം തുടങ്ങിയുള്ളവയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നതും ആയ സന്തോഷവൈചിത്ര്യമേളനമാകുന്ന 'മദം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓355. സരസനാകിയ നിൻഗുണചിന്തയാം-
സുര തിമിർത്തു കുടിച്ചൊരു മൽസഖി
വെറുതേതന്നെയുറച്ചു ചിരിച്ചുകൊ-
ണ്ടലമസംഗതമോതി വരുന്നുതേ.

☐ പദ്യം 355. നായികയെപ്പറ്റി സഖീവചനം, നായകനോടു്. അലം + അസംഗതം (സന്ദർഭത്തിനു നിരക്കാത്ത വാക്കുകൾ) + ഓതി എന്നു നാലാംപാദം പദച്ഛേദം.

8) സത്ത്വം, സ്വത്തു് മുതലായതു് ഇല്ലായ്കകൊണ്ടുള്ളതും ദൈന്യവാക്കു്, ദേഹമാലിന്യം മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ ബുദ്ധിതാഴ്മയാകുന്ന 'ദൈന്യം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑356. രണ്ടുനാലു ദിവസത്തിനകത്തീ-
ക്കണ്ടകൻ മദനനെന്നുടെ ജീവൻ
കൊണ്ടുപോമതിനുമുമ്പറിവിച്ചീ-
ടിണ്ടലെൻ കണവനോടലിവോടെ.

9) ആഗ്രഹിക്കപ്പെട്ടതു കിട്ടായ്കകൊണ്ടുള്ളതും ദീർഘശ്വാസം, സന്താപം മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ വിചാരമാകുന്ന 'ചിന്ത'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓357. കാതോളം പതിവായ് നടന്നു വളരെ
ക്ഷീണിച്ചപോലക്ഷിതൻ
പാതിക്കായ് മിഴി നിന്നിടുന്നു നെടുതായീടുന്നു
നിഃശ്വാസവും
ചോദിക്കുന്നതിനൊന്നിനെങ്കിലു
മുരച്ചീടുന്നതില്ലുത്തരം
പാതിപ്പെട്ടു ശരീരവും പ്രിയസഖിക്കങ്ങേ
ലഭിക്കായ്കയാൽ.

10) ഭയം, വ്യസനം, ആവേശം മുതലായതുകൊണ്ടുള്ളതും തലതിരിച്ചൽ, അറിവില്ലായ്ക, കണ്ണിരുട്ടടയ്ക്കുക, വീഴുക മുതലായിട്ടുള്ള അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ മൂർച്ഛയാകുന്ന 'മോഹം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑358. നരവര! ഗുണസിന്ധോ! നിന്നെ
വേർവിട്ടതിൽപ്പി-
ന്നരിവയർകുലചൂഡാരത്നമാമെൻസഖിക്കു്
സുരശരപരിതാപം നാൾക്കുനാളേറിയേറി-
പ്പുരമിഹപരലോകങ്ങൾക്കിടയ്ക്കായി വാസം.

☐ പദ്യം 358. ഇഹപരലോകങ്ങൾക്കിടയ്ക്കു് = ഈ ലോകത്തിനും പരലോകത്തിനുമിടയ്ക്കു്.

11) ഭയം, സന്നിപാതം, ഇഷ്ടവിയോഗം, ധനഹാനി തുടങ്ങിയുള്ളവയിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്നതും അകാരണഹാസ്യം, അസംബന്ധപ്രലാപം മുതലായ അനുഭാവങ്ങളോടുകൂടിയതും ആയ ചിത്തഭ്രമമാകുന്ന 'ഉന്മാദം'. എങ്ങനെ,

↓359. മന്ദം ചന്ദനമേട്ടുതന്റെയടിവാരത്തിങ്കൽനിന്നിമ്പമായ്
വന്നീടും നറുതെന്നലേ! ചെറുതു ഞാൻ
നിന്നോടിരക്കുന്നിതാ!
ചെന്നമ്മന്നവമൗലിതന്നുടെ
കപോലാദർശഘർമ്മാംബുവിൻ-
ബിന്ദുശ്രേണി ഉടച്ചിടുന്നളവിലെൻ
മാലൊന്നുണർത്തിക്കണേ!

☐ പദ്യം 359. മലയപർവ്വതത്തിൽനിന്നടിക്കുന്ന കാറ്റിനോടു നായികാവചനം. ചന്ദനമേട്ടു് = മലയപർവ്വതം.

12) ഭയം, ലജ്ജ, കളവു് തുടങ്ങിയുള്ളവ ഹേതുവായിട്ടു് സന്തോഷാദികൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ആകാരത്തെ അന്യഥാകരിക്കുകയാകുന്ന 'അവഹിത്ഥം'. ഇതിനു് ചിരിക്കായ്ക, കഥ മാറ്റുക, കള്ളമായി ധൈര്യംപിടിക്കുക മുതലായ അനുഭാവമുണ്ടു്. എങ്ങനെ,

↑360. തലേന്നു നിജവല്ലഭൻ മതിമറന്നു ക്രൂരെന്നിയേ
തുലോം കലശലാക്കിയ സ്മരരണങ്ങൾ
ചിന്തിക്കയാൽ
മുളച്ച പുളകങ്ങളെസ്സുമുഖിയാളിമദ്ധ്യത്തിൽവെ-
ച്ചിളംവെയിലുകാച്ചലാം കളവിനാൽ
മറച്ചീടിനാൾ.

13) അഭീഷ്ടലാഭം, തത്ത്വജ്ഞാനം മുതലായതുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ആഗ്രഹമില്ലായ്കയാകുന്ന 'ധൃതി'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓361. അരചനു മനതാരിൽ ദീനയാമെന്നിലല്പം
തിരുവുളളമുളവായെന്നല്ലയോ തോഴി! ചൊല്ലി
അമൃതിനുസമമാമീ വാക്കു കേട്ടോരെനിക്കീ
ഭുവനതലമശേഷം പുല്ലൊടിപ്രായമായി.

14) മുൻപിൽ അനുഭവിച്ചതിന്റെ ഓർമ്മയാകുന്ന 'സ്മൃതി'. എങ്ങനെ,

↑362. അന്യൂനപ്രേമമോടെൻ പ്രിയതമനൊരുനാൾ
പണ്ടൊരിക്കൽ പതുക്കെ-
പ്പിന്നിൽക്കൂടീട്ടു വന്നെൻ നയനമിരുകരം
ചേർത്തു പൊത്തിപ്പിടിച്ചു
അന്നുണ്ടായൊരു സൗഖ്യം പ്രിയസഖി!
പറയുന്നെന്തു ഞാനിന്നപോലെ-
ന്നിന്നിപ്പോഴങ്ങനായെങ്കിലുമതു വരുമെന്നിങ്ങു
തോന്നുന്നുമില്ല.

☐ പദ്യം 362. അന്നുണ്ടായ സൗഖ്യം ഇന്നപോലെ എന്നു ഞാൻ എന്തു പറയുന്നു? ഇന്നിപ്പോൾ അങ്ങനെയായാലും (അങ്ങനായെങ്കിലും) അതു വരുമെന്നു തോന്നുന്നില്ല എന്നു് ഉത്തരാർത്ഥത്തിൽ അർത്ഥയോജന.

15) ശാസ്ത്രവിചാരം, ഊഹാപോഹം തുടങ്ങിയുള്ളതുകൊണ്ടു് ഏതെങ്കിലും ഒന്നിനെ തീർച്ചപ്പെടുത്തുകയാകുന്ന 'മതി'. ഇവിടെ പഠിപ്പിക്കുക, സംശയം തീർക്കുക, പ്രസംഗങ്ങൾ ചെയ്യുക മുതലായവ അനുഭാവമാകുന്നു. എങ്ങനെ,

↓363. സ്നേഹം ഉള്ളിയുമുള്ളിലില്ല ദയിതന്നെന്നുള്ള
കാര്യത്തെ ഞാൻ
ഊഹിക്കുന്നയി തോഴി! എന്തിനു വൃഥാ
ചൊല്ലുന്നിതുണ്ടെന്നു നീ?
ഉണ്ടെന്നുള്ളതു സത്യമെന്നു പറകിൽ പിന്നെന്തു
ഹേമന്തമാ-
മിക്കാലത്തു പെരുത്തിടാതെ
വരുവാനെന്നൊന്നു ചിന്തിച്ചിതോ?

16) കാമം, സ്മൃതി മുതലായതുകൊണ്ടു് ഉണ്ടാകുന്ന മനസ്സിന്റെ സങ്കോചമാകുന്ന 'ലജ്ജ' (അല്ലെങ്കിൽ വ്രീഡ). എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑364. നേരേ നോക്കുന്നനേരം മുഖമവളുടനേ
താഴ്ത്തീടുന്നാത്തരാഗാ-
ലാരംഭിച്ചെങ്കിൽ ഞാനും മുഖമധു നുകരാൻ
പിന്തിരിക്കുന്നു വേഗം
വാരിറ്റും നീരദാളിപ്പുരികുഴൽ
പിടിപ്പെട്ടുന്നമിപ്പിച്ചിടുമ്പോൾ
തീരെച്ചിമ്മീട്ടു നേത്രാംബുജമവളിളകാതങ്ങനേ
നിന്നിടുന്നു.

17) രാഗദ്വേഷാദികൾകൊണ്ടു മനസ്സു് ഒന്നിൽ നില്ക്കാഴികയാകുന്ന 'ചാപല്യം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓365. കസ്തൂരിപ്പൊട്ടു തൊട്ടും പുരികമെഴുതിയും
ഗന്ധതൈലങ്ങൾ തേച്ചും
ചേർത്തും പൂഞ്ചായൽതന്നിൽ പരിമളമിളകും
മുല്ലതൻ മാല ചേലേ
നേർത്തോരീ വസ്ത്രവും നീയിടയിടയിലുടുത്തിട്ടു
ചെല്ലുമ്പൊഴേക്കാ
ധൂർത്തൻ പോയെങ്കിലിയ്യാളുകളുടെ ശനിതൻ
ദോഷശേഷം വിശേഷം.

☐ പദ്യം 365. കാമുകസമാഗമത്തിനു പരിഭ്രമത്തോടെ ഒരുങ്ങുന്ന നായികയോടു തോഴികളുടെ വാക്കു്. ഇയ്യാളുകൾ—ഞങ്ങൾ (തോഴികൾ).

18) ഇഷ്ടാനിഷ്ടാഗമത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന ഇതികർത്തവ്യതാമൂഢതയാകുന്ന 'ജാഡ്യം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑366. ഭൂമിക്കനിവെഴുന്ന നിൻ കണവനിങ്ങു
വന്നീടവേ
ശ്രമക്കുറവിനൊന്നുമേയുപചരിച്ചതില്ലെങ്കിലും
അമായമധുവൂർന്നിടും
മൊഴികൾപോലുമോതാതെ നീ-
യിമച്ചുമിഴിയെന്നിയേ സഖി!
മിഴിച്ചിടുന്നെന്തെടോ?

☐ പദ്യം 366. വിദേശയാത്ര കഴിഞ്ഞു വന്ന നായകനെ വിഭ്രമംകൊണ്ടോ മറ്റോ സ്വീകരിക്കാത്ത നായികയോടു സഖീവചനം. ഭൂമി = സ്ത്രീ (ഭാര്യ). ഭൂമിക്കനിവു് = ഭാര്യയോടു ദയവു്. ഇമച്ചുമിഴിയെന്നിയേ = ഇമപൂട്ടാൻപോലും മറന്നു്.

19) തനിക്കു വേണ്ടുന്ന ആളുകളിൽ അപരാധം കണ്ടിട്ടു ചെയ്യുന്ന ക്രൂരതയാകുന്ന 'ഉഗ്രത'. ഇതിനു് പേടിപ്പിക്കുക, കെട്ടുക, അടിക്കുക മുതലായ അനുഭാവവും ഉണ്ടു്. എങ്ങനെ,

↓367. കാണിക്കുന്നതബദ്ധമെത്രയുമതോ
ചോദിച്ചുവെന്നാലുടൻ
താണങ്ങോട്ടു നമസ്കരിക്കുമിവളോ പാരം
പ്രസാദിച്ചിടും
കാണിക്കിന്നിനി ഭേദമില്ല വിട!
പൊയ്യൊണ്ടാലുമീമട്ടിൽ നീ
നാണിപ്പിക്കുവതിന്നു മേലിലിടയാകാതൊന്നു
നോക്കട്ടെ ഞാൻ.

☐ പദ്യം 367. പരസ്ത്രീഗമനാനന്തരം വന്ന നായകനോടു് നായികയുടെ പരിഭവവാക്കു്. കാണിക്കുന്നതെല്ലാം അബദ്ധം (അപരാധം) തന്നെ. അതെപ്പറ്റിച്ചോദിച്ചാലുടനെ എന്റെ കാല്ക്കലേക്കങ്ങോട്ടു വീണേക്കും! ഞാനോ (ഇവളോ) ഉടനേ പ്രസാദിക്കുകയുംചെയ്യും. ഇതാണ പതിവു്. എന്നാൽ ഇന്നു് അങ്ങനെയൊന്നും ഉണ്ടാവുകയില്ല. കാണിക്കു് (അല്പംപോലും) ഇന്നു് ഇനി ഭേദം (എന്റെ ഭാവത്തിൽ ഭേദം) ഇല്ല. മേലാൽ ഇങ്ങനെ എന്നെ നാണിപ്പിക്കാൻ (മാനം നടിച്ചിട്ടു് തോൽവിയടയാൻ) ഇടയാകാതെ ഞാൻ ഒന്നു നോക്കട്ടെ.

20) അധിക്ഷേപം, അവമാനം മുതലായവകൊണ്ടു് അപരാധംചെയ്തിരിക്കുന്നവരെക്കുറിച്ചു പ്രതിക്രിയ ചെയ്യാനുള്ള താൽപ്പര്യമാകുന്ന 'അമർഷം'. ഇതിനു വിയർപ്പു്, തല വിറയ്ക്കുക, ചിന്ത, ഉപായാന്വേഷണം മുതലായ അനുഭാവവും ഉണ്ടു്. എങ്ങനെ,

↑368. വാടാ ടിപ്പുസ്സുല്ലത്താൻ! ഭടരൊടുമൊരുമിച്ചിട്ടു
യുദ്ധത്തിനായ് നീ
വാടാതാടോപമോടിപ്പടനിലമതിൽ നേരിട്ടു
പോരിട്ടുകൊൾക!
പാടന്യേ മേനിയിങ്കൽ കടുനിണകളഭക്കൂട്ടു
പൂശീട്ടു നാക-
ക്കോടക്കാർവേണിമാർതൻ തടമുല
തടകിച്ചീടുവെൻ മോടിയോടെ.

21) സൗന്ദര്യാഭിജാത്യസാമർത്ഥ്യാദിജന്യമായി മനസ്സിനു് ഉണ്ടാകുന്ന ഔദ്ധത്യമാകുന്ന 'ഗർവ്വം'. ഇതിനു് അന്യനിന്ദ മുതലായ അനുഭാവം ഉണ്ടു്. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓369. ഏറ്റം രാഗമൊടും പ്രിയൻ സ്മരകലാഭേദങ്ങൾ
ചെയ്യുമ്പൊഴും
മുറ്റും ധീരതയോടുകൂടി മരുവും പെണ്ണുങ്ങൾ
പെണ്ണുങ്ങളേ!
കറ്റക്കാറണിവേണി തോഴി! പുടകക്കുത്തിൽ
പിടിക്കുമ്പൊഴേ
മറ്റുള്ളീ വിടുവിഡ്ഢികൾക്കു വിവരംകൂടാതെ
തീരുന്നെടോ!

22) വിയർപ്പു്, വിറ, കണ്ണീരു് ഇതുകളുള്ളതും പ്രിയാഗമനാദ്യുത്സവങ്ങൾ കൊണ്ടുണ്ടാകുന്നതുമായ മനസ്സിന്റെ പ്രസാദമാകുന്ന 'ഹർഷം'. എങ്ങനെ,

↑370. രസിക്കാൻ [10]സാറട്ടിൽ കയറിയെഴുന്നള്ളുന്ന
സമയ-
ത്തടുക്കൽ കാണുമ്പോൾ പുരതരുണിമാർ
വഞ്ചിനൃപനെ
കടക്കണ്ണിന്ററ്റംവരെയവശമോടി ശ്രമവശാൽ
ജനിക്കും സ്വേദംപോലൊഴുകി
മിഴിയീന്നശ്രുസലിലം.

10. സാറട്ടു് = ഒരുതരം കുതിരവണ്ടി.

23) മനോവ്യസനം, ബദ്ധപ്പാടു്, ദീർഘശ്വാസം മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയ കാലാക്ഷമത്വമാകുന്ന 'ഔത്സുക്യം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓371. ഇണവണ്ടുകളംബുജങ്ങൾ വേർവി-
ട്ടണയുന്നൂ കുമുദങ്ങളോടു ചെന്നു്,
ഗുണനിർജ്ജിതകാമദേവനാമെൻ-
കണവൻ വന്നുകഴിഞ്ഞുമില്ല കഷ്ടം!

☐ പദ്യം 371. വിരഹിണീവചനം. സന്ധ്യയായി എന്നു പൂർവ്വാർദ്ധസൂചന. ഗുണ...ദേവൻ = ഗുണങ്ങൾകൊണ്ടു് കാമദേവനെ ജയിച്ചവൻ.

24) വിചാരം, വിചാരശൂന്യത, അദ്ധ്വാനം മുതലയതുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നതും കണ്ണടയ്ക്കുക, കോട്ടുവായിടുക മുതലായ അനുഭാവത്തോടുകൂടിയതും ആയ മനസ്സിന്റെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളോടുള്ള വേർപാടാകുന്ന 'നിദ്ര'. എങ്ങനെ,

↑372. നിട്ടിങ്കൽ ഞങ്ങളൊരുമിച്ചു ശയിച്ചിടുമ്പോ-
ളിഷ്ടപ്രിയന്റെ നിനവാണ്ട കിനാവു കണ്ടു്
കെട്ടിപ്പിടിച്ചവളിനിക്കധരത്തെ നല്കി-
പ്പെട്ടെന്നുണർന്നുടനെ നാവു കടിച്ചിടുന്നു.

പദ്യം 372. വിരഹിണിയുടെ തോഴി മറ്റൊരു തോഴിയോടു പറയുന്നത്. നീട്ട് = രാത്രി.

25) ഒച്ചയോ സ്പർശമോ മറ്റോ കൊണ്ടുണ്ടാകുന്നതും കൈ പൊക്കുക, കോട്ടുവായിടുക, കണ്ണതിരുമ്മുക മുതലായ അനുഭാവങ്ങളോടുകൂടിയതും ആയ ഉണർച്ചയാകുന്ന 'വിബോധം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓373. സൂരനുടെ സമരത്തിൽ
ചെയ്യൊരുത്സാഹസത്താൽ
പരവശതരയായ് ഞാൻ ചേർന്നുറങ്ങുന്നനേരം
പരിചൊടു കവിൾതന്നിൽ
കാന്തനൊന്നുമ്മവെച്ചാൻ;
പരഭൃതമൊഴി! ഞാനും മാരനും കൂടുണർന്നു.

26) നിഃശ്വാസം, ഉച്ഛ്വാസം, ഇളക്കമില്ലായ്മ തുടങ്ങിയുള്ള അനുഭാവങ്ങളോടുകൂടിയ ഉറക്കത്തിന്റെ ആധിക്യമാകുന്ന 'സുപ്തി'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑374. ലോകങ്ങൾക്കുള്ള
മാലൊക്കെയുമകലെയകറ്റീട്ടു
പാലിക്കയാകം-
വേലയ്ക്കായ് വഞ്ചിഭൂമീരമണനെ
നിയമിച്ചാദരാൽ പത്മനാഭൻ
പാലംഭോരാശിതന്നിൽ കമലമകളൊടും
ചേർന്നു വാളലലുലം-
കോലും സർപ്പേന്ദ്രതല്പോപരി പരിചിൽ
നറുങ്ങാതുറങ്ങുന്നിദാനീം.

27) മനോവ്യസനം, ത്രിദോഷകോപം മുതലായതുകൊണ്ട് ഉണ്ടാകുന്ന ജ്വരാദിയാകുന്ന 'വ്യാധി'. എങ്ങനെ,

↓375. കൂടും കാമജ്വരത്താൽ ചുടുചുടെ നെടുതായ്
വീർത്തിടും ശ്വാസവാത-
ച്ചൂടേറ്റിട്ടിന്ദ്രനീലപ്പൊടിയുടെ വടിവായ്
മുത്തുമൂക്കുത്തി ഞാത്തും
കോടക്കാർവേണിയാൾതന്നുടെ തടമുലയിൽ
താപശാന്തിക്കു കൂടെ-
ക്കൂടെച്ചേറുന്ന ചൂടൻപൊടികൾ
വെടിമരുന്നെന്നപോൽ കത്തിടുന്നു.

പദ്യം 375. ദൂതീവചനം നായകനോട്. ചൂടൻപൊടി = കർപ്പൂരപ്പൊടി.

28) ത്രിദോഷവൈഷമ്യം, ബാധോപദ്രവം മുതലായതുകൊണ്ട് ഉണ്ടാകുന്നതും വായിൽനിന്നു പത വരുക, താഴെ വീഴുക, കൈകാൽ തല്ലുക മുതലായ അനുഭാവമുള്ളതും ആയ ആവേശമാകുന്ന 'അപസ്മാരം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↑376. ചിക്കെന്നോർക്കാതെ നില്ക്കുന്നളവിലവൾ
പതിച്ചിട്ടു കൈകാലു തല്ലി-
ദ്ദിക്കൊക്കെച്ചുഴെ നോക്കീട്ടിടയിടെയെഴുന്നേറ്റോ
ടുവാനാഞ്ഞിടുന്നു;
മുക്കണ്ണൻതൻ കനൽക്കൺപൊരിയിലുടൽ
കരിഞ്ഞുള്ള മാരൻ പിശാചി-
ന്നാക്കിത്തോളമുണ്ടെന്നായി! സഖിയിനിയും
തീർച്ചയായില്ലിനിക്ക്.

29) അകാരണമായുണ്ടാകുന്ന മനഃക്ഷോഭമാകുന്ന 'ത്രാസം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓377. ചെമ്പഞ്ഞിച്ചാറു ചാർത്തിത്തളിരൊളിതിരളും
പാദചെന്താമരപ്പൂ-
വമ്പോടെന്റങ്കമേറ്റിട്ടുത്തരകപടം ഞാൻ
തലോടിത്തലോടി
ഉമ്പിക്കയ്യൊത്തൊരൂരുദ്വയനികടമതിൽ
ചേർത്തനേരം കരത്തെ-
ക്കമ്പംകൈക്കൊണ്ടു ബാലാ പുടകയുടെ
മടിക്കുത്തമർത്തിപ്പിടിച്ചാൾ.

30) മരിക്കാനായിക്കൊണ്ടുള്ള പ്രയത്നമാകുന്ന 'മരണം'. സാക്ഷാൽ മരണത്തെ ഉദാഹരിക്കുന്നത് അമംഗലമാകകൊണ്ട് യുക്തമല്ല. എങ്ങനെ,

↑378. പുത്തൻ പൂന്തൊത്തിൽ നിന്നിട്ടവിരതമൊഴുകും
വേരിപാനം നിമിത്തം
മെത്തും മത്തേറ്റു പാടുന്നളികളു കളിയാടുന്ന
തേന്മാവിലേക്ക്
കത്തും മാരാർത്തി തീർപ്പാനൊരുവഴി
ലഭിയാഞ്ഞിട്ടുടൻ നല്ലവണ്ണം
ചത്തേക്കാമെന്നുറച്ചത്തരുണിമണി ഭയംവിട്ടു
നോക്കിത്തുടങ്ങി.

31) ഉപായാപായവിചാരംകൊണ്ടുള്ള മനോഭംഗമാകുന്ന 'വിഷാദം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓379. മിന്നീടും വെണ്ണിലാവും പുതുമലർമണവും
ചന്ദനക്കുന്നിൽനിന്നി-
ട്ടനൃനാമോദമുൾക്കൊണ്ടഴകിനൊടു വരും
മന്ദമാം തെന്നൽതാനും
ചെന്നിട്ടും വന്നകണ്ടില്ലിവരെ രമണൻ;
പിന്നെ നീയൊന്നു ചെന്നാൽ
വന്നേച്ചാലായിയെന്നുണ്ടൊരു
നിനവബലാദൈവമേ! കാമദേവാ!

പദ്യം 379. വിരഹിണീപ്രാർത്ഥന, കാമദേവനോട്. അബലാദൈവമേ! കാമദേവാ! = അബലകൾക്കാശ്രയമായ കാമദേവാ, നീയൊന്നു ചെന്നേച്ചാൽ (നായകനിൽ കാമമുണർന്നാൽ) വന്നേക്കും.

32) വിചാരംമുതലായതുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന പലതരം കല്പനയാകുന്ന 'വിതർക്കം'. എങ്ങനെ,

↑380. ദുരാശാവേശത്താൽ നൃപനെവിടെ ഞാൻ
പിന്നെവിടെയെ-
ന്നശേഷം ചിന്തിക്കാതരശനു വശത്താക്കി
ഹൃദയം;
കശക്കുന്നു കാമൻ കനിവു തരികുടാതനിശമീ-
വശക്കേടങ്ങെപ്പോളെളുവഴി ശമിക്കാനിടവരും.

33) ഇഷ്ടാനിഷ്ടലാഭംകൊണ്ടു മനസ്സിന് ഉണ്ടാകുന്ന പരിഭ്രമമാകുന്ന 'ആവേഗം'. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

↓381. പൊഴിക്കുന്നു കണ്ണീരവിടവിടെയോടുന്നു
വെറുതേ
പിടയ്ക്കുന്നു പാരം പണി മുഴുവനാകാഞ്ഞു സുമുഖി
കടക്കുന്നു കേളീഗൃഹമതിലിടയ്ക്കു പ്രണയി വ-
ന്നിരിക്കാമെന്നൂഹം പ്രിയസഖി കടുക്കുന്ന ഏടിമേ.

സാത്ത്വികങ്ങൾക്കും സഞ്ചാരികൾക്കും മുഴക്കെ ശൃംഗാരരസത്തിൽ അനുപ്രവേശം ഉള്ളതുകൊണ്ട് ഇവിടെ ഇതുകളെ മിക്കവാറും അതിലേക്കാണ് ഉദാഹരിച്ചിട്ടുള്ളത്. അതാതു രസാനുഗുണങ്ങളായിരിക്കുന്ന ഉദാഹരണങ്ങൾ ഊഹിച്ചുകൊള്ളണം. ഹാസ്യത്തിൽ ഗ്ലാനി, ശ്രമം, ചപലത, ഹർഷം, അവഹിത്ഥം ഇതുകൾ മാത്രമേ സംഭവിക്കൂ. കരുണത്തിൽ മദം, ധൃതി, വ്രീഡ, ഹർഷം, ഗർവ്വം, ഔത്സുക്യം, ഉഗ്രത ഇതുകളൊഴികെ ശേഷമൊക്കെയും ഉണ്ടാകും. രൗദ്രത്തിൽ ഗ്ലാനി, ശങ്ക, ആലസ്യം, ദൈന്യം, ചിന്ത, വ്രീഡ, ആവേഗം, ജഡത, വിഷാദം, സുപ്തി, നിദ്ര, അപസ്മാരം, അവഹിത്ഥം, വ്യാധി, ഉന്മാദം, ശ്രമം, ത്രാസം ഇതുകൾ വരുകില്ല. വീരരസത്തിൽ നിർവ്വേദവുംകൂടി വരും. ഭയാനകത്തിൽ അസൂയ, മദം, ധൃതി, വ്രീഡ, ഹർഷം, നിദ്ര, സുപ്തി, അമർഷം, അവഹിത്ഥം, ഉഗ്രത, മതി ഇതുകളല്ലാത്തതൊക്കെയും ചേരുന്നു. ബീഭത്സത്തിനും അത്ഭുതത്തിനും ചിന്ത, മോഹം, ധൃതി, ത്രാസം, വിതർക്കം ഇവ അഞ്ചും അതാതു സ്ഥലങ്ങളിലെ യോജിപ്പുപോലെ വരാവുന്നതും ശേഷം ഭയാനകത്തിലെപ്പോലെയും. ശമത്തിൽ നിർവ്വേദവും, ധൃതിയും മാത്രമേ ഉള്ളൂ.[11]

11. "ദുഃഖം, ഈർഷ്യ" എന്നു തുടങ്ങി ഇവിടംവരെ 'രസസ്വരൂപനിരൂപണ'ത്തിൽനിന്നുള്ള ഉദ്ധരണമാണ്.

സ്ഥായിഭാവങ്ങളിലും ചിലതു സഞ്ചാരിയാകുമെന്നു ചൊല്ലുന്നു:

↑181. രത്യാദികൾ പ്രൗഢങ്ങ-
ളായാലേ സ്ഥായിയായ് വരൂ
അപ്രൗഢങ്ങളാണെങ്കിൽ
സഞ്ചാരികളവറ്റയും.

രതിതന്നെ ഈശ്വരവിഷയമോ, പുത്രവിഷയമോ മറ്റോ ആയുള്ളതു സഞ്ചാരിയാവുകയേ ഉള്ളൂ. വീരത്തിന് ക്രോധവും, രൗദ്രത്തിന് ഉത്സാഹവും ശൃംഗാരത്തിന് ഹാസവും സഞ്ചാരിയാകുന്നു. പ്രൗഢത്വമെന്നാൽ വിഭാവാധിക്യത്താൽ പ്രബലമായ പ്രതീതി.

ഇനി രസങ്ങൾക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

ശൃംഗാരം രണ്ടുവിധം. നായികാനായകന്മാർക്കു ചേർന്നിരിക്കുമ്പോൾ ഉള്ള രതി 'സംഭോഗം'. പിരിഞ്ഞിരിക്കുമ്പോൾ ഉള്ളത് 'വിപ്രലംഭം'. അതിൽ വിപ്രലംഭം സംഗമത്തിനു മുൻപുള്ളതെന്നും പിൻപുള്ളതെന്നും രണ്ടുവിധം. രണ്ടാമത്തേതിന് 'പ്രവാസഹേതുകം', 'ഈർഷ്യാഹേതുകം' ഇത്യാദി പിന്നെയും അവാന്തര വിഭാഗങ്ങൾ വരും.

1(a) സംഭോഗത്തിന്

പദ്യം 382. പുരമുറി ഏകാന്തമാണെന്നു (തോഴിമാർ പോയെന്നു) കണ്ട് ശയനത്തിൽനിന്നെഴുന്നേറ്റ നായിക കൃതകപടമുറങ്ങുന്ന (ഉറക്കം നടിച്ചു കിടക്കുന്ന) കാന്തന്റെ മുഖം ഒട്ടേറെനേരം സൂക്ഷിച്ചിട്ട് ആശങ്കകൂടാതെ (ഉറക്കമെന്നു തന്നെ ഉറച്ച്) ചുംബിച്ചു. (പക്ഷേ, അയാൾ ഉറക്കമല്ലാതിരുന്നതുകൊണ്ട്) ഗണ്ഡസ്ഥലം കലിതപുളകിതമായി. (അതു കണ്ടപ്പോൾ അവൾ) ലജ്ജാനതമുഖിയായിപ്പോയി. എന്നാൽ ചിരിച്ചുകൊണ്ടു നായകൻ അവളെ പിടിച്ചു ചുംബിക്കുകയാണു ചെയ്തത്.

↓382. വീക്ഷിച്ചേകാന്തമായപ്പുരമുറിശയനാൽ ചെറ്റെഴുന്നേറ്റു
മന്ദം
സൂക്ഷിച്ചൊട്ടേറെനേരം കൃതകപടമുറങ്ങുന്ന കാന്തന്റെ
വക്ത്രം
ചുംബിച്ചാശങ്കയെന്യേ കലിതപുളകമായ്ക്കണ്ടു
ഗണ്ഡസ്ഥലത്തെ;
ചുംബിക്കപ്പെട്ടു ലജ്ജാനതമുഖി ഹസതാ
പ്രാണനാഥേന ബാലാ. — അമരുകശതകം.

ഇവിടെ നായകൻ ആലംബനം; ശൂന്യഗൃഹം ഉദ്ദീപനം; ചുംബനം അനുഭാവം; ലജ്ജ സഞ്ചാരി. ഇതിൽ നായകാലംബനമായ 'രതി' പ്രധാനം.

നായികാലംബനമായതിന് ഉദാഹരണം:

↑383. മയ്യേല്ക്കണ്ണീ! നിനക്കേറുമൊരഴകു മുലക്കച്ച
കൂടാതെതന്നേ;
പൊയ്യല്ലെന്നോതി മെല്ലെ പ്രിയതമനതിലെക്കെട്ടു
തൊട്ടീടുമപ്പോൾ
ശയ്യയ്ക്കാരാലിരിക്കും സുമുഖിയുടെ മുഖം
നോക്കിയാനന്ദമോടേ
പയ്യെപ്പോയീടിനാരാളികൾ
വെളിയിലലീകങ്ങളോരോന്നുചൊല്ലി.
— അമരുകശതകം.

ഇവിടെ നായിക ആലംബനം; തത്സൗന്ദര്യം ഉദ്ദീപനം; കഞ്ചുകീസ്പർശം അനുഭാവം; അതിനാൽ പ്രതീയമാനമായ ഔത്സുക്യം സഞ്ചാരി. ആലംബനാദികൾ ശേഷം ഉദാഹരണങ്ങളിലും ഇതിന്മണ്ണം ഊഹിക്ക.

2(b) വിപ്രലംഭത്തിന്

(i) അഭിലാഷഹേതുകത്തിന്:

↓384. പ്രേമം പൂണ്ടിട്ടലിഞ്ഞും പ്രണയപരിചയം ചേർന്നു
രാഗം മുതിർന്നും
വാമഭ്രൂവിന്നുമായോരതു വിലസിതം
വീണ്ടുമുണ്ടാകയെങ്കൽ
ഉല്ലേഖിച്ചാശയാലും
ക്ഷണമതനഭവിച്ചീടിലങ്ങിന്ദ്രിയങ്ങൾ-
ക്കില്ലാതായ് ചേഷ്ടയെല്ലാം ഹൃദയമൊരു ലയം
തേടുമാനന്ദസാന്ദ്രം. — മാലതീമാധവം.

പദ്യം 384. മാലതിയെക്കാണാതെ ദുഃഖിച്ചിരിക്കുന്ന മാധവന്റെ വചനം. വാമഭ്രൂ = സുന്ദരി (മാലതി). 'അവൾക്കുണ്ടായ പ്രണയവിലാസങ്ങൾ എനിക്കിപ്പോഴുണ്ടാകണേ' എന്നു പ്രാർത്ഥന. 'അതിന്റെ അനുഭൂതിയിൽ എന്റെ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ മതിമറന്ന് ഹൃദയം ആനന്ദത്തിൽ മുഴുകും' എന്ന് ആശ.

(ii) പ്രവാസഹേതുകത്തിന്:

↑385. സൈര്യംവിട്ടൂർന്നുപോയീ വളകളിടവിടാതശ്രു
നിര്യാതമായീ,
ധൈര്യം നിന്നില്ല തെല്ലും, മനമതു ഗമനം നിശ്ചയിച്ചു
നടേതാൻ;
പോകാൻ ഭർത്താവുറച്ചോരളവതിലൊരുമിച്ചേവരും
നിർഗ്ഗമിച്ചു
പോകേണ്ടുംനേരമെൻജീവിത! ബത!
വെടിയുന്നെന്തു ചങ്ങാതിമാരേ?
— അമരുകശതകം.

ആദിശബ്ദത്താൽ (iii) ശാപഹേതുകം മുതലായത്:

↓386. കല്ലിന്മേൽ കലഹിച്ച നിന്നെയെഴുതിക്കല്യാണി!
ധാതുക്കളാൽ
കാലിൽക്കുപ്പുമൊരെന്റെ കോലവുമതിൽ
ചേർക്കുന്നതിൻമുമ്പുതാൻ
കണ്ണീരൂറി നിറഞ്ഞു ദൃഷ്ടി മറയുന്നയ്യോ!
മഹാപാപിയാം
വേധസ്സീവിധയോഗവും ബത! പൊറുക്കുന്നില്ല
നമ്മൾക്കെടോ. — മേഘദൂത്.

3 കരുണത്തിന്

↑387. അന്നിത്തന്വംഗിയാൾക്കും രഹസി കണവനും
ശണ്ഠയുണ്ടാം ചിലപ്പോ-
ഴെന്നാൽ പ്രത്യേകമായിട്ടിവരുടെ ശകാരത്തിനും
പാത്രമാം ഞാൻ
പിന്നെക്കോപപ്രസാദാദികളുടെ നില ഞാൻ
നിശ്ചയിക്കും പ്രകാരം
തന്നേ ചിന്തിപ്പതെത്തിന്നവ മമ ഹൃദയം ഹന്ത!
വേവിച്ചിടുന്നു. — ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇത് ജനകൻ കൗസല്യയെപ്പറ്റി അരുന്ധതിയോടു പറയുന്നത്. ഇവിടെ മരിച്ചുപോയ ബന്ധുവായ ദശരഥൻ ആലംബനം; തത്പതീദർശനതദ്‌വ്യത്താന്തസ്മരണാദി ഉദ്ദീപനം; ഹൃദയദാഹപ്രതീതമായ വിഷാദം സഞ്ചാരി.

4 വീരത്തിന്

(a) യുദ്ധവീരം, (b) ദാനവീരം, (c) ദയാവീരം, (d) ധർമ്മവീരം എന്നു വീരത്തിനു നാലു വകഭേദങ്ങളുണ്ട്. അവയ്ക്കു മുറയ്ക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓388. (a) പേടിച്ചോടേണ്ട നില്പിൻ! ചപലകപികളേ!
ഇംഗശക്രേകുംഭം
പാടിച്ചോരിശ്ശരം നിങ്ങടെയുടൽ തൊട്ടുവാനേറെ
നാണിച്ചിടുന്നു
സൗമിത്രേ! നില്ല്! നീയോ വിഷയമയി!
രുഷാമിങ്ങിവൻ മേഘനാദൻ
സാമിഭ്രൂഭംഗസന്ദാനിതജലനിധിയാം
രാമനെത്തേടിടുന്നു. — സ്വ.

പദ്യം 388. മേഘനാദവചനം: പേടി...കപികളേ!— കുരങ്ങന്മാരേ നിങ്ങളെ കൊല്ലുകയില്ല. ഇംഗ...കുംഭം = ഇന്ദ്രന്റെ ആനയുടെ ഉയർന്ന മസ്തകം. പാടിച്ച = പാടനംചെയ്ത (പൊട്ടിച്ച). സൗമിത്രേ...രുഷാം = ലക്ഷ്മണാ നീ എന്റെ കോപത്തിന് (രുഷാം) പാത്രമല്ല, നീ നില്ല്. സാമി...നിധി = പകുതി വളച്ച പുരികക്കൊടി കൊണ്ടുതന്നെ സമുദ്രത്തെ ഭയപ്പെടുത്തിയ രാമനെയാണു ഞാൻ തേടുന്നത്.

ഇവിടെ രാമൻ ആലംബനം; യുദ്ധദർശനം ഉദ്ദീപനം; വാനരലക്ഷ്മണോപലംഭം അനുഭാവം; ഗർവ്വം സഞ്ചാരി.

↑389. (b) കവചമിതതി ജീർണ്ണം കുണ്ഡലം രണ്ടുമെന്നീ-
യിതുകളെളുകൾ മാത്രം ബ്രാഹ്മണാർത്ഥിക്കു നല്കാൻ
ക്ഷണമപി മടിയാതേകണ്ടു കണ്ടിച്ച രക്തം
ചൊരിയുമൊരു ശിരസ്സെത്തന്നെയർപ്പിച്ചിടുന്നേൻ.
— സ്വ.

പദ്യം 389. അതിജീർണ്ണമായ കവചകുണ്ഡലങ്ങൾ ബ്രാഹ്മണാർത്ഥിക്കു നല്കാൻ എളുകൾമാത്രം? (നല്കാൻ എത്രമാത്രം കൊള്ളും?) കണ്ടിച്ച രക്തം ചൊരിയുന്ന ശിരസ്സുതന്നെ കൊടുക്കുന്നു.

ഇത് ബ്രാഹ്മണവേഷം ധരിച്ച് അർത്ഥിയായി വന്ന ഇന്ദ്രന് കവചകുണ്ഡലങ്ങൾ കൊടുക്കുന്നതിനെപ്പറ്റി കർണ്ണൻ സദസ്യരോടു പറയുന്നത്. ഇതിൽ അർത്ഥി ആലംബനം; തത്കൃതസ്തുതി ഉദ്ദീപനം; കവചാദി ദാനവും അതിലെ നിസ്സാരതാബുദ്ധിയും അനുഭാവം; ഗർവ്വം സഞ്ചാരി.

↓390. (c) സിരമുറികളിൽനിന്നിങ്ങൂറിടുന്നുണ്ടു രക്തം
വിരവിലിനിയുമറ്റില്ലെന്റെ ദേഹത്തിൽ മാംസം
അരിയ പശി നിനക്കും ശാന്തമായില്ല നൂനം
ഗരുഡ! പറക! എന്തേ ഭക്ഷണം നീ നിറുത്തി?
— സ്വ.

'നാഗാനന്ദ'ത്തിൽ നാഗരാജനുവേണ്ടി സ്വദേഹത്തെ ഗരുഡനു ഭക്ഷിക്കാൻ അർപ്പിച്ച ജീമൂതവാഹനന്റെ ഈ വാക്യത്തിൽ നാഗരാജൻ ആലംബനം; തദ്വാക്യദവസ്ഥാദർശനാദിപ്രകരണസിദ്ധമായത് ഉദ്ദീപനം; ഗരുഡനു ദേഹാർപ്പണം അനുഭാവം; ധൃതി സഞ്ചാരി.

↑391. (d) കിട്ടാതെപോകട്ടെ നരേന്ദ്രപട്ടം
പൊട്ടിത്തെറിക്കട്ടെ ശിരസ്സു രണ്ടായ്,
വെട്ടിപ്പിളർക്കട്ടെ രിപുക്കൾ കണ്ഠം;
ചട്ടറ്റ ധർമ്മത്തെ വെടിഞ്ഞിടാ ഞാൻ — സ്വ.

ഇത് ദ്രോണവധത്തിനുവേണ്ടി അസത്യം പറയണമെന്നാവശ്യപ്പെട്ടവരോട് യുധിഷ്ഠിരൻ പറയുന്നത്. ഇവിടെ ധർമ്മം ആലംബനം; ബുദ്ധ്യുപസ്ഥിതങ്ങളായ ശ്രുതിസ്മൃതിവാക്യങ്ങൾ ഉദ്ദീപനം; ശിരച്ഛേദാദ്യംഗീകാരം അനുഭാവം; ധൃതി സഞ്ചാരി. ഈ രീതിയിൽ സത്യവീരം ഇത്യാദി വേറെ വിഭാഗങ്ങളെയും കല്പിക്കാം.

5 രൗദ്രത്തിന്:

'കഷ്ടം മര്യാദ കൈവിട്ടിഹ...' (300-ആം പദ്യം നോക്കുക).

ഇവിടെ ഭീമാർജ്ജുനാദികൾ ആലംബനം; തത്കൃത ഗുരുവധാദി ഉദ്ദീപനം; അർത്ഥസിദ്ധമായ ഭ്രൂഭംഗാദി അനുഭാവം; അമർഷാദി സഞ്ചാരി.

6 ഹാസ്യത്തിന്:

↓392. അച്ഛൻ ചമച്ചുള്ളൊരു പുസ്തകത്തിൽ
പൃച്ഛിച്ചു ഞാൻ നൂതനയുക്തിയൊന്ന്
പുഷ്പം പശുക്കൾക്കു പവിത്രമെങ്കിൽ
മട്ടില്ലതെന്തേ കഴുതപ്രിയയ്ക്ക്? — സ്വ.

ഇവിടെ താർക്കികപുത്രൻ ആലംബനം; അതിന്റെ നിശ്ശങ്കമായ വാക്യം ഉദ്ദീപനം; ദന്തപ്രകാശനാദി അനുഭാവം അർത്ഥസിദ്ധം; ഉദ്വേഗാദിസഞ്ചാരികൾ ഊഹ്യങ്ങൾ.

7 ഭയാനകത്തിന്:

↑393. കണ്ണനാളമഴകിൽ തിരിച്ചനുപദം രഥം പിറകിൽ
നോക്കിയും
കണ്ണനായ് ശരഭയേന പൃഷ്ഠമതു
പൂർവ്വകായഗതമാക്കിയും,
ഇണ്ടൽകൊണ്ടു വിവൃതാസ്യമാത് പഥി ചവച്ച
ദർഭകൾ പതിക്കവേ
കണ്ടുകൊൾക കുതികൊണ്ടു കിഞ്ചിദവനൗ ഭൃശം
നഭസി ധാവതി[12] — ഭാഷാശാകുന്തളം.

12. 90-ആം പദ്യം നോക്കുക.

ഇവിടെ ദുഷ്യന്തന്റെ രഥം ആലംബനം; ശരസന്ധാനദർശനാദി ഉദ്ദീപനം; ചുളുങ്ങുക മുതലായത് അനുഭാവം; ക്രമശങ്കാദികൾ സഞ്ചാരികൾ

8 ബീഭത്സത്തിന്:

↓394. തോലാദ്യം തോൾ നിതംബം
മുതുകമതുമല്ലുള്ളൊരംഗങ്ങൾതോറും
കോലും ദുർഗ്ഗന്ധമേറും
പൃഥുപിശിതമശിച്ചിജ്ജളപ്രേതമിപ്പോൾ
ചാലേ കണ്ണും ഞരമ്പും
ടലുമുടനെടുത്തശ്ശവാസ്ഥിക്കിടയ്യൊ-
ട്ടേലും മാംസം ഭുജിക്കുന്നിതു കഠിനമഹോ!
പല്ലിളിച്ചല്ലലെന്യേ! — മാലതീമാധവം.

ഇവിടെ ശവം ആലംബനം; പ്രേതപ്രവൃത്തികൾ ഉദ്ദീപനം; അർത്ഥസിദ്ധമായ മുഖവികാരാദി അനുഭാവം; ജാഡ്യാദികൾ സഞ്ചാരികൾ.

9 അത്ഭുതത്തിന്:

↑395. ശൃംഗാരത്തിന്റെ നാമ്പോ
രസികതയൊഴുകിപ്പോകുവാനുള്ള ഩമ്പോ
സൗന്ദര്യത്തിന്റെ കാമ്പോ
മദനരസചിദാനന്ദപൂന്തേൻകുഴമ്പോ
ബ്രഹ്മാവിൻസൃഷ്ടിവമ്പോ നയനസുഖലതയ്ക്കുന്നു
നല്ലുന്ന കമ്പോ
കാമൻതാൻ വിട്ടൊരമ്പോ
ത്രിഭുവനവിജയത്തിന്നിവൻ തോഴിയമ്പോ!
— രസനിരൂപണം.

ഇത് സഖി നായകനെപ്പറ്റി നായികയോടു പറയുന്നത്. ഇവിടെ നായകൻ ആലംബനം, തദംഗലാവണ്യവിശേഷാദി ഉദ്ദീപനം; അർത്ഥസിദ്ധമായ രോമാഞ്ചാദി അനുഭാവം; ഹർഷാദി സഞ്ചാരി.

10 ശാന്തത്തിന്:

↓396. മട്ടമലർ ശയനംതാൻ, മുള്ളെഴും ഭൂതലംതാൻ,
നെടിയൊരജഗരംതാൻ, നീണ്ട മുക്താസരംതാൻ,
പ്രമദനൊരു പരൻതാൻ, പ്രേമവാൻ
ബാന്ധവൻതാൻ,
സമമിതി കരുതുന്നേൻ സമ്മതം മേ സമസ്തം. — സ്വ.

ഇതിൽ പ്രപഞ്ചം ആലംബനം; ഭോഗനിസ്സാരത ഉദ്ദീപനം; സർവ്വത്ര സാമ്യബുദ്ധി അനുഭാവം; മതി മുതലായവ സഞ്ചാരികൾ.

ഭാവധ്വനികൾ

ഇച്ചൊന്ന ഒൻപതെണ്ണമൊഴികെ ഏതെങ്കിലും ഒരു മനോവികാരം വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നതിന് 'ഭാവധ്വനി' എന്നു പേർ പറയുന്നു.

↑182. ദേവാദികളിലുള്ളോരു
രതി സഞ്ചാരിയോ പുനഃ
ധ്വനിപ്പതെങ്കിലക്കാവ്യം
ഭാവധ്വനിസമാഹ്വയം.

സ്ത്രീപുരുഷവിഷയമായുള്ള 'രതി'ക്കു മാത്രമേ സ്ഥായിഭാവം എന്ന പേരുള്ളൂ. അതിനാൽ ഭക്തി എന്നും വാത്സല്യം എന്നും മറ്റും പറയുന്ന ദേവപുത്രാദിവിഷയ രതി ഭാവമാത്രമാകുന്നു. അതും സഞ്ചാരികളും ധ്വനിക്കുന്നതു ഭാവധ്വനി.

എന്നക്കാശിയിൽ വാണു...നയിപ്പേൻ ദിനം (125-ആം പദ്യം).

ഇതിൽ ദേവവിഷയഭക്തി ധ്വനിക്കുന്നു.

↓397. ഇന്നൊതൊട്ടുലകിലെന്നുടെ ദേശം
ശുദ്ധിനല്കുമിടമെന്നു കഥിക്കാം;
സത്തരെങ്ങണയുമസ്ഥലമല്ലോ
പുണ്യമെന്നു പറയുന്നിതു ലോകർ. — കുമാരസംഭവം.

അതിഥികളായി വന്ന സപ്തർഷികളോടു ഹിമവാൻ പറയുന്ന ഈ വാക്കിൽ മുനിവിഷയഭക്തി ധ്വനിക്കുന്നു.

↑398. ദന്താനാം മുകുളങ്ങൾ
കാട്ടിയനിമിത്തോദീയമാനസ്മിതാൻ
ചെന്താരിൻ മധുവർഷിണഃ
ശ്രവണയോരവ്യക്തവർണ്ണോക്തിഭിഃ
സന്താനാഭരണാനി
ബാലതനയാനങ്കാശ്രയപ്രാർത്ഥിനോ
ഹന്താദായ തദംഗരേണുവണിയുന്നത് കൃഷ്ണപുണ്യാ
ജനാഃ. — ശാക.

പദ്യം 398. അനി...സ്മിതാൻ = കാരണമില്ലാതെ ചിരിക്കുന്നവരും; അവ്യക്തവർണ്ണോക്തിഭിഃ ശ്രവണയോഃ ചെന്താ...വർഷിണഃ = അവ്യക്തവർണ്ണോച്ചാരണങ്ങളാൽ കാതിൽ താമരത്തേൻ പൊഴിക്കുന്നവരും; അങ്കാശ്രയപ്രാർത്ഥിനഃ = മടിയിൽ കയറാൻ ശാഠ്യംകൂട്ടുന്നവരും; ആയ സന്താനാഭരണങ്ങളെ; ആദായ = എടുത്ത്. തദംഗരേണു = അവരുടെ ശരീരത്തിലെ പൊടി. ദുഷ്യന്തവചനം.

ഇവിടെ പുത്രവാത്സല്യം ധ്വനിക്കുന്നു.

↓399. വിശ്വാസക്കേടിനാലിജ്ജനമനഭിമുഖം
പിന്നിലോർക്കാതെ വന്നി-
ങ്ങാശ്ലേഷിച്ചെന്തു കിട്ടി തവ കിതവ! ഫലം
സൗഭഗഭ്രംശമെന്യേ
പശ്യേദം പ്രേയസിപോർമുലയിണയിലെഴും
കുങ്കുമാലംകൃതം മത്-
കേശ്യേ തങ്ങും മെഴുക്കാലതിവികൃതമഴക്കേറിട്ടും
മാറിടം തേ. — അമരുകശതകം.

പദ്യം 399. പരസ്ത്രീഗമനാനന്തരം വന്ന നായകനോടു കോപിച്ചു നായിക പുറം തിരിഞ്ഞുനിന്നു. പരസ്ത്രീ എന്നുതന്നെ വിചാരിച്ച് നായകൻ അവളെ പുറകിൽനിന്ന് ആലിംഗനം ചെയ്തു. കേശ്യേ = കേശസമൂഹത്തിൽ. നായികാപരിഭവവചനം, നായകനോട്.

ഇതിൽ ഈർഷ്യകൊണ്ടുള്ള ആത്മനിന്ദയാകുന്ന നിർവ്വേദം എന്ന സഞ്ചാരിഭാവം ധ്വനിക്കുന്നു.

↑400. ഇത്തരം മുനികുലോത്തമനോതു-
ന്നേരമച്ഛനരികത്തു കുമാരി
ഗൗരി നിന്നു തലതാഴ്ത്തിയൊരോന്നായ്
കേളിപങ്കജദളങ്ങളെയെണ്ണി. — കുമാരസംഭവം.

> പദ്യം 400. സപ്തർഷികൾ ശിവവിവാഹാലോചനയ്ക്ക് ഹിമവത്സന്നിധിയിൽ ചെന്നു. അപ്പോൾ പാർവ്വതി അച്ഛന്റെ സമീപത്ത്, കൈയിലൊരു താമരയും പിടിച്ചുകൊണ്ടു നില്പുണ്ടായിരുന്നു. ആലോചന തുടങ്ങിയപ്പോൾ അവൾ ആ താമരയുടെ ഇതൾ എണ്ണിത്തുടങ്ങി.

ഇതിൽ പാർവ്വതിക്ക് അവഹിത്ഥം (ആകാരഗോപനം) എന്ന സഞ്ചാരി ഭാവം ധ്വനിക്കുന്നു.

രസ-ഭാവാഭാസങ്ങൾ

↓183. രസഭാവങ്ങളാഭാസ-
മസ്ഥാനത്തിങ്കലാവുകിൽ.

രസവും ഭാവവും അനുചിതവിഷയത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചാൽ രസാഭാസമെന്നും ഭാവാഭാസമെന്നും പറയപ്പെടുന്നു. പക്ഷിമൃഗാദികളുടെ രതി, മനുഷ്യനല്ലതിൽത്തന്നെ അനേകവിഷയമായി പ്രവർത്തിക്കുന്നത് ഇത്യാദികൾ രസത്തിന് അനൗചിത്യം. അനുചിതരസത്തിന്റെ അംഗമായ ഭാവം 'ഭാവാഭാസം'. ഭാവങ്ങളെല്ലാം പര്യവസാനത്തിൽ ഒരു രസത്തിന്റെ അംഗമായിട്ടേ വരൂ. ഉക്തോദാഹരണത്തിൽത്തന്നെ അസൂയ ശൃംഗാരത്തിന്റെ അംഗമെന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. പ്രാധാന്യമാകട്ടെ, തൽക്കാലാവസ്ഥയെ ആശ്രയിച്ചാകുന്നു.

രസാഭാസത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑401. ചെന്താമരപ്പൊന്തളികയ്ക്കകത്തു
പൂന്തേൻ നുകർന്നാനളി കാന്തയോടേ,
മാൻപേടയെച്ചെന്നു മയക്കമാറു
കൊമ്പിന്റെ തുമ്പാൽ കലമാൻ തലോടി.
— കുമാരസംഭവം.

ഇതു് തിര്യഗ്ഗതത്തിന്. ഇനി ബഹുവിഷയത്തിനു:

↓402. കണ്ടിട്ടേകാസനത്തിൽ
പ്രിയകളിരുവരെപ്പിന്നിലെത്തി പ്രമോദാൽ
കണ്ടിക്കാർക്കുന്തലാളാമൊരുവൾമിഴികളേ മൂടി
ലീലാച്ഛലേന
തൊണ്ടിക്കിണ്ടൽ
കൊടുക്കുന്നധരയപരയെക്കണ്ടുമീഷൽ
തിരിച്ചും-
കൊണ്ടിഷ്ടാവാപ്തിഹൃഷ്ടാം കിതവനതിരസംപൂണ്ടു
ചുംബിച്ചിടുന്നു. — അമരുകശതകം.

> പദ്യം 402. രണ്ടു സ്ത്രീകൾ ഒരിരിപ്പിടത്തിൽ ഇരിക്കുന്നതു കണ്ട് സൂത്രശാലിയായ (കിതവൻ) നായകൻ പിന്നിൽ ചെന്ന് ഒരുവളുടെ കണ്ണു പൊത്തുകയും അപരയെ ചുംബിക്കുകയും ചെയ്തു.

ഇതിൽ കിതവന്നു നായികാദ്വയവിഷയകമായ രതി.

"ദുഃഖത്താലോ ഭയാദ്വാ..." (252-ആം പദ്യം നോക്കുക).

ഇവിടെ പോർക്കളത്തിൽവെച്ച് അശ്വത്ഥാമാവിന് സ്വപക്ഷ്യനായ കർണ്ണന്റെനേരെയുള്ള ക്രോധം അനുചിതമാകയാൽ ഇതു് രൗദ്രാഭാസം. ഇതുപോലെവീരാഭാസാദികളും മറ്റും സ്വയമൂഹിച്ചുകൊൾക.

ഭാവാഭാസത്തിന് ഉദാഹരണം:

↑403. ചൊന്നാനണഞ്ഞമ്പൊടു തല്പപാർശ്വേ
തന്വംഗി! കേൾ മാലിനി! ജീവനാഥേ
ധന്യേഷു ധന്യോഽസ്മി യദത്ര ശേഷേ
നിൻദാസമേനം പ്രതിപാലയന്തീ. — ഭാരതചമ്പു.

> പദ്യം 403. നിൻ ദാസനാം ഏനം (ഇവനെ) പ്രതിപാലയന്തീ (കാത്തുകൊണ്ട്) അത്ര ശേഷേ (ഇവിടെ കിടക്കുന്നു) യത് (എന്നുള്ളതുകൊണ്ട്) ധന്യേഷു ധന്യഃ അസ്മി (ഞാൻ) ധന്യരിൽവച്ചു ധന്യനാണ്.

ഇതു് കീചകൻ സൈരന്ധ്രിയോടു പറയുന്നതു് ഇവിടെ ധ്വനിക്കുന്ന ഹർഷമെന്ന സഞ്ചാരിഭാവം ശൃംഗാരാഭാസത്തിന്റെ അംഗമാകയാൽ ഭാവാഭാസം.

↓404. സർവ്വഭൂപന്മാർ ചൂഴെ നിന്നു സേവിച്ചതും,
സാർവ്വഭൗമനെന്നിരുന്നു നീ ഭാവിച്ചതും,
ഇവയെല്ലാമെനിക്കു ലബ്ധമല്ലാസതോടിനിയെൻ-
നാട്ടിലോ ചവിട്ടായ്ക കാട്ടിൽപ്പോയ് തപംചെയ്ക!
— നളചരിതം ആട്ടക്കഥ.

ഇതു് പുഷ്കരൻ നളനോടു പറയുന്നതു്. ഇവിടെ ധ്വനിക്കുന്ന അസൂയ രൗദ്രാഭാസത്തിന്റെ അംഗം.

ഭാവവിഭാഗങ്ങൾ

അനന്തരം ഭാവങ്ങൾക്ക് അവസ്ഥാഭേദങ്ങൾകൊണ്ട് ഉൾപ്പിരിവുകൾ ചൊല്ലുന്നു:

↑184. ഭാവങ്ങൾക്കുദയം ശാന്തി
സന്ധിയും ശബലത്വവും

ഭാവം ഉദിക്കുന്ന അവസ്ഥയിൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്നതു് ഭാവോദയം; ശമിക്കുന്ന അവസ്ഥയിൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്നതു് ഭാവശാന്തി; അനേകം ഭാവങ്ങൾക്ക് ഏകകാലത്തിൽ പ്രതീതി ഭാവസന്ധി; അനേകം ഭാവങ്ങൾക്ക് ഒന്നിനെ തള്ളിക്കളഞ്ഞിട്ടു മറ്റൊന്ന് എന്ന മട്ടിൽ പ്രതീതി ഭാവശബലത. മുറയ്ക്ക് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

11 ഭാവോദയം

↓405. ഉൾത്താപത്തോടൊരേ മെത്തയിലനഭിമുഖം
തമ്മിൽ മിണ്ടാതെ ഭാര്യാ-
ഭർത്താക്കന്മാരു തൻഗൗരവമതിനെ വിടാതേ
പണിപ്പെട്ടിരിക്കെ
ചിത്താസംഗേന മന്ദം മിഴികളിടകലർന്നോരു നേരം
ക്ഷണത്താ-
ലുൾത്താരിൽ തീർന്നു കേളീകലഹമിരുവരും ചേർന്നു
കെട്ടിപ്പുണർന്നാർ. — അമരുകശതകം.

ഇവിടെ ഔത്സുക്യത്തിന് ഉദയം.

12 ഭാവശാന്തി

↑406. കുന്നേലും കൊങ്കയാളാമവളുടെ
പരിരംഭാങ്കമാർന്നോരു വക്ഷ-
സ്സിന്നേരത്തെന്തിനംഘ്രിപ്രണമനകപടാൽ
ഗോപനംചെയ്തിടുന്നു
എന്നേവം തന്വി ചൊന്നാളുടനതെവിടെയെന്നായതേ
മായ്ക്കുവാനാ-
യൊന്നേണാക്ഷീം പുണർന്നേൻ,
ദൃഢമവളുമതെത്തദ്രസത്താൽ മറന്നാൾ.
— അമരുകശതകം.

> പദ്യം 406. കലഹാന്തരിതയായ നായികയുടെ കാൽ പിടിക്കാൻ നായകൻ കുനിഞ്ഞു. അത് അന്യാലിംഗചിഹ്നം മറയ്ക്കുവാനല്ലേ എന്ന് അവൾ ചോദിച്ചു. 'എവിടെ പാട്?' എന്നു സ്വയം ചോദിച്ചുകൊണ്ടു നായകൻ അതു മായ്ക്കുവാൻ അവളെത്തന്നെ ആലിംഗനംചെയ്തു. അവളോ, അതിന്റെ രസത്തിൽ എല്ലാം മറന്നു നിന്നു.

ഇതിൽ കോപത്തിന് ശാമ്യദവസ്ഥ.

13 ഭാവസന്ധി

↓407. ഏവം യാഗം മുടക്കുന്നൊരു
പരിഷയിലുൾപ്പെട്ടൊരാളല്ല ഞാനും
ഭൂവിങ്കൽ പൂജ്യനാമക്ഷിതിപതിയെയെവൻതന്നെ
മാനിക്കയില്ല?
എന്നാലശ്വത്തെ രക്ഷിപ്പവരിഹ സകല
ക്ഷത്രിയന്മാരെയും ചേ-
ർത്തൊന്നാക്ഷേപിച്ച വാക്കെൻ ഹൃദയമതിൽ
വികാരത്തെയുണ്ടാക്കിയല്പം.
— ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇതു് ലവൻ ചന്ദ്രകേതുവിനോടു പറയുന്നതു്. ഇവിടെ പൂർവ്വാർദ്ധത്തിൽ ലജ്ജയും ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ അമർഷവും വ്യഞ്ജിക്കുന്നതിനാൽ ഭാവസന്ധി.

14 ഭാവശബലത

↑408. എങ്ങിദ്ദുർന്നയ,മെങ്ങു ചന്ദ്രകുലം,
അക്കന്യാമിനിക്കാണ്മെനോ?
പങ്കംപോക്കണമെൻ ശ്രുതം; രുചിരമാ വക്ത്രം
കയർത്തപ്പൊഴും;
എന്തോതും ബുധർ കേൾക്കിൽ? ആയവളഹോ!
സ്വപ്നത്തിലും ദുർലഭാ;
സ്വാന്ത! ത്വം ഭ്രമിയായ്ക; ഓഷ്ഠമധുവങ്ങുമ്മാനെവൻ
ഭാഗ്യവാൻ? — സ്വ.

ബ്രാഹ്മണകന്യകയായ ദേവയാനിയെക്കുറിച്ച് യയാതിമഹാരാജാവു പറയുന്ന ഈ ശ്ലോകത്തിൽ 'എങ്ങിദ്ദുർന്നയം' എന്ന് വിതർക്കം; 'അക്കന്യാമിനിക്കാൺമെനോ' എന്ന് ഔത്സുക്യം; 'പങ്കം പോക്കണം' എന്ന് മതി; 'രുചിരമാവക്ത്രം' എന്ന് സ്മൃതി; 'എന്തോതും' എന്ന് ശങ്ക; 'സ്വപ്നത്തിലും ദുർലഭാ' എന്ന് ദൈന്യം; 'സ്വാന്ത! ത്വം ഭ്രമിയായ്ക എന്ന് ധൃതി; 'ഓഷ്ഠമധുവങ്ങുമ്മാനെവൻ' എന്ന് ചിന്ത; ഈവിധം വിതർക്കം മുതലായ എട്ടു ഭാവങ്ങൾക്ക് ശബലത.

ഭാവത്തിനു പറഞ്ഞതുപോലെ ഉദയശാന്ത്യാദികളൊന്നും രസത്തിന് സംഭവിക്കയില്ല. അതു് സ്ഥായിഭാവമൂലകമാണല്ലോ! സ്ഥായിക്ക് വിച്ഛേദമോ അതിശയമോ[13] വരുന്നതെങ്ങനെ? വല്ലവിധത്തിലും ഉണ്ടാക്കിത്തീർത്താൽ അതിനു ചമൽക്കാരം സിദ്ധിക്കുന്നതുമല്ല.

13. പാരമ്യം.

അനന്തരം എല്ലാവിധം ധ്വനിക്കും വേറെ അവാന്തരവിഭാഗങ്ങൾ സംഭവിക്കാം എന്നു ചൊന്ന് പ്രകരണത്തെ ഉപസംഹരിക്കുന്നു.

↓185. പ്രകൃതി, പ്രത്യയം ശബ്ദം
വർണ്ണം വാക്യം പ്രബന്ധവും
ഇത്യാദ്യാശ്രയഭേദത്താൽ
ധ്വനിഭേദമനേകമാം.

ആദിശബ്ദത്താൽ രചനയാണു ഗ്രഹിക്കേണ്ടതു്.

↑186. ഇവയ്ക്കു പിന്നെസ്സംസൃഷ്ടി
സങ്കരം മൂന്നമാതിരി
എന്നെല്ലാം ചേർത്തു നോക്കുമ്പോൾ
ഭേദസംഖ്യയനന്തമാം.

പ്രാധാന്യേന വ്യഞ്ജകമായതേതു് എന്നുള്ള വിചാരമാണ് ഈ ഭേദങ്ങൾക്കെല്ലാം മൂലം. 'സൽക്കാരമേകാൻ' ഇത്യാദ്യുദാഹൃതശ്ലോകത്തിൽ 'പയോധരം' എന്ന ഒരു ശബ്ദമാകുന്നു വ്യംഗ്യത്തിന്റെ മുഖ്യമായ അടിസ്ഥാനം; അതിനാൽ അതു് ശബ്ദാശ്രയത്തിന് ഉദാഹരണം. രചനയ്ക്കും വർണ്ണങ്ങൾക്കും ഉദാഹരണങ്ങൾ ഗുണപ്രകരണത്തിൽ കൊടുത്തിട്ടുണ്ട്. ശേഷമുള്ളവയ്ക്ക് ഉദാഹരണം ഗ്രന്ഥവിസ്തരഭയത്താൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ഇനി ഈ പ്രകരണം സമാപിക്കും മുൻപ് ദോഷപ്രകരണാവസാനത്തിൽ രസനിരൂപണാനന്തരമാകട്ടെ എന്നു നീക്കിവെച്ചിട്ടുള്ള രസദോഷങ്ങളെ വിവരിക്കേണ്ടതുണ്ട്. അവയെ പരിഗണിക്കുന്നു:

രസദോഷങ്ങൾ

↓187. നേരേ ശബ്ദംകൊണ്ടു ചൊല്ക
ഭാവസ്ഥായിരസങ്ങളെ,
അനുഭാവവിഭാവങ്ങൾ
തേടേണ്ടുന്നവയാവുക,

↑188. വിരുദ്ധത്തിൽ വിഭാവാദി
ഗ്രഹിക്ക,യതിദീപ്തിയും,
അകാണ്ഡപ്രഥയും, ഛേദം,
അംഗത്തിന്നതിവിസ്തൃതി,

↓189. അംഗിക്കു മദ്ധ്യേ മറവും,
പ്രകൃതിക്കു വിപര്യയം,
ഇത്യാദി രസദോഷങ്ങ-
ളനൗചിത്യവികല്പമാം.

വാസ്തവത്തിൽ രസദോഷം അനൗചിത്യം ഒന്നുതന്നേ ഉള്ളൂ. അതിന്റെ മാതിരിഭേദങ്ങളാണ് ശബ്ദവാച്യത്വാദികളായി ഒൻപതെണ്ണം ഇവിടെ പേർപറഞ്ഞു നിർദ്ദേശിച്ചതു്. ഇവയ്ക്കു ലക്ഷണവും ഉദാഹരണവും.

15 ശബ്ദവാച്യത

സ്ഥായിഭാവം, രസം, സഞ്ചാരിഭാവം ഇവയെ വിളിച്ചുപറക. വ്യംഗ്യത്തിന് ചമൽക്കാരത്തിന്റെ മുഖ്യകാരണം അതിന്റെ ഗൂഢതയാകുന്നു. അതിനാൽ തുറന്നു പറഞ്ഞുപോയാൽ നഗ്നമായ മനുഷ്യശരീരംപോലെ അതു് അരമണീയമായിത്തീരുന്നു. ഇതാണ് ദോഷബീജം. ഉദാഹരണം:

↑409. ചൊല്ലാവല്ലാത്തതായിച്ചെറുതുമിഹ
പരിച്ഛേദ്യമല്ലാത്തതായി-
ത്തെല്ലിജ്ജന്മത്തിലിന്നാൾവരെയുമനു
ഭവിക്കാത്തതായ് സദ്വിവേകം
എല്ലാം പോയ് വായ്ക്കുമോഹാൽ
ഗഹനതരവുമായുള്ളൊരെന്തോ വികാരം
വല്ലാതെന്മാനസത്തിൽ ജഡതയുമതിസന്താപവും
ചേർത്തിടുന്നു. — മാല.

ഇവിടെ വിവേകധ്വംസാദികളായ അനുഭാവങ്ങളാൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്ന മോഹജാഡ്യങ്ങൾ ശബ്ദത്താൽ പറയപ്പെട്ടുപോയി. വേറെ ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓410. (1) സർവ്വേന്ദ്രിയം മൂടിയടച്ചു പെട്ടെ-
ന്നുദിച്ചതാം ദാരുണമായ മോഹം
വൈധവ്യദുഃഖത്തെയൊളിക്കമൂലം
ക്ഷണം രതിക്കങ്ങുപകാരമായി. — കുമാരസംഭവം.

ഇതിൽ മോഹം ശബ്ദോപാത്തം.

↑411. (2) പാടേ കുരുത്തോരിളതാം കടമ്പി-
ന്നൊത്തോരു ഗാത്രത്തൊടു ഗൗരിതാനും
ശൃംഗാരമുൾക്കൊണ്ടതിഭംഗിയോടേ
മുഖം തിരിച്ചൊന്നു പരുങ്ങി നിന്നാൾ.
— കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ ശൃംഗാരമെന്ന രസം ശബ്ദവാച്യം ഇതുപോലെ രത്യാദി സ്ഥായിഭാവങ്ങൾക്കും ശബ്ദവാച്യത്വം ഊഹിച്ചുകൊൾക.

16 ക്ലിഷ്ടയോജന

വിഭാവങ്ങളെയോ അനുഭാവങ്ങളെയോ തേടിപ്പിടിച്ചു കൊണ്ടുവന്നു കഷ്ടിച്ചു ചേർക്കേണ്ടതായി വരുക. പ്രതീതിവിളംബം ദോഷബീജം. ഉദാഹരണങ്ങൾ:

↓412. (1) മലയാനിലലോലമാലതീ-
മലരിൻ സൗരഭപൂരിതേ വനേ
അലസം വിലസുന്ന തെന്നലാൽ
ചലചേലാഞ്ചല ചഞ്ചലേക്ഷണേ. — സ്വ.

ഇതിൽ നായികാവിഷയരതിക്ക് ആലംബനോദ്ദീപനവിഭാവങ്ങൾ മാത്രമേ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളൂ. അവ വിഭാവങ്ങളെ ആക്ഷേപിച്ചെടുക്കുന്നതോടുകൂടി വിശ്രമിക്കുന്നതല്ലാതെ രതിയെ വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നിടത്തോളം ചെല്ലുന്നതിനു മതിയാവാത്തതിനാൽ ക്ലിഷ്ടയോജന

↑413. (2) രതിയൊന്നിലുമില്ല തെല്ലുപോലും;
മതിയും നഷ്ടവിവേകയായിടുന്നു;
അതിയായ് പടരുന്നു താപവും ഹാ!
ഗതിയാരിപ്പൊഴുതെന്തു ചെയ്‌വതീ ഞാൻ? — സ്വ.

ഇവിടെ വിപ്രലംഭകരുണങ്ങൾ രണ്ടിനും അനുഭാവങ്ങൾ തുല്യങ്ങളാകയാൽ വിഭാവങ്ങളെ ഊഹിക്കുന്നതിനു മാർഗ്ഗമില്ല. അതിനാൽ അവയ്ക്കു യോജനയിൽ ക്ലിഷ്ടത.

17 വിരുദ്ധവിഭാവാദിഗ്രഹം

വിരുദ്ധരസാദികളുടെ വിഭാവാനുഭാവവ്യഭിചാരികളെ ഇടയ്ക്കു ചേർക്കുക. ഉദാഹരണം:

↓414. മാനിക്ക നതനാമെന്നെ
മാനം വേണ്ട മനസ്വിനി!
പാരിച്ച യൗവനം പോയാൽ
തിരിച്ചുവരികില്ല കേൾ! — സ്വ.

ഇവിടെ ശൃംഗാരത്തിൽ പ്രതികൂലമായ ശാന്തരസത്തിന്റെ ഉദ്ദീപനവിഭാവമായ യൗവനാനിത്യത ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അനുഭാവാദികളെയും ഇതുപോലെ ഉദാഹരിക്കാം.

18 അതിദീപ്തി

വേണ്ടതിലധികം പ്രകാശനം; ചർവ്വിതചർവ്വണം മടുപ്പുണ്ടാക്കുന്നതു് ദോഷബീജം. 'അതി സർവ്വത്ര വർജ്ജയേത്'. അംഗങ്ങളായ രസാദികൾക്കാണ് ഈ ദോഷം സംഭവിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ ഉദാഹരണം ഒരു പ്രബന്ധമായിട്ടേ കാണൂ. കുമാരസംഭവം നാലാം സർഗ്ഗത്തിൽ രതിപ്രലാപത്തിൽ രതി ഒരിക്കൽ വിലപിച്ചതിന്റെശേഷം ആവർത്തിച്ചും വിലപിച്ചു എന്നു പറയുന്നതു് ഉദാഹരണം.

19 അകാണ്ഡപ്രഥ

അനവസരത്തിൽ രസാദികളുടെ നിവേശനം. വേണീസംഹാരം രണ്ടാമങ്കത്തിൽ ദുര്യോധനന്ന് യുദ്ധമദ്ധ്യേ ഭാനുമതിയോടു ചേർന്നുള്ള ശൃംഗാരം ഉദാഹരണം.

20 അകാണ്ഡച്ഛേദം

അനവസരത്തിൽ വിച്ഛേദം. ഉദാഹരണം യോജ്യം.

21 അംഗത്തിനതിവിസ്തൃതി

സ്പഷ്ടം.

22 അംഗിക്കു മദ്ധ്യേ മറവ്

സ്പഷ്ടം.

23 പ്രകൃതിവിപര്യയം

പ്രകൃതി—സ്വഭാവം: അതിന്ന് ഉത്തമമദ്ധ്യമാധമങ്ങൾ, ദിവ്യാദിവ്യങ്ങൾ ഇത്യാദി വിഭാവങ്ങൾ. ഇവയിൽ ഒരു പ്രകൃതിയായി വർണ്ണിക്കപ്പെടുന്ന ഒരു നായകന് മറ്റൊരു പ്രകൃതിക്കുള്ള ഗുണങ്ങളെ കല്പിക്കുന്നതു് വിപര്യയം ഉത്തമപ്രകൃതികൾക്ക് ഭയാനകം, ദിവ്യന്മാർക്ക് സംഭോഗശൃംഗാരം മുതലായതു് ദോഷമെന്നു താല്പര്യം.

ഈ രീതിയിൽ വേറെയും ദോഷങ്ങളെ സ്വയം ഉല്ലേഖിച്ചുകൊൾക. അനൗചിത്യംതന്നെ മുഖ്യമായ ദോഷം എന്നു പറഞ്ഞല്ലോ. അതിനാൽ ഇവിടെ ചൊന്ന ഒൻപതു ദോഷങ്ങൾക്കും ചിലെടത്തു് ഉദാസീനത്വവും ചിലെടത്തു് ഗുണത്വവും കാണുമെന്ന് ഊഹിക്കണം. അതിന്റെ മാർഗ്ഗം ദോഷപ്രകരണാന്തത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുമുണ്ട്. അതുകൊണ്ട്,

↑415. പ്രേയാനാഗസ്സു ചെയ്തോൻ വരുവതുവരെയും
പാരമൗത്സുക്യമാർന്നി-
ട്ടായാനം ചെയ്തനേരം വിവലിത,മഭിഭാഷിക്കവേ
സ്ഫാര്യമാണം.
ആലിംഗിക്കെച്ചുകന്നൻപൊടു, പുടക
പിടിക്കെക്കൃതഭ്രൂവിഭംഗം,
കാലിൽ വീണപ്പൊഴസ്രാവിലമതി ചതുരം
കണ്ണഹോ! മാനവത്യാഃ. — അമരുകശതകം.

> പദ്യം 415. മാനവതിയുടെ മിഴി, (അന്യാസംഗമം എന്ന) അപരാധം ചെയ്ത പ്രിയതമൻ വരുംവരെ ഔത്സുക്യംപൂണ്ടിരുന്നു; വന്നപ്പോൾ അയാളിൽ നിന്നു പിന്തിരിഞ്ഞു; സംസാരിച്ചപ്പോൾ വിടർന്നു; അയാൾ ആലിംഗനംചെയ്തു തുടുത്തു; പുടവയിന്മേൽ തൊട്ടപ്പോൾ പുരികം കോട്ടി; കാൽക്കൽ വീണപ്പോൾ കണ്ണീർതൂകി.

ഇത്യാദികളിൽ ഔത്സുക്യാദിസഞ്ചാരികൾക്ക് ശബ്ദോപാത്തത്വം ദോഷമല്ല. ഇതിൽ അനുഭാവങ്ങളെക്കൊണ്ടുള്ള വ്യക്തിക്ക് ബാലാധിക്യം തോന്നുന്നു. ഇതിന്മണ്ണം,

↓416. വേഗത്താൽ ക്ഷിപ്തനാലംബിതകരനവധൂതൻ
ഗൃഹീതാംശുകാന്തൻ
പ്രാഗത്ഭ്യത്തോടപാസ്തൻ
കലിതകചനനാലോകിതൻ പാദലഗ്നൻ
ആഗത്യാലിംഗനേ നിർദ്ധുതനഴലിയലും
മുപ്പുരസ്ത്രീജനത്താ-
ലാഗസ്വീ കാമിപോൽ ശങ്കരശരദഹനൻ
ദഗ്ദ്ധമാക്കട്ടഘം വഃ. — അമരു.

> പദ്യം 416. മുപ്പുരം കത്തിച്ച ശിവാസ്ത്രത്തീ പുരാസുരപത്നിമാരെയും ചെന്നു പിടികൂടി. അവരുടെ കൈയിൽ കടന്നു പിടിച്ചപ്പോൾ (ആലംബിതകരൻ) അവർ ആ തീയിനെ തട്ടിക്കളഞ്ഞു (ക്ഷിപ്തൻ). തുണിത്തുമ്പിൽ പിടികൂടിയപ്പോൾ (ഗൃഹീതാംശുകാന്തൻ) ഉത്തുമാറ്റി (അവധൂതൻ). തലമുടിയിൽ കൈവച്ചപ്പോൾ (കലിതകചൻ) തല്ലിക്കെടുത്തി (അപാസ്തൻ). കാല്ക്കൽ വീണപ്പോൾ (പാദലഗ്നൻ) നോക്കിയേ ഇല്ല (അനാലോകിതൻ). ആലിംഗനംചെയ്യാനടുത്തപ്പോൾ (ആഗത്യ ആലിംഗനേ) തള്ളിമാറ്റി നിർദ്ധുതൻ). ഇങ്ങനെ ശങ്കരശരദഹനൻ അപരാധംചെയ്ത പ്രണയി (ആഗസ്വീ കാമി)പോലെ മുപ്പുരസ്ത്രീജനത്താൽ നിരോധിക്കപ്പെട്ടു—എന്ന് അർത്ഥയോജന. വഃ അഘം ദഗ്ദ്ധമാക്കട്ടെ = നിങ്ങളുടെ പാപം പോക്കട്ടെ. അമരുകശതകത്തിലെ മംഗളാചരണം.

ഇത്യാദികളിൽ കരുണത്തിനു വിരുദ്ധമായ ശൃംഗാരം (അംഗമായതു്) അംഗപോഷിതമായ അംഗി (പ്രധാന വ്യംഗ്യം) ആയ ശംഭുപ്രഭാവാതിശയത്തിന് അംഗമായിച്ചമയുന്നതിനാൽ ദോഷമല്ല.

8

ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യപ്രകരണം

എല്ലാമാതിരി വ്യംഗ്യവും പരാംഗത്വം പ്രാപിച്ച് അപ്രധാനമായിത്തീരുമ്പോൾ ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. വ്യംഗ്യം അംഗമായിത്തീരുന്നത് പ്രായേണ വാച്യത്തിനാകുന്നു. സർവ്വോത്തരചമൽക്കാരഭൂമിയായ വ്യംഗ്യത്താൽ വിശേഷിക്കപ്പെടുമ്പോൾ വാച്യത്തിന് ഒരു ചമൽക്കാരം സിദ്ധിക്കാതിരിക്കാൻ പാടില്ല. വാച്യത്തിന്റെ ചമൽക്കാരത്തെയാണല്ലോ അലങ്കാരമെന്നു പറയുന്നത്. അതിനാൽ ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യമെല്ലാം അലങ്കാരങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഗണിക്കപ്പെടുന്നു. അതിൽ അസംലക്ഷ്യക്രമമെന്നു പേരുള്ള രസഭാവാദികൾ പരാംഗങ്ങളായി വരുന്നതിന് 'രസവാൻ', 'പ്രേയസ്സ്' മുതലായ സംജ്ഞകൾ ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. സംലക്ഷ്യക്രമവ്യംഗ്യം അപ്രധാനമായി വരുന്നതിൽ ഏതാനും ചിലതിനു മാത്രമേ പേരിട്ടിട്ടുള്ളു. ഈവകയിൽ സമാസോക്തിയെ ഒന്നാമതായി ഗണിക്കാം. എന്നാൽ അവയ്ക്കു ഗുണീഭാവം വരുന്നതിന്റെ സ്വഭാവഭേദം പ്രമാണിച്ച് അവാന്തരഭേദങ്ങൾ അവയിലും ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. അതിൽ അടുത്തു വിവരിച്ച രസഭാവാദികൾ അപ്രധാനങ്ങളായിത്തീരുന്നതിൽ ഉളവാകുന്നവയെ ആദ്യം പ്രസ്താവിക്കുന്നു:

↑190. ഗുണീഭൂതമതാം വ്യംഗ്യ-
മലങ്കാരം ചമച്ചിടും.

വ്യംഗ്യം ഗുണീഭൂതമാകുമ്പോൾ അലങ്കാരങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഗണിക്കപ്പെടുന്നു. മറ്റൊന്നിനു ശോഭയെ ജനിപ്പിക്കയാണല്ലോ അലങ്കാരത്തിന്റെ പ്രധാന ധർമ്മം. അംഗമായിത്തീരുന്ന വ്യംഗ്യം അംഗിക്ക് ശോഭാകരമാകുന്നതിനാൽ, അതുകൊണ്ട് അലങ്കാരമായി. സ്വയം വ്യംഗ്യരൂപമാകയാൽ ഉപമാദിവാച്യാലങ്കാരങ്ങൾ ഇതിനെ അലങ്കരിക്കും; അവയാൽ അലംകൃതമായ ഇതു് തന്റെ പ്രധാനിക്ക് അലങ്കാരമായിത്തീരുന്നു. പരിവാരപരീതയായി സർവ്വാഭരണഭൂഷിതയായ രാജമഹിഷി യുദ്ധവിജയിയായ ശത്രുവിനു ദാസിയായിത്തീർന്ന് അവന്റെ സഭയെ അലങ്കരിക്കുന്നതുപോലെ എന്നു ദൃഷ്ടാന്തം പറയാം. ഈ യുക്തിപ്രകാരം വേറെ രസഭാവങ്ങൾക്ക് അംഗമായി വരുന്ന രസഭാവങ്ങൾ, തനിക്കുള്ള ചമൽക്കാരം ശബ്ദത്താലോ അർത്ഥത്താലോ സമർപ്പിതമെങ്കിലും, അലങ്കാരദശയെ പ്രാപിക്കുന്നു. ഈ വ്യത്യസ്തത്തെ കരുതിയിട്ടാണ് ആരംഭത്തിൽ 'വ്യംഗ്യം അംഗമായിത്തീരുന്നതു്, പ്രായേണ വാച്യത്തിനാകുന്നു' എന്നു ചൊന്നതു്. ഈ വ്യംഗ്യരൂപാലങ്കാരങ്ങൾക്കു പേരുകൾ പറയുന്നു:

↓191. രസഭാവതദാഭാസ-
ശാന്തികൾക്കു പരാംഗത
വരുമ്പോൾ രസവാൻ പ്രേയ-
സ്സൂർജ്ജസ്വി ച സമാഹിതം.

പരാംഗമായ രസം 'രസവാൻ' എന്ന പേരായ അലങ്കാരം; ഭാവം 'പ്രേയസ്സ്'; രസാഭാസഭാവാഭാസങ്ങൾ 'ഊർജ്ജസ്വി'; ഭാവശാന്തി 'സമാഹിതം'.

മുറയ്ക്കു് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

രസവാൻ

↑417. പേടിച്ചുള്ളിളമാൻമിഴിക്കു സമമായ് നേത്രങ്ങളേറ്റം
ചലി-
ച്ചാടും ഗർഭഭരത്തിനാലൊരടിവെപ്പാൻകൂടി
വയ്യാതെയായ്
ആടൽപ്പെട്ടൊരു കാന്തതന്നുടെ ബിസംപോലേ
തളർന്നേറ്റവും
വാടീടും മൃദുമേനിയെപ്പുലികുലം ഭക്ഷിച്ചിരിക്കും ദൃഢം!
— ഉത്തരരാമചരിതം.

ഇതിൽ കരുണത്തിന് ശൃംഗാരം അംഗം.

↓418. സ്വാധ്യായത്തിനിതല്ല വേള, വെളിയിൽ
പേശാതിരിക്കു വിധേ!
ശ്രദ്ധിച്ചൊച്ച ചുരുക്കിയോതുക ഗുരോ!
ശക്രൽസദസ്സല്ലിതു്;
വെയ്ക്കു നാരദ! വീണയ,ങ്ങിഹ മതി സ്തോത്രങ്ങൾ
കേൾ തുംബുരോ!
തൽക്കാലം കില ജാനകീവിഷയമാം ചീലായ്മ
ലങ്കേശനു്. — സ്വ.

പദ്യം 418. രാവണൻ ത്രിലോകങ്ങളും അടക്കി വാണ എന്നാണല്ലോ സങ്കല്പം. ദ്വാരപാലകൻ സത്യലോകത്തേക്കെത്തിനോക്കിയിട്ട് ബ്രഹ്മാവിനോടു വിളിച്ചുപറഞ്ഞു: 'താൻ വേദപഠനം നിർത്തു്' സ്വർഗ്ഗലോകത്തിലേക്കു തിരിഞ്ഞു് ബൃഹസ്പതിയോടു പറഞ്ഞു: 'പതുക്കെ സംസാരിക്ക്' നാരദനേയും തുംബുരുവിനേയും അതുപോലെ ശകാരിച്ചു.

രാവണദ്വാരപാലകന്റെ വാക്കായ ഈ ശ്ലോകത്തിൽ വീരരസം വിപ്രലംഭശൃംഗാരത്തിന് അംഗം.

↑419. വാനത്തങ്ങു വിമാനസീമ്നി സുമനഃസ്ത്രീതൻ
സമാലിംഗനാ-
ലാനന്ദത്തൊടു വാണുകൊണ്ടവനിമേൽ വീണോരു
തന്മേനിയിൽ
സ്വൈരം ഫേരവനാരി വന്നതിരസാൽ ചുംബിച്ചു
ദന്തക്ഷതം
പാരം ചെയ്‌വതു പാർത്തിടുന്നു കുതുകം
കൈക്കൊണ്ടു വീരൻ രണേ! — സ്വ.

പദ്യം 419. യുദ്ധത്തിൽ വീരചരമമടഞ്ഞ രാജാവിന്റെ ആത്മാവു് സ്വർഗ്ഗത്തിൽ സുരസ്ത്രീകളുമൊത്തിരുന്ന്, താഴെ തന്റെതന്നെ ദേഹം യുദ്ധഭൂമിയിൽ കിടക്കുന്നതു കാണുന്നതായി സങ്കല്പം. ഫേരവനാരി = പെൺകുറുക്കൻ.

ഇതിൽ വീരരസത്തിനു ശൃംഗാരബീഭത്സങ്ങൾ അംഗം.

പ്രേയസ്സ്

"എന്നക്കാശിയിൽ വാണു ...നയിപ്പേൻ ദിനം"
(125-ആം പദ്യം)

ഇവിടെ ഭക്തിഭാവം ചിന്തയ്ക്കു് അംഗം.

ഊർജ്ജസ്വി

↓420. നേരംപോക്കായ് പുഴക്കിബ്ബിസകബളമുടൻ നല്കിയും
പത്മഗന്ധം
ചേരും വെള്ളത്തെ വായിൽ പ്രണയമൊടഥ
താനേകിയും പാകമായി
നീരിൻ നൽത്തുള്ളി ചിന്നും നിജകരമതിനാൽ
സേകവുംചെയ്തു നാളം
നേരേ നീണ്ടുള്ള നൽത്താമരയില കുടയായിട്ടു
പിന്നെപ്പിടിച്ചാൻ. — ഉത്തരരാമചരിതം.

സീത വളർത്തിയിരുന്ന ആനക്കുട്ടിയെ വാത്സല്യത്തോടുകൂടി നോക്കിയിട്ട് രാമൻ പറയുന്ന ഈ ശ്ലോകത്തിൽ ശൃംഗാരാഭാസം വാത്സല്യഭാവത്തിന് അംഗം.

സമാഹിതം

↑421. എത്ര വന്മലകളങ്ങുമിങ്ങുമമരുന്നു പിന്നുദധിയാണ്ടിട്ടു-
ന്നെത്ര ദിക്കിതു സമസ്തവും വഹസി ധാത്രി!
കേളയി? നമോഽസ്തുതേ.
ഇത്തരം സ്തുതികൾ ചിത്രമോടവനിദേവിയാൾക്കു
തുടരുന്നപോ-
തോർത്തു ഞാനുമടക്കമിത്തവ ഭുജം; നിലച്ചവിടെ
വാക്കുകൾ. — സ്വ.

ഇവിടെ രാജവിഷയരതിക്ക് അംഗമായ ഭൂവിഷയരതി പ്രശാമ്യദവസ്ഥയിൽ വ്യഞ്ജിക്കുന്നു.

↓192. ഭാവോദയം ഭാവസന്ധി
ശബളത്വമിവറ്റയും
അംഗമായാലലങ്കാരം
പേരുമാറുന്നതില്ലിഹ.

ഭാവോദയാദി മൂന്നും അംഗിയായാൽ ധ്വനി; അംഗമായാൽ അലങ്കാരം; രസവദാദികളെപ്പോലെ സംജ്ഞാഭേദം ഇവിടെ ചെയ്തിട്ടില്ല എന്നുമാത്രം വിശേഷം.

മുറയ്ക്കു് ഉദാഹരണങ്ങൾ:

ഭാവോദയം (അലങ്കാരം)

↑422. ഇന്നാളൊരിക്കൽ നൃപ! നിന്നുടെ വൈരിഭൂപ-
നൊന്നിച്ചു സുന്ദരികളോടു രമിച്ചിടുമ്പോൾ
നിൻ നാമമന്യപരമായി യദൃച്ഛയാലേ
ചൊന്നാളൊരുത്തി,യവനാശു വിറച്ചു വീണാൻ.
— സ്വ.

ഇവിടെ രാജവിഷയകരതിയുടെ അംഗമായിട്ട് ത്രാസമെന്ന ഭാവത്തിന്റെ ഉദയം.

ഭാവസന്ധി (അലങ്കാരം)

↓423. കടുക്കും കാഠിന്യം തടകിന തപത്തിൻ കടുത ക-
ണ്ടെടുക്കാൻ സ്വം രൂപം ത്വരയൊടുമഥാദ്രീന്ദ്രജയുടെ
പടുത്വം ചേർന്നിടും ചടുമൊഴികൾ കേട്ടിട്ടതിരസാൽ
മടിച്ചും വാണോരത്ത്രിപുരരിപു നല്കട്ടെ കുശലം.
— സ്വ.

പദ്യം 423. പരീക്ഷണാർത്ഥം വടുവേഷം ധരിച്ചു ചെന്ന ശിവന് പാർവ്വതിയുടെ കഠിനതപസ്സു കണ്ടു മനസ്സലിഞ്ഞു്, കഴിവതും വേഗം സ്വന്തരൂപം ധരിക്കാൻ ആഗ്രഹമുണ്ടായി. അതേസമയം അവളുടെ ചാടുവാക്കുകൾ കേൾക്കാനുള്ള കൊതിയാൽ സ്വന്തരൂപം ധരിക്കാൻ മടിയുമുണ്ടായി.

ഇതിൽ ശിവഭക്തിക്ക് അംഗങ്ങളായ ആവേഗധൈര്യങ്ങൾക്കു സന്ധി.

ഭാവശബളത (അലങ്കാരം)

↑424. വല്ലോരും കാണും, എന്തേ ചപലത? നടകൊള്ളങ്ങു
ഞാൻ കന്യയല്ലോ?
തെല്ലെന്നെത്താങ്ങിടയ്യോ! വിട! വിടുക; മറഞ്ഞെങ്ങു
നീ? മണ്ടിടുന്നോ?"
എന്നിമ്മട്ടിൽ കൊടുങ്കാടതിലമരുമൊരന്നിന്നരിക്ഷോ
ണിഭൃത്തിൻ-
കന്യാ ചൊല്ലുന്നധന്യാ തരുഫലഹരണം ചെയ്യുവേ
വേടനോട്. — സ്വ.

പദ്യം 424. രാജസ്തുതി. അല്ലയോ രാജാവേ! നിന്നരിക്ഷോണിഭൃത്തിൻ അധന്യാ കന്യാ (നിന്റെ ശത്രുരാജാവിന്റെ ഭാഗ്യംകെട്ട മകൾ) തരുഫലഹരണം ചെയ്യുവേ വേടനോടു ചൊല്ലുന്നു—എന്ന് അർത്ഥയോജന. നിന്റെ പരാക്രമംകൊണ്ട് ശത്രുരാജാക്കന്മാരെല്ലാം കാട്ടിലാണു താമസമെന്നും വേടന്മാരുടെ ബലാൽക്കാരത്തിന് രാജകന്യകൾ വിധേയരാകുന്നുവെന്നും അപ്രസ്തുതപ്രശംസ.

ഇവിടെ രാജവിഷയകയായ രതിക്ക് അംഗങ്ങളായ ശങ്ക, അസൂയ, ധൃതി, സ്മൃതി, ശ്രമം, ദൈന്യം, ഔത്സുക്യം, ശങ്ക ഈ സഞ്ചാരികൾക്ക് ശബളത.

അനന്തരം അനുസ്വാനധ്വനിയുടെ അപ്രാധാന്യത്തിൽ ഉളവാകുന്ന ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യങ്ങളെ അപ്രാധാന്യം സംഭവിക്കുന്നതിനുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങൾമുഖേന പരിഗണിക്കുന്നു.

↓193. വാച്യാംഗം, വാച്യസിദ്ധ്യംഗം,
തുല്യപ്രാധാന്യ,മസ്ഫുടം,
സന്ദിഹ്യമാനപ്രാധാന്യം,
കാകാക്ഷിപ്ത,മസുന്ദരം,
അഗൂഢമെന്നെട്ടുവിധം
വ്യംഗ്യത്തിന്നപ്രധാനത.

ഇച്ചൊന്ന എട്ടു പ്രകാരത്തിൽ വ്യംഗ്യത്തിന് ഗുണീഭാവം വരും. അതുകൊണ്ട് ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യത്തിന് വാച്യാംഗം, വാച്യസിദ്ധ്യംഗം ഇത്യാദി എട്ടു വകഭേദങ്ങൾ. ഇവയ്ക്കു് ലക്ഷണം സ്പഷ്ടം.

മുറയ്ക്കു് ഉദാഹരണങ്ങൾ: 'നാഗാനന്ദ'

1 വാച്യാംഗം

ഇതിന് 'സമാസോക്തി' തന്നെ ഉദാഹരണം. സമാസോക്തിയിൽ വിശേഷ്യം ശ്ലിഷ്ടമല്ലാത്തതിനാൽ വ്യംഗ്യമായ അപ്രസ്തുതവൃത്താന്തത്തിന് വാച്യമായ പ്രസ്തുത വൃത്താന്തത്തിൽ ആരോപണംചെയ്തതിനുമേൽ മാത്രമേ അടിസ്ഥാനം കിട്ടുന്നുള്ളു. അതിനാൽ വ്യംഗ്യം വാച്യത്തിന് അംഗമായിപ്പോകുന്നു.

2 വാച്യസിദ്ധ്യംഗം

"പ്രാർത്ഥിച്ചാൽ പദമേകം..." (5-ആം പദ്യം)
"അന്തർഭാഗത്തു ചേർത്തമ്മുരമഥനനെ." (36-ആം പദ്യം)

ഇത്യാദിയും മറ്റും ഉദാഹരണം. ഇവയിൽ പ്രകരണബലത്താൽ വാച്യാർത്ഥത്തിന് പ്രഥമം പ്രതീതി വന്നതിൽപ്പിന്നെ ഉദിക്കുന്ന രണ്ടാമത്തെ അർത്ഥം 'നവോഢാസമം', 'സിന്ധുവിനൊപ്പം' എന്ന ഉപമയെ സാധിക്കുന്നതിന് ആവശ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ വാച്യത്തിന്റെ സിദ്ധിക്കുതന്നെ ഒരംഗമായിപ്പോയി. ഇതു് ശബ്ദശക്തിമൂലവ്യംഗ്യത്തിന് ഗുണീഭാവം വരുന്നതിന് ഉദാഹരണം.

"പിച്ചക്കാരൻ ഗമിച്ചാനെവിടെ..." (175-ആം പദ്യം)

ഇത്യാദി വക്രോക്തികൾ അർത്ഥശബ്ദമൂലത്തിന് ഉദാഹരണമാകും. ഇതിൽ ചോദ്യങ്ങളുടെ വ്യംഗ്യാർത്ഥം ഗ്രഹിച്ചതിനുമേലേ ഉത്തരങ്ങൾക്ക് അർത്ഥബോധമുണ്ടാകയുള്ളു എന്നതിനാൽ വ്യംഗ്യം വാച്യസിദ്ധ്യംഗം.

3 തുല്യപ്രാധാന്യം

↑425. ദ്വിജദ്രോഹമുപേക്ഷിക്ക
പഥ്യമാം രാക്ഷസർക്കു താൻ;
അല്ലെങ്കിലല്ലലുളവാം
നിൻമിത്രം ജാമദഗ്ന്യനും. — സ്വ.

ഇതു് ജാമദഗ്ന്യൻ രാവണനു പറഞ്ഞയയ്ക്കുന്ന സന്ദേശം. ഇവിടെ ജാമദഗ്ന്യൻ ക്ഷത്രിയരെ ക്ഷയിപ്പിച്ചതുപോലെ രാക്ഷസരെയും നശിപ്പിക്കുമെന്ന് വ്യംഗ്യം. ഇതിനെ സമർപ്പിക്കുന്ന വാച്യാർത്ഥവും സ്വയമേ ഉപദേശരൂപേണ ചമൽക്കാരി ആയിരിക്കുന്നതിനാൽ പ്രാധാന്യം തുല്യം.

4 അസ്ഫുടം

↓426. രസിക്കാ സത്യമോതീടി-
ലസത്യം സ്വാമിവഞ്ചനം
അസത്യം സത്യവും രണ്ടും
ചൊല്ലൊലാ രാജസന്നിധൗ. — സ്വ.

ഇവിടെ ഹിതം നോക്കിപ്പറയണമെന്ന വ്യംഗ്യം സഹൃദയന്മാർക്കും ക്ഷണത്തിൽ സ്ഫുരിക്കുന്നില്ല.

5 സന്ദിഹ്യമാനപ്രാധാന്യം

↑427. ചന്ദ്രോദയം പാർത്തെഴുമാഴിപോലെ
തൽക്കാലമുള്ളൊന്നു ചലിച്ചൊരീശൻ
പാരിച്ച ബിംബാധരകാന്തികോലും
ഗൗരീമുഖേ കണ്ണുകളൂന്നി മൂന്നും — കുമാരസംഭവം.

ഇവിടെ 'മുഖത്തിൽ മൂന്നുകണ്ണുമൂന്നി' എന്ന വാച്യമോ 'ചുംബനം ഇച്ഛിച്ച്' എന്ന വ്യംഗ്യമോ പ്രധാനം എന്നു സന്ദേഹം.

6 കാകാക്ഷിപ്തം

↓428. "പോരിൽ കൗരവവൃന്ദമുൽക്കടരുഷാ
കൊല്ലുന്നതില്ലേഷ ഞാൻ?
കോരിച്ചോര കുടിപ്പതില്ല നിയതം
ദുശ്ശാസനോരഃസ്ഥലാൽ?
ഊത്ര നൽഗ്ഗദകൊണ്ടടിച്ചു പൊടിയാക്കുന്നില്ല
ദുര്യോധന-
സ്യാത്രുഡാദരമത്ര സന്ധി നൃവരൻ ചെയ്യാം
പണത്തോടുടൻ." — വേണീസംഹാരം.

ഇതിൽ 'കൊല്ലുന്നതില്ലയോ', 'കുടിപ്പതില്ലയോ', 'പൊടിയാക്കുന്നില്ലയോ' എന്ന് സ്വരംകൊണ്ട് കാകു (ചോദ്യം) അർത്ഥം വരുന്നു.

7 അസുന്ദരം

↑429. മഞ്ജുളബകുളപ്പൂമലർ-
മഞ്ജരിയേന്തും കരത്തൊടേ കൃഷ്ണൻ
ചെല്ലുമ്പോൾ വാടിടുന്നൂ
വല്ലാതേ വല്ലവിക്കു മുഖകമലം. — സ്വ.

ഇവിടെ രൂപകാലംകൃതമായ മുഖകമലഗ്ലാനിരൂപവാച്യത്തിന് ബകുളവനത്തിൽ ഗോപി ദത്തസങ്കേത ആയിരുന്നുവെന്ന വ്യംഗ്യത്തേക്കാൾ ചമൽക്കാരാതിശയം ഉള്ളതിനാൽ വ്യംഗ്യം അസുന്ദരമായി.

8 അഗൂഢം

↓430. സ്മയമാനമുഖഃ സ താമവാദീ-
ദയി! മുഗ്ധേ! ശൃണു നിൻകുചാഭിമർശീ
അയമദ്യ ശഠോ ജടാസുരേന്ദ്രാ-
ന്നിയതം ദാരുണനല്ല, ഖേദിയാതേ! — ഭാരതചമ്പു.

ഭീമന്റെ സൈരന്ധ്രിയോടുള്ള ഈ വാക്കിൽ 'കീചകൻ ജടാസുരനെക്കാൾ ദാരുണനല്ല' എന്നുള്ള വാച്യത്തിൽനിന്നുളവാകുന്ന 'ഇവനെ നിഗ്രഹിക്കുന്നതു് എനിക്ക് എളുതാണ്' എന്നുള്ള വ്യംഗ്യം വാച്യംപോലെ അതിപ്രകടമായിരിക്കുന്നതിനാൽ അഗൂഢം.

ഭവ്യാലംകൃതിചാരു, കൗതുകകരം, ബന്ധത്തിലും
ബന്ധുരം,
നിർവ്യാജോജ്ജ്വലസൽപ്പദാർത്ഥരചിതം,
ശ്രവ്യാതിമഞ്ജുധ്വനി,
ദോഷാദൂഷിതസൂക്തരത്നനികരം ചേർത്തിങ്ങു
തീർത്തുള്ളതാം
ഭാഷാഭൂഷണമെന്നുമേ ഹൃദി ധരിച്ചീടട്ടെ
വിദ്യാർത്ഥികൾ.

സൂചിക

അകാണ്ഡച്ഛേദം ↗
അകാണ്ഡപ്രഥ ↗
അക്രമം ↗
അക്രമാതിശയോക്തി ↗
അഗൂഢം ↗
അജഹല്ലക്ഷണ ↗, ↗
അതൽഗുണം ↗
അതിദീപ്തി ↗
അതിൻതീർപ്പ് ↗
അതിശയോക്തി ↗
അതിശയോക്തിവിഭാഗം ↗
അത്ഭുതം ↗, ↗
അത്യന്തതിരസ്കൃതവാച്യം ↗, ↗
അത്യന്താതിശയോക്തി ↗
അദ്ധ്യാത്മരാമായണം ↗
അധികപദം ↗, ↗
അധികം ↗
അനന്വയം ↗
അനവീകൃതം ↗
അനിത്യദോഷങ്ങൾ ↗
അനിയമപരിവൃത്തം ↗
അനുക്തവാച്യം ↗, ↗
അനുചിതാർത്ഥം ↗, ↗
അനുപ്രാസം ↗, ↗, ↗
അനുപ്രാസവിഭാഗങ്ങൾ ↗
അനുഭാവ ↗
അനുഭാവം ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗
അനുമാനം ↗, ↗
അനുലോമപ്രതിലോമസമം ↗
അനുസ്വാനധ്വനി ↗
അന്ത്യപ്രാസം ↗
അന്യാപദേശം ↗
അന്യോക്തി ↗
അന്യോന്യം ↗
അപസ്മാരം ↗
അപുഷ്ടം ↗, ↗
അപുഷ്ടാർത്ഥം ↗
അപ്പയ്യദീക്ഷിതർ ↗
അപ്രകൃതശ്ലേഷം ↗
അപ്രതീതം ↗
അപ്രയുക്തം ↗, ↗
അപ്രസ്തുതപ്രശംസ ↗
അഭംഗം ↗
അഭവന്മതയോഗം ↗
അഭിധ ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗
അഭിധാമൂലവ്യഞ്ജന ↗, ↗
അഭിധാവ്യാപാരം ↗, ↗
അമർഷം ↗
അംഗത്തിനതിവിസ്തൃതി ↗
അംഗിക്കു മദ്ധ്യേ മറവ് ↗
അംഗുലിവിഭ്രമം ↗
അർത്ഥാന്തരന്യാസം ↗
അർത്ഥാന്തരസംക്രമിത ↗
അർത്ഥാന്തരസംക്രമിതവാച്യധ്വനി ↗
അർത്ഥാപത്തി ↗
അർത്ഥാലങ്കാരം ↗
അല്പം ↗
അലങ്കാരദോഷങ്ങൾ ↗
അലങ്കാരപ്രകരണം ↗
അലങ്കാരം ↗, ↗
    അതിശയം, ↗
    അതിശയോക്തി, ↗
    വാസ്തവം, ↗
    വാസ്തവോക്തി, ↗
    ശ്ലേഷം, ↗
    ശ്ലേഷോക്തി, ↗
    സാമ്യം, ↗
    സാമ്യോക്തി, ↗
അലങ്കാരമെന്നാലെന്ത് ↗
അവഹിത്ഥം ↗
അവാചകം ↗
അവിമൃഷ്ടവിധേയാംശം ↗
അവിവക്ഷിതവാച്യധ്വനി ↗
അശ്ലീലം ↗
അഷ്ടപ്രാസം ↗
അസംഗതി ↗
അസംബന്ധാതിശയോക്തി ↗
അസംലക്ഷ്യക്രമ ↗
അസംലക്ഷ്യക്രമം ↗
അസുന്ദരം ↗
അസൂയ ↗
അസ്ഥാനസ്ഥപദം ↗
അസ്ഫുടം ↗
ആക്ഷേപം ↗
ആദിപ്രാസം ↗
ആംഗലപ്രാസം ↗
ആലംബനം ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗
ആലംബനവിഭാവം ↗
ആലസ്യം ↗
ആവേഗം ↗
ഇന്ദ്രവജ്ര ↗
ഇന്ദ്രവംശ ↗
ഇരുപത്തിനാലുവൃത്തം ↗
ഇഷ്ടാന്യപരവാച്യധ്വനി ↗
ഈർഷ്യാഹേതുകം ↗
ഉക്തപദം ↗
ഉഗ്രത ↗
ഉത്തരം ↗
ഉത്സാഹം ↗
ഉദാത്തം ↗
ഉദ്ദീപനം ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗
ഉദ്ദീപനവിഭാവം ↗
ഉദ്ധാരം ↗
ഉന്മാദം ↗
ഉന്മീലിതം ↗, ↗
ഉപനാഗരികാവൃത്തി ↗
ഉപമ ↗, ↗, ↗
    അനന്വയം, ↗
    ഉപമാനം, ↗
    ഉപമാവാചകം, ↗
    ഉപമേയം, ↗
    ഉപമേയോപമ, ↗
    പ്രതീപം, ↗
    സാധാരണ ധർമ്മം, ↗
ഉപമാനഭാവാലാഭം ↗
ഉപമേയലുപ്ത ↗
ഉപമേയോപമ ↗
ഉഭയശ്ലേഷം ↗
ഉല്ലേഖം ↗
ഉൽപ്രേക്ഷ ↗, ↗, ↗, ↗
ഊർജ്ജസ്വി ↗
ഏകദേശവിവർത്തി ↗
ഏകദേശവിവർത്തിരൂപകം ↗
ഏകാവലി ↗
ഓജസ്സ് ↗, ↗, ↗
ഓജസ്സ് ↗, ↗
ഔത്സുക്യം ↗
കന്നത്തം ↗
കരുണം ↗
കാകതാലീയ ↗
കാക്വാക്ഷിപ്തം ↗
കാരകദീപകം ↗
കാരണമാല ↗
കാവ്യനാട്യപ്രകാശിതം ↗
കാവ്യം ↗
    അലങ്കാരങ്ങൾ, ↗
    ഗുണദോഷങ്ങൾ, ↗
    വിഭാഗങ്ങൾ, ↗
    വൃത്തിരീത്യാദികൾ, ↗
    സ്വരൂപം, ↗
കാവ്യലിംഗം ↗, ↗, ↗, ↗
കൈതവാപഹ്നുതി ↗
ക്രിയാദീപകം ↗
ക്രോധം ↗
ക്ലിഷ്ടം ↗
ക്ലിഷ്ടയോജന ↗
ഖലേകപോതികാ ↗
ഗമ്യ ↗
ഗമ്യോൽപ്രേക്ഷ ↗
ഗർഭിതം ↗
ഗർവ്വം ↗
ഗീതഗോവിന്ദം ↗
ഗുണം ↗, ↗, ↗
ഗുണീഭൂതവ്യംഗ്യ ↗
ഗൂഢചതുർത്ഥപാദം ↗
ഗൗഡി ↗
ഗ്രാമ്യം ↗
ഗ്ലാനി ↗
ചക്രബന്ധം ↗
ചർവ്വണ ↗
ചാപല്യം ↗
ചിന്ത ↗
ച്യുതസംസ്കാരം ↗
ഛേകാനുപ്രാസം ↗
ഛേകാപഹ്നുതി ↗
ജഗൽപ്രാണൻ ↗
ജഹദജഹല്ലക്ഷണ ↗, ↗
ജഹല്ലക്ഷണ ↗, ↗
ജാഡ്യം ↗
ജുഗുപ്സ ↗
തൽഗുണം ↗
തിലകം ↗
തുല്യപ്രാധാന്യം ↗
തുല്യയോഗിത ↗
ത്രാസം ↗
ദണ്ഡാപൂപിക ↗
ദീപകം ↗, ↗
ദുശ്രവം ↗
ദുഷ്പ്രതീതി ↗
ദൃഷ്ടാന്തം ↗, ↗
ദൈന്യം ↗
ദോഷ ↗
ദോഷം ↗, ↗
ദ്വാദശപ്രാസം ↗
ദ്വിതീയാക്ഷരപ്രാസം ↗
ധർമ്മോപമേയലുപ്ത ↗
ധർമ്മോൽപ്രേക്ഷ ↗, ↗
ധർമ്മ്യുൽപ്രേക്ഷ ↗, ↗
ധൃതി ↗
ധ്വനി ↗
നവോഢാസമം ↗
നാഗബന്ധം ↗
നാഗാനന്ദ ↗
നിദർശന ↗, ↗, ↗
നിദ്ര ↗
നിരർത്ഥകം ↗
നിരൂഢലക്ഷണ ↗
നിർദ്ധൂതവാച്യം ↗
നിർവ്വേദം ↗
നിർഹേതു ↗, ↗, ↗
നിശ്ചയഗർഭ ↗
നിശ്ചയം ↗
നിശ്ചയാന്ത ↗
നേയാർത്ഥം ↗
ന്യൂനപദം ↗, ↗, ↗
പതൽപ്രകർഷം ↗
പത്മബന്ധം ↗
    വേറെ ഒരുവിധം, ↗
പദദോഷങ്ങൾ ↗
പദാർത്ഥവൃത്തിനിദർശന ↗
പരംപരിതം ↗
പരികരം ↗, ↗, ↗
പരികരാലങ്കാരം ↗
പരിണാമം ↗
പരിസംഖ്യാ ↗
പര്യസ്താപഹ്നുതി ↗
പര്യായോക്തം ↗
പാഞ്ചാലി ↗
പിനാകി ↗
പുനരുക്തം ↗
പുനരുക്തവദാഭാസം ↗
പൂർണ്ണോപമ ↗, ↗
പ്രകാരം ↗
പ്രകൃതശ്ലേഷം ↗
പ്രകൃതിവിപര്യയം ↗
പ്രതികൂലാക്ഷരം ↗
പ്രതിവസ്തൂപമ ↗, ↗
പ്രതീപം ↗, ↗, ↗
പ്രത്യനീകം ↗
പ്രവാസഹേതുകം ↗
പ്രസാദം ↗, ↗
പ്രസിദ്ധിഹതം ↗
പ്രസ്തുതാങ്കുരം ↗
പ്രഹർഷണം ↗
പ്രേയസ്സ് ↗
പ്രേയസ്സ് ↗
ഫല ലക്ഷണ ↗
ഫലോൽപ്രേക്ഷ ↗
ബിംബപ്രതിബിംബഭാവം ↗
ബീഭത്സം ↗
ഭഗ്നപ്രക്രമം ↗
ഭയം ↗
ഭയാനകം ↗
ഭാവശബളത ↗
ഭാവശാന്തി ↗
ഭാവസന്ധി ↗
ഭാവാഭാസം ↗
ഭാവി ↗
ഭാവികം ↗
ഭാവോദയം ↗
ഭാഷാശാകുന്തളം ↗
ഭാഷാശ്ലേഷം. ↗
ഭ്രമം ↗
ഭേദകാതിശയോക്തി ↗
ഭ്രാന്താപഹ്നുതി ↗
ഭ്രാന്തിമാൻ ↗
മട്ട് ↗
മതി ↗
മദം ↗
മന്മഥവധൂയതി ↗
മരണം ↗
മഹാരാഷ്ട്രപ്രാസം ↗
മാധുര്യ ↗
മാധുര്യം ↗, ↗, ↗
മാലതീ ↗
മാലോപമ ↗
മിശ്രം ↗
മീലിതം ↗
മുദ്രം ↗
മുദ്രാലങ്കാരം ↗
മോഹം ↗
യമകം ↗, ↗
യോഗം ↗
യോഗരൂഢി ↗
രതി ↗, ↗
രഥബന്ധം ↗
രശനോപമ ↗
രസഭാവാദിധ്വനി ↗
രസവാൻ ↗, ↗
രസസ്വരൂപനിരൂപണ ↗
രാഗം ↗
രാജരാജവർമ്മാ ↗
രീതി ↗
രൂഢി ↗
രൂപകം ↗, ↗, ↗, ↗
    നിരവയവം, ↗
    പരംപരിതം, ↗
    സാവയവം, ↗
രൂപകാതിശയോക്തി ↗
രൗദ്രം ↗
ലക്ഷകം ↗, ↗
ലക്ഷണ ↗, ↗, ↗
ലക്ഷണം ↗
ലക്ഷണാമൂലവ്യഞ്ജന ↗, ↗
ലക്ഷണാവ്യാപാരം ↗
ലക്ഷിതോപമ ↗, ↗
ലക്ഷ്യ ↗
ലക്ഷ്യം ↗, ↗
ലജ്ജ ↗
ലളിതം ↗
ലളിതോപമ ↗, ↗
ലാടാനുപ്രാസം ↗
ലുപ്തോപമ ↗
ലേശം ↗
വക്രോക്തി ↗, ↗
വംശസ്ഥ ↗
വസന്തതിലകം ↗
വസ്തുപ്രതിവസ്തുഭാവം ↗
വാക്യദോഷങ്ങൾ ↗
വാചകം ↗, ↗
വാച്യ ↗, ↗
വാച്യം ↗
വാച്യസിദ്ധ്യംഗം ↗
വാച്യാംഗം ↗
വാച്യാർത്ഥം ↗
വാസ്തവോക്തി ↗
വാസ്തവോക്തി വിഭാഗം ↗
വിചിത്രം ↗
വിതർക്കം ↗
വിപരീതം ↗
വിപരീതലക്ഷണ ↗
വിപ്രലംഭം ↗, ↗
    അഭിലാഷഹേതുകം, ↗
    പ്രവാസഹേതുകം, ↗
    ശാപഹേതുകം, ↗
വിബോധം ↗
വിഭാവന ↗
വിഭാവം ↗
വിരുദ്ധബന്ധം ↗
വിരുദ്ധബുദ്ധിപ്രദം ↗
വിരുദ്ധവിഭാവാദിഗ്രഹം ↗
വിരോധാഭാസം ↗
വിവക്ഷിതാന്യപരവാച്യധ്വനി ↗
വിശേഷകം ↗
വിശേഷപരിവൃത്തം ↗
വിശേഷോക്തി ↗
വിഷമം ↗, ↗
വിഷാദനം ↗
വിഷാദം ↗
വിസന്ധി ↗
വീരം ↗
    ദയാവീരം, ↗
    ദാനവീരം, ↗
    ധർമ്മവീരം, ↗
    യുദ്ധവീരം, ↗
വൃത്ത്യനുപ്രാസം ↗, ↗
വൈദർഭീ ↗
വ്യഞ്ജകം ↗, ↗
വ്യഞ്ജന ↗, ↗, ↗, ↗
വ്യഞ്ജനം ↗
വ്യഞ്ജനാ ↗
വ്യഞ്ജനാവ്യാപാരം ↗
വ്യതിരേകം ↗
വ്യതിരേകാലങ്കാരം ↗
വ്യഭിചാരഭാവ ↗
വ്യംഗ്യം ↗, ↗
വ്യാഘാതം ↗
വ്യാജസ്തുതി ↗
വ്യാജോക്തി ↗
വ്യാധി ↗
വ്യാഹതം ↗
ശങ്ക ↗
ശബ്ദവാച്യത ↗
ശബ്ദാർത്ഥങ്ങൾ ↗
ശബ്ദാലങ്കാരം ↗
ശാന്തം ↗
ശോകം ↗
ശ്രമം ↗
ശ്രീമത്ത്വം ↗
ശ്ലേഷം ↗, ↗, ↗, ↗
ഷോഡശപ്രാസം ↗
സങ്കരം ↗, ↗
സങ്കര–സംസൃഷ്ടിവിഭാഗം ↗
സങ്കീർണ്ണം ↗
സഞ്ചാരി ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗, ↗
സനിയമപരിവൃത്തം ↗
സന്ദിശ്ധം ↗
സന്ദിഹ്യമാനപ്രാധാന്യം ↗
സഭംഗം ↗
സമം ↗
സമാധി ↗, ↗
സമാപ്തപുനരാത്തം ↗
സമാസോക്തി ↗, ↗, ↗, ↗, ↗
സമാഹിതം ↗
സമുച്ചയം ↗, ↗
സംബന്ധാതിശയോക്തി ↗, ↗
സംഭാവന ↗
സംഭോഗം ↗, ↗
സംലക്ഷ്യക്രമ ↗
സംലക്ഷ്യക്രമം ↗, ↗
സംസൃഷ്ടി ↗, ↗
സർവതോഭദ്രം ↗
സസന്ദേഹം ↗
സഹചരഭിന്നം ↗
സഹൃദയന്മാർ ↗
സഹോക്തി ↗
സാകാംക്ഷം ↗, ↗
സാത്ത്വിക ↗
സാധ്യവസായ ↗, ↗
സാധ്യവസായലക്ഷണ ↗
സാമാന്യപരിവൃത്തം ↗
സാമാന്യം ↗
സാമ്യോക്തി ↗, ↗
സാരം ↗
സാരോപ ↗, ↗
സാരോപലക്ഷണ ↗
സാവയവരൂപകം ↗, ↗
സാവയവോപമ ↗
സുപ്തി ↗
സൂക്ഷ്മാലങ്കാരം ↗
സ്മൃതി ↗
സ്മൃതിമാൻ ↗
സ്വഭാവോക്തി ↗
ഹതവൃത്തം ↗
ഹർഷം ↗
ഹാസം ↗
ഹാസ്യം ↗
ഹൃതവൃത്തം ↗
ഹേതു ↗
ഹേതൂൽപ്രേക്ഷ ↗
ഹേത്വതിശയോക്തി ↗, ↗
ഹേത്വപഹ്നുതി ↗

Please write to ⟨info@sayahna.org⟩ to file bugs/problem reports, feature requests and to get involved.

Sayahna Foundation • JWRA 34, Jagathy • Trivandrum 695014 • INDIA